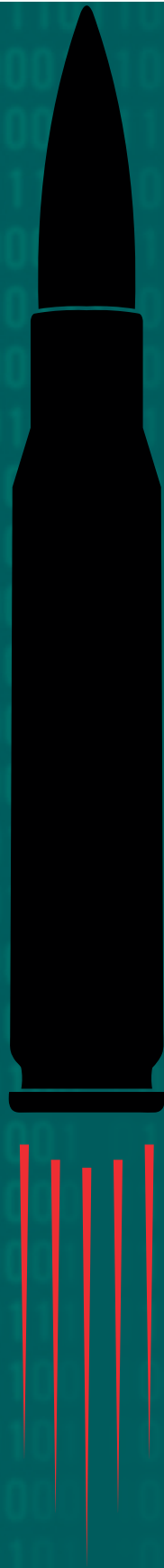

Kaja Kowalczevska

SZTUCZNA INTELIGENCJA NA WOJNIE

PERSPEKTYWA
MIĘDZYNARODOWEGO
PRAWA
HUMANITARNEGO
KONFLIKTÓW
ZBROJNYCH

Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR

001011011011011110100110000101110110101111100
110110100111001100000001010011101011111001101
100001100010101001000110111101011100001010110
01101010101000000001110000111000001110011001001
0101000110000010000101101011001010000110111010
100111100011111101001010110100011111100010111
001110110000100001100110000000111100100110111
0111000101101110111111111110001001101111101010
0010100100100010111011000011011001000101101101
1000001001001101010001110011000010000011010010
110101011100001001100000110100111000110001100
0100110110111000010001001110010101011101010000
1100110000110110110111010000100001101000101000
1001101011001011101100101001111000001000101011
011010110010011100010101^10101010000011100101
011010111111011010011011 11101100001011101100
1000001000100001111101000 10010000101011101111
010000101100101001111011 11010001001111101111
1001010001011101^1010100^ 10100100101110110110
010000010011010 1110010 010100 000001000011
1100111001000001 1110100 110001 111111001001
1100^01000000001 0011010 100011 1101011000^1
1001 10111110111 0001110 110111 1101001000 0
0010 00001110011 010010 010101 1000101100 1
0010 ^101101001 110111 110110 ^100011101
1010 001 11111 000101 10100 01 001000
000 01 10010 011111 ^0 11 00 101110
010 10 10011 01^00 0 1 11 10 101
111 11 1001 10 1^ 0 11 01 0^
1 11 011 1^ 0 0 10 1^ 1

Kaja Kowalczevska

SZTUCZNA INTELIGENCJA NA WOJNIE

PERSPEKTYWA
MIĘDZYNARODOWEGO
PRAWA
HUMANITARNEGO
KONFLIKTÓW
ZBROJNYCH

Przypadek
autonomicznych
systemów
śmiercionośnej
broni

Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR
Warszawa 2021

Recenzja: dr hab. Patrycja Grzebyk, prof. ucz.

Redakcja i korekta: Bogdan Baran

Projekt okładki: Maryna Wiśniewska

Na okładce wykorzystano ilustracje Adobe Stock (©Rudoj Maksim; ©MicroOne)

Zdjęcie autorki na okładce: Maria Specjał-Skupieńska

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji
Narodowej w Krakowie

Dofinansowano z programu „Doskonała nauka” Ministra Nauki i Szkolnictwa
Wyższego

Praca uwzględnia stan prawny i literaturę przedmiotu na dzień 31 sierpnia 2020 roku

Copyright © 2021 by Wydawnictwo Naukowe Scholar Sp. z o.o.

Copyright © 2021 by Author

ISBN 978-83-66470-42-2

doi 10.7366/9788366470422

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.

ul. Oboźna 1, 00-340 Warszawa

tel. 22 692 41 18; 22 826 59 21; 22 828 93 91

dział handlowy: jak wyżej, w. 108

e-mail: info@scholar.com.pl

www.scholar.com.pl

Wydanie pierwsze

Skład i łamanie: WN Scholar

Druk i oprawa: Totem, Inowrocław

Spis treści

Wykaz skrótów	8
Podziękowania	10

Wprowadzenie

Problem badawczy	11
Metody badawcze	15

Rozdział 1. Rozważania pojęciowo-definicyjne

1.1. Współczesny stan wiedzy	17
1.2. Trudności terminologiczne	25
1.3. Podstawowe pojęcia	28
1.3.1. Robot	28
1.3.2. Sztuczna inteligencja	29
1.3.3. Algorytm	31
1.3.4. Autonomiczność	32
1.3.5. System uzbrojenia	36
1.3.6. Śmiercionośność broni	37
1.3.7. Aktualny stan wiedzy	37
1.4. Analiza porównawcza istniejących definicji LAWS	39
1.4.1. Kampania na rzecz powstrzymania zabójczych robotów	39
1.4.2. Raport Specjalnego Sprawozdawcy ONZ	43
1.4.3. Prace na forum Konwencji CCW	45
1.5. Proponowana definicja LAWS	67
1.5.1. Definiowanie metod i środków walki	68
1.5.2. Proponowana definicja LAWS	70

Rozdział 2. Legalność LAWS na gruncie MPHKZ

2.1. Prawo międzynarodowe a nowe technologie	75
2.1.1. Broń	76
2.1.2. MPHKZ a bronie	78
2.1.3. Znaczenie podstawowych zasad MPHKZ	81
2.2. Przegląd prawny nowych broni	83
2.2.1. Zobowiązanie prawnomiędzynarodowe o wątpliwej skuteczności	83
2.2.2. Praktyczne wyzwania związane z nowymi technologiami	86

2.3. Legalność <i>per se</i> i legalność użycia LAWS	88
2.3.1. Ograniczone prawo doboru środków i metod walki	88
2.3.2. Zakaz powodowania niepotrzebnego cierpienia i nadmiernego okrucieństwa	88
2.3.3. Ochrona środowiska naturalnego	93
2.3.4. Zasada rozróżniania	94
2.3.5. Środki ostrożności	98
2.3.6. Zasada proporcjonalności	100
2.4. Wnioski	102

Rozdział 3. W poszukiwaniu wytycznych

3.1. Paradygmat MPHKKZ	105
3.1.1. Pluralizm semantyczny wymogów humanitaryzmu	108
3.1.2. Neutralizm normatywny konieczności wojskowej	121
3.1.3. Równoważenie względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej	126
3.1.4. Wnioski	129
3.2. Klauzula Martensa	130
3.2.1. Funkcje	131
3.2.2. Podstawy normatywne	134
3.2.3. Praktyczna doniosłość	140
3.2.4. Wnioski	142
3.3. Godność ludzka	142
3.3.1. Istota praw człowieka – cel porządku prawnego	143
3.3.2. Godność a MPHKKZ – narzędzie porządku prawnego	146
3.3.3. Dylematy etyczne a rozwój robotyki cywilnej	150
3.4. <i>Good governance</i> a robotyzacja konfliktów zbrojnych	153
3.4.1. Postępująca robotyzacja procesów decyzyjnych	153
3.4.2. Konflikt zbrojny jako sfera <i>good governance</i>	156
3.5. Konkluzje	158

Rozdział 4. Zidentyfikowane luki prawne

4.1. Przydatność rozwoju LAWS	161
4.2. Koncepcja MHC	164
4.2.1. Model amerykański	166
4.2.2. Model Article 36	168
4.2.3. Wnioski	172
4.3. Człowiek jako adresat norm MPHKKZ	173
4.3.1. Podmiotowość sztucznej inteligencji	174
4.3.2. Czynniki ludzkie a zasady targetingu	175
4.3.3. Niepewny charakter prawny MHC	179
4.3.4. Wnioski	181
4.4. Odpowiedzialność	182
4.4.1. Odpowiedzialność międzynarodowa państwa	183
4.4.2. Odpowiedzialność międzynarodowa osób fizycznych i prawnych	188
4.4.3. Wnioski	199
4.5. Konkluzje	200

Rozdział 5. Końcowe wnioski

5.1. Rozwiązania regulacyjne	201
5.1.1. Wnioski z analizy historycznej <i>weapons law</i>	202
5.1.2. Wyzwania regulacji przełomowych technologii	208
5.2. Forma regulacji LAWS	209
5.2.1. Prewencyjny zakaz używania LAWS	209
5.2.2. Moratorium	212
5.2.3. Regulacja szczegółowa a podstawowe zasady MPHKG	214
5.2.4. Instrumenty prawa międzynarodowego	215
5.2.5. Prawo zwyczajowe	217
5.2.6. Pozostałe mechanizmy regulacyjne	221
5.3. Meritum regulacji LAWS	225
5.4. Wnioski	227

Wykaz źródeł

Książki i artykuły	229
Wybrane źródła internetowe	247
Hasła encyklopedyczne	251
Wykaz aktów prawnych	251
Prawo Unii Europejskiej	253
Prawo krajowe	254
Rezolucje organów Organizacji Narodów Zjednoczonych	254
Rezolucje innych organów organizacji międzynarodowych	254
Wykaz powoływanych orzeczeń	254
Pozostałe orzeczenia	256

Indeks osób	257
--------------------	------------

Wykaz skrótów

- 3D** – prace monotonne, wykonywane w warunkach zanieczyszczenia i niebezpieczne dla człowieka
- AIV** – Holenderska Rada Doradcza do Spraw Międzynarodowych
- Artykuły KPM** – Artykuły Komisji Prawa Międzynarodowego o odpowiedzialności państw za akty międzynarodowo bezprawne
- BWC** – Konwencja o broni biologicznej z 10 kwietnia 1972 roku
- CAT** – Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania z 10 grudnia 1984 roku
- CCM** – Konwencja o zakazie użycia amunicji kasetowej sporządzona 23 grudnia 2008 roku
- CCW** – Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki z 10 października 1980 roku
- CSKR** – Kampania na rzecz powstrzymania zabójczych robotów
- CWC** – Konwencja o zakazie broni chemicznej z 13 stycznia 1993 roku
- DARPA** – Amerykańska Agencja Zaawansowanych Projektów Badawczych w Obszarze Obronności
- DSB** – Rada Nauk Obronnych Stanów Zjednoczonych
- Dyrektywa 3000.09** – Directive 3000.09 „Autonomy in Weapon Systems”
- EKPCz** – Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 roku
- ENMOD** – Konwencja o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich z 18 maja 1977 roku
- ETPCz** – Europejski Trybunał Praw Człowieka
- GGE** – grupa ekspertów rządowych zajmujących się technologiami z zakresu LAWS
- ICBL** – Międzynarodowa Kampania na rzecz Zakazu Min Przeciwpiechotnych
- IRRC** – International Review of the Red Cross
- JDN 2/11** – Joint Doctrine Note 2/11: The UK Approach to Unmanned Aircraft Systems
- KG** – konwencje genewskie z 12 sierpnia 1949 roku
- KNZ** – Karta Narodów Zjednoczonych z 26 czerwca 1945 roku
- Konwencja ottawska** – Konwencja o zakazie użycia, składowania, produkcji i przekazywania min przeciwpiechotnych oraz o ich zniszczeniu z 18 września 1997 roku

- KPM** – Komisja Prawa Międzynarodowego
- KWPT** – Konwencja wiedeńska o prawie traktatów z 23 maja 1969 roku
- LAWS/SALA** – autonomiczne systemy śmiertelności broni
- LARs** – autonomiczne systemy robotyczne
- MAEA** – Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej
- MCDC** – Wielonarodowa Kampania Rozwoju Zdolności
- MHC** – znacząca ludzka kontrola
- MKCK** – Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża
- MKZ** – międzynarodowy konflikt zbrojny
- MoE** – nieformalne spotkania ekspertów
- MPPCz** – międzynarodowe prawo ochrony praw człowieka
- MPEPiL** – The Max Planck Encyclopedia of Public International Law
- MPHKZ** – Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych
- MPPOiP** – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
- MTK** – Międzynarodowy Trybunał Karny
- MTKJ** – Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii
- MTKR** – Międzynarodowy Trybunał Karny do spraw Rwandy
- MTS** – Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
- NATO** – Sojusz Północnoatlantycki
- NKZ** – niemiędzynarodowy konflikt zbrojny
- NPT** – Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej z 1 lipca 1968 roku
- ONZ** – Organizacja Narodów Zjednoczonych
- PD I** – Protokół dodatkowy do konwencji genewskich dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z 8 czerwca 1977 roku
- PD II** – Protokół dodatkowy do konwencji genewskich dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych z 8 czerwca 1977 roku
- Protokół IV do konwencji CCW** – Protokół IV w sprawie laserowych broni oślepiających z 13 października 1995 roku
- Regulamin haski** – załącznik do Konwencji dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej sporządzony 18 października 1907 roku
- ROE** – zasady użycia siły
- Specjalny Sprawozdawca** – specjalny sprawozdawca ONZ ds. pozasądowych, doraźnych i arbitralnych egzekucji
- Statut rzymski** – Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z 17 lipca 1998 roku
- UE** – Unia Europejska
- UNIDIR** – United Nations Institute for Disarmament Research
- UNTS** – United Nations Treaties Series
- ZO ONZ** – Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych

Podziękowania

Niniejsza monografia stanowi zaktualizowaną i rozbudowaną wersję rozprawy doktorskiej, za którą otrzymałam I nagrodę w XXII edycji konkursu im. prof. Remigiusza Bierzanka – konkursu prac licencjackich, magisterskich i doktorskich organizowanego przez Polski Czerwony Krzyż. Rozprawa powstała dzięki wsparciu finansowemu Narodowego Centrum Nauki, które otrzymałam w ramach grantu PRELUDIUM (Dylemat autonomicznych systemów bojowych w świetle zasad międzynarodowego prawa humanitarnego, UMO-2014/13/N/HS5/01208) i stypendium ETIUDA (Zasada humanitaryzmu i konieczności wojskowej jako kardynalne zasady międzynarodowego prawa humanitarnego i „przeglądu prawnego” nowych środków walki. Analiza prawna w świetle nabywania bojowych systemów z postępującą autonomicznością, UMO-2016/20/T/HS5/00231). Środki z tych grantów umożliwiły mi odbycie kwerendy bibliotecznej w bibliotece Pałacu Pokoju w Hadze, a także wyjazdy i współpracę z takimi renomowanymi ośrodkami badawczymi, jak Program on the Regulation of Emerging Military Technologies na Uniwersytecie w Melbourne, Haska Akademia Prawa Międzynarodowego, Kalliopi Koufa Foundation oraz Multinational Capability Development Campaign.

Przygotowanie i wydanie mojej pierwszej monografii nie byłoby możliwe bez sugestii i przychylności tych, którzy poświęcili czas, by zaoferować mi wsparcie w postaci inspirujących dyskusji, krytycznych i konstruktywnych uwag, słów otuchy czy po prostu wiary w moje zdolności. Dlatego chciałabym serdecznie podziękować pomocnym prawnikom, naukowcom i wojskowym. Są to: William Boothby, Ian Henderson, Rain Liivoja, Natalia Jevglevskaja, Michał Kowalski, Artur Kuptel, Piotr Łubiński, Marcin Marcinko, Karolina Wierczyńska, Mateusz Piątkowski. Szczególne podziękowania należą się recenzentce Patrycji Grzebyk; jej liczne i trafne uwagi przyczyniły się do obecnego kształtu pracy, który, mam nadzieję, sprosta oczekiwaniom najbardziej wymagających czytelników.

Wreszcie, stworzenie tego tekstu nie byłoby możliwe bez ciągłego wsparcia, wiary, motywacji i cierpliwego znoszenia dni w rozłace przez moją rodzinę – dlatego, by wyrazić swoją wdzięczność, nie pozostaje mi nic innego jak zadedykowanie tej monografii Małgorzacie, Jerzemu i Egonowi.

Wprowadzenie

More than machinery we need humanity.
More than cleverness we need kindness and gentleness.
Without these qualities, life will be violent and all will be lost...
Mowa końcowa z filmu *The Great Dictator*, 1940

Problem badawczy

Prawo regulujące postępowanie uczestników konfliktów zbrojnych należy do najstarszych działów prawa międzynarodowego. Rozwijane na drodze zwyczajów, uległo postępującej kodyfikacji spowodowanej reakcją społeczności międzynarodowej na liczne okrucieństwa i zagrożenia wynikające ze współczesnych konfliktów zbrojnych. Normy prawnomiędzynarodowe odnoszące się bezpośrednio do poszczególnych rodzajów broni (ang. *weapons law*) wykrystalizowały się wraz z rozwojem technologicznym pozwalającym państwom na realizowanie celów wojskowych w bardziej skuteczny sposób. Na prawne środki ograniczania środków walki składają się różne typy instrumentów międzynarodowych: porozumienia rozbrojeniowe¹, porozumienia dotyczące kontroli broni²,

¹ Porozumienia rozbrojeniowe opierają się w dużej części na optymistycznym idealizmie, zgodnie z którym możliwe jest wyeliminowanie wojen przez zabieg polegający na zakazaniu używania i posiadania narzędzi prowadzenia konfliktów zbrojnych. Logikę rozbrojenia dopełnia założenie o wzajemnym zaufaniu, jakim darzą się państwa gotowe do osiągnięcia i przestrzegania danego porozumienia.

² W przeciwieństwie do rozbrojenia kontrola zbrojeń opiera się na pesymistycznym ujęciu natury ludzkiej oraz przekonaniu, że bezpieczeństwo jest jedyną wartością, która może nakłonić rywalizujące państwa do porozumienia. Zatem konflikt zbrojny jest postrzegany jako zagrożenie dla istnienia i funkcjonowania państwa, zagrożenie, które może zostać zniwelowane dzięki skutecznemu zarządzaniu strategicznymi stosunkami między potencjalnymi przeciwnikami. W rezultacie logika kontroli zbrojeń opiera się nie na całkowitym wyeliminowaniu środków walki, lecz na zmniejszeniu ryzyka konfliktu zbrojnego przez utrzymanie efektywnej równowagi sił (oraz stosowanie „strategicznego odstraszenia”). Więcej zob. R.J. Mathews, T. McCormack, *The Influence of Humanitarian Principles in the Negotiation of Arms Control Treaties*, IRRC („International Review of the Red Cross”), vol. 81, issue 834, 1999, s. 331–352.

umowy dotyczące handlu bronią³, międzynarodowe prawo ochrony praw człowieka (dalej: MPPCz)⁴ oraz międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych (dalej: MPHKKZ)⁵. To właśnie ten ostatni dział prawa międzynarodowego mający na celu ochronę ofiar konfliktów zbrojnych w duchu humanitaryzmu będzie stanowił oś analizy, a normy wywodzące się z pozostałych będą przywoływane posilkowo.

Podstawowy model teoretyczny (paradygmat) MPHKKZ opiera się na konieczności równoważenia względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej, gdyż w ten sposób odwzorowuje zbiór różnorodnych przekonań i wartości leżących u podstaw tego porządku. Paradygmat ten można odnaleźć w większości prac o MPHKKZ, w których przedstawiany jest on jako pewnik, punkt wyjścia i odniesienia. Niemniej jednak bardzo rzadko prace te poszukują modeli teoretycznych, które mogłyby stanowić wzorzec i podstawę dla pogłębionych rozważań. Sytuacja ta przekłada się na brak teorii przygotowujących badaczy do nowych wyzwań prawnych, pojawiających się wraz z nowymi środkami walki, opartymi na technologiach, które w istotny sposób wpływają na MPHKKZ, jak również na inne działy prawa. Jedną z takich technologii jest sztuczna inteligencja i agenci programowi⁶, którzy dysponują potencjałem do zrewolucjonizowania koncepcji

³ Regulacja handlu bronią i jej rozpowszechniania opiera się na założeniu, że w porównaniu z całkowicie nielegalnym międzynarodowym handlem bronią niewłaściwe przekierowanie lub nadużycia w ramach oficjalnie zatwierdzonych transferów również mają doniosłe znaczenie. W związku z powyższym regulacja handlu bronią na poziomie międzynarodowym ma służyć zmniejszeniu negatywnych efektów płynących z transferu bronią (W. Boothby, *Weapons Law and The Law of Armed Conflict*, wyd. 2, Oxford University Press, Oxford 2016, s. 3).

⁴ MPPCz zawiera normy odnoszące się do sytuacji konfliktów zbrojnych i do czasu pokoju, spośród których szczególne znaczenie w kontekście *weapons law* ma prawo do ochrony życia oraz zakaz tortur i niehumanitarnego traktowania. MPPCz zajmuje się używaniem broni przez organy ochrony porządku publicznego (podczas zamieszek, w więzieniach, podczas operacji pokojowych i konfliktów zbrojnych, w szczególności NKZ), ale również społeczną odpowiedzialnością biznesu za używanie broni czy wpływem jej używania na korzystanie z praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych. S. Casey-Maslen (red.), *Weapons under International Human Rights Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.

⁵ W opracowaniach doktryny można spotkać używane naprzemiennie określenia: prawo wojny, *ius in bello*, międzynarodowe prawo humanitarne, międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych czy międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. W monografii zdecydowano się na używanie tego ostatniego pojęcia jako najpełniej reprezentującego znuansowanie normatywne tego porządku – z jednej strony, humanitaryzm, z drugiej, wciąż konflikt zbrojny (Y. Dinstein, *The Conduct of Hostilities under Law of Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 13–14).

⁶ Przez agenta programowego należy rozumieć jednostkę sztucznej inteligencji obdarzoną autonomią, która pozwala na wykonywanie zadań na podstawie algorytmu. Agenci programowi mogą być wyposażeni w funkcję samouczenia się (A. Przeglasińska, *Sztuczna inteligencja. Nie-ludzka, arcy-ludzka*, Znak, Warszawa 2020, s. 354). W monografii pojęcia sztucznej inteligencji i agentów programowych będą używane zamiennie i będą odnosić się do grupy technologicznej szerszej niż środki walki.

podmiotowości prawnej⁷. Owi agenci, przeniesieni na współczesne pola walki, nie tylko rewolucjonizują konflikty zbrojne od strony technicznej, lecz prowokują także szereg pytań natury prawnej i etycznej, którym została poświęcona niniejsza monografia.

Przedmiotem zainteresowania nie jest zatem jedynie legalność rozwoju i użycia broni działających na podstawie sztucznej inteligencji, ale również ich relacja i wpływ na kształtowanie się „kodu genetycznego” MPHKKZ (opartego na podstawowych zasadach⁸). Perspektywa przyjęta w niniejszym opracowaniu opiera się na poszerzonym badaniu dopuszczalności autonomicznych systemów śmiertelności broni (ang. *lethal autonomous weapons systems*, dalej również jako: LAWS) i związanych z nią wyzwań dla współczesnego modelu MPHKKZ. Wprowadzenie LAWS na pola walki nie tylko implikuje rozważania natury prawnej dotyczące konkretnych norm mających zastosowanie do tych systemów⁹, ale przede wszystkim otwiera dyskusję na temat znacznie wykraczający poza ramy niniejszej monografii, a mianowicie na temat sposobu traktowania ludzi w kontekście działań z użyciem sztucznej inteligencji.

Oryginalność debaty polega na szczególnie istotnych konsekwencjach używania tych agentów programowych ze względu na ich usytuowanie w sferze decyzji o życiu i śmierci. Ponadto LAWS stanowią flagowy przykład nadchodzącej rewolucji technologicznej powodującej zmianę jakościową w sposobie prowadzenia konfliktów zbrojnych, jak i w ogólnym zakresie zapewniania pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego. Uosabiają tym samym potrzebę aktywnego zaangażowania państw w dyskusję nad kształtem i sposobem prowadzenia

⁷ G. Bar, *Robot personhood, czyli po co nam antropocentryczna sztuczna inteligencja?*, [w:] L. Lai, M. Świerczyński (red.), *Prawo sztucznej inteligencji*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 29–43.

⁸ Robert Kolb umieścił podstawowe zasady MPHKKZ w nierozłącznej dychotomii między *lex lata* a *lex ferenda*, między przepisami prawa a doktrynami politycznymi, aby w końcu nazwać je „kodem genetycznym” prawa zapewniającym mu minimum pewności, bez której prawo mogłoby stać się narzędziem arbitralnej władzy. Zob. R. Kolb, *Advanced Introduction to International Humanitarian Law*, Edward Elgar Publishing, Northampton 2014, s. 75.

⁹ Prezentowane rozważania odnoszą się zarówno do międzynarodowych konfliktów zbrojnych (dalej: MKZ), jak i niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (dalej: NKZ), przy czym w uzasadnionych przypadkach zostaną przywołane odpowiednie różnice w stosowaniu omawianych norm. Przyjęte podejście wiąże się z koniecznością zasygnalizowania na samym wstępie, że zasady atakowania osób w MKZ i NKZ różnią się w sposób zasadniczy. O ile w MKZ związane są z formalnym statusem kombatantha lub osoby cywilnej (art. 50 ust. 1 Protokołu dodatkowego do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 roku, dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z 8 czerwca 1977 roku, dalej: PD I), o tyle w NKZ wymagają kazuistycznego badania zaistnienia przesłanki pełnienia funkcji bojowej lub brania bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych. Dlatego w niniejszym opracowaniu pojęcie kombatantha lub żołnierza będzie odnosiło się *de facto* do szerszej kategorii, a mianowicie do legalnych celów osobowych w MKZ i w NKZ. Więcej: N. Melzer, *Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law*, MKCK, 2009, s. 78; P. Grzebyk, *Cele osobowe i rzeczowe w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018, s. 72–136.

przyszłych działań zbrojnych. Zadanie to jest trudne i złożone, ponieważ autonomiczne systemy mają potencjał zarówno do osiągnięcia szybkiej przewagi militarnej, jak i do niweczenia wysiłków humanitaryzacji działań zbrojnych.

Część doktryny stoi na stanowisku, że aktualnie obowiązujące normy prawne mające źródło w zwyczaju międzynarodowym, umowach międzynarodowych i zasadach ogólnych prawa, uzupełniane przez orzecznictwo i poglądy doktryny, wystarczają do zapewnienia skutecznej kontroli nad rozwojem i używaniem LAWS¹⁰. To stanowisko wydaje się jednak wątpliwe¹¹. Co prawda oczywiste jest, że obowiązujące normy prawne stanowią płaszczyznę odniesienia, która wymaga uwzględnienia podczas badania legalności środków i metod walki *per se*, a także legalności metod ich używania, lecz **teza niniejszej monografii głosi, że przypadek autonomicznych systemów śmiertelności broni jest na tyle odmienny, iż aktualny model teoretyczny MPHKZ nie dostarcza jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o dopuszczalność ich stosowania**. W szczególności brakuje klarowności co do wymaganego prawem zakresu kontroli ludzkiej nad procesami decyzyjnymi skutkującymi zabijaniem (tzw. koncepcja znaczącej ludzkiej kontroli, dalej również jako: MHC) oraz reżimu odpowiedzialności za działania tych systemów skutkujące śmiercią ludzi. Z kolei osiągnięcie konsensu na płaszczyźnie międzynarodowej w tych kwestiach jest utrudnione ze względu na to, że właściwości LAWS zapewniają korzyści wojskowe o strategicznym znaczeniu, a jednocześnie ich nieregulowany rozwój i używanie mogą prowadzić do poważnych zagrożeń humanitarnych. Zatem **kolejną tezą brzoną w tym opracowaniu jest zakwalifikowanie autonomicznych systemów śmiertelności broni do grupy broni, których prawne uregulowanie może napotkać na opór ze strony państw, a w szczególności mocarstw militarnych**¹².

W dotychczasowej literaturze oraz orzecznictwie trybunałów międzynarodowych próżno szukać pogłębionych rozważań na powyższe tematy, co jest zrozumiałe ze względu na brak uprzedniego zainteresowania problematyką, która

¹⁰ M.N. Schmitt, J.S. Thurner, 'Out of the Loop': *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict*, „Harvard National Security Journal”, vol. 4, 2013, s. 231–281; W. Boothby, *Weapons...*, *op. cit.*, s. 249–252; E.T. Jensen, *Emerging Technologies and LOAC Signaling*, „International Law Studies”, vol. 91, 2015, s. 625; M. Wagner, *The Dehumanization of International Humanitarian Law: Legal, Ethical, and Political Implications of Autonomous Weapon Systems*, „Vanderbilt Journal of Transnational Law”, vol. 47, 2014, s. 14–38.

¹¹ R. Crotoft, *War Torts: Accountability for Autonomous Weapons*, „University of Pennsylvania Law Review”, vol. 164, issue 6, 2016, s. 1391–1393, P. Asaro, *On Banning Autonomous Weapon Systems: Human Rights, Automation, and the Dehumanization of Lethal Decision-Making*, IRRC, vol. 94, issue 886, 2012, s. 699, H.-Y. Liu, *Categorization and Legality of Autonomous and Remote Weapons Systems*, IRRC, vol. 94, issue 886, 2012, s. 633–634; R. Arkin, *Governing Lethal Behavior in Autonomous Robots*, CRC Press, New York 2009, s. 72; G.E. Marchant et al., *International Governance of Autonomous Military Robots*, „Columbia Science and Technology Review”, vol. XII, 2011, s. 272–315.

¹² Zob. S.Watts, *Autonomous Weapons: Regulation Tolerant or Regulation Resistant?*, „International Law Studies”, vol. 91, 2015, s. 540–621.

jeszcze do niedawna uchodziła za domenę fantastyki. Co więcej, normy prawa międzynarodowego odnoszące się do broni charakteryzują się specyficzną kazuistyką i trudno na podstawie ich wykładni zidentyfikować logikę regulacji, która mogłaby się stosować do autonomicznych systemów śmiercionośnej broni. Problem regulacji środków walki to ważny i frapujący temat we współczesnym prawie międzynarodowym w szczególności ze względu na jego bezpośredni wpływ na ochronę ludzi oraz powiązaną tematykę robotyzacji życia codziennego i konfliktów zbrojnych.

Hipotezą badawczą monografii jest twierdzenie, że w związku z niewystarczalnością wykładni obowiązujących norm w świetle charakterystyki LAWS zachowanie równowagi między fundamentalnymi względami MPHKG, jakimi są humanitaryzm i konieczność wojskowa, wymaga powszechnego przyjęcia instrumentu prawa międzynarodowego regulującego ich rozwój i użycie.

Metody badawcze

Przyjęta metoda badawcza opiera się zasadniczo na analizie dogmatycznoprawnej przepisów poszczególnych umów międzynarodowych odnoszących się do środków walki, a także prawa zwyczajowego oraz orzecznictwa sądów i trybunałów międzynarodowych, ze szczególnym naciskiem na podstawowe zasady MPHKG. Uzupełniając ją metoda teoretyczna pozwala na przeprowadzenie analizy multidyscyplinarnej obejmującej nie tylko źródła prawa w ujęciu formalnym, ale również literaturę fachową, wypowiedzi doktryny i badania naukowe (prawników, etyków, inżynierów), stanowiska i oświadczenia polityczne, raporty oraz podręczniki wojskowe. Ponadto posiłkowo stosowana jest analiza historyczna umożliwiająca przedstawienie ewolucji regulacji nowych środków walki oraz rozumienia paradygmatu równoważenia względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej, a także metoda porównawcza pozwalająca na określenie modelowych rozwiązań sposobów regulacji na poziomie międzynarodowym oraz porównanie rozbieżności definicyjnych LAWS.

Opracowanie zostało przygotowane z uwzględnieniem wyzwań wynikających z tendencji do obejmowania tajemnicą państwową strategicznie przełomowych technologii. W związku z tym brak dostępu do wyczerpujących źródeł poznawczych wpłynął na zakres i reprezentatywność analizy. Ze względu na brak dostępu do wyników badań, stanowisk politycznych i krajowych polityk większości państw w rozprawie zbadane zostały przede wszystkim dokumenty udostępnione w Internecie¹³. W rezultacie przekłada się to na nadreprezentację

¹³ Zwl. dokumenty, które były umieszczone na stronie Biura ONZ w Genewie w dziale: Dyskusje o nowych technologiach w obszarze LAWS, które po zmianie portalu ONZ zostały częściowo udostępnione przez HLS PILAC: <https://pilac.law.harvard.edu/a-compilation-of-materials>

stanowisk i argumentów podnoszonych przez tzw. państwa zachodnie oraz ich organizacje pozarządowe.

Wreszcie, niniejsza monografia opiera się na **metodologicznym założeniu, że na aktualnym etapie rozwoju nauki poziom zaawansowania sztucznej inteligencji nie dorównuje poziomowi rozumowania ludzkiego¹⁴, a możliwość osiągnięcia porównywalnego poziomu, o ile istnieje, jest znacznie oddalona w czasie.**

-apparently-reflective-of-states-views-on-international-legal-issues-pertaining-to-the-use-of-algorithmic-and-data-reliant-socio-technical-systems-in-armed-conflict (dostęp 22.08.2020).

¹⁴ Aktualnie wyróżnia się trzy określenia sztucznej inteligencji porównujące jej zdolności z ludzkimi:

1. wąska sztuczna inteligencja (ang. *narrow AI*) – rozumiana jako algorytmy mające na celu rozwiązanie jakiegoś konkretnego zadania,
2. ogólna sztuczna inteligencja (ang. *Artificial General Intelligence, AGI*) – mająca zdolności intelektualne człowieka (jeszcze nie istnieje),
3. sztuczna superinteligencja (ang. *Artificial Superintelligence*) – przewyższająca zdolności intelektualne człowieka (również nie istnieje) (G. Bar, *Robot...*, *op. cit.*, s. 31).

Rozdział 1

Rozważania pojęciowo-definicyjne

1.1. Współczesny stan wiedzy

Poniższy zarys stanu rozwoju technologii ma na celu wprowadzenie czytelnika do problematyki nowych wyzwań dla stosowania norm prawnomiędzynarodowych odnoszących się do środków i metod walki oraz do problematyki ich potencjalnego wpływu na sposób prowadzenia działań bojowych, a w końcu przybliżenie czytelnikowi istniejących już możliwości technologicznych, których nadejście uchodziło dotąd za odległe czy wręcz niemożliwe. Pozwala również na umiejscowienie LAWS pośród innych nowych technologii wojskowych, które pośrednio wpływają na ich rozwój i na sam sposób prowadzenia działań zbrojnych¹.

Zarówno sferę prywatną, jak i publiczną zdominowała w XXI wieku rewolucja technologiczna, która wpływa praktycznie na wszystkie dziedziny życia. Różnorodności udoskonaleń, takich jak postępująca miniaturyzacja, rozwój mikroczipów, kamer, alternatywnych źródeł energii i coraz silniejszych sensorów towarzyszy rosnące zainteresowanie i doniosłość dla bezpieczeństwa publicznego takich dziedzin, jak sztuczna inteligencja, automatyzacja, robotyka, komunikacja i bezpieczeństwo informacji². Dobrymi przykładami ilustrującymi bezpośrednio przełożenie wyników badań naukowych w tych dziedzinach na życie codzienne służą rozwój medycyny (m.in. diagnozowanie chorób, monitorowanie stanu zdrowia, zarządzanie danymi medycznymi³), handel wysokich częstotliwości (polegający na szybkim dokonywaniu transakcji na podstawie wcześniej

¹ J. Chojnacki, *Nowe technologie wyzwaniem dla międzynarodowego prawa humanitarne-go*, [w:] M. Szuniewicz (red.), *Automatyzacja i robotyzacja współczesnego pola walki*, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2015, s. 9–27.

² The UK Ministry of Defence, *Strategic Trends Programme: Global Strategic Trends – Out to 2045*, wyd. 5, 2015, dostępne na: www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/348164/20140821_DCDC_GST_5_Web_Secured.pdf, s. 67–73 (dostęp 22.08.2020); The US Department of Defense, „Quadrennial Defense Review”, 2014, dostępne na: http://archive.defense.gov/pubs/2014_Quadrennial_Defense_Review.pdf, s. III (dostęp 31.08.2020).

³ Amisha et al., *Overview of Artificial Intelligence in Medicine*, „Journal of Family Medicine and Primary Care”, vol. 8, issue 7, 2019, s. 2328–2331.

określonych algorytmów⁴), kampanie polityczne (używanie sztucznej inteligencji w celu prowadzenia profilowania wyborców czy mikrotargetingu⁵) oraz samojeżdżące samochody⁶.

W równie oczywisty sposób rozwój technologii wpływa na współczesne działania zbrojne, których prowadzenie jest praktycznie niemożliwe bez opierania się na nowych, innowacyjnych i przełomowych technologiach (ang. *disruptive technologies*), których rozwój ma na celu wyrównanie luk w zdolnościach wojskowych (ang. *capability gap*)⁷. Istotność tych technologii odzwierciedla nadanie im zbiorczej nazwy NBRIC (ang. Nanotechnology, Biotechnology, Robotics, Information and Communications), a także określanie ich „pięcioma jeźdźcami nowych technologii”. Zwiększanie przewagi wojskowej oraz używanie nowego rodzaju wyposażenia wojskowego nie byłoby możliwe bez rozwinięcia systemu nawigacji satelitarnej (ang. Global Positioning System, GPS), a także światowej sieci Internet. Te podstawowe technologie stanowiły fundament rozwoju nowych możliwości operacyjnych i koniecznych protoplastów NBRIC. Poniżej przedstawiono podstawowe charakterystyki poszczególnych NBRIC o najważniejszym zastosowaniu bojowym.

Jedną z najistotniejszych modyfikacji technologicznych stanowiło przeniesienie działań na nowe pole walki, czyli do cyberprzestrzeni. Operacje cybernetyczne, potocznie zwane cyberatakami⁸, stanowią różnego rodzaju nieprzyjacielskie lub szkodliwe działania za pomocą sieci komputerowych, a ich szkodliwość nie wynika z użytej siły kinetycznej, lecz raczej z samego skutku, jaki mogą wywołać w świecie rzeczywistym (np. uciążliwą utratę funkcjonalności infrastruktury krytycznej lub przejęcie łączności z pilotem myśliwca i wprowadzenie go w błąd co do celu ataku)⁹. Ponadto operacje w cyberprzestrzeni ilustrują zjawisko mieszania się obiektów, celów i pól działania wojska i strefy cywilnej (problema-

⁴ C.J. Lenczewski Martins, *Istota optymalizacji wykonywania zleceń oraz zastosowanie wskaźników wpływu na rynek w handlu o wysokiej częstotliwości*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia”, nr 5 (89), 2017, s. 57–67.

⁵ A. Przeglasińska, *Sztuczna...*, *op. cit.*, s. 263–279. Więcej o działalności Cambridge Analytica na stronie dedykowanej śledztwu dziennikarskiemu „The Guardian”: www.the-guardian.com/news/series/cambridge-analytica-files.

⁶ M. Maurer et al. (red.), *Autonomous Driving. Technical, Legal and Social Aspects*, Springer, New York 2015.

⁷ J. Farrant, Ch.M. Ford, *Autonomous Weapons and Weapon Reviews: The UK Second International Weapon Review Forum*, „International Law Studies”, vol. 93, 2017, s. 393–399.

⁸ W doktrynie wyróżnia się *computer network attacks* – CNA, rozumiane jako działania mające na celu zakłócanie, negowanie, psucie lub niszczenie informacji znajdujących się w komputerach i sieciach komputerowych (lub samych komputerów i tych sieci) oraz *computer network exploitation* – CNE, rozumianą jako zdolność do uzyskania dostępu do informacji przechowywanych w systemach informatycznych oraz możliwość korzystania z samego systemu (N. Melzer, *Interpretive Guidance...*, *op. cit.*, s. 48).

⁹ K. Kowalczevska, M. Casenove, *APT – the New Cyberforce?*, „Polish Quarterly of International Affairs”, vol. 3, 2015, s. 7–20.

tyka obiektów „podwójnego zastosowania”)¹⁰. Operacje z wykorzystaniem cyberprzestrzeni, które wydarzyły się w ostatniej dekadzie, stanowią realne zagrożenie dla prawidłowego funkcjonowania państw, a nawet dla życia ludzkiego¹¹, na które odpowiedź może stanowić rozwój technologii przekraczających skalę i prędkość ludzkich zdolności¹². Liczne problemy prawne związane z interpretacją norm MPHKG, prawa do użycia siły oraz MPPCz w cyberprzestrzeni zostały ujęte w dwóch edycjach *Podręcznika tallińskiego* prawa międzynarodowego, które ma zastosowanie w cyber-działaniach wojennych¹³.

Współczesne technologie wojskowe czerpią również z nanotechnologii, czyli projektowania, produkcji i używania struktur, urządzeń i systemów w nanoskali¹⁴. Badania naukowców wskazują na to, że nanocząsteczki mają praktyczne zastosowanie ze względu np. na odporność na brud, zwiększone przewodnictwo czy zwiększoną odporność przy jednoczesnej redukcji masy. Zarazem wykryto ich potencjalną toksyczność oraz szkodliwość dla ludzi i środowiska naturalnego¹⁵. Wojskowe zastosowanie nanotechnologii jest bardzo szerokie, począwszy od wzmocnienia i ociążenia wyposażenia żołnierza, przez wzrost mobilności, aż do bardziej precyzyjnej broni¹⁶. W doktrynie prawa międzynarodowego przeważa pogląd, że nanotechnologia może przyczynić się do ograniczenia cierpienia oraz do wzmocnienia ochrony osób cywilnych w myśl zasady

¹⁰ I. Kilovaty, *ICRC, NATO and the U.S. – Direct Participation in Hacktivities: Targeting Private Contractors and Civilians in Cyberspace under International Humanitarian Law*, „Duke Law and Technology Review”, vol. 15, 2016, s. 1–38.

¹¹ Wśród najczęściej przywoływanych wymienia się atak na serwery administracji publicznej Estonii w 2007 roku, ataki Ddos na serwery Gruzji podczas konfliktu gruzińsko-rosyjskiego w 2008 roku czy wirus Stuxnet wykryty w 2010 roku w irańskiej elektrowni jądrowej.

¹² K. Anderson, *Comparing The Strategic and Legal Features of Cyberwar, Drone Warfare and Autonomous Weapon Systems*, Hoover Institution, 2015, dostępne na: www.hoover.org/research/comparing-strategic-and-legal-features-cyberwar-drone-warfare-and-autonomous-weapon-systems (dostęp 31.08.2020).

¹³ *The International Groups of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*, M.N. Schmitt (red.), *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare*, Cambridge University Press, marzec 2013 i M.N. Schmitt (red.), *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*, Cambridge University Press, luty 2017. Zob. M. Kowalski, *Prawo do samoobrony jako środek zwalczania terroryzmu międzynarodowego*, Difin, Warszawa 2013, s. 144–148; P. Roguski, *Verantwortlichkeit der Staaten für von ihrem Territorium ausgehende Cyberangriffe*, [w:] B. Kuźniak, M. Ingelevič-Citak (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne wobec wyzwań XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016, s. 191–201.

¹⁴ The Center for International Environmental Law, *Addressing Nanomaterials as an Issue of Global Concern*, 2009, dostępne na: www.ciel.org/Publications/CIEL_NanoStudy_May09.pdf (dostęp 31.08.2020).

¹⁵ UK Royal Society and Royal Academy of Engineering, *Nanoscience and Nanotechnologies: Opportunities and Uncertainties*, 2004, dostępne na: www.nanotec.org.uk/finalReport.htm (dostęp 31.08.2020).

¹⁶ H. Nasu, *Nanotechnology and Challenges to International Humanitarian Law: A Preliminary Legal Assessment*, IRRC, vol. 94, issue 886, 2012, s. 657.

rozdzielania¹⁷, choć jednocześnie niesie ze sobą ryzyko nie do końca zbadanych zagrożeń¹⁸. Jest to temat, który nie doczekał się jeszcze pogłębionej i poinformowanej dyskusji.

Kolejna przełomowa technologia to udoskonalenie człowieka (ang. *human enhancement*), które polega na „ulepszaniu” go za pomocą różnych dostępnych środków¹⁹. Można mówić o wojskowym udoskonaleniu żołnierza, połączonym z rozwojem integrowalnej w ciele robotyki²⁰, ale również o biomedycznym ulepszaniu za pomocą farmaceutyków i inżynierii genetycznej. Proces ten może być nieodwracalny lub krótkotrwały jak np. zażywanie pigułki z substancją czynną (np. kofeiną lub amfetaminą), która na krótko będzie stymulować walczącego przez zwiększenie siły, usunięcie strachu lub wyeliminowanie potrzeby snu. W skrajnym scenariuszu można dążyć do udoskonalenia żołnierza, po którym będzie on bardziej przypominał maszynę niż człowieka. Niewykluczona jest również zmiana łańcucha DNA przeciwnika²¹. Udoskonalenie człowieka oferuje nowe możliwości osiągnięcia wojskowej przewagi, jednak wymaga rozważenia w zakresie, w którym może ingerować w naturę ludzką i godność żołnierzy. Skutki rozwoju tej technologii są jak dotąd słabo opisane w literaturze prawa międzynarodowego.

Wreszcie, od kilku lat doświadczamy nowego wyścigu zbrojeń²² dotyczącego autonomicznych systemów uzbrojenia, które, wyposażone w śmiertelność broni, „podejmują decyzję” o wybraniu celu i jego likwidacji, zasadniczo opie-

¹⁷ Przez zmniejszenie rozmiarów środków walki do skali nano, a co za tym idzie, umożliwienie przeprowadzenia bardziej precyzyjnych ataków, podczas których ograniczone zostaną straty uboczne. W tym kontekście jako szczególnie istotne dla światowego pokoju i bezpieczeństwa są badania nad miniaturyzacją broni masowego rażenia, których użycie miałyby przyjąć postacie kontrolowalnych mikrowybuchów. J. Altman, M.A. Gubrud, *Anticipating Military Nanotechnology*, „IEEE Technology and Society Magazine”, vol. 23, issue 4, 2004, s. 33–40.

¹⁸ *Ibidem*, s. 671; K. Leins, *Shining a Regulatory Spotlight on New Lasers: Regulation of the Use of Nanolaser Technologies in Armed Conflict*, „Jurimetrics”, vol. 56, 2016, s. 261–278; Article 36, *Nanoweapons*, Discussion Paper, listopad 2017, dostępne na: www.article36.org/wp-content/uploads/2017/11/Nano-Final-17Nov17.pdf s. 1–7 (dostęp 11.08.2020).

¹⁹ H.A.H. Dinniss, J.K. Kleffner, *Soldier 2.0: Military Human Enhancement and International Law*, „International Law Studies”, vol. 92, 2016, s. 432–482.

²⁰ J. Chojnacki, *Nowe technologie...*, *op. cit.*, s. 25.

²¹ P. Lin, *Could Human Enhancement Turn Soldiers into Weapons that Violate International Law? Yes*, „The Atlantic”, 4.01.2013, dostępne na: www.theatlantic.com/technology/archive/2013/01/could-human-enhancement-turn-soldiers-into-weapons-that-violate-international-law-yes/266732 (dostęp 11.08.2020); A. Hessel, M. Goodman, S. Ktoler, *Hacking the President's DNA*, „The Atlantic”, listopad 2012, dostępne na: www.theatlantic.com/magazine/archive/2012/11/hacking-the-presidents-dna/309147/ (dostęp 31.08.2020).

²² A. Lohn, A. Parasiliti, W. Welser IV, *Should We Fear an AI Arms Race?*, „Defense One”, 8.02.2016, dostępne na: www.defenseone.com/ideas/2016/02/should-we-fear-ai-arms-race/125670/ (dostęp 31.08.2020). Więcej: R. Kupiecki, *Sztuczna inteligencja a bezpieczeństwo międzynarodowe w przyszłości*, [w:] R. Kuźniar et al., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 472–497.

rając się na obliczeniach agentów programowych, zamiast na ludzkim osądzie²³. Faktem jest, że roboty wojskowe są używane w coraz większym stopniu we wszystkich przestrzeniach pola walki, czyli w powietrzu, na lądzie, w wodzie i w cyberprzestrzeni. Niektóre z nich wzorowane są na zwierzętach (np. węzłach, owadach, ptakach, rybach, ssakach morskich i lądowych), przy czym coraz więcej z nich ulega miniaturyzacji i łączeniu w roje (ang. *swarm*)²⁴ kontrolowane przez jednego ludzkiego operatora²⁵. Należy uznać, że autonomiczne systemy śmiertelnej broni stanowią postęp w porównaniu ze zdalnie kierowanymi robotami (dalej: drony) czy systemami automatycznymi, ze względu na przyznaną im autonomię oraz ich wpływ na sposób prowadzenia konfliktów zbrojnych²⁶.

Wśród wielu pojawiających się narracji dominują co najmniej trzy możliwe sposoby prowadzenia przyszłych konfliktów zbrojnych za pomocą LAWS. W konfliktach zbrojnych ścierać będą się albo same autonomiczne systemy uzbrojenia, albo armie ludzkie przeciw armiom autonomicznych systemów uzbrojenia („totalna asymetryczność”), albo w końcu armie, w których działania ludzi będą wspierane przez różnorodne systemy robotów (na zasadzie kobotów²⁷). Powstrzymując się od przepowiadania przyszłości, należy przyjąć za większość analityków, że to ostatnia opcja jest aktualnie najbardziej prawdopodobna (trendy wskazują na jednoczesne zwiększanie autonomiczności systemów, ale i ich łączności z ludźmi²⁸). Wydaje się, że jedną z największych obaw, która wybrzmiewa między argumentami wysuwanymi przez przeciwników ich rozwoju, jest strach przed nieprzewidywalnością sztucznej inteligencji, która aktualnie

²³ J.M. Beard, *Autonomous Weapons and Human Responsibilities*, „Georgetown Journal of International Law”, vol. 45, issue 3, 2014, s. 632–634.

²⁴ Inteligencja roju lub inteligencja zbiorowa to system o potencjale potęgowanym w wyniku połączenia niezależnie działających jednostek, które wchodzą w interakcje między sobą (A. Przeglasińska, *Sztuczna...*, op. cit., s. 359).

²⁵ Harvard University, *The Kilobot Project*, dostępne na: www.eecs.harvard.edu/ssr/projects/progSA/kilobot.html (dostęp 31.08.2020); MAST, „Research Thrusts”, dostępne na: www.mast-cta.org (dostęp 31.08.2020) oraz wypowiedź B. Gantza, byłego szefa Sztabu Generalnego Sił Obronnych Izraela, pt. *Future War Could Begin with Missile on IDF General Staff Headquarters* w BESA Center z 8 października 2013 roku, dostępne na: www.jpost.com/Defense/Gantz-Future-war-could-begin-with-missile-on-IDF-General-Staff-headquarters-328152 (dostęp 31.08.2020).

²⁶ M.C. Horowitz, *The Real World Consequences of Defining Autonomous Weapons Systems*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, issue 1, 2016, s. 85–98.

²⁷ Kobotyka to pojęcie obejmujące bliską współpracę robota z człowiekiem, której celem jest synergia i większa efektywność pracy (A. Przeglasińska, *Sztuczna...*, op. cit., s. 333–351).

²⁸ Y. Azulai, *Developing robots for warfare*, „Globes”, 19.12.2013, dostępne na: www.globes.co.il/en/article-1000902923 (dostęp 11.08.2020); J. Judson, *Army Details Draft Robotics and Autonomous Systems Strategy at AUSA*, „Defense News”, 4.10.2016, dostępne na: www.defensenews.com/articles/army-details-draft-robotics-and-autonomous-systems-strategy-at-ausa (dostęp 11.08.2020); S. Harris, *Killer Robots are Here: Get Used to It*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, 2016, s. 79; P. Scharre, *Centaur Warfighting: The False Choice of Humans vs. Automation*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, issue 1, 2016, s. 164; M.N. Schmitt, J.S. Thurner, *‘Out of the Loop’...*, op. cit., s. 241.

działa na zasadzie *black box*²⁹, na podstawie której to nie człowiek, lecz agent programowy będzie podejmował decyzję o podjęciu ataku na człowieka. Zdaaniem niektórych tego typu działania fundamentalnie zagrażają podstawowej wartości chronionej przez normy prawne i moralne, którą jest godność ludzka³⁰. Co więcej, bez odpowiednich szkoleń i działań w zakresie zwiększania świadomości wszystkich użytkowników wprowadzanie autonomicznych systemów śmiertelnej broni może przyczynić się do nasilania zjawiska tzw. sofizmu androida (ang. Android Fallacy), czyli ufania maszynom w sposób nieuzasadniony i przesadny, połączonego ze zrzeczeniem się zasadniczego wpływu na proces decyzyjny³¹. A to z kolei może osłabiać ochronę uczestników działań bojowych i prowadzić do zniweczenia wysiłków humanitaryzacji konfliktów zbrojnych.

Jednocześnie, opierając się na odmiennych założeniach faktycznych i technologicznych, za wprowadzaniem LAWS do arsenałów sił zbrojnych przemawiają trzy grupy argumentów: wojskowe, humanitarne i praktyczne³². Z wojskowego punktu widzenia autonomiczne systemy śmiertelnej broni mogą w istotny sposób zwiększyć przewagę militarną, a zatem ułatwić wojskom osiąganie legalnych celów. Potencjalna przewaga LAWS nad ludzkimi żołnierzami polega na ich wzmocnieniu sensorycznym, zdolności do przetwarzania danych, możliwości działania bez zbędnych ludzkich emocji³³, które mogą deformować prawidłowy

²⁹ *Black box* to przeciwieństwo *white box* lub XAI (ang. *explainable AI*). Aktualnie badacze nie umieją wyjaśnić sposobu funkcjonowania ani wyników działań sztucznej inteligencji, co wiąże się z pewnym ryzykiem np. działania dyskryminującego czy niezgodnego z podstawowym zamiarem twórców. Dlatego postuluje się zwiększanie przejrzystości procesów decyzyjnych sztucznej inteligencji, tak by stała się ona godna zaufania (G. Bar, *Explainability as a legal requirement for Artificial Intelligence*, „Medium”, 27.11.2020), dostępne na: <https://medium.com/womeninai/explainability-as-a-legal-requirement-for-artificial-intelligence-systems-66da5a0aa693> (dostęp 31.08.2020); N. Salmanowitz, *Explainable AI and the Legality of Autonomous Weapon Systems*, Lawfare blog, 21.11.2018, dostępne na: www.lawfareblog.com/explainable-ai-and-legality-autonomous-weapon-systems (dostęp 31.08.2020).

³⁰ Zob. list otwarty „Research Priorities for Robust and Beneficial Artificial Intelligence” podpisany 31 sierpnia 2020 roku przez ponad 8 tysięcy ekspertów z zakresu sztucznej inteligencji, który podkreśla konieczność zapewnienia solidności i używania sztucznej inteligencji z korzyścią dla społeczeństwa. Dostępny na <https://futureoflife.org/ai-open-letter> (dostęp 11.08.2020) oraz jego krytykę ze strony prof. R. Tadeusiewicza pt. *Sztuczna Inteligencja - szansa, czy zagrożenie?*, 4.06.2015, dostępne na: <https://natemat.pl/blogi/rysardtadeusiewicz/144561,sztuczna-inteligencja-szansa-czy-zagrozenie> (dostęp 31.08.2020). 20 sierpnia 2017 roku został wystosowany kolejny list otwarty The International Joint Conference on Artificial Intelligence, w którym przedstawiciele nauki wzywają do wprowadzenia całkowitego zakazu rozwoju LAWS, dostępne na: <https://futureoflife.org/2017/08/20/killer-robots-worlds-top-ai-robotics-companies-urge-united-nations-ban-lethal-autonomous-weapons/> (dostęp 31.08.2020).

³¹ N.M. Richards, W.D. Smart, *How should the law think about robots?*, [w:] R. Calo, A.M. Froomkin, I. Ker (red.), *Robot Law*, Edward Elgar Publishing Ltd, Northampton 2016, s. 18–21.

³² D.B. Hollis, *Setting the Stage: Autonomous Legal Reasoning in International Humanitarian Law*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, issue 1, 2016, s. 14–15.

³³ Naukowcy pracują nad robotami, które będą mogły okazywać ludzkie emocje. Zob. R.C. Arkin, *An Ethical Adaptor: Behavioral Modification Derived from Moral Emotions*, [w:] 2009 IEEE

osąd sytuacji, oraz na ich potencjale do działania bez konieczności zapewnienia sobie przetrwania, która zasadniczo determinuje działanie ludzkie³⁴. Ponadto pojawiają się argumenty za wprowadzaniem systemów opartych na ich humanitarnym wymiarze, a mianowicie na potencjale zmniejszania „ogólnego rachunku” śmierci i cierpienia stanowiącego nieodłączny element konfliktów zbrojnych³⁵. Zdaniem niektórych LAWS mogą w sposób bardziej precyzyjny stosować zasadę rozróżniania ze względu na istniejące ryzyko „ludzkich błędów”, a także mogą przyczynić się do zmniejszenia całkowitej liczby ofiar ze względu na możliwość wycofania żołnierzy z pola walki i zastąpienie ich przez LAWS³⁶. Wreszcie, nie należy ignorować faktu, że sztuczna inteligencja jest stale i coraz szybciej rozwijana bez względu na przyzwolenie lub jego brak ze strony państw oraz że w coraz większym stopniu staje się dostępna nie tylko dla państw, ale też dla podmiotów niepaństwowych (ang. *non-state actors*).

Dowodem na wartość autonomicznych systemów śmiertelności broni jest tworzenie przez największe potęgi militarne i technologiczne³⁷ specjalnych komórek w administracji publicznej odpowiedzialnych za integrację algorytmów, sztucznej inteligencji i uczenia maszynowego do operacji wojskowych³⁸. Poprzez integrację rozumie się wprowadzenie technologii pozwalającej na zwiększenie sprawności danych wywiadowczych i udoskonalenie wojskowego procesu decyzyjnego za pomocą technologii pozwalającej na „etykietowanie danych” (ang. *data-labeling*) oraz rozwijanie, nabywanie, modyfikowanie i wdrażanie agentów programowych pozwalających na wykonanie kluczowych zadań³⁹. Zatem mamy

International Symposium on Computational Intelligence in Robotics and Automation, IEEE 2009, dostępne na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.150.4270&rep=rep1&type=pdf> (dostęp 11.08.2020).

³⁴ M.N. Schmitt, J.S. Thurner, 'Out of the Loop'..., *op. cit.*, s. 238–239; K. Anderson, M.C. Waxman, *Debating Autonomous Weapon Systems, Their Ethics and Their Regulation Under International Law*, [w:] R. Brownsword, E. Scotford, K. Yeung (red.), *The Oxford Handbook of Law, Regulation, and Technology*, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 1097–1119.

³⁵ W. Bieńkowski, *Roboty wojskowe w zastosowaniach militarnych. Zastrzeżenia natury prawnej i etycznej*, [w:] M. Szuniewicz (red.), *Automatyzacja i robotyzacja współczesnego pola walki*, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2015, s. 45–46.

³⁶ G.E. Marchant et al., *International Governance of Autonomous Military Robots*, „Columbia Science and Technology Review”, vol. XII, 2011, s. 272–315.

³⁷ Komórki odpowiedzialne za sztuczną inteligencję w operacjach bojowych mają takie państwa, jak Chiny, Rosja, Izrael i Stany Zjednoczone. Hague Centre for Strategic Studies, *Artificial Intelligence and the Future of Defense*, 17.05.2017, dostępne na: www.hcss.nl/sites/default/files/files/reports/Artificial%20Intelligence%20and%20the%20Future%20of%20Defense.pdf (dostęp 11.08.2020).

³⁸ D. Lewis, N. Modirzadeh, G. Blum, *The Pentagon's New Algorithmic-Warfare Team*, „Lawfare”, 26.06.2017, dostępne na: <https://lawfareblog.com/pentagons-new-algorithmic-warfare-team> (dostęp 11.08.2020).

³⁹ The US Department of Defense, *Establishment of an Algorithmic Warfare Cross-Functional Team (Project Maven)*, 26.04.2017, dostępne na: www.govexec.com/media/gbc/docs/pdfs_edit/establishment_of_the_awcft_project_maven.pdf (dostęp 31.08.2020).

do czynienia z realną zmianą w podejściu do sposobu prowadzenia konfliktów zbrojnych opartą na ewolucji technologicznej o bezprecedensowym charakterze⁴⁰. Należy zauważyć, że o ile poprzednie klastry technologii koncentrowały się wokół jednej lub dwóch rozwijanych technologii, np. szyn i pary lub samochodów i paliw, o tyle konstelacja NBRIC rozszerza kontrolę nad materiałami do skali atomowej i stwarza podstawę do pełnej integracji człowieka i technologii⁴¹. Tym bardziej w obliczu dokonującej się zmiany technologicznej konieczna jest dyskusja o egzystencjalnych i fundamentalnych kwestiach takiej działalności człowieka, jaką są działania zbrojne.

Powyżej określony stan rozwoju technologii NBRIC obrazuje również zmianę jakościową w sposobie prowadzenia konfliktów zbrojnych dotyczącą oddalenia rozwiniętych technologicznie państw na poziomie emocjonalnym oraz kulturowym od przeciwników, z którymi toczona jest walka. Prowadzenie konfliktów zbrojnych na odległość, za pomocą zdalnie sterowanych platform mających na celu zbieranie informacji wywiadowczych lub przenoszenie uzbrojenia, stało się codziennością w najbardziej rozwiniętych armiach świata. Równolegle odbywa się również transformacja tego, kim są „bojownicy” – dzięki licznym technologiom współcześni żołnierze nie ponoszą już ryzyka obecności na polu walki, lecz raczej zmieniają się w urzędników państwowych wykonujących „kary pozbawienia życia”⁴². Pośrednio zmiany w strategii wojennej wpływają na problematykę czasowego i terytorialnego zakresu stosowania norm MPHKK⁴³. Zmianie ulega również natura człowieczeństwa i roli człowieka w procesach decyzyjnych, które stanowią kluczowe zagadnienia dla względów humanitaryzmu i reżimów odpowiedzialności prawnej.

Ciągły rozwój technologiczny oraz zmiany w podejściu do prowadzenia współczesnych konfliktów zbrojnych wymagają interdyscyplinarnej dyskusji o obowiązujących normach etycznych, społecznych i prawnych, a także rozważenia dalekosiężnej perspektywy ich przemian oraz potencjalnych zagrożeń i korzyści. Niniejsza monografia ma na celu przedstawienie jedynie wycinka toczącej się na forach krajowych, międzynarodowych i transnarodowych debaty o konieczności prawnego uregulowania nowych zjawisk będących konsekwencją rozwoju technologii autonomicznych. Poza zakresem badań przedstawionych w niniejszej monografii pozostają kwestie związane z innymi niż śmiertelność

⁴⁰ B. Allenby, *Governance and Technology Systems: The Challenge of Emerging Technologies*, [w:] G.E. Marchant, B.R. Allenby, J.R. Herkert (red.), *The Growing Gap Between Emerging Technologies and Legal-Ethical Oversight*, Springer 2011, s. 17.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² B. Sajduk, *Problem walki na odległość w perspektywie historycznej, społecznej i etycznej*, [w:] K. Kowalczevska, J. Kowalewski (red.), *Systemy dronów bojowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, s. 17–18.

⁴³ E. Crawford, *The Temporal and Geographic Reach of International Humanitarian Law*, Sydney Law Research Paper no. 16/42, maj 2016, dostępne na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2785420 (dostęp 31.08.2020).

zastosowania systemów autonomicznych. Nie będą tu zatem poruszane takie kwestie, jak zastosowanie autonomii w logistyce, wywiadzie czy podejmowaniu decyzji o innym skutku niż śmiertelny.

1.2. Trudności terminologiczne

Od 2013 roku, za sprawą Kampanii na Rzecz Powstrzymania Zabójczych Robotów (ang. Campaign to Stop Killer Robots, dalej: CSKR), debata publiczna o autonomicznych systemach śmiercionośnej broni nabrała rozpędu i skupiła się przede wszystkim na kwestiach etycznych oraz prawnych dotyczących delegowania pewnych funkcji do sztucznej inteligencji oraz odpowiedzialności za takie działania. Zdaniem członków CSKR autonomiczne systemy śmiercionośnej broni stanowią większe zagrożenie dla ludzkości niż broń jądrowa⁴⁴, dlatego rozwijanie ich, produkcja i użycie powinny być zakazane⁴⁵.

Pewne jest, że postępujący rozwój sztucznej inteligencji, autonomizacji i „internetu rzeczy” (ang. Internet of Things, IoT)⁴⁶ stanowi źródło wielu pytań prawnych, jak i potencjalnych ryzyk, które powinny być zniwelowane⁴⁷. Zarówno każde państwo z osobna, jak i społeczność międzynarodowa w ogóle potrzebują świadomej dyskusji o tym, jak zarządzać rozwojem i stosowaniem innowacji z postępującą autonomicznością, która znajduje zastosowanie zarówno cywilne, jak i wojskowe, np. samojeżdżące samochody i pociski samokierujące.

W celu podjęcia dyskusji o tym należy rozszerzyć spektrum rozmów skupiających się na kwestiach technicznych o perspektywy uwzględniające względy polityczne, prawne i etyczne. Zanim jednak takie rozmowy będą mogły przynieść oczekiwane efekty, należy zacząć od dekonstrukcji funkcjonujących uogólnień i ustalenia powszechnie używanych definicji. Aktualne rozmowy na forum Konwencji o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki (dalej: Konwencja CCW)⁴⁸, które trwają od 2014

⁴⁴ G. Dyer, *Robot soldiers*, „The Financial Times”, 17.07.2015, dostępne na: www.ft.com/content/45a2972a-2b2b-11e5-acfb-cbd2e1c81cca (dostęp 11.08.2020).

⁴⁵ CSKR, *Urgent Action Needed to Ban Fully Autonomous Weapons*, dostępne na: www.stopkillerrobots.org/wp-content/uploads/2013/03/KRC_LaunchStatement_23Apr2013_fnl.pdf (dostęp 11.08.2020).

⁴⁶ P. Prajsnar, *Internet rzeczy? To nie to, co myślisz...*, „Forbes Polska”, 17.06.2015, dostępne na: www.forbes.pl/czym-jest-internet-rzeczy-,artykuly,195983,1,1.html (dostęp 11.08.2020).

⁴⁷ P. Scharre, *Autonomous Weapons and Operational Risk*, Centre for a New America Security 2016, s. 41, dostępne na: www.cnas.org/publications/reports/autonomous-weapons-and-operational-risk (dostęp 31.08.2020).

⁴⁸ Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki, wraz z załącznikami z 10 października 1980 roku. Liczba państw-stron wynosi 125,

roku, stanowią przykład problemu w zbudowaniu wspólnej narracji, która mogłaby przyspieszyć wypracowanie międzynarodowego rozwiązania.

Współczesna debata o LAWS stanowi wyzwanie dla wielu podmiotów. Wynika to między innymi z niewystarczającej świadomości i rozbieżnego rozumienia ich istoty. Problemy te pogłębia wszechobecne pomieszanie terminologii wynikające z chęci podkreślenia różnych cech charakterystycznych samych systemów autonomicznych, jak np. przeznaczenie, atakowanie ludzkich celów czy poziom kontroli ludzkiej⁴⁹. Kolejną trudność, z jaką borykają się eksperci, stanowi ograniczona dostępność skorelowanych badań i polityk krajowych, a także brak standardów i wytycznych dotyczących rozwoju i stosowania LAWS⁵⁰. Jednym zdaniem, to nowe zagadnienie nie doczekało się jeszcze wystarczająco pogłębionej analizy, która mogłaby pozwolić na wypracowanie płaszczyzny porozumienia w zakresie skategoryzowania omawianych technologii i ich właściwości.

Co znamienne, ton dyskusji o LAWS na szczeblu międzynarodowym nadała CSKR, koalicja organizacji pozarządowych. Stało się to za sprawą raportu o wymownej nazwie *Losing Humanity*⁵¹ opublikowanego pod koniec 2012 roku przez organizację Human Rights Watch. W raporcie przedstawiono podstawowe założenia i cele koalicji, sformułowano w nim także wezwanie do wprowadzenia prewencyjnego zakazu używania zabójczych robotów, które w opinii autorów raportu jeszcze nie istnieją, ale trwają już nad nimi prace badawcze. To właśnie w związku z tą publikacją uruchomiono szereg mechanizmów, a rozmowy o uregulowaniu wojskowych technologii autonomicznych nabrały tempa, szczególnie w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych (dalej: ONZ), ale również Sojuszu Północnoatlantyckiego (dalej: NATO) i współtworzonej przez niego Wielonarodowej Kampanii Rozwoju Zdolności (ang. Multinational Capability Development Campaign, dalej: MCDC). Tym niemniej Chris Jenks skrupulatną analizą słownictwa oraz terminologii używanej przez CSKR oraz przez specjalnego sprawozdawcę ONZ ds. pozasądowych, doraźnych i arbitralnych egzekucji Christofa Heynsa (dalej: Specjalny Sprawozdawca)⁵² dowodzi, że wskutek błęd-

a sygnatariuszy 50. Więcej na: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-2&chapter=26&lang=en

⁴⁹ V. Boulanin, *Mapping the Debate on Laws at the CCW: Taking Stock and Moving Forward*, Non-Proliferation Papers, 2016, s. 2.

⁵⁰ MCDC, *Proceedings Report Focus Area 'Role of Autonomous Systems in Gaining Operational Access'*, UNCLASSIFIED – Not Authorized for Public Release, materiał własny autorki, 2014, s. 6.

⁵¹ Human Rights Watch, *Losing Humanity*, 19.12.2012, dostępne na: www.hrw.org/report/2012/11/19/losing-humanity/case-against-killer-robots (dostęp 15.08.2020) (dalej: Raport Losing Humanity).

⁵² A/HRC/23/47, 9.04.2013, *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*, dostępne na: www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session23/A-HRC-23-47_en.pdf (dostęp 15.08.2020) (dalej: Raport Specjalnego Sprawozdawcy).

nego rozumowania oraz braku konsekwencji, a co więcej, braku zrozumienia używanej terminologii ignorowany jest niejako fakt, iż opisywane przez nich systemy *de facto* istnieją od ponad 30 lat⁵³. Jest to jeden z przykładów nieścisłości, które pojawiają się w debacie i mają wpływ na opinię publiczną, która może ulec tzw. panice moralnej⁵⁴. Tym bardziej rozważania o normach prawnych znajdujących zastosowanie w tytułowej dyskusji należy rozpocząć od rozdziału dotyczącego rozważań definitywnych, które mają wartość poznawczą oraz umożliwiają bardziej adekwatne wyjaśnienie i przedstawienie złożoności problematyki LAWS.

Celem niniejszego rozdziału jest, po pierwsze, przedstawienie rozumienia przedmiotu dyskusji o LAWS z perspektywy najważniejszych jej uczestników, tj. CSKR, Specjalnego Sprawozdawcy, państw na forum Konwencji CCW, a także z perspektywy szeroko rozumianej doktryny MPHKKZ⁵⁵. Drugim celem jest przyjęcie jednej definicji, w świetle której będą analizowane normy prawne i która będzie stanowiła punkt odniesienia w dalszych rozważaniach. Wielu pojęć z zakresu MPHKKZ nie wyjaśniono dostatecznie w samych dokumentach traktatowych, jednak ich doprecyzowania należy poszukiwać w innych źródłach prawa międzynarodowego (jak prawo zwyczajowe, akty jednostronne państw i orzecznictwo sądów i trybunałów międzynarodowych)⁵⁶. W przypadku LAWS i w kontekście niniejszej monografii zaproponowanie ram definitywnych pozwoli na uniknięcie zarzutu nieścisłości oraz niekonsekwencji wysuwanego pod adresem CSKR i autorów, którzy bez wstępnej analizy przyjmują terminologię nie pozwalającą na jednoznaczne stwierdzenie, z jakimi systemami walki mamy do czynienia. Analiza aktualnie funkcjonujących definicji, prowadząc do kryształizacji definicji na potrzeby niniejszego opracowania, w sposób prawidłowy i jasny zawęzi zakres badania do autonomicznych systemów śmiertelności broni, pozostawiając poza obszarem zainteresowania inne systemy o zastosowaniu wojskowym, lecz pozbawione przymiotu śmiertelności, oraz systemy o zastosowaniu cywilnym.

Badanie porównawcze funkcjonujących definicji poprzedzi zwięzłe przedstawienie pojęć z zakresu techniki, które używane są w publicznej dyskusji o aspektach etycznych i prawnych autonomicznych systemów śmiertelności broni oraz stanowią składniki tych definicji.

⁵³ Ch. Jenks, *False Rubicons, Moral Panic & Conceptual Cul-de-Sacs: Critiquing & Reframing the Call to Ban Lethal Automatic Weapons*, „Pepperdine Law Review”, vol. 44, issue 1, 2016, s. 6; S. Harris, *Killer Robots...*, *op. cit.*, s. 77–82.

⁵⁴ *Ibidem*. Zwrot użyty przez Chrisa Jenksa.

⁵⁵ Do przedstawicieli doktryny wypowiadających się o LAWS należy zaliczyć nie tylko prawników, ale również naukowców z takich dziedzin, jak politologia, stosunki międzynarodowe, nauki wojskowe, socjologia i filozofia.

⁵⁶ R. Crootof, *A Meaningful Floor for ‘Meaningful Human Control’*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, 2016, s. 53–54.

1.3. Podstawowe pojęcia

Nie bez przyczyny międzynarodowa dyskusja o autonomicznych systemach śmiertelności broni angażuje w większym niż dotychczas stopniu naukowców i przedsiębiorców działających w dziedzinach nowych technologii komputerowych, komunikacyjnych (ang. *information technology*) czy szeroko rozumianej robotyki, elektroniki i sztucznej inteligencji. Również na forum Konwencji CCW, podczas nieformalnych spotkań ekspertów (ang. *Meetings of Experts*, dalej: MoE) bardzo silnie reprezentowani byli specjaliści z zakresu nauk ścisłych, których zadaniem była prezentacja aktualnego stanu sztuki oraz potencjalnych możliwości i braków rozwijanych technologii. Oczywiście złożoność techniczna LAWS stanowi sama w sobie przedmiot debat. Dlatego wskazane jest zwięźle przedstawienie podstawowych pojęć z zakresu nauk technicznych, do których odwołują się państwa, organizacje pozarządowe oraz międzynarodowi eksperci w zakresie debaty o legalności autonomicznych systemów śmiertelności broni. Celem niniejszej części jest jak najszersze przedstawienie aktualnego stanu wiedzy, tak aby nieznaną złożoność technicznych nie stała na przeszkodzie zrozumieniu, w jaki sposób LAWS mogą zostać zakomodowane przez istniejące normy MPMKZ lub w jakim zakresie wymuszają przyjęcie nowych instrumentów prawa międzynarodowego⁵⁷. Nie zmienia to faktu, że definicje przedstawionych poniżej pojęć nie są ujednolicone i również stanowią przedmiot sporu naukowców.

1.3.1. Robot

Brakuje jednej powszechnie akceptowalnej definicji tego terminu, jednak na potrzeby opracowania przyjęto za Encyklopedią PWN, że zasadniczo określenie to stosuje się do programowalnych i wielofunkcyjnych maszyn, w tym cybernetycznych (boty), które wspomagają lub realizują czynności energetyczno-ruchowe, sensualne i intelektualne człowieka⁵⁸. By dana maszyna mogła zostać uznana za robota, musi spełnić dwa warunki:

- a) otrzymywać informacje z otaczającego środowiska oraz
- b) samodzielnie wykonywać pewne czynności fizyczne za pośrednictwem kontrolera i układu⁵⁹.

Sięgając do etymologii słowa „robot”, można uznać, że sugeruje ona urządzenie, które doskonale nadaje się do zadań zbyt monotonicznych, wykonywanych

⁵⁷ Opisana trudność nie jest specyficzna jedynie dla LAWS, gdyż nierzadko specjaliści z zakresu MPMKZ nie są równocześnie ekspertami w naukach technicznych czy wojskowych, które są nierozdzielnie związane z nowymi środkami i metodami walki.

⁵⁸ Hasło *Robot*, [w:] *Internetowa encyklopedia PWN*, dostępne na: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/robot;3968150.html#enc-bibliografia> (dostęp 15.08.2020).

⁵⁹ Z. Bubnicki, *Modern Control Theory*, Springer, Berlin – New York 2005, s. 3–4.

w warunkach zanieczyszczenia i niebezpiecznych dla człowieka (ang. *dull, dirty and dangerous*, dalej: 3D)⁶⁰. Robotyka natomiast jest dziedziną nowoczesnej technologii łączącą różne gałęzie nauk technicznych i nie tylko: automatykę, elektronikę, elektrotechnikę, mechanikę, inżynierię przemysłową, informatykę oraz matematykę. W związku z dynamicznym rozwojem tych dziedzin stworzenie sztywnych definicji np. odróżniających robotykę od badań nad sztuczną inteligencją nie jest łatwym zadaniem i budzi kontrowersje wśród specjalistów.

Program harwardzki dotyczący nowych technologii i prawa międzynarodowego (ang. (Harvard Law School Program on International Law and Armed Conflict) opracował raport *War-Algorithm Accountability*⁶¹; wprowadził w nim autorską definicję „zbudowanego systemu” (ang. *constructed system*), którą posługuje się w celu uniknięcia konieczności rozstrzygania zawłości definicyjnych związanych z robotami oraz bardziej precyzyjnego określenia problematyki. I tak, przyjęte rozumienie *constructed system* obejmuje wyprodukowane maszyny, aparaty, instalacje przemysłowe oraz platformy, które mają zdolność do gromadzenia informacji i do dokonywania „wyboru” lub „decyzji” wywodzonych w całości lub w części z algorytmu wyrażonego w formie kodu komputerowego (agenta programowego), a które nie są żywe z biologicznego punktu widzenia⁶². W celu gromadzenia informacji *constructed systems* są wyposażone w kamery oraz sensory umożliwiające wykrywanie odległości, w jakich znajdują się obiekty, przez transmitowanie określonych fal i obserwowanie ich odbić, jak w przypadku radaru (fale radiowe), sonaru (fale dźwiękowe) i lidar (fale świetlne)⁶³. Systemami tymi można operować na odległość (teleoperowane) lub nie, a także mogą one przyjmować różne formy, m.in. jako systemy naziemne, wodne, powietrzne i kosmiczne. Mogą działać pojedynczo lub w rojach i opierać się na różnych źródłach energii, w tym bateriach lub silnikach spalinowych w celu wytworzenia elektryczności lub zasilenia siłowników hydraulicznych lub pneumatycznych⁶⁴.

1.3.2. Sztuczna inteligencja

Mimo że pojęcie „sztucznej inteligencji” narodziło się w połowie XX wieku, badania nad tą dziedziną nauki sięgają *de facto* starożytności, kiedy to powstały pierwsze dzieła naukowe dotyczące logiki formalnej⁶⁵. O doniosłości

⁶⁰ K. Čapek, *R.U.R. Rossum's Universal Robots*, Prague 1921. „Roboti” w języku czeskim tłumaczono jako pańszczyznę, mordęgę lub służbę.

⁶¹ D.A. Lewis, G. Blum, N.K. Modirzadeh, *War-Algorithm Accountability*, Harvard Law School Program on International Law and Armed Conflict, Research Briefing, sierpień 2016, dostępne na: <https://pilac.law.harvard.edu/aws> (dostęp 15.08.2020) (dalej: Raport War-Algorithm).

⁶² Raport War-Algorithm, s. 17.

⁶³ *Ibidem*, s. 18.

⁶⁴ Raport War-Algorithm, s. 18.

⁶⁵ A. Kisielewicz, *Sztuczna inteligencja i logika. Podsumowanie przedsięwzięcia naukowego*, wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, s. 97–98.

współczesnych badań nad sztuczną inteligencją świadczy ich fundamentalny charakter, który wyraża się w próbie zrozumienia istot inteligentnych, a zatem lepszego zrozumienia ludzkości. Sama konstrukcja maszyn inteligentnych stanowi ciągle wyzwanie dla badaczy, którzy w różnym stopniu podchodzą do możliwości osiągnięcia ostatecznej i niezawodnej sztucznej inteligencji⁶⁶. Mimo ścierania się podejścia pesymistycznego i optymistycznego co do przyszłych możliwości i wpływu sztucznej inteligencji na losy ludzkości, badania rozwojowe w tym kierunku są niezaprzeczalnie kluczowe dla dalszego postępu, gdyż mają zasadniczo nieograniczone możliwości zastosowań praktycznych.

Liczne użytkowe definicje sztucznej inteligencji można zasadniczo podzielić na takie, które skupiają się na możliwości odwzorowania (symulacji) racjonalnego (ludzkiego) rozumowania (myślenia) albo racjonalnego (ludzkiego) zachowania⁶⁷. Brak powszechnie akceptowalnej definicji „sztucznej inteligencji” wynika m.in. z braku jednolitej definicji samej „inteligencji”⁶⁸. Na przykład definicja Alfreda Bineta, twórcy testu na IQ, za inteligencję uważał osąd, zdrowy rozsądek, praktyczność, inicjatywę oraz zdolność przystosowawczą⁶⁹.

Bez wgłębiania się w szczegóły techniczne oraz debaty dotyczące poszczególnych metod, jakimi operuje sztuczna inteligencja, należy zaznaczyć, że aktualnie jesteśmy świadkami rozwoju istotnych udoskonaleń algorytmów samouczących się, które coraz częściej osiągają wyniki dorównujące lub przewyższające wyniki ludzi⁷⁰. Można tu przywołać programy komputerowe, które, korzystając z technik uczenia maszynowego (ang. *machine learning*⁷¹) i głębokiego uczenia się (ang. *deep learning*⁷²), wyprzedziły prognozy specjalistów i w 2016 roku

⁶⁶ *Robotics: Ethics of Artificial Intelligence*, „Nature” Comments, 27.05.2015, dostępne na: www.nature.com/news/robotics-ethics-of-artificial-intelligence-1.17611 (dostęp 15.08.2020).

⁶⁷ G.F. Luger, W. A. Stubblefield, *Artificial Intelligence: Structures and Strategies for Complex Problem Solving*, The Benjamin/Cummings Publishing Company, Palo Alto 1993; J. Hauge-land, *Artificial Intelligence: The Very Idea*, MIT Press, Cambridge, MA 1985.

⁶⁸ S. Legg, M. Hutter, *A Collection of Definitions of Intelligence*, Technical report, IDSIA 2007 – autorzy zgromadzili 70 definicji „inteligencji” i podzielili je na używane powszechnie, przez psychologów i przez badaczy sztucznej inteligencji.

⁶⁹ A. Binet, Th. Simon, *Méthodes nouvelles pour le diagnostic du niveau intellectuel des anormaux*, „L'Année Psychologique”, vol. 11, 1904, s. 196–197.

⁷⁰ Do rozwoju w zakresie uczenia się sztucznej inteligencji przyczyniły się szczególnie metody *representational learning* i *deep learning*. Więcej: Y. LeCun, Y. Bengio, G. Hinton, *Deep Learning*, „Nature”, vol. 521, 2015, s. 436–444, dostępne na: www.nature.com/nature/journal/v521/n7553/full/nature14539.html (dostęp 15.08.2020).

⁷¹ „W uczeniu maszynowym chodzi o badanie i doskonalenie algorytmów i modeli statystycznych, których używają komputery, aby wykonać dane działanie. Dzieje się to bez wyraźnych instrukcji i nadzoru, co daje algorytmowi swobodę działania” (A. Przeglasińska, *Sztuczna..., op. cit.*, s. 364).

⁷² Zaawansowany rodzaj uczenia maszynowego oparty na wielowarstwowej sieci neuronowej, czyli systemie obliczeniowym wzorowanym na biologicznych sieciach neuronowych, np. mózgu zwierząt i ludzi. Jej istotą jest pozostawienie przestrzeni do swobodnego przetwarzania informacji i możliwości ich korelowania, bez zaprogramowania reguł specyficznych dla danego zadania (*ibidem*, s. 361–363).

pokonały mistrzów gry „Go”, „Jeopardy!”, a także klasycznych gier w szachy czy backgammona. Z technik sztucznej inteligencji korzystają również takie firmy, jak Google i Amazon do rozpoznawania twarzy czy dopasowywania treści reklamowych na stronach internetowych⁷³.

1.3.3. Algorytm

Algorytm stanowi jedno z kluczowych pojęć umożliwiających zrozumienie działania systemów opartych na sztucznej inteligencji. Z technicznego punktu widzenia można go zdefiniować jako precyzyjnie określoną procedurę obliczeniową, która na podstawie dostarczonych pewnych wartości (ang. *input*) wytwarza pewne wartości (ang. *output*). Algorytmy, które znajdują się w centrum zainteresowania niniejszej monografii, pozwalają na podjęcie „decyzji” lub „wyboru” na podstawie zaprogramowanych parametrów oraz określonego *inputu*, a zatem zastępują ludzki osąd czy proces decyzyjny. Należy jednak zauważyć, że do czasu osiągnięcia poziomu, na którym powstaną systemy idealnie autonomiczne, tzn. tworzone przez inne systemy autonomiczne, algorytm będzie zawsze dziełem człowieka, a zatem jego funkcjonowanie będzie podlegało w pewnym wymiarze jego kontroli⁷⁴.

Program harwardzki proponuje własną definicję „algorytmu wojennego” (ang. *war algorithm*), który musi spełniać trzy warunki:

- (1) być wyrażony za pomocą komputerowego kodu,
- (2) być używany przez *constructed system* oraz
- (3) mieć zdolność działania w związku z konfliktem zbrojnym⁷⁵.

Autorzy raportu uważają za zasadne przyjęcie perspektywy, która skupia się na „zdolności” (ang. *effect-based approach*), a zatem szerszej od perspektywy opartej na „zamierzonym użyciu” (ang. *design-based approach*)⁷⁶. Swoją decyzję uzasadniają przez odwołanie się do modułowej natury nowych technologii, a zatem ich potencjału do podwójnego zastosowania i ewentualnego dostosowania do użycia w sytuacji konfliktu zbrojnego⁷⁷. Technologie oparte na algorytmach, używane w związku z konfliktami zbrojnymi, przyniosły znaczne korzyści siłom zbrojnym w zakresie świadomości pola walki (ang. *battlespace awareness*), ochrony, użycia siły oraz logistyki. Mimo że ujęcie to stoi w sprzeczności z podejściem wynikającym z zasad rządzących badaniem legalności konkretnych środków

⁷³ Raport War-Algorithm, *op. cit.*, s. 3–4.

⁷⁴ T. McFarland, *Factors Shaping the Legal Implications of Increasingly Autonomous Military Systems*, IRRC, vol. 97, issue 900, 2016, s. 1327–1328.

⁷⁵ Raport War-Algorithm, *op. cit.*, s. 16.

⁷⁶ To właśnie to drugie podejście stanowi punkt wyjścia obrad na forum Konwencji CCW.

⁷⁷ W rezultacie mamy do czynienia z próbą oceny legalności pewnych technologii w ogóle, a nie ich konkretnego przeznaczenia i zastosowania jako środki walki.

walki⁷⁸, można je przyjąć za pomocne w zrozumieniu złożoności nowych technologii opartych na algorytmach, by w konsekwencji świadomie ocenić legalność środków walki używających algorytmów w krytycznych funkcjach⁷⁹. Ponadto autorzy pojęcia „algorytmów wojennych” podnoszą, że właśnie ten element dyskusji jest kluczowy dla dalszego rozwoju debaty o ewentualnej regulacji autonomicznych systemów śmiertelności broni, gdyż to algorytmy stanowią podstawowy budulec tych agentów programowych. Co więcej, podczas gdy wszystkie bazowe algorytmy rozwijane są przez programistów i wyrażane za pomocą kodu komputerowego, niektóre z nich, szczególnie te obdarzone zdolnością uczenia się (sieci neuronowe), o przewidywalności stanowiącej wyzwanie dla ludzi (ang. *black box*), wydają się kwestionować fundamentalne pojęcia, które są podstawą współczesnego porządku MPHKG i odpowiedzialności międzynarodowej, np. przypisanie, kontrolę i przewidywalność. W rezultacie autorzy raportu uznają, że wojenne algorytmy implikują konieczność odpowiedzi na pytanie, kto lub co powinno decydować o sprawach życia i śmierci w związku z konfliktami zbrojnymi oraz co w tym kontekście oznacza samo „decydowanie”⁸⁰. W naturalny sposób debata ta obejmuje również kwestie korzyści i kosztów ludzkiego osądu oraz zastąpienia go przez systemy oparte na algorytmach. Finalnie, oparcie się na konstrukcie wojennych algorytmów ma pozwolić na sformułowanie nowych metod przypisania odpowiedzialności za działania takich systemów w kontekście działań wojennych⁸¹.

1.3.4. Autonomiczność

Definicja autonomiczności⁸² była przedmiotem wielu debat, które dotychczas nie zakończyły się stanowczym rozstrzygnięciem dotyczącym jej rozumienia w kontekście systemów, funkcji i algorytmów. Dlatego używanie pojęcia autonomii w odniesieniu do współczesnej polityki, nauki (prawa, biologii, filozofii czy socjologii) oraz technologii jest niejasne i niespójne. Podobnie jak w przypadku innych pojęć przedstawionych w niniejszym podrozdziale, istotne jest przyjęcie określonego rozumienia, które będzie stanowiło punkt wyjściowy do

⁷⁸ W imię zasady, że każdej broni można użyć niewłaściwie (W. Boothby, *Weapons...*, *op. cit.*, s. 347–349).

⁷⁹ Do krytycznych funkcji środków walki zalicza się m.in. namierzanie, śledzenie, wybieranie i atakowanie celu. Stanowisko MKCK przedstawione podczas MoE 11 kwietnia 2016 roku, dostępne na: www.icrc.org/en/document/statement-icrc-lethal-autonomous-weapons-systems (dostęp 15.08.2020).

⁸⁰ Raport War-Algorithm, *op. cit.*, s. 10. W języku technicznym zwraca się uwagę na to, że systemy autonomiczne oparte na AGI nie będą „dokonywać wyboru” lub „decydować”, lecz wykonywać instrukcje wcześniej stworzone przez ludzkiego programistę.

⁸¹ Należy jednak zauważyć, że dotychczas pojęcie „algorytmu wojennego” nie przebiło się do głównego nurtu dyskusji o LAWS.

⁸² Pojęcia „autonomia” i „autonomiczność” są używane zamiennie.

rozwinęcia dalszej konstruktywnej dyskusji. Dyskusje na forum Konwencji CCW udowodniły, że precyzyjne zdefiniowanie autonomiczności samej w sobie jest na dzień dzisiejszy niemożliwe ze względu na jej opisowy charakter powiązany z daną technologią⁸³. Wydaje się jednak, że o ile państwa-strony Konwencji CCW zdecydują się kontynuować prace w kierunku przyjęcia instrumentu regulującego używanie autonomicznych systemów śmiertelnej broni, to bez względu na jego kształt, kwestia autonomii będzie stanowić jeden z czynników określających zakres takiego instrumentu. W związku z powyższym poniżej zostaną przedstawione różne podejścia do tego pojęcia.

Na samym początku należy podkreślić, że określenie autonomiczny (ang. *autonomous*) nie może być stosowane zamiennie z pojęciem zautomatyzowany (ang. *automated*) lub automatyczny (ang. *automatic*). Na potrzeby niniejszej analizy wystarczająca będzie skrótowa definicja porównawcza, gdyż w rezultacie powyższe rozróżnienie również odznacza się nikłą funkcjonalną użytecznością⁸⁴. W przypadku systemów automatycznych przyszłe działania są możliwe do przewidzenia ze względu na brak możliwości odmiennej reakcji na dany czynnik (np. w przypadku miny przeciwpiechotnej), w systemach zautomatyzowanych możliwość działania jest zwiększona, ale jednocześnie ograniczona do rodzajów sytuacji, które zostały uprzednio zaprogramowane w sposób skończony (np. pierwsze samojeżdżące samochody), wreszcie w przypadku systemów autonomicznych efekt działań trudno przewidzieć ze względu na obdarzenie systemu wysokim poziomem decyzyjności w zmiennym i złożonym środowisku⁸⁵. Należy także podkreślić, że podział na różne poziomy samej autonomiczności nie przetrwał próby czasu, gdyż o ile w początkowych stadiach dyskusji o LAWS bardzo chętnie sięgano do różnych kategoryzacji oraz zestawień, to aktualnie odchodzi się od takiego ujęcia⁸⁶.

⁸³ Ch. Jenks, *The Confusion & Distraction of Full Autonomy*, wystąpienie podczas MoE w dniu 12 kwietnia 2016 roku, dostępne na: https://scholar.smu.edu/law_faculty/507/ (dostęp 15.08.2020).

⁸⁴ Ch. Jenks, *False Rubicons...*, *op. cit.*, s. 12.

⁸⁵ P. Scharre, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 9. W listopadzie 2012 roku Departament Obrony Stanów Zjednoczonych uznał, że koncepcja poziomów autonomii może wprowadzać w błąd, ponieważ w praktyce systemy mogą być w stanie funkcjonować na każdym z tych poziomów w zależności od konkretnej potrzeby, ponadto koncepcja ta zbyt mocno koncentruje uwagę na maszynach, a nie na relacjach maszyna-człowiek. Mimo to koncepcja zaprezentowana w *Unmanned Systems Integrated Roadmap FY 2011-2036* jest istotna z poznawczego punktu widzenia – ukazuje bowiem złożoność samego zagadnienia autonomii w kontekście maszyn.

⁸⁶ Np. w ramach prac na forum MCDC AxS początkowo przyjęto podział na 6 poziomów autonomii, przy czym szósty poziom oznaczał pełną autonomię. Jednak ze względu na niepraktyczność tego podziału wynikającą z przeprowadzonych eksperymentów koncepcyjnych (CTAG i DTAG) zrezygnowano ze stosowania pojęcia „poziomów autonomii”. Więcej o funkcjonujących definicjach poziomów autonomii: MCDC, *Proceedings Report...*, *op. cit.*, s. 36–46.

Z antropologicznego punktu widzenia autonomia człowieka lub agenta programowego zakłada samodzielne działanie, w tym, istotne z punktu widzenia działań zbrojnych, działanie zgodnie z zasadami⁸⁷. W odniesieniu do człowieka autonomia oznacza niezależność i samodzielność w decydowaniu o sobie. Z etycznej perspektywy autonomia oznacza niezależność od zewnętrznych norm etycznych innych niż własne sumienie, rozum praktyczny (zgodnie z imperatywem kategorycznym Immanuela Kanta)⁸⁸. Autonomia w przypadku agenta programowego wymaga jednoznacznego określenia warunków podjęcia działań. Dlatego działania agentów programowych zgodne z MPHKG wymaga rzetelnego i jednoznacznego przetłumaczenia zasad, które będą kształtowały postępowanie zgodnie ze świadomością sytuacyjną, na język algorytmu wojennego⁸⁹. Kwestią otwartą i zarazem mocno wątpliwą pozostaje możliwość dokonania takiej transpozycji.

Z technicznego punktu widzenia autonomia nie stanowi odrębnego przymiotu samej broni jak np. działanie oślepiające lub zapalające ani specjalnej części wyposażenia (hardware'u), lecz raczej określa podział zadań między człowiekiem a systemem walki obejmującym różne sfery działania⁹⁰. W zależności od systemu funkcje realizowane są jednocześnie lub sekwencyjnie poprzez różnorodną dystrybucję zadań⁹¹. Mówi się o pięciu rolach, jakie może odegrać człowiek w relacji z systemem:

- (1) nadzorca,
- (2) operator,
- (3) mechanik,
- (4) równorzędny użytkownik,
- (5) osoba postronna⁹².

⁸⁷ L. Suchman, *Situational Awareness and Adherence to the Principle of Distinction as a Necessary Condition for Lawful Autonomy*, wystąpienie podczas MoE w dniu 12 kwietnia 2016 roku, dostępne na: [www.research.lancs.ac.uk/portal/en/publications/situational-awareness-and-adherence-to-the-principle-of-distinction-as-a-necessary-condition-for-lawful-autonomy\(5ec7a0e-65ed-4395-b4c3-f82867616d50\).html](http://www.research.lancs.ac.uk/portal/en/publications/situational-awareness-and-adherence-to-the-principle-of-distinction-as-a-necessary-condition-for-lawful-autonomy(5ec7a0e-65ed-4395-b4c3-f82867616d50).html) (dostęp 15.08.2020).

⁸⁸ K. Chojnicka, H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych. Podręcznik akademicki*, PW Ars boni et aequi Władysław Rozwadowski, Poznań 2004, s. 356.

⁸⁹ Na aktualnym poziomie rozwoju nauki bezpieczne jest stwierdzenie, że zasadniczo agenci programowi nie potrafią zaangażować się w metakognicję, czyli „myśleć o myśleniu”. Zob. M.T. Cox, *Metacognition in Computation: a Selected Research Review*, „Artificial Intelligence”, vol. 169, 2005, s. 104–141.

⁹⁰ G.A. Bekey, *Autonomous Robots: from Biological Inspiration to Implementation and Control*, MIT Press, Cambridge MA 2005, s. 1.

⁹¹ Paul Scharre przedstawia hybrydowe działanie człowieka i maszyny (wzorem mitologicznego centaury) jako najlepszy wybór dla działań wojskowych używających autonomii ze względu na łączenie najważniejszych cech, jakimi są precyzja i niezawodność maszyn oraz solidność i elastyczność ludzkiej inteligencji. Już we współcześnie stosowanym układzie z udziałem systemów semiautonimicznych w USA człowiek gra rolę głównego operatora, moralnego agenta i zabezpieczenia w razie awarii. Zob. P. Scharre, *Centaur Warfighting...*, *op. cit.*, s. 153–156.

⁹² J. Scholtz, *Theory and Evaluation of Human Robot Interactions*, Proceedings of the 36th Annual Hawaii International Conference on System Sciences, Big Island, Hawaii 2003.

Powyższy podział zadań może też być dynamiczny, a zatem zmienny w czasie (ang. *mixed-initiative paradigm*)⁹³. Powszechny trend stanowi nacisk na samouczenie się agentów programowych podczas działania (rozumiane jako adaptacja, uczenie się i zmiana planów działania) oraz dążenie do coraz dokładniejszej identyfikacji celów⁹⁴. Można zatem przyjąć, że z technicznego punktu widzenia systemy w pełni autonomiczne są zdolne do działania bez bezpośredniej kontroli ludzkiej lub nadzoru w dynamicznym, nieuporządkowanym, otwartym środowisku na podstawie informacji zwrotnych uzyskanych z różnych sensorów (*input*)⁹⁵. Przy czym należy podkreślić, że powinno się używać pojęcia „autonomia” z pewną dozą ostrożności, gdyż „prawdziwa autonomia” jest nieodłączną właściwością świadomych, czujących i inteligentnych stworzeń, natomiast agenci programowi są aktualnie w stanie wykonywać jedynie *quasi*-autonomiczne funkcje w odniesieniu do określonego poziomu kontroli ludzkiej i kontekstu sytuacyjnego⁹⁶.

Możliwość samouczenia się oraz dynamicznej zmiany stanowiła jeden z podstawowych argumentów za odrzuceniem klasyfikacji poziomów autonomiczności, które w początkowych fazach dyskusji o LAWS były używane przez różnych aktorów (np. NATO)⁹⁷. Proponowane kategoryzacje poziomów autonomiczności mocno krytykowano ze względu na stosowane uproszczenia oraz ostateczny brak przydatności w zgłębianiu rozumienia istoty autonomicznych systemów śmiertelnej broni⁹⁸. Skupianie się na poziomach autonomii było również postrzegane jako temat zastępczy dla kluczowej dyskusji o wpływie LAWS na humanitaryzację konfliktów zbrojnych. Aktualnie przyjmuje się, że autonomia stanowi technologiczne kontinuum, które obejmuje ograniczoną autonomiczność niektórych cech istniejących systemów oraz bardziej skomplikowane, przyszłe systemy autonomiczne⁹⁹. W debacie o LAWS ugruntowało się już określanie ich

⁹³ T. McFarland, *Factors Shaping...*, *op. cit.*, s. 1321.

⁹⁴ H. Roff, *Weapon Autonomy Is Rocketing*, „Foreign Policy”, 28.09.2016, dostępne na: <http://foreignpolicy.com/2016/09/28/weapons-autonomy-is-rocketing> (dostęp 15.08.2020).

⁹⁵ Definicja zaproponowana przez organizację pozarządową Article 36 w: *Structuring debate on autonomous weapon system: Memorandum for delegates to the Convention on Certain Conventional Weapons*, Genewa, 14–15 listopada 2013.

⁹⁶ MCDC, *Policy Guidance „Autonomy in Defence Systems”*, Focus Area „Role of Autonomous Systems in Gaining Operational Access”, 29.10.2014, s. 8–10; L. Suchman, J. Weber, *Human-machine Autonomies*, [w:] N. Bhuta et al. (red.), *Autonomous Weapons Systems: Law, Ethics, Policy*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 79–84.

⁹⁷ Por. Narodowy Instytut Standaryzacji i Technologii Stanów Zjednoczonych, *Autonomy Levels for Unmanned Systems (ALFUS) Framework Volume I: Terminology Version 2.0*, oprac. Hui-Min Huang, NIST Special Publication 1011-I-2.0, październik 2008, dostępne na: www.nist.gov/sites/default/files/documents/el/isd/ks/NISTSP_1011-I-2-0.pdf (dostęp 16.02.2017), MCDC, *Proceedings Report...*, *op. cit.*, załącznik A, s. 38.

⁹⁸ Por. T. McFarland, *Factors Shaping...*, *op. cit.*, s. 1319–1321.

⁹⁹ Zob. przystępny opis działania autonomicznych systemów uzbrojenia w porównaniu z systemami zdalnie sterowanymi, dostosowany do potrzeb dyskusji o kwestiach prawnych (*ibidem*, s. 1318–1319).

jako systemów autonomicznych, choć chcąc być bardziej precyzyjnym, należałoby je nazywać systemami „z postępującą autonomicznością”.

1.3.5. System uzbrojenia

System uzbrojenia jest kolejnym pojęciem, dla którego nie ma powszechnie akceptowalnej definicji, a które bardzo często pojawia się w debacie o LAWS obok takich pojęć, jak broń, środek lub metoda walki. Pojęcie systemów uzbrojenia jest stosowane w celu podkreślenia, że dana technologia lub broń nie działa samodzielnie. Zapewnienie jej „samowystarczalności” wymaga połączenia jednego lub wielu środków walki z odpowiednim sprzętem, materiałami, obsługą, personelem i środkami dowozu oraz instalacją, niezbędnymi dla jej samowystarczalności. Dlatego LAWS obejmują więcej elementów niż tylko jeden algorytm, sensor, platformę czy pocisk.

Pojęcie systemu obejmuje również obsługę, która stanowi czynnik ludzki, co z kolei ma znaczenie przy określaniu danych systemów jako bezzałogowych. Częstym błędem, który pojawia się w debacie publicznej, jest mówienie o systemach bezzałogowych, podczas gdy należy raczej doprecyzować, że chodzi o platformy bezzałogowe. W kręgach wojskowych NATO przyjmuje się, że przez bezzałogowe rozumie się systemy, których komponenty zawierają bezzałogową platformę, niezbędne wyposażenie, łączność, oprogramowanie oraz personel do zarządzania (zdalnego kierowania) lub nadzorowania¹⁰⁰. Zatem kolejną kwestią, która wymaga doprecyzowania, jest to, czy przez odwołanie się do bezzałogowości rozumie się brak fizycznej obecności człowieka na platformie lub w systemie, czy może jednak bez względu na obecność fizyczną bezzałogowość oznacza brak kontroli ludzkiej nad platformą lub systemem.

Wydaje się, że istnienie systemu prawdziwie bezzałogowego byłoby możliwe jedynie wówczas, gdyby doszło do usunięcia personelu, którego zadaniem jest zdalne kierowanie systemem lub nadzorowanie go. Wobec powyższego na chwilę obecną można zakładać, że zasadniczo każdy system na charakter załogowy, dopóki załogowość będzie utożsamiana z personelem obsługującym (w tym programującym dane algorytmy i dostarczającym *input*). Jeśli jednak przyjmiemy, że bezzałogowość oznacza brak ludzkiej kontroli nad działaniem systemu, pojęcie to będzie tożsame z pojęciem autonomiczności.

Istotnym kierunkiem rozwoju systemów uzbrojenia jest dążenie do wzmocnienia łączności między różnymi elementami systemów, które dotychczas były niekompatybilne. Nacisk na zwiększenie skuteczności sił zbrojnych przez szybszą wymianę informacji jest podstawą doktryny sieciocentrycznej konfliktu (ang. *network-centric warfare*) oraz rozwijania interoperacyjności rojów¹⁰¹.

¹⁰⁰ MCDC, *Proceedings Report...*, *op. cit.*, s. 27; Wielka Brytania, House of Commons, *Overview of military drones used by the UK armed forces*, Briefing Paper 2015, s. 7.

¹⁰¹ T. McFarland, *Factors Shaping...*, *op. cit.*, s. 1331–1333.

Na forum międzynarodowym brak jest porozumienia co do tego, czy debata o LAWS powinna ograniczać się do autonomicznych systemów śmiertelności broni, czy *de facto* zgodnie z przyjętą roboczą definicją obejmować systemy używane do wykonywania innych funkcji bojowych, takich jak transportowanie i pilnowanie jeńców, dostarczanie pomocy medycznej oraz ułatwianie pomocy humanitarnej (czyli ogółu autonomicznych systemów uzbrojenia). Pewne jest za to, że badania w zakresie kobotyki są ciągle rozwijane, co w rezultacie zwiększa naszą wiedzę i pozwala na przyjęcie nowych zasad niezbędnych w nieustającej ewolucji podążającej za innowacjami. Dlatego prawnicy powinni podchodzić do wszelkich działań regulacyjnych ze szczególną ostrożnością, mając na uwadze tempo rozwoju oraz nieprzerwane odkrywanie nowego potencjału technologicznego.

1.3.6. Śmiertelność broni

Termin „śmiertelność” (ang. *lethality*) zasadniczo dotyczy broni, której użycie może doprowadzić do śmierci. Przeciwnieństwem broni śmiertelnych są bronie nieśmiertelne, które nie powinny umożliwiać pozbawiania życia (ang. *non-lethal weapons*)¹⁰², a celem ich użycia jest wyłączenie z walki ludzi lub sprzętu w taki sposób, by nie powodować trwałego uszczerbku na zdrowiu ani nie wyrządzać poważnych szkód i zniszczeń.

W trakcie dyskusji o LAWS, które w samej nazwie mają przymiot śmiertelności (ang. *lethal*), pojawił się pogląd o niezasadności używania tego przymiotnika. Zdaniem niektórych uczestników debaty bardziej adekwatny byłby termin „autonomiczne systemy uzbrojenia” (ang. *autonomous weapon systems*). Ten pogląd szczególnie popiera Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (dalej: MKCK), który już w 2014 roku podkreślał, że biorąc pod uwagę aspekty techniczne, należy zrezygnować z pojęcia śmiertelności¹⁰³. Śmiertelność nie jest nieodłączną cechą autonomicznego systemu jako takiego, gdyż wynika z cech broni będącej w jego wyposażeniu oraz kontekstu, w jakim będzie użyta. Optując za taką optyką dyskusji, MKCK dąży do skupienia się na forum Konwencji CCW na zamierzonym sposobie użycia autonomicznego systemu (przez wyposażenie go w dany środek walki), a nie na legalności LAWS *per se*.

1.3.7. Aktualny stan wiedzy

Rozwijane współcześnie technologie robotyczne uznaje się za na tyle dojrzałe, by mogły opuścić laboratoria badawcze i wkroczyć masowo na rynek konsu-

¹⁰² Więcej o broniach nieśmiertelnych: M. Marcinko, *Broń nieśmiertelna – przykład humanitaryzacji czy złagodzenia ograniczeń w zakresie środków prowadzenia działań zbrojnych?*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne”, t. VI, 2015, s. 59–106.

¹⁰³ Stanowisko MKCK podczas MoE w dniu 14 maja 2014 roku, dostępne na: www.ircr.org/en/doc/assets/files/2014/expert-meeting-autonomous-weapons-ircr-report-2014-05-09.pdf (dostęp 15.08.2020).

mencki (np. odkurzacze typu Roomba, opiekunowie osób starszych i chorych, samojeżdżące taksówki, łaziki marsjańskie „Spirit” i „Opportunity” czy systemy Kiva używane w logistyce)¹⁰⁴. Cechą wspólną aktualnie używanych robotów jest to, że roboty „autonomiczne” działają w ściśle ograniczonych środowiskach, a ich poziom autonomiczności można określić jako niski (powinno się raczej określać je jako „zautomatyzowane”). Ponadto żaden z powyżej wymienionych robotów nie wchodzi w bezpośrednie interakcje z innymi ludźmi niż ich operator, a nawet jeśli do tego dochodzi, to taki robot nie umie odróżnić, czy przeszkoda, którą napotyka, jest człowiekiem, czy przedmiotem. Jednocześnie kontynuuje się badania sprawdzające skuteczność robotów w takich środowiskach, jak centra handlowe, domy spokojnej starości, lotniska czy nawet w kontekście zabiegania o datki charytatywne na ulicy¹⁰⁵.

Roboty mogą zwiększać swoją autonomię, o ile ich twórcy rozwiążą wyzwania związane z „postrzeganiem” i „rozumowaniem”. W rezultacie ich przydatność i skuteczność w rzeczywistym świecie ludzi, naznaczonym niepewnością i nieprzewidywalnością, będą rosnąć. Wraz ze zwiększającą się liczbą robotów używanych w codziennym życiu konieczne będzie również wprowadzenie nowego prawodawstwa regulującego ich używanie. Tymczasem stworzenie wyczerpujących regulacji, które zarazem nie będą ograniczać potencjału tych technologii do wielozadaniowości, może być problemem¹⁰⁶. Według Neila Richardsa i Williama Smarta kluczowe dla przyjęcia prawidłowej regulacji prawnej, która będzie pasowała do zmian technologicznych, a także zachowywała dotychczasowo chronione wartości, jest odwołanie się do właściwej metafory oraz uwzględnienie lekcji z historii, które w przypadku systemów autonomicznych mogą czerpać m.in. z doświadczeń regulowania cyberprzestrzeni¹⁰⁷. Wreszcie, przedstawiciele nauki przestrzegają uczestników debaty o LAWS przed sofizmatem androida, który miałby prowadzić do różnicowania robotów ze względu na ich podobieństwo do ludzi (postać humanoidalną), co z kolei miałoby uzasadniać przypisywanie im ludzkich cech czy wręcz traktowanie ich jak ludzi (dlatego w niniejszym opracowaniu określenia typu „decydować”, „dokonywać wyboru” zostały ujęte w cudzysłów)¹⁰⁸. Wydaje się, że powyższa uwaga jest szczególnie istotna w zakresie, w jakim

¹⁰⁴ N.M. Richards, W.D. Smart, *How should...*, *op. cit.*, s. 3.

¹⁰⁵ Więcej: T. Kanda, *A Communication Robot in a Shopping Mall*, „IEEE Transactions on Robotics”, vol. 26, 2010, s. 897–913; J. Broekens, *Assistive Social Robots in Elderly Care*, „Gerontechnology”, vol. 8, 2009, s. 94–103; M. Joosse, *Short-duration Robot Interaction at an Airport: Challenges from a Social-Psychological Point-of-View*, Proceedings of the International Conference on Social Robotics (ICSR) workshop on Robotics in Public Spaces, Bristol, Wielka Brytania, 2013; M. Kim, *Dona: Urban Donation Motivating Robot*, Proceedings of the International Conference on Human-Robot Interaction, Osaka, Japonia, 2010.

¹⁰⁶ N.M. Richards, W.D. Smart, *How should...*, *op. cit.*, s. 11.

¹⁰⁷ *Tallinn Manual*, *op. cit.*; *Tallinn Manual 2.0*, *op. cit.*

¹⁰⁸ N.M. Richards, W.D. Smart, *How should...*, *op. cit.*, s. 18–21.

podejmowane są próby upodmiotowienia robotów oraz przypisania im pewnych praw czy obowiązków.

1.4. Analiza porównawcza istniejących definicji LAWS

1.4.1. Kampania na rzecz powstrzymania zabójczych robotów

CSKR to międzynarodowa koalicja 165 międzynarodowych, regionalnych i krajowych organizacji pozarządowych¹⁰⁹, która zainicjowała, a jednocześnie ustaliła narrację, w jakiej toczy się dyskusja o LAWS na wielu międzynarodowych forach. Dwa dotychczas opublikowane raporty: *Losing Humanity* oraz *Mind the Gap: The Lack of Accountability for Killer Robots*¹¹⁰, stanowią punkt odniesienia do debat w środowiskach prawników, etyków, inżynierów i wojskowych, lecz jak już wcześniej wskazano, nie są pozbawione wad.

Myślą przewodnią Kampanii jest groźba, że w przyszłości systemy robotyczne będą mogły samodzielnie wybierać i likwidować cele bez żadnej interwencji człowieka. W rezultacie mogłoby to prowadzić do poważnych wątpliwości co do zgodności takich systemów z MPPCz i MPHKG, m.in. przez osłabienie ochrony osób cywilnych w konfliktach zbrojnych. Zdaniem CSKR przekazanie decyzji o zabijaniu do agentów programowych jest niemoralne ze względu na brak możliwości oceny sytuacji i jej kontekstu, ponieważ zdolność tę mają jedynie ludzie. Co więcej, zdolność ta jest konieczna do dokonywania złożonych wyborów moralnych na dynamicznym polu walki, do prawidłowego odróżniania osobowych celów wojskowych od osób cywilnych i do prawidłowego uwzględnienia zasady proporcjonalności. W rezultacie, ze względu na brak zgodności z MPHKG, należy jak najszybciej ustanowić kontrolę nad tymi systemami uzbrojenia, zanim rozwój, inwestycje oraz zmiany w doktrynie wojskowej sprawią, że będzie to niemożliwe.

Mimo że główny problem jest trafnie określony¹¹¹, co przekłada się na sukces i uwzględnienie tematu przez różne organy ONZ, w tym Specjalnego Sprawozdawcę, i poszczególne rządy, to nierzadko szczegółowa analiza argumentów CSKR budzi konsternację. Jak słusznie zauważyła Merel Ekelhof, w dyskusji o prawnej regulacji LAWS należy unikać odwołań do przeczuć lub autorytetów, które niekoniecznie stanowią autorytety w tej dziedzinie (dobrym przykładem są częste nawiązania do poglądów Stephena Hawkinga)¹¹². Ryzyko bagatelizowania

¹⁰⁹ Stan na lipiec 2020 zgodnie z www.stopkillerrobots.org/about/#membership

¹¹⁰ Human Rights Watch i International Human Rights Clinic Harvard Law School, *Mind the Gap: The Lack of Accountability for Killer Robots*, 9.04.2015, dostępne na: www.hrw.org/report/2015/04/09/mind-gap/lack-accountability-killer-robots (dostęp 31.08.2020) (dalej: Raport Mind the Gap).

¹¹¹ CSKR, *The Problem*, www.stopkillerrobots.org/the-problem/ (dostęp 11.08.2020).

¹¹² M. Ekelhof, 'Are you smarter than Professor Hawking?' *Higher Forces and Gut-Feelings in the Debate on Lethal Autonomous Weapons Systems*, Blog of European Journal of Law,

stanowiska CSKR wynika z obranej metody kampanijnej, która już samą nazwą (użycie takich określeń, jak roboty zabójcy, ang. *killer robots*) ma wywoływać kontrowersje i zwracać uwagę opinii publicznej przez uciekanie się do wyobraźni i nieracjonalnych obaw¹¹³. Wskazuje na to choćby fakt, że rzeczniczka CSKR i laureatka Nagrody Nobla Jody Williams wymieniła właśnie przecucie oraz czynnik „ugh” (*sic!*) jako jeden z podstawowych argumentów etycznych za zakazem używania LAWS¹¹⁴. Tego typu działania służą wywołaniu moralnej paniki¹¹⁵, która bardziej niż argument prawny lub dyplomatyczny ma spełniać funkcje marketingowe, a zatem pozostaje poza zakresem niniejszego opracowania¹¹⁶.

Zgodnie z definicją CSKR ujętą w raporcie *Losing Humanity* roboty zabójcy to inaczej maszyny, które odczuwają i działają zgodnie z tym, jak zostały zaprogramowane, a także mają różne poziomy autonomizacji, czyli możliwość działania bez interwencji człowieka. W raporcie tym dokonano także kategoryzacji bezzałogowych robotów według miary interwencji człowieka w ich działania, wyróżniając systemy:

- human-*in-the-loop* weapons (człowiek w procesie¹¹⁷), kiedy robot może wybrać cel i użyć siły jedynie z polecenia człowieka;

27.04.2016, dostępne na: www.ejiltalk.org/are-you-smarter-than-professor-hawking-higher-forces-and-gut-feelings-in-the-debate-on-lethal-autonomous-weapons-systems (dostęp 15.08.2020). Ponadto należy zauważyć, że w debacie o LAWS najbardziej wnikliwe analizy przedstawiają prawnicy mający równocześnie wykształcenie wojskowe lub inżynierskie.

¹¹³ Warto zapoznać się również z analizą strategii autolegitymizacyjnej Kampanii (strategia racjonalizacji, autoryzacji, moralizacji i naaratyzacji). J. Rak, *Dyskursywna autolegitymizacja Kampanii przeciwko Zabójczym Robotom*, [w:] R. Kamprowski, M. Skarżyński (red.), *Wykorzystanie dronów i robotów w systemach bezpieczeństwa. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Politycznych i Dziennikarstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2019, s. 155–167.

¹¹⁴ M. Ekelkhof, *‘Are you smarter...’, op. cit.*

¹¹⁵ Ch. Jenks, *False Rubicons...*, *op. cit.*, s. 25–27.

¹¹⁶ W tym miejscu autorka chciałaby podkreślić, że o ile rozważania dotyczące moralności i etyki, jako czynniki pozaprawne, powinny być uwzględniane zarówno w procesie tworzenia, jak i stosowania prawa, o tyle uciekanie się do zabiegów mających na celu „nastraszenie” ludzkości przez wywoływanie czy to moralnej, czy prawnej paniki wydaje się jej nie na miejscu. Jednocześnie autorka ma świadomość, że oddziaływanie psychologiczne, do którego możemy zaliczyć straszenie i szokowanie np. przez obrazowanie negatywnych skutków danych działań, jest skuteczną metodą kampanijną i negocjacyjną. Mimo to po przełamaniu impasu negocjacyjnego należałoby powrócić do stosowania racjonalnych i konkretnych argumentów opartych na dorobku prawnym i etycznym naszej cywilizacji. Dlatego rozdział 2 i 3 niniejszej pracy zostały poświęcone tym zagadnieniom, a autorce pozostaje mieć nadzieję, że czytelnicy po jego lekturze nie staną się „zakładnikami emocji”, lecz choć częściowo pogłębią swoją wiedzę o konkretnych elementach pozaprawnych zakorzenionych w MPPKZ i MPPCz.

¹¹⁷ W tym miejscu należy poczynić uwagę językową. Dosłowne tłumaczenie angielskiego określenia „the loop” na język polski brzmi „pętla”. Jednak pojęcie to ze względów stylistycznych nie oddaje rzeczywistego znaczenia całego wyrażenia, dlatego w dalszych rozważaniach używana jest nazwa angielska, a w tym miejscu jedynie incydentalnie zostało podane autorskie tłumaczenie oddające sens całego wyrażenia w języku polskim. Zasadniczo określenie „the loop” odnosi się do procesu decyzyjnego i do odpowiednio kształtowanej w nim roli człowieka.

- human-on-the-loop weapons (człowiek *ponad* procesem), gdy robot może wybrać cel i użyć siły pod nadzorem człowieka, który może nadpisać działania robota;
- human-out-of-the-loop weapons (człowiek *poza* procesem), gdy robot może wybierać cel i użyć siły bez jakiegokolwiek udziału lub ingerencji człowieka.

O ile powyższy podział na pierwszy rzut oka wydaje się logiczny i wyczerpujący, w praktyce powoduje on problemy z zaklasyfikowaniem niektórych rodzajów robotów. Nie ułatwia tego dalsza część definicji, zgodnie z którą określenie *fully autonomous weapons* (pol. bronie w pełni autonomiczne) odnosi się zarówno do human-out-of-the-loop, jak i do human-on-the-loop, gdy możliwość nadzoru jest właściwie tak znikoma ze względu na ograniczenia czasowe, że równa się brakowi kontroli¹¹⁸. Ponadto w raporcie zastrzeżono, że w samym tekście można odnaleźć takie określenia, jak *robot*, *robotic weapons* (bronie robotyczne), *lethal autonomous weapons* (śmiercionośne bronie autonomiczne) oraz *killer robots* (roboty zabójcy), co w sposób oczywisty nie ułatwia uchwycenia kwintesencji problemu. Wreszcie, podkreśla się założenie, że bronie stanowiące przedmiot raportu jeszcze nie istnieją¹¹⁹, a dotychczas używane systemy uzbrojenia, które mogą być z nimi porównywane, to dopiero protoplaści czy zwiastuny nowej technologii. Zatem istniejące już systemy defensywne z możliwością automatycznej odpowiedzi na zagrożenia zewnętrzne (np. izraelska Iron Dome czy amerykański Phalanx) oraz inne systemy wyposażone w funkcje przeciwpiechotne (ang. *antipersonnel*), które mogą być przemieszczane i używane jako broń ofensywna, CSKR wyraźnie zalicza do broni automatycznych, które nie stanowią robotów zabójców.

Ponadto przedstawione trzy kategorie systemów (human in/on/out of the loop), nie pojawiają się w dalszej części raportu, ani nie są poparte odpowiednimi przykładami modeli broni (automatycznych lub autonomicznych), które można by do nich zaklasyfikować. Zatem przedstawiona przez CSKR terminologia, którą następnie powieliły inne fora, nie jest ani użyteczna, ani spójna, ani logiczna¹²⁰. Należy stwierdzić, że w przypadku przyjęcia bardziej adekwatnej definicji działania CSKR mogłyby objąć istniejące technologie, w tym systemy defensywne (uznawane za automatyczne prekursory broni autonomicznych), co z kolei rzutowałoby na skuteczność całej kampanii, która mogłaby dodatkowo zmierzyć się z ostrym sprzeciwem ze strony państw użytkowników¹²¹. Taki obrót

¹¹⁸ P. Scharre, *Centaur Warfighting...*, op. cit., s. 160; D. Keats Citron, *Technological Due Process*, „Washington University Law Review”, vol. 85, 2008, s. 1254, 1271. Autor podkreśla, że operatorzy nie mogą skutecznie nadzorować maszyn ze względu na ich przeświadczenie o „odporności na błędy”.

¹¹⁹ Zgodnie z opinią ekspertów CSKR mogą powstać za 20–30 lat.

¹²⁰ Ch. Jenks, *False Rubicons...*, op. cit., s. 31–36.

¹²¹ *Ibidem*, s. 36–37.

spraw byłby niekorzystny dla CSKR, która w swoich metodach opiera się na kazusie Protokołu IV w sprawie laserowych broni oślepiających do Konwencji CCW¹²², a nie Konwencji Ottawskiej¹²³. Skuteczność przyjętej metody weryfikuje praktyka, która aktualnie wskazuje na stagnację rozmów na forum Konwencji CCW, czego przyczyn można poszukiwać m.in. w wadliwych ramach koncepcyjnych zaproponowanych przez CSKR.

Definicję oraz sposób przedstawienia problematyki LAWS przez Kampanię dokładnie przeanalizował i skrytykował Chris Jenks, który słusznie zarzucił CSKR nieprawdziwe zobrazowanie i mylną percepcję aktualnego stanu rzeczy. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę, że CSKR zakłada, iż autonomiczne systemy śmiertelności broni jeszcze nie powstały, a zatem proponowany zakaz ich rozwijania i używania nosi znamiona decyzji co do wydarzeń przyszłych. Co więcej, ma to być decyzja zero-jedynkowa, zgodnie z którą systemy te będą lub nie będą rozwijane i używane. Jenks zarzuca CSKR opieranie się na rewizjonistycznej lub selektywnej historii¹²⁴, która nie uwzględnia faktu, że kilkanaście państw przekroczyło przysłowiowy Rubikon ponad 30 lat temu przez używanie bojowych systemów autonomicznych rozumianych jako bronie, które mogą wybierać cele i używać siły bez interwencji człowieka.

Powołując się na raport przygotowany przez MKCK po pierwszym MoE w 2014 roku, do przykładów broni, w których krytyczne funkcje są wykonywane autonomicznie, można zaliczyć:

- amerykański System Patriot (używany przez 15 państw),
- rosyjski System Antey S-300VM (używany przez 5 państw),
- System Walki Aegis (używany przez Stany Zjednoczone i 4 inne państwa),
- amerykański CIWS Phalanx (używany przez 24 państwa sojusznice),
- holenderski CIWS Goalkeeper (używany przez 8 państw),
- rosyjski CIWS AK-630 (używany przez 20 państw, w tym do 2013 roku przez Polskę),
- system C-RAM, Iron Dome (używana przez Izrael) oraz
- NBC MANTIS¹²⁵.

Przy tym należy podkreślić, że większość z powyższych defensywnych systemów jest zaprojektowana tak, by atakować cele wojskowe, takie jak statki

¹²² Protokół IV w sprawie laserowych broni oślepiających do Konwencji CCW (dalej: Protokół IV do Konwencji CCW)

¹²³ Konwencja o zakazie użycia, składowania, produkcji i przekazywania min przeciwpiechotnych oraz o ich zniszczeniu z 18 września 1997 roku (dalej: Konwencja Ottawska). Liczba państw-stron wynosi 164, a sygnatariuszy 133.

¹²⁴ Ch. Jenks, *False Rubicons...*, *op. cit.*, s. 34.

¹²⁵ MKCK, *Autonomous weapon systems: Technical, military, legal and humanitarian aspects*, Expert meeting, Genewa, 26–28 marca 2014 roku, dostępne na: www.icrc.org/en/document/report-icrc-meeting-autonomous-weapon-systems-26-28-march-2014 s. 65 (dostęp 31.08.2020). Alternatywny zbiór systemów uzbrojenia został przedstawiony w Raporcie War-Algorithm, *op. cit.*, s. 32–49.

powietrzne, okręty wojenne oraz przychodzące pociski¹²⁶. Zatem pierwszym poważnym zarzutem jest nieadekwatne określenie zakresu zakazu, który w ocenie CSKR ma obejmować jedynie przyszłe, jeszcze nieistniejące (a więc nie te wymienione powyżej) systemy uzbrojenia.

Ponadto przez krytykę argumentów usiłujących wytłumaczyć istotę autonomii przez porównanie jej do samojeżdżących samochodów lub autonomicznych odkurzaczy¹²⁷, Jenks słusznie nawołuje do porzucenia dyskusji o poziomach autonomii, a w zamian oferuje zawężenie tematu dyskusji do autonomiczności jednej krytycznej funkcji, którą jest wybieranie celów i używanie siły¹²⁸. W rezultacie inne funkcje wykonywane autonomicznie (jak namierzanie i śledzenie celu oraz poruszanie się czy przekazywanie danych) stają się irrelewantne z perspektywy badania zgodności tych systemów z MPHKKZ. W ten sposób można również pozostawić poza kręgiem zainteresowania uchwycenie jednolitej definicji sztucznej inteligencji i różnic między nią a autonomią działania¹²⁹.

W efekcie obydwu założeń koncepcyjnych CSKR stają się wątpliwe, gdyż kluczową kwestią jest autonomiczność funkcji wybierania celów i używania siły, a nie pełna autonomiczność systemu oraz przyjęcie zgodnie ze stanem rzeczy, że tak zdefiniowane systemy już istnieją i są w użyciu. Powyższą krytykę należy uznać ze wszech miar za trafną i istotną.

1.4.2. Raport Specjalnego Sprawozdawcy ONZ

W zasadniczej części raportu przedstawionego Radzie Praw Człowieka ONZ w kwietniu 2013 roku Specjalny Sprawozdawca przeprowadził rozważania o śmiertelnych autonomicznych systemach robotycznych (ang. *lethal autonomous robotics*, dalej: LARs) i prawie do życia, które to rozważania zakończył wezwaniem państw członkowskich ONZ do wprowadzenia krajowych moratoriów obejmujących ich rozwój i używanie oraz wezwaniem społeczności międzynarodowej do przyjęcia wspólnej polityki wobec ich dalszego rozwoju.

¹²⁶ Uwzględniając specyfikę wojny powietrznej i morskiej (na statkach i okrętach przebywają co do zasady osoby biorące udział w działaniach zbrojnych), szanse na zaatakowanie osób cywilnych przez tego typu systemy są niskie. Zob. M. Piątkowski, *Postulat zakazu rozpowszechniania autonomicznych systemów bojowych w konfliktach zbrojnych – perspektywa międzynarodowego prawa humanitarnego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy”, vol. 1 (281), 2017, s. 63–64.

¹²⁷ Por. P.J. Feltovich, *Keeping It Too Simple: How the Reductive Tendency Affects Cognitive Engineering*, „IEEE Intelligent Systems”, vol. 19, issue 3, 2004, s. 91; P. Scharre, *Between a Roomba and a Terminator: What Is Autonomy, War on the Rocks*, 18.02.2015, dostępne na: <http://warontherocks.com/2015/02/between-a-roomba-and-a-terminator-what-is-autonomy> (dostęp 15.08.2020).

¹²⁸ Ch. Jenks, *False Rubicons...*, *op. cit.*, s. 18–20.

¹²⁹ Por. N. Danaylov, *17 Definitions of the Technological Singularity*, Institute for Ethics and Emerging Technologies, 22.08.2012, dostępne na: <http://ieet.org/index.php/IEET/more/danaylov20120822> (dostęp 15.08.2020).

Po bezpośrednim nawiązaniu do definicji z raportu *Losing Humanity*¹³⁰ Specjalny Sprawozdawca dodaje, że LARs cechują się pewnym stopniem świadomości wynikającym ze sztucznej inteligencji, która pozwala im na dokonanie „wyboru” oraz podjęcie „decyzji”. W odróżnieniu od CSKR Specjalny Sprawozdawca stwierdza, że za broń typu *human-in-the-loop* należy uznać aktualnie używane drony bojowe, podczas gdy LARs należy uznać za broń typu *human-out-of-the-loop*. Co ciekawe, raport praktycznie ignoruje kategorię broni *human-on-the-loop*, dowodząc, że możliwość nadzoru nad tymi systemami jest poważnie osłabiona ze względu na ich bardzo szybki czas reakcji¹³¹. W rezultacie po raz kolejny okazało się, że trójstopniowy podział autonomiczności nie jest pomocny, ponieważ nawet w przypadku zapewnienia możliwości nadpisania działań LAWS przez człowieka funkcjonalność ta jest marginalna, zważywszy na praktyczną fikcyjność zrealizowania tego nadpisania spowodowaną czasem ludzkiej reakcji.

Następnie Specjalny Sprawozdawca nawiązuje do innej triady przewijającej się w temacie definicji LAWS, mianowicie do rozróżnienia: broni automatycznej – zautomatyzowanej – autonomicznej, zastrzegając, że poziom autonomiczny nie równa się obdarzeniu agenta programowego „wolną wolą”. Systematyka ta skupia się na konkretnych zdolnościach agentów programowych oraz grupowaniu ich funkcji. To z kolei w świetle dynamicznej natury tych funkcji jest mało praktyczne. Tymczasem bardziej niż na poziomach autonomiczności należałoby skupić się na obszarach autonomizacji, gdyż to w zależności od nich obserwujemy zmienność poziomu autonomii¹³².

Wydaje się, że metodologię raportu Specjalnego Sprawozdawcy, podobnie jak w przypadku CSKR, można podać w wątpliwość, szczególnie ze względu na sięganie do narracji moralnej paniki¹³³. Zatem powyższe uwagi definicyjne prowadzą do oczywistej konkluzji, że aktualna stagnacja dyskusji na forum Konwencji CCW wynika częściowo ze zdezorientowanych i obracających się w błędnym kole dyskusji, które uznają za punkt wyjściowy konieczność uzgodnienia jednolitej terminologii i systematyki LAWS. O ile samo założenie jest prawidłowe, gdyż bez jasnego zrozumienia (niekoniecznie zdefiniowania) przedmiotu dyskusji trudno mówić o wypracowaniu adekwatnego rozwiązania, o tyle założenia tej dyskusji wymagają rewizji. Deskryptory typu *human-in/on/out-of-the-loop* oraz *automatic*, *automated* i *autonomous*, które upraszczają problem autonomii

¹³⁰ Raport Specjalnego Sprawozdawcy, *op. cit.*, s. 7, § 38.

¹³¹ *Ibidem*, s. 8, § 41.

¹³² Która powinna być badana nie na podstawie prostej skali, lecz poprzez spektrum, na które składa się rodzaj więzi między człowiekiem a maszyną, złożoność maszyny oraz rodzaj decyzji podanej autonomizacji. Więcej: J.M. Bradshaw, R.R. Hoffman, M. Johnson, D.D. Woods, *The Seven Deadly Myths of Autonomous Systems*, „IEEE Intelligent Systems”, vol. 28, issue 3, 2013, s. 54–61.

¹³³ Świadczyć o tym może użycie przez Specjalnego Sprawozdawcę takich określeń LAWS, jak „forma zmechanizowanego pestycydu traktującego ludzi jak robactwo” (§ 95) czy „niestrudzone maszyny wojenne” (§ 109).

oraz przekazują jej statyczny i trwały status¹³⁴, należy zastąpić pojęciami podkreślającymi szczególnie i niepowtarzalny charakter systemów autonomicznych, jak np. możliwość wybierania i atakowania celów bez interwencji człowieka. Mimo uwag krytycznych należy podkreślić, że zarówno CSKR, jak i Specjalny Sprawozdawca w swoich działaniach przywiązują dużą uwagę właśnie do tej ostatniej właściwości odnoszącej się do krytycznej funkcji autonomicznych systemów śmiertelności broni.

1.4.3. Prace na forum Konwencji CCW

Rozmowy o LAWS na forum Konwencji CCW odbywają się w Genewie od 2014 roku. Na początku miały formę nieformalnego spotkania ekspertów (rundy MoE w 2014, 2015 i 2016 roku¹³⁵), po czym pod koniec 2016 roku zdecydowano o powołaniu otwartej grupy ekspertów rządowych zajmujących się LAWS (ang. Group of Government Experts, dalej: GGE)¹³⁶, która kontynuuje dotychczasowe prace w formalnej strukturze (czyli z zapisem do protokołu)¹³⁷, co poprzednio doprowadziło np. do przyjęcia Protokołu IV do Konwencji CCW¹³⁸. Pierwsze trzy lata MoE można podsumować przez przywołanie czterech zasadniczych kwestii, które, jak się wydaje, nadal pozostają kluczowe dla całej debaty i oczekują na konkretyzację: definicje, relacja „człowiek-maszyna”, odpowiedzialność oraz przegląd prawny nowych broni¹³⁹. Kolejne trzy lata spotkań GGE pozwoliły o wypracowanie zasad przewodnich dyskusji o autonomicznych systemach śmiertelności broni, jednak nie doprowadziły do zmiany mandatu i rozpoczęcia negocjacji instrumentu regulującego ich użycie.

Temat definicji LAWS bardzo często poruszano podczas dyskusji skupionej nie tyle na tym, w jaki sposób definiować autonomię, ile raczej na tym, czy jest to

¹³⁴ Ch. Jenks, *False Rubicons...*, *op. cit.*, s. 8.

¹³⁵ Pełna dokumentacja na stronie: [www.unog.ch/80256EE600585943/\(httpPages\)/8FA-3C2562A60FF81C1257CE600393DF6?OpenDocument](http://www.unog.ch/80256EE600585943/(httpPages)/8FA-3C2562A60FF81C1257CE600393DF6?OpenDocument) (dostęp 15.08.2020).

¹³⁶ GGE różni się od grupy ekspertów rządowych powołanej przez ZO ONZ – jest otwarta dla wszystkich państw-stron Konwencji CCW, organizacji międzynarodowych i organizacji pozarządowych.

¹³⁷ W ramach mandatu GGE rozważane są opcje, na które składa się przyjęcie regulacji, zakazu lub niepodjęcie żadnych instrumentów prawnych. Zob. *Draft Recommendations, United Nations Convention on Certain Conventional Weapons Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems*, kwiecień 2016, dostępne na: www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/ccw/2016/meeting-experts-laws/documents/DraftRecommendations_15April_final.pdf (dostęp 31.08.2020).

¹³⁸ Wyniki prac grupy ekspertów rządowych mogą posłużyć jako przyczynek do negocjacji nowego protokołu, ale mogą również przybrać formę przydatnych rekomendacji dobrych praktyk i standardów w odniesieniu do przeglądów nowych broni na podstawie art. 36 PD I oraz do transparentności.

¹³⁹ Ch. Ford, Ch. Jenks, *The International Discussion Continues: 2016 CCW Experts Meeting on Lethal Autonomous Weapons*, „Just Security”, 20.04.2016, dostępne na: www.justsecurity.org/30682/2016-ccw-experts-meeting-laws (dostęp 31.08.2020).

w ogóle konieczne¹⁴⁰. Państwa-strony Konwencji CCW pochyliły się nad takimi aspektami mogącymi ułatwić zrozumienie problematyki LAWS, jak możliwość odróżnienia autonomicznych systemów śmiertelności broni od innych systemów uzbrojenia, zasadność koncentrowania się na autonomii krytycznych funkcji, rola MHC czy wpływ kontekstu i środowiska pracy na definiowanie systemu uzbrojenia jako LAWS¹⁴¹.

W tym miejscu zasadne będzie przedstawienie wybranych definicji zaproponowanych przez państwa-strony Konwencji CCW w odniesieniu do krajowych badań rozwojowych, kształtowania polityk zbrojeniowych czy stanowisk przedstawianych na międzynarodowych forach dyskusji o LAWS. Poniżej zestawiono przykłady najbardziej rozbudowanych krajowych perspektyw. Pozostałe państwa albo nieabrały głosu podczas dyskusji, albo poparły te stanowiska. Na marginesie należy zaznaczyć, że przywołane definicje i stanowiska reprezentują poglądy jedynie części społeczności międzynarodowej, głównie państw zachodnich, które przodują w rozwoju nowych technologii, a jednocześnie z większą otwartością podchodzą do spraw przejrzystości swoich polityk obronnych¹⁴². W rezultacie ma to konsekwencje w postaci udziału ekspertów z tych państw oraz udostępnieniu rządowych stanowisk, które stanowią punkt odniesienia dla innych członków społeczności międzynarodowej i całej dyskusji. Stąd zastrzeżenie autorki, że wybór poniższych stanowisk wynika z przyczyn obiektywnych, takich jak ich publiczna dostępność¹⁴³, a nie jest motywowany innymi subiektywnymi przesłankami.

Warto również dodać, że część państw nie ma jeszcze ugruntowanego zdania na powyższe tematy, a na forum Konwencji CCW przedstawia swoje stanowiska w sposób fragmentaryczny, zastrzegając często, iż są to podstawowe i wstępne oświadczenia oraz że nie przekreślają one możliwości ich zmiany w przyszłości, szczególnie podczas oficjalnych negocjacji treści normy prawa międzynarodowego. Innymi słowy, poniższe twierdzenia mogą jeszcze ewoluować i stanowią bardziej materiał do przemyśleń niż oficjalne stanowiska rządów.

¹⁴⁰ Część państw-stron uważa, że wyjaśnienie tego pojęcia na potrzeby dyskusji bez przyjmowania formalnej definicji jest wystarczające. Jednocześnie organizacje pozarządowe były przychylnie podejściu przyjmującemu jedynie definicję roboczą z obawy przed przedłużaniem się prac i koncentrowaniem się na zagadnieniach definicyjnych kosztem pozostałych kluczowych kwestii.

¹⁴¹ CCW, *Lethal autonomous weapons systems: Food-for-thought for the informal meeting of experts on lethal autonomous weapons systems*, CCW/MSP/2015/WP.2, 20.03.2015, s. 2.

¹⁴² W przeciwieństwie do takich państw, jak Chiny czy Rosja, które również prowadzą zaawansowane prace rozwojowe nad LAWS, lecz przyjmują bardziej powściągliwą postawę na forach międzynarodowych.

¹⁴³ Znamienne jest, że nawet na oficjalnej stronie Konwencji CCW brakuje pełnych tekstów większości wystąpień rządowych, tekstów wygłoszonych, ale prawdopodobnie nie nadesłanych do rozpowszechnienia.

1.4.3.1. Stanowiska państw w sprawie charakterystyk LAWS

Austria

Podczas spotkania w 2018 roku w panelu „Charakterystyka rozważanych systemów w celu promowania wspólnego rozumienia pojęć i cech istotnych dla celów i zadań Konwencji” Austria podkreśliła, że celem opracowania roboczej definicji jest ustalenie punktu odniesienia, a ostateczna definicja powinna zostać przyjęta dopiero na dalszym etapie negocjacji¹⁴⁴. W stanowisku austriackim podkreślono użyteczność definicji negatywnych, które pozwalają na zawężenie przedmiotu dyskusji. W przypadku LAWS należy zatem skupić się na systemach pozbawionych MHC, gdyż właśnie to kryterium cieszy się szerokim poparciem. Zdaniem austriackiej delegacji należy wpierw przyjrzeć się tym systemom z punktu widzenia poziomów autonomii lub inaczej, ludzkiego zaangażowania w krytyczne funkcje. W tym zakresie Austria przychyliła się do stanowiska prezentowanego przez Holandię, Stany Zjednoczone i MKCK.

Belgia

Po trzech latach rozmów na forum Konwencji CCW, w 2017 roku Belgia przedstawiła rozbudowane stanowisko co do podstawowych pojęć, koncepcyjnego podejścia do cech charakterystycznych tych systemów oraz elementów, które muszą być uwzględnione w związku z prawnymi, operacyjnymi i technicznymi ramami funkcjonowania LAWS¹⁴⁵.

Po pierwsze, autonomiczne i nieautonomiczne systemy broni powinno się traktować odmiennie ze względu na ich specyfikę (*different in nature*), a nie bardziej zaawansowany stopień autonomiczności (*different in degree*). Cechą odróżniającą LAWS od innych zautomatyzowanych i automatycznych systemów broni (np. min) jest to, że ostateczna decyzja o wywołaniu skutków śmiertelnych (nawet potencjalnych lub opóźnionych) nie pozostaje w rękach człowieka. W efekcie poziom nieprzewidywalności konsekwencji ataku z użyciem autonomicznych systemów śmiertelnej broni jest wyższy niż w przypadku klasycznych działań bojowych, w których stosuje się zaprogramowane bronie o przewidywalnym i zamierzonym skutku. Ponadto podczas definiowania LAWS należy nieustannie czuwać nad potencjalnym charakterem podwójnego zastosowania technologii robotycznych, które mogłyby zostać wykorzystane z korzyścią dla społeczeństwa.

Po drugie, Belgia zobrazowała LAWS przez odniesienie się do takich koncepcji, jak:

¹⁴⁴ Stanowisko Austrii przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 9–13 kwietnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/Q47Z-JFBY> (dostęp 31.08.2020).

¹⁴⁵ Stanowisko Belgii przedstawione podczas MoE w dniu 7 listopada 2017 roku, CCW/GGE.1/2017/WP.3, dostępne na: <https://undocs.org/ccw/gge.1/2017/WP.3> (dostęp 31.08.2020).

- (1) całkowita autonomia w zakresie podejmowania decyzji o wykonaniu ataku, którego skutkiem będą śmierć lub obrażenia człowieka (niezależna od ludzkiej decyzji możliwość przełączenia się na tryb śmiertelności),
- (2) pełna niezależność na każdym etapie od ludzkiej interwencji w zakresie zdolności do identyfikacji i wyboru celów z zamiarem okaleczenia lub zabicia,
- (3) niejasny lub niepewny podział władzy między człowiekiem i maszyną w odniesieniu do zamiaru spowodowania śmiertelnego skutku,
- (4) niemożność przywrócenia pracy LAWS do trybu zdalnego sterowania lub ich dezaktywacji w dowolnym momencie lub na podstawie ludzkiej decyzji,
- (5) niepewność lub ograniczona wiedza o całości lub nawet jednym z potencjalnych zachowań LAWS,
- (6) umiejętność samodzielnego określenia kryteriów działania w zależności od środowiska i misji oraz przeprowadzania wyboru celów ataku i dostosowania sposobów postępowania (ang. *targeting*)¹⁴⁶.

Co ważne, podkreślono, że istniejące regulacje prawne, prawa i zobowiązania, zostały rozwinięte z myślą o ludziach, a nie o autonomicznych agentach funkcjonujących bez ich udziału. Dlatego przy założeniu, że LAWS nie mogą ponosić odpowiedzialności za swoje działania, nie można pomijać faktu, że to ludzie decydują o użyciu tych systemów, a w rezultacie to oni ponoszą ostateczną odpowiedzialność za wybór środków i metod walki.

Stanowisko belgijskie jasno artykułuje brak możliwości spełnienia przez autonomiczne systemy śmiertelności broni wymogów MPMKZ i MPPCz. Z operacyjnego punktu widzenia Belgia podkreśla konieczność uwzględnienia możliwości poruszania się LAWS poza jasno określonym obszarem zdefiniowanym przez decydentów wojskowych lub politycznych, możliwości działania w strefie, w której znajdują się lub do której będą mogły się przedostać osoby z zewnątrz, nieprzewidziane w zestawie utrwalonych zachowań systemu, a także możliwości działania w niewystarczająco zdefiniowanym, kontrolowanym lub chronionym obszarze. Wreszcie, biorąc pod uwagę wyzwania technologiczne, zwrócono uwagę na brak wypracowanych rozwiązań w zakresie przeglądu prawnego oprogramowania, w które wyposażone byłyby LAWS, brak przewidywalności w zakresie rezultatów samouczenia się systemów, brak możliwości zdezaktywowania zdolności samouczenia się podczas wykonywania operacji oraz brak wystarczająco dobrej ochrony przed możliwością ich zhakowania.

¹⁴⁶ Przez *targeting* rozumie się w niniejszej analizie, za słownikiem NATO, „proces wybierania i nadawania priorytetów celom oraz dobierania odpowiednich sposobów oddziaływania na nie w zależności od wymagań operacyjnych i zdolności” (*Słownik terminów i definicji NATO zawierający wojskowe terminy i ich definicje stosowane w NATO*), AAP-6 (2017), s. 387, dostępne na: http://wcnjk.wp.mil.pl/plik/file/N_20130808_AAP6PL.pdf (dostęp 31.08.2020). Postanowienia MPMKZ odnoszące się do *targetingu* znajdują się w art. 48-67 PD I.

Brazylia

W początkowym stanowisku Brazylia podkreśliła, że rozważanie skrajnych możliwych do przewidzenia scenariuszy, choć atrakcyjne z intelektualnego punktu widzenia, może grozić zatarciem istotnych prawnych, etycznych i technologicznych wyzwań dla technologii, które są już wdrożone lub rozwijane¹⁴⁷. Co ważne, podniesiono, że o ile definicje LAWS muszą być rozsądne zarówno z technicznego, jak i prawnego punktu widzenia, o tyle ostatecznie będą one przedmiotem nadrzędnych rozważań politycznych. Delegacja brazylijska uznała, że choć pojęcie MHC jest nadal dalekie od precyzji, to stanowi dobry kierunek rozważań, które muszą się koncentrować na relacji człowieka z maszyną i procesie targetingu.

W wystąpieniu Brazylii dużo miejsca poświęcono zgodności autonomicznych systemów śmiertelności broni z MPHKZ, MPPCz i nadrzędną wartością, jaką jest godność ludzka¹⁴⁸. Wielokrotnie podkreślano, że należy skupić się na tym, jak systemy te wpłyną na proces decyzyjny, a nie tylko na tym, w jakim tempie i zakresie technologia ta będzie rozwijana. Dlatego kluczowym zagadnieniem powinien być akceptowalny poziom wspierania procesu decyzyjnego przez autonomiczne systemy oraz moment, w którym LAWS nie będą tylko narzędziem uzupełniającym, lecz zastąpią ludzkiego operatora¹⁴⁹.

Według Brazylii robocza definicja LAWS powinna wskazywać punkt lub skalę od zera do pełnej autonomii, która pozwoli na odróżnienie tych systemów od nie w pełni autonomicznych. To z kolei implikuje konieczność uwzględnienia istniejących lub rozwijanych już systemów uzbrojenia. Jednak podczas dyskusji w 2018 roku opowiedziano się już za podejściem skupiającym się na człowieku i jego miejscu w procesie decyzyjnym dotyczącym wyboru celów i autoryzowania użycia śmiertelności siły, co może wskazywać na rezygnację z podejścia opartego na skali autonomii¹⁵⁰. Wynika to z poglądu, zgodnie z którym prawo międzynarodowe, a szczególnie MPHKZ i MPPCz, ma zastosowanie do wszystkich, w tym autonomicznych broni, a dla zachowania zgodności z tymi normami systemy te muszą w pewnym stopniu podlegać ludzkiej kontroli¹⁵¹.

¹⁴⁷ Stanowisko Brazylii przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 9–13 kwietnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/N32K-CX6R> (dostęp 31.08.2020).

¹⁴⁸ Stanowisko Brazylii przedstawione podczas GGE w dniach 13–17 listopada 2017 roku, dostępne na: <https://perma.cc/PNT6-ENXT> (dostęp 31.08.2020).

¹⁴⁹ Stanowisko Brazylii przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 9–13 kwietnia 2018 roku, *ibidem*.

¹⁵⁰ Stanowisko Brazylii przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 27 sierpnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/52KG-ZCUX> (dostęp 31.08.2020).

¹⁵¹ Stanowisko Brazylii przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 28 sierpnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/Y4Q4-HU5B> (dostęp 31.08.2020).

Chiny

Delegacja chińska przedstawiła podstawowe stanowisko i wstępne poglądy dopiero podczas spotkania odbytego w 2018 roku. Jej zdaniem definicja LAWS powinna zostać ukształtowana na podstawie dyskusji o technicznych charakterystykach tych systemów i skupiać się na (co najmniej) pięciu zasadniczych kwestiach:

- (1) śmiertelności polegającej na wyposażeniu ich w środki śmiertelne,
- (2) autonomii rozumianej jako brak ludzkiej interwencji i kontroli podczas całego procesu obejmującego wykonanie zadania,
- (3) niemożności zakończenia pracy systemu po jego uruchomieniu,
- (4) braku rozróżniania podczas zabijania i ranienia ze względu na warunki, scenariusze i cele oraz
- (5) ewolucji przez samouczenie się systemu w wyniku interakcji ze środowiskiem, a w konsekwencji na rozszerzaniu funkcji i zdolności w sposób wykraczający poza ludzkie oczekiwania¹⁵².

Zdaniem Chin dopiero przyjęcie definicji LAWS pozwoli na kontynuowanie dyskusji o relacji człowiek-maszyna (MHC) i określenie odpowiednich środków prewencyjnych chroniących przed zabijaniem i okaleczaniem bez rozróżnienia.

Podobnie jak w kilku innych delegacjach poparto konieczność prowadzenia dyskusji bez z góry ustalonych założeń czy uprzedzeń, tak by nie hamować rozwoju technologii opartych na sztucznej inteligencji, które mogą okazać się korzystne dla ludzkości.

W odniesieniu do norm prawa międzynarodowego mających zastosowanie do autonomicznych systemów śmiertelnej broni Chiny podkreśliły, że podstawowe zasady MPHKG, takie jak podejmowanie środków ostrożności, zasada rozróżniania i proporcjonalności oraz inne określone w konwencjach genewskich¹⁵³ i protokołach dodatkowych¹⁵⁴ mają zastosowanie do LAWS, chociaż stanowi to pewne wyzwanie. Szczególnie wątpliwe jest, czy ten typ systemów uzbrojenia może działać rozróżniająco, podejmować decyzje uwzględniające proporcjonalność oraz w jaki sposób należy rozumieć i stosować odpowiedzialność za jego działania. Dlatego Chiny wezwały wszystkie państwa do zachowania ostrożności przy stosowaniu LAWS, zwłaszcza w sytuacjach, gdy ofiarami mogą stać się osoby cywilne.

¹⁵² Stanowisko Chin przedstawione podczas spotkania GGE 11 kwietnia 2018 roku, CCW/GGE.1/2018/WP.7, dostępne na: <https://perma.cc/NZ8B-CC56> (dostęp 31.08.2020).

¹⁵³ Konwencje o ochronie ofiar wojny z 12 sierpnia 1949 roku: Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych (dalej: I KG), Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu (dalej: II KG), Konwencja Genewska o traktowaniu jeńców wojennych (dalej: III KG), Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (dalej: IV KG), dalej wspólnie jako: KG.

¹⁵⁴ PD I oraz Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 roku, dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych z 8 czerwca 1977 roku (dalej: PD II).

Estonia

Estonia stoi na stanowisku, że definicje blisko wiążą się z wartościami, w związku z czym najpierw należy osiągnąć konsens co do najwłaściwszego rozwiązania rozważanego problemu, a dopiero potem formułować definicje, które będą wspierać to rozwiązanie i mu służyć. Krótko mówiąc, polityka powinna być motorem definicji, a nie na odwrót¹⁵⁵. Dlatego delegacja estońska rozumie LAWS w szeroki sposób (podobnie jak MKCK) jako każdy system uzbrojenia, który może wybierać i zwalczać cele bez ludzkiej interwencji. W ten sposób definicja ta obejmuje również systemy zautomatyzowane i semiautonomiczne, co w sposób oczywisty zaciera granice jej zakresu. Delegaci estońscy są jednak świadomi tej trudności i dlatego proponują podejście oparte na spektrum, a nie na sztywnych kategoriach.

Na jednym końcu spektrum znajdują się systemy, które nie mają autonomii w zakresie wybierania i atakowania celu, mimo że mogą być dość zaawansowane technologicznie (np. drony, które są poza mandatem GGE). W środku spektrum znajdują się systemy o pewnym stopniu autonomii w funkcjach krytycznych (istniejące i używane od dekad systemy CIWS), a na drugim – hipotetyczne systemy o bardzo wysokim stopniu autonomii wyposażone w zdolność do samouczenia się i ewolucji przy wykonywaniu funkcji krytycznych. W powyżej zakreślonym kontekście autonomiczne systemy śmiertelności broni znajdowałyby się bliżej drugiego końca spektrum, choć trudność polega na podjęciu decyzji w sprawie jego konkretnego punktu, w którym poziom autonomii staje się problematyczny prawnie i moralnie. Estonia nie jest przekonana, czy w ogóle można opracować zestaw cech czysto technicznych, aby ostatecznie ustalić ten punkt. Skupienie się więc na interakcji człowiek-maszyna (MHC) może być bardziej obiecującą drogą naprzód.

Podkreślono również, że zasadniczo dyskusje na forum Konwencji CCW powinny skupiać się na krytycznych funkcjach przekazanych LAWS, aczkolwiek inne funkcje (takie jak poruszanie się bezzałogowych platform w przestrzeni powietrznej państwa trzeciego bez jego zgody) mogą również wiązać się z naruszeniem prawa międzynarodowego. Kwestie te nie budzą jednak takich kontrowersji i mogą być odpowiednio zaakomodowane w obowiązujących normach prawnych¹⁵⁶. Zaznaczono również, że w przypadku funkcji krytycznych bardzo istotnym zagadnieniem jest środowisko operacyjne, od którego zależy poziom wykonywanej ludzkiej kontroli powiązany z kolei z prawdopodobieństwem ofiar wśród osób cywilnych (inny poziom ryzyka istnieje podczas operacji w zurbanizowanej przestrzeni, a inny pod wodą).

¹⁵⁵ Stanowisko Estonii przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 9–13 kwietnia 2017 roku, dostępne na: <https://perma.cc/8EKT-4ANV> (dostęp 15.08.2020).

¹⁵⁶ Stanowisko Estonii przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 25–29 marca 2019 roku, dostępne na: <https://geneva.mfa.ee/group-of-governmental-experts-on-lethal-autonomous-weapons-systems-item-5b/> (dostęp 15.08.2020).

Wreszcie, delegaci z Estonii podkreślili, że określenie LAWS jako systemów śmiertelności broni budzi wątpliwości, gdyż środek walki, który nie zabija, lecz rani (ang. *less-than-lethal*), także jest bronią. Zarazem broń nieśmiertelna może okazać się śmiertelna w pewnych okolicznościach. Dlatego wezwano inne państwa i przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego do przedstawienia swojego rozumienia pojęcia śmiertelności¹⁵⁷. Gdyby pojęcie to miało mówić, że omawiane systemy uzbrojenia zwalczają ludzkie cele, to określenie „autonomiczne systemy *przeciwpiechotne*”, inspirowane językiem protokołów do Konwencji CCW, byłoby bardziej precyzyjne i odpowiednio ukierunkowałoby dyskusję na obawy natury humanitarnej¹⁵⁸.

Francja

Francja przedstawiła swoje nieoficjalne stanowisko podczas MoE w 2016 roku w tzw. *non-paper*¹⁵⁹. Zgodnie z nim za LAWS (fr. *les systèmes d'armes létaux autonomes*, dalej: SALA) należy uznać systemy przyszłe, które jeszcze nie istnieją, w których brak będzie jakiegokolwiek połączenia z wojskowym łańcuchem rozkazów (w postaci komunikacji lub kontroli). Zatem platformy używane w ramach SALA będą w stanie poruszać się, dostosowywać do lądowego, morskiego lub powietrznego środowiska działania, wybierać cele ataku oraz atakować za pomocą śmiertelnej amunicji. W przypadku SALA brak jest jakiegokolwiek kontroli ludzkiej od momentu ich aktywacji, a adaptacja do środowiska działania oraz agentów, którzy ich otaczają, odbywa się bez pełnej przewidywalności.

Ponadto Francja podkreśla, że ze względu na udział ludzkiego operatora, szczególnie w decyzjach dotyczących wyboru celu i sposobu ataku, aktualnie istniejące systemy automatyczne, nadzorowane lub zdalnie sterowane, nie są zaliczane do SALA.

Grecja

Zdaniem delegacji greckiej, mimo że niektóre systemy obronne działają już w funkcji autonomicznej (ze względu na ograniczony czas na wyeliminowanie zagrożenia), to nie wzbudziły dotąd kontrowersji co do zgodności z prawem międzynarodowym czy moralnością. Niemniej jednak rozwijane autonomiczne bronie z potencjałem do samouczenia się i zwiększania swoich zdolności, a także wyzwania związane z ich przystosowaniem się do skomplikowanego środowiska operacyjnego podały w wątpliwość wystarczalność obowiązujących norm

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ Stanowisko Estonii przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 9–13 kwietnia 2018 roku, *op. cit.*

¹⁵⁹ Przeciwnieństwem jest tzw. „white paper”, w którym państwa przedstawiają oficjalne stanowiska. Stanowisko Francji przedstawione podczas MoE w dniach 11–15 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/YLZ5-B54R> (dostęp 15.08.2020).

MPHKZ. Dlatego Grecja proponuje, aby systemy uzbrojenia będące przedmiotem dyskusji na forum Konwencji CCW charakteryzować od strony następujących właściwości:

- (1) brak możliwości zakończenia misji przez człowieka po uruchomieniu lub rozmieszczeniu systemu,
- (2) zdolność do wykrywania, wybierania i zwalczania celów bez udziału ludzi,
- (3) zdolność zarówno do przystosowania się do swojego środowiska operacyjnego, jak i do wyboru odpowiednich działań w celu realizacji swojej misji przez alternatywne rozwiązania bez interwencji człowieka oraz
- (4) zdolność do uczenia się (uczenie maszynowe)¹⁶⁰.

W rezultacie Grecja stoi na stanowisku, że systemy uzbrojenia zaprojektowane specjalnie w celu obrony własnych platform, sił i ludności przed wysoce dynamicznymi zagrożeniami, takimi jak wrogie pociski i amunicja, z definicji nie powinny być uznawane za LAWS.

Holandia

Już w 2017 roku Holandia przyjęła zaproponowaną przez Radę Doradczą do spraw Międzynarodowych (dalej: AIV)¹⁶¹ krajową roboczą definicję LAWS głoszącą, że LAWS to „broń, która bez ludzkiej interwencji wybiera cele i dokonuje ataku zgodnie z wcześniej predefiniowanymi kryteriami, w rezultacie ludzkiej decyzji o użyciu broni z uwzględnieniem tego, że rozpoczęty atak nie może zostać powstrzymany przez ludzką interwencję”¹⁶². Z powyższej definicji wynika, że mimo iż ludzie nie mogą interweniować w samo wykonanie ataku, to odgrywają istotną rolę w jego programowaniu (predefiniowaniu funkcji i parametrów) oraz podejmują decyzję o użyciu LAWS (po rozważeniu takich aspektów, jak dobór celów i broni oraz oszacowaniu potencjalnych strat ubocznych)¹⁶³. Zgodnie z holenderskim stanowiskiem czynnik ludzki jest wciąż zaangażowany w tzw. szerszy proces decyzyjny (ang. *wider loop*), co w rezultacie według Holandii równa się zachowaniu MHC i ma na celu zapewnienie prawidłowego stosowania MPHKZ oraz wynikającej z niego odpowiedzialności. Uwzględniając definicję roboczą LAWS przyjętą za AIV, Holandia uznaje, że w świetle przedstawionych rozważań tworzenie nowego ustawodawstwa nie jest konieczne¹⁶⁴. Jeśli jednak potraktować LAWS jako tzw. w pełni autonomiczne systemy, które nie działają na podstawie predefiniowanych warunków ani nie pozostają pod

¹⁶⁰ Stanowisko Grecji przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 25–29 marca 2019 roku, dostępne na: <https://perma.cc/6XVQ-3PDB> (dostęp 15.08.2020).

¹⁶¹ AIV, *Autonomous Weapon Systems: The Need for Meaningful Human Control*, Advisory Report no. 97, październik 2015, dostępne na: <http://aiv-advies.nl/download/606cb3b1-a800-4f8a-936f-af61ac991dd0.pdf> (dostęp 15.08.2020).

¹⁶² Holandia, Government response to AIV/CAVV Advisory Report no. 97, *Autonomous Weapon Systems: The Need for Meaningful Human Control*.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

MHC, to użycie takich systemów uzbrojenia należy uznać za zakazane w świetle obowiązujących norm prawa międzynarodowego¹⁶⁵.

Indie

Stanowisko Indii z 2019 roku przedstawia podstawowe koncepcje pozwalające scharakteryzować LAWS. Pojęcie autonomii należy traktować jako istotny wyróżnik tych systemów na tle używanych już systemów automatycznych oznaczających brak możliwości sprawowania kontroli przez ludzi po rozmieszczeniu, aktywacji lub rozpoczęciu ataku. Biorąc pod uwagę aspekt technologiczny, systemy uzbrojenia działające na podstawie sztucznej inteligencji mogą mieć zdolność do rozróżniania rzeczywistych celów, realizowania zdefiniowanej misji bez zmiany ścieżki, są w stanie zidentyfikować przyjaciela lub wroga oraz rozpoznać czujnikami człowieka lub ludzkie emocje (zatem i intencje). Systemy te będą wykorzystywać uczenie maszynowe i głębokie uczenie do dostosowania swojego funkcjonowania w złożonych środowiskach operacyjnych przez

- (1) samomobilność – zdolność do autonomicznego poruszania się i nawigacji,
- (2) samokierowanie – zdolność do identyfikacji i śledzenia celu oraz
- (3) samostanowienie – zdolność do przeprowadzenia ataku lub przystosowania się do warunków funkcjonowania¹⁶⁶.

W związku z powyższym Indie podkreślają, że w takich sytuacjach predefiniowanie wszystkich wojskowych scenariuszy i wariantów działania może okazać się niewykonalne.

Japonia

Japonia przedstawiła rozumienie LAWS w dokumencie roboczym przygotowanym na MoE w 2016 roku, zaznaczając jednocześnie, że takie uzbrojenie jeszcze nie istnieje, a Japonia nie zamierza go rozwijać¹⁶⁷. Z dokumentu wynika, że jest to „broń zdolna do wykonania w sposób autonomiczny, bez ludzkiej interwencji, rozmieszczenia oraz naprawy, identyfikacji celu, oceny/decyzji o ataku oraz użycia śmiertelnej siły wobec celu, szczególnie celu ludzkiego”¹⁶⁸. Pojęcia takie, jak autonomia oraz MHC Japonia uznaje za pomocne w rozważaniach definicyjnych. Aspektem, który zasługuje na szczególną uwagę i uwzględnienie we wszystkich dyskusjach o LAWS, jest ich charakter technologii podwójnego zastosowania¹⁶⁹. Japonia uważa, że określenie LAWS znajduje zastosowanie

¹⁶⁵ Stanowisko Holandii przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 26 kwietnia 2019 roku, dostępne na: <https://perma.cc/2QG9-QH5T> (dostęp 15.08.2020).

¹⁶⁶ Stanowisko Indii przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 25 marca 2019 roku, dostępne na: <https://perma.cc/WG5Q-PPVY> (dostęp 15.08.2020).

¹⁶⁷ Stanowisko Japonii przedstawione podczas MoE w dniach 11–16 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/4FYR-CKNA> (dostęp 15.08.2020).

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

do broni, a nie do technologii o zastosowaniu cywilnym i dlatego ewentualna regulacja LAWS powinna uwzględniać dobre praktyki w zakresie regulowania technologii podwójnego zastosowania, z podkreśleniem znaczenia ich użycia do celów pokojowych¹⁷⁰.

Maroko

Delegacja Maroka przedstawiła swoje stanowisko podczas MoE w 2016 roku, uznając, że SALA (czyli LAWS we francuskiej wersji językowej) charakteryzują się tym, że po ich aktywacji przez człowieka mogą wybierać i zwalczać cele bez ludzkiej interwencji. Dlatego Maroko uważa, że systemy te powinno się rozwijać w sposób umożliwiający przypisanie odpowiedzialności ludziom, a zatem w przypadku SALA MHC powinna następować zawsze. Co więcej, kwestia ludzkiej odpowiedzialności za te działania uznawana jest za kluczową w całej dyskusji, gdyż według Maroka nie można pozwolić na delegowanie decyzji o życiu i śmierci ludzi do autonomicznych systemów¹⁷¹.

Niemcy

Podobnie jak Maroko Niemcy od samego początku podkreślają, że ostateczna decyzja w kwestii życia i śmierci musi pozostać w rękach ludzi, a systemy uzbrojenia zdolne w ten sposób używać śmiertelności siły należy odrzucić. W szczególności należy odrzucić autonomiczne systemy uzbrojenia, które są przede wszystkim zaprojektowane tak, by bezpośrednio powodować śmiertelne skutki lub inne szkody dla ludzi i by gromadzić dane, rozumować, decydować, działać, oceniać i uczyć się całkowicie niezależnie od ludzkiej interakcji lub kontroli¹⁷².

Zdaniem niemieckiej delegacji kluczowe jest rozróżnienie automatyzacji i autonomii. Autonomia to inaczej zdolność do postrzegania środowiska operacyjnego, oceniania dynamicznie zmieniających się okoliczności bez odwoływania się do predefiniowanych celów, decydowania o wyborze najbardziej stosownego wariantu działania w celu realizacji misji oraz rozpoczęcia działań na podstawie przyjętych wniosków, a wszystko to bez jakiegokolwiek ludzkiej interakcji po uaktywnieniu systemu. Zatem autonomia jest ściśle powiązana z możliwością samouczenia się i rozwijania samoświadomości. Co ciekawe, zwrócono uwagę na to, że do pewnego stopnia samouczenie się systemu może poprawić wyniki człowieka w procesie (ang. *man-in-the-loop*) w zakresie przywództwa i podejmowania decyzji. Jednak biorąc pod uwagę kategoryczne podejście Niemiec do tego, że decyzje o życiu i śmierci muszą podejmować ludzie, a nie maszyny,

¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ Stanowisko Maroka przedstawione podczas MoE 11 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/Q72Q-ZLEX> (dostęp 15.08.2020).

¹⁷² Stanowisko Niemiec przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 9–13 kwietnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/46WZ-SGHH> (dostęp 31.08.2020).

stwierdzono, że Niemcy nie zamierzają rozwijać ani nabywać systemów uzbrojenia o takich właściwościach¹⁷³.

Pakistan

Pakistan należy do państw, które od początku debaty na forum Konwencji CCW wspierają stanowisko CSKR i opowiadają się za całkowitym wyprzedzającym zakazem rozwoju i używania LAWS, jak również za ustanowieniem moratorium na ich produkcję w państwach je rozwijających.

W swoich wystąpieniach Pakistan często podkreśla wpływ rozwoju i używania LAWS na pokój i bezpieczeństwo na świecie. Podczas spotkania GGE w 2018 roku stwierdził, że „broń ta zmieniałaby charakter i próg wojny, podważając międzynarodowy pokój, bezpieczeństwo i stabilność oraz wpływając na postępy w rozbrojeniu. W obliczu perspektywy zdominowania przez LAWS państwa mające zdolności w zakresie broni masowego rażenia niechętnie zrezygnowałyby z nich, podczas gdy inne czułyby się zachęczone do ich nabycia”¹⁷⁴.

Zdaniem Pakistanu autonomiczne maszyny nie mogą być tak zaprogramowane, by spełniać wymogi prawa międzynarodowego, w związku z tym są źródłem poważnych obaw natury humanitarnej i etycznej, a także obaw związanych z bezpieczeństwem.

Dla delegacji Pakistanu najistotniejszą kwestią jest zdolność autonomicznych systemów śmiertelnej broni do samodzielnego wybierania i zwalczania celów bez bezpośredniego udziału, kontroli ani nadzoru ze strony ludzi. Ponadto Pakistan opowiada się za włączeniem do definicji LAWS wszystkich systemów wyposażonych w zdolność działania autonomicznego, w tym pozwalających, by człowiek ręcznie przejął kontrolę, lub wyposażonych w opcję samodestrukcji i samodezaktywacji¹⁷⁵.

Polska

Polska delegacja podkreśla w swoich stanowiskach wygłaszanych na forum Konwencji CCW konieczność odróżniania automatyzacji od autonomii. W tym zakresie proponuje skupić się na poziomach ludzkiej kontroli nad użyciem LAWS, tak by uzgodnić krytyczne funkcje, które nie mogą być przeniesione poza nią. Co ciekawe, w stanowisku przedstawionym w 2019 roku stwierdza w kilku miejscach, że przewidywalność funkcjonowania autonomicznych systemów śmiertelnej broni można by zapewnić przez nadzór (ang. *parenting*) człowieka podczas procesu uczenia się za pomocą kodeksu postępowania opar-

¹⁷³ *Ibidem*.

¹⁷⁴ Stanowisko Pakistanu przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 27 sierpnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/8FJN-XRK3> (dostęp 31.08.2020).

¹⁷⁵ *Ibidem*.

tego na MPHKG, co z kolei pozwoliłoby na uzyskanie wyższego stopnia przewidywalności niż w przypadku ludzi¹⁷⁶.

Jednocześnie Polska uznaje, że to dowódca pozostaje odpowiedzialny za działania podwładnych i zaautonomizowanych maszyn. W niektórych przypadkach odpowiedzialność twórców jest również możliwa, w szczególności w fazie projektowania i uczenia się. Dlatego zasadą właściwą w odniesieniu do decydentów i projektantów jest każdorazowe zapewnienie możliwości skalowalnego poziomu kontroli człowieka odpowiednio do kontekstu wojskowego i do poziomu ryzyka¹⁷⁷.

Rosja

W związku z początkową niechęcią do kontynuowania debaty o LAWS w sposób sformalizowany na forum Konwencji CCW (brak poparcia rekomendacji dla stworzenia grupy GGE) Rosja dopiero w 2016 roku zmieniła podejście i w 2017 roku przedstawiła stanowisko w sprawie LAWS.

Zdaniem Rosji największą przeszkodą w przeniesieniu dyskusji na bardziej zaawansowany poziom jest brak roboczych przykładów LAWS, co w znacznym stopniu utrudnia uzgodnienie środków zakazujących ich użycia lub to użycie ograniczających. Nie można również zapominać o ryzyku ograniczenia swobody korzystania z dobrodziejstw tych technologii będących „przyszłością ludzkości”¹⁷⁸.

Rosja podtrzymuje, że opracowanie dobrej definicji LAWS jest kluczowe dla przyszłych losów ewentualnej regulacji i jako przykład zaprzepaszczonej szansy podaje Konwencję CCM, w której broń kasetowa została podzielona na „dobrą” i „złą” na podstawie kulejących kryteriów, co z kolei przełożyło się na niską liczbę państw-stron. W tym kontekście delegacja rosyjska zwraca uwagę, że kluczowymi kryteriami charakteryzacji LAWS powinny być m.in. takie pojęcia, jak autonomia, krytyczne funkcje, MHC i przewidywalność¹⁷⁹.

W stanowisku z 2018 roku Rosja zaproponowała, by robocza definicja LAWS spełniała następujące wymogi:

- (1) powinna zawierać opis typów broni, które należą do kategorii LAWS, a także warunki jej produkcji, testowania i użycia,
- (2) użyte sformułowania nie powinny ograniczać się do obecnego rozumienia autonomicznych systemów śmiertelnej broni, lecz powinny uwzględniać możliwość ich przyszłego rozwoju, oraz

¹⁷⁶ Stanowisko Polski przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 26 marca 2019 roku, dostępne na: <https://perma.cc/PRU2-8UUL> (dostęp 31.08.2020).

¹⁷⁷ Stanowisko Polski przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 29 marca 2019 roku, dostępne na: <https://perma.cc/F6MC-B7RJ> (dostęp 31.08.2020).

¹⁷⁸ Stanowisko Rosji przedstawione podczas GGE w dniu 10 listopada 2017 roku, dostępne na: <https://perma.cc/SA7Z-DMKB> (dostęp 31.08.2020).

¹⁷⁹ *Ibidem*.

- (3) definicja ta powinna być powszechnie zrozumiała dla społeczności ekspertów, w tym naukowców, inżynierów, techników, personel wojskowy, prawników i etyków¹⁸⁰.

W tym samym dokumencie z 2018 roku przedstawiono robocze definicje stosowane przez Ministerstwo Obrony Rosji, które jednak, jak zastrzeżono, nie mają zastosowania do amunicji niekierowanej, amunicji sterowanej przez człowieka (np. amunicji sterowanej laserowo lub przewodowo), min i niewybuchów:

- (1) „autonomiczny system uzbrojenia – bezzałogowe urządzenie techniczne, które nie jest amunicją i jest przeznaczone do wykonywania zadań wojskowych i wspomagających pod kontrolą operatora, samodzielnie lub z wykorzystaniem kombinacji tych metod;
- (2) półautonomiczny system uzbrojenia – rodzaj zrobotyzowanego urządzenia wojskowego wymagający zaangażowania operatora;
- (3) autonomiczny bezzałogowy pojazd podwodny – autonomiczny bezzałogowy pojazd podwodny wykonujący zadania zgodnie z ustalonym programem bez bezpośredniego udziału operatora;
- (4) autonomiczny statek kosmiczny – automatyczny lub załogowy statek kosmiczny zdolny do działania z określoną wydajnością w okresie swojego aktywnego istnienia bez zarządzania przez pomoc naziemną”¹⁸¹.

Wreszcie, Rosja stoi na stanowisku, że istniejące systemy wojskowe z wysokim stopniem zautomatyzowania/autonomii nie powinny być zakwalifikowane jako LAWS, gdyż to właśnie ta cecha pozwala im na osiągnięcie wyższego poziomu skuteczności, który jest poza zasięgiem ludzi. W związku z tym dronów nie należy rozważać w dyskusji o LAWS.

Co więcej, z dokumentu można wywnioskować, że przy tym wszystkim Rosja wątpi w skuteczność ustanowienia uniwersalnych parametrów w zakresie krytycznych funkcji i MHC, powołując się na ich niską praktyczną użyteczność i odwołując się w tym zakresie do standardów krajowych. Podobnie sceptycznie podchodzi do skupiania się na wybranych krytycznych funkcjach, czyli identyfikacji i zwalczaniu celu, podnosząc, że przyjęcie takiej perspektywy oznaczałoby odebranie tych funkcji maszynom i zachowanie ich wyłącznie dla ludzi (którzy przecież tworzą stosowne algorytmy wojenne), choć nie kwestionuje samej konieczności sprawowania przez ludzi kontroli nad maszyną¹⁸².

Słowenia

Słowenia przedstawiła swoje podejście do LAWS w stanowisku z 2018 roku, zgodnie z którym rozwój autonomicznych systemów broni powinien odbywać się na ściśle określonych warunkach, czyli:

¹⁸⁰ Stanowisko Rosji przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 4 kwietnia 2018 roku, CCW/GGE.1/2018/WP.6, dostępne na: <https://perma.cc/LE8H-V6Q2> (dostęp 31.08.2020).

¹⁸¹ *Ibidem*.

¹⁸² *Ibidem*.

- (1) pod kontrolą podmiotów państwowych,
- (2) przyczyniając się do rozwoju i postępu technologii cywilnych z korzyścią dla ludzkości,
- (3) z korzyścią dla globalnego bezpieczeństwa i stabilności oraz
- (4) w taki sposób, by postęp technologiczny oparty na sztucznej inteligencji poprawił skuteczność wojskową, sprawił, by przetwarzanie danych było dokładniejsze, a *targeting* skuteczniejszy, co z kolei spowoduje zmniejszenie liczby ofiar i szkód, a w konsekwencji przyczyni się do większego poszanowania MPHKZ¹⁸³.

Sztuczna inteligencja postrzegana jest jako technologia wspierająca wojskowy proces decyzyjny, a nie zastępująca go. Konieczne jest zachowanie ludzkiej kontroli nad sztuczną inteligencją z możliwością ludzkiej interwencji w każdej fazie działania LAWS. W szczególności należy dopilnować, by autonomiczne przeprowadzanie ataków przez autonomiczne systemy nie prowadziło do samodzielnego wyboru celu¹⁸⁴.

Stany Zjednoczone

Stany Zjednoczone stworzyły jeden z pierwszych dokumentów opracowanych na poziomie krajowym, który został opublikowany i *de facto* wraz z apelem CSKR rozpoczął międzynarodową debatę o LAWS. Chodzi o szeroko cytowaną Dyrektywę 3000.09 z 2012 roku, która stanowi jedno z najbardziej szczegółowo opracowanych od strony technicznej podejść krajowych do LAWS¹⁸⁵.

Dyrektywa 3000.09 „ustanawia politykę Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych i przypisuje odpowiedzialność za rozwój i użycie autonomicznych oraz semiautonomicznych funkcji w systemach uzbrojenia, w tym w załogowych i bezałogowych platformach”¹⁸⁶. Dokument zajmuje się takimi kwestiami, jak „projektowanie, rozwój, nabywanie, testowanie, rozmieszczanie oraz stosowanie autonomicznych i semi-autonomicznych systemów uzbrojenia, włączając w to kierowane pociski raketowe, które mogą niezależnie wybierać i dyskryminować cele”¹⁸⁷. Podczas gdy Dyrektywa 3000.09 znajduje zastosowanie w odniesieniu zarówno do śmiertelnej, jak i nieśmiertelnej, kinetycznej i nie-kinetycznej siły, wyraźnemu wyłączeniu podlegają: cybernetyczne systemy autonomiczne i semi-autonomiczne używane do cybernetycznych operacji, nieuzbrojone platformy bezałogowe, niekierowane pociski raketowe, pociski

¹⁸³ Stanowisko Słowenii przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 27–31 sierpnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/669E-D36M> (dostęp 31.08.2020).

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ Departament Obrony Stanów Zjednoczonych, *Directive 3000.09 „Autonomy in Weapon Systems”*, 21.11.2012, dostępne na: <https://perma.cc/2MP8-QGX3> (dostęp 31.08.2020) (dalej: Dyrektywa 3000.09).

¹⁸⁶ *Ibidem*, s. 1.

¹⁸⁷ *Ibidem*.

rakietowe zdalnie kierowane przez operatora, miny oraz niewybuchy (ang. *unexploded explosive ordnance*)¹⁸⁸.

Zgodnie ze słownikiem stanowiącym załącznik do Dyrektywy 3000.09, Stany Zjednoczone przyjęły, że:

- autonomiczny system uzbrojenia (ang. *autonomous weapon system*) to „system uzbrojenia, który po aktywacji może wybierać i zwalczać cele bez dalszej interwencji ze strony ludzkiego operatora. To także nadzorowany przez ludzi autonomiczny system uzbrojenia zaprojektowany w sposób pozwalający ludzkiemu operatorowi na nadpisanie jego działania, lecz w dalszym ciągu wybierający i zwalczający cele bez dalszego inputu dostarczonego przez człowieka po aktywacji”¹⁸⁹;
- nadzorowany przez ludzi autonomiczny system uzbrojenia (ang. *human-supervised autonomous weapon system*) to „autonomiczny system uzbrojenia zaprojektowany w ten sposób, aby umożliwić ludzkim operatorom możliwość interweniowania i zakończenia działania, w tym w przypadku uszkodzenia systemu uzbrojenia, zanim wystąpi nieakceptowalny poziom szkód”¹⁹⁰;
- półautonomiczny system uzbrojenia (ang. *semi-autonomous weapon system*) to „system uzbrojenia, który po aktywacji jest przeznaczony tylko do zwalczania indywidualnych celów lub określonych grup celów uprzednio wybranych przez ludzkiego operatora. System ten obejmuje: półautonomiczne systemy uzbrojenia, które używają autonomii do funkcji związanych ze zwalczaniem celów, nie ograniczając się do lokalizowania, śledzenia i identyfikowania potencjalnych celów, wskazywania potencjalnych celów ludzkim operatorom, priorytetyzowania wybranych celów, dopasowania czasu ostrzału lub dostarczania ostatecznych wytycznych w celu precyzyjnego przemieszczenia się do wybranych celów (ang. *home in*) pod warunkiem, że zachowana jest kontrola ludzka nad decydowaniem o wyborze indywidualnych celów lub określonych grup celów”¹⁹¹.

Tak rozbudowane i szczegółowe definicje świadczą o zaawansowanym rozumieniu znaczenia autonomii w odniesieniu do bojowych funkcji systemów uzbrojenia, popartym odpowiednimi badaniami prowadzonymi w ramach projektów rządowych, np. przez Agencję Zaawansowanych Projektów Badawczych w Obszarze Obronności (dalej: DARPA)¹⁹².

¹⁸⁸ *Ibidem*, s. 2.

¹⁸⁹ *Ibidem*, s. 13.

¹⁹⁰ *Ibidem*, s. 14.

¹⁹¹ *Ibidem*.

¹⁹² Więcej: www.darpa.mil/program/darpa-robotics-challenge (dostęp 31.08.2020).

Stolica Apostolska

Na początku należy zaznaczyć, że Stolica Apostolska od samego początku prezentowała stanowisko zbieżne z CSKR, a zatem popierające wprowadzenie całkowitego zakazu używania LAWS. Dlatego dokument roboczy z 2016 roku zawierający rozumienie LAWS, zatytułowała „Elementy wspierające zakaz używania LAWS”¹⁹³. Stolica Apostolska stosuje zamiennie pojęcia LAWS i autonomiczne roboty bojowe (ang. *armed autonomous robots*), rozumiejąc przez nie „systemy broni zdolne do identyfikowania, selekcji i rozpoczynania ataku na cel bez ludzkiego nadzoru”¹⁹⁴. Przy czym wśród owych systemów należy dokonać rozróżnienia ze względu na poziomy autonomii, na które składają się:

- brak ludzkiego nadzoru – może być stały lub tymczasowy (w drugim przypadku istnieje możliwość wyłączenia trybu autonomicznego);
- przewidywalność wszystkich możliwych zachowań robota – związana z algorytmami bazowymi i umiejętnością uczenia się i przeprogramowania się;
- środowisko operacyjne – określone przez odniesienie do (1) granic geograficznych, (2) zawartości, czyli osób i obiektów oraz (3) wszystkich prawdopodobnych zdarzeń¹⁹⁵.

W rezultacie, Stolica Apostolska uważa za problematyczne z punktu widzenia etyki i MPHKG, roboty wyposażone w broń śmiertelnośną lub nieśmiertelnośną, które dodatkowo nie znajdują się pod ludzkim nadzorem lub działają w środowisku operacyjnym, którego elementy nie są całkowicie znane¹⁹⁶. Pozostała część stanowiska Stolicy Apostolskiej odnosi się do wpływu LAWS na współczesny świat i prezentuje pozycję państwa, dla którego priorytetem jest globalne pojednanie¹⁹⁷, w perspektywie którego szczególnie istotne są aspekty etyczne i ryzyko rozwijania takich systemów.

Szwajcaria

W ramach przygotowań do MoE w 2016 roku Szwajcaria opublikowała dokument roboczy pt. „W kierunku zgodnego podejścia do LAWS”¹⁹⁸, który zyskał dość duże poparcie państw uczestniczących w tym spotkaniu. Zawarta w nim definicja robocza określa LAWS jako „systemy broni zdolne do wykonywania zadań regulowanych przez MPHKG za pomocą częściowego lub pełnego

¹⁹³ Stanowisko Stolicy Apostolskiej przedstawione podczas MoE w dniu 7 kwietnia 2016 roku, dostępne na: [www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/752E16C02C9AECE4C1257F8F0040D05A/\\$file/2016_LAWSMX_CountryPaper_Holy+See.pdf](http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/752E16C02C9AECE4C1257F8F0040D05A/$file/2016_LAWSMX_CountryPaper_Holy+See.pdf) (dostęp 31.08.2020).

¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁹⁸ Stanowisko Szwajcarii przedstawione podczas MoE w dniach 11–15 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/WRJ6-CCMS> (dostęp 14.08.2020).

zastąpienia ludzi w użyciu siły, szczególnie w procesie *targetingu*”¹⁹⁹. Według Szwajcarii proponowana definicja jest inkluzywna, uwzględnia szeroki zakres konfiguracji systemów i pozwala na prowadzenie zróżnicowanej debaty nastawionej na osiągnięcie zgodności bez uszczerbku dla kwestii odpowiedniej odpowiedzi regulacyjnej²⁰⁰.

W rezultacie szwajcarska propozycja charakteryzuje się znacznie szerszym podejściem do problematyki LAWS, włączając do debaty kwestie związane z systemami, które można uznać za całkowicie bezproblemowe w świetle norm MPHKZ. Tak też w dokumencie przedstawionym podczas spotkania GGE w 2018 roku zaproponowano, by robocza definicja obejmowała wszystkie środki walki, które:

- (1) prowadzą do bezpośrednich lub pośrednich skutków śmiertelnych,
- (2) niekoniecznie powodują śmierć, ale których skutki mogą być ograniczone do powodowania, na przykład, obrażeń fizycznych, które nie prowadzą do zgonu,
- (3) powodują fizyczne uszkodzenie obiektów²⁰¹.

Podsumowując, delegacja szwajcarska proponuje, aby w toku dyskusji na forum Konwencji CCW skupić się na następujących elementach charakterystyki LAWS, nazywając tę ścieżkę „*via positiva*”:

- (1) krytyczne funkcje, szczególnie w procesie *targetingu* oraz
- (2) relacja człowiek–maszyna i wynikający z niej reżim odpowiedzialności.

Jednocześnie odrzuca podejście określane jako „*via negativa*”, które skupia się na takich koncepcjach, jak:

- (1) śmiertelność,
- (2) poziom automatyzacji lub stopień autonomiczności,
- (3) przycisk „stop” (możliwość ręcznego nadpisania decyzji maszyny i jej dezaktywacja przez operatora),
- (4) samouczenie się oraz
- (5) mobilność²⁰².

Wielka Brytania

Ministerstwo Obrony Wielkiej Brytanii przedstawiło swoje stanowisko dotyczące systemów autonomicznych w związku z publikacją JDN 2/11 o bezzałogowych systemach powietrznych z 30 marca 2011 roku²⁰³. JDN 2/11 stanowi

¹⁹⁹ *Ibidem*.

²⁰⁰ *Ibidem*.

²⁰¹ Stanowisko Szwajcarii przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 27–31 sierpnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/3XXF-8MHL> (dostęp 14.08.2020).

²⁰² *Ibidem*.

²⁰³ Ministerstwo Obrony Wielkiej Brytanii, *Joint Doctrine Note 2/11: The UK Approach to Unmanned Aircraft Systems*, 30.03.2011, dostępne na: www.gov.uk/government/publications/jdn-2-11-the-uk-approach-to-unmanned-aircraft-systems (dostęp 14.08.2020) (dalej: JDN 2/11).

dokument tworzony na etapie inicjującym opracowanie wspólnej doktryny, a jego celem jest zbiorcze przedstawienie szerokiego spektrum aspektów dotyczących owych systemów z perspektywy różnych rodzajów sił zbrojnych Wielkiej Brytanii²⁰⁴. Autorzy JDN 2/11 podkreślają, że niemożliwa jest unifikacja definicji, którą operują różne środowiska, np. wojsko i przedsiębiorcy, co często przekłada się na zamienne określanie pewnych systemów jako „zautomatyzowanych” i „autonomicznych”, chociaż nie są to pojęcia jednoznaczne. Dlatego na początku dokumentu wprowadzono definicje pojęć, których celem jest jak najprostsze określenie istotnych różnic między tymi systemami w rozumieniu doktryny wojskowej. Rozróżnienie rodzajów systemów jest istotne ze względu na to, że akurat systemy autonomiczne budzą wiele zastrzeżeń natury moralnej, etycznej i prawnej. Zgodnie z przyjętymi definicjami:

- system zautomatyzowany (ang. *automated system*) to „w kontekście bezzałogowych statków powietrznych automatyczny lub zautomatyzowany system zaprogramowany tak, by w odpowiedzi na input przekazany przez jeden lub wiele sensorów w sposób logiczny podążać za predefiniowanym zestawem zasad w celu dostarczenia rezultatu. Oznacza to, że kiedy zestaw zasad, według których system funkcjonuje, jest znany, rezultat jest przewidywalny”²⁰⁵;
- system autonomiczny (ang. *autonomous system*) „jest zdolny do rozumienia wyższego poziomu zamiaru i kierunku. Dzięki temu rozumieniu i postrzeganiu swego środowiska działania taki system potrafi podjąć odpowiednią akcję w celu osiągnięcia zamierzonego stanu rzeczy. Jest zdolny do decydowania o przebiegu akcji, uwzględniając pewną liczbę alternatyw, bez polegania na ludzkim nadzorze i kontroli, mimo że mogą one być wciąż obecne. Choć ogólne działanie autonomicznego bezzałogowego statku powietrznego będzie przewidywalne, indywidualne akcje mogą takie nie być”²⁰⁶.

Z powyższego zestawienia wynika, że systemy autonomiczne będą w rezultacie świadome siebie (ang. *self-aware*), a ich odpowiedź na dostarczony input nie będzie przewidywalna, może nawet będzie lepsza od dostarczonej przez załogowe statki powietrzne. W związku z tym LAWS będą musiały być zdolne do osiągnięcia tego samego poziomu rozumienia sytuacji co ludzie. Dlatego Wielka Brytania utrzymuje, że żadnej z dotychczas istniejących technologii nie można prawidłowo określić jako autonomicznej. Jednocześnie dodaje, że ze względu na ciągły rozwój zdolności obliczeniowych oraz sensorów wydaje się prawdopodobne, iż powstanie wiele systemów używających zaawansowanych zestawów zasad kontrolnych i będzie się je określać jako autonomiczne. Do tego czasu istniejące systemy powinny być prawidłowo określane jako zautomatyzowane²⁰⁷.

²⁰⁴ *Ibidem*, s. III–IV.

²⁰⁵ *Ibidem*, s. 2–3.

²⁰⁶ *Ibidem*.

²⁰⁷ *Ibidem*, s. 2-3–2-4.

Definicję przyjętą przez Wielką Brytanię skrytykował Noel Sharkey, który uznał, że tak określony poziom samoświadomości agentów programowych może nie zostać nigdy osiągnięty z technicznego punktu widzenia, co zarazem pozwoliłoby Wielkiej Brytanii na rozwijanie systemów uzbrojenia, które nadal mogłyby niezależnie wybierać i zwalczać cele, mimo iż nie osiągnęły poziomu ludzkiej kognicji, jak np. pociski Brimstone typu „wystrzel i zapomnij” (ang. *fire and forget*)²⁰⁸. Istotnie, zakres definicyjny przyjęty przez Wielką Brytanię jest węższy niż w definicji Stanów Zjednoczonych.

Włochy

Włochy zaprezentowały swoje stanowisko w sprawie LAWS w dokumencie z 2018 roku przedstawionym na forum Konwencji CCW²⁰⁹. Zdaniem delegacji włoskiej istniejące zautomatyzowane systemy uzbrojenia, których funkcjonowanie jest całkowicie przewidywalne i zamierzone, nie zaliczają się do kategorii LAWS. Przekonanie to wynika z faktu, że zazwyczaj systemy te działają na podstawie kryteriów predefiniowanych przez ludzkich operatorów w takim zakresie jak cel, geograficzny obszar działania i warunki zwalczania celów. Co więcej, nie wszystkie systemy uzbrojenia z autonomicznymi funkcjami stają się automatycznie LAWS – należy wyodrębnić z nich broń i inne technologie, które nierzadko są technologiami podwójnego zastosowania.

Włochy uznają, że obowiązujące normy MPMKZ w wystarczającym stopniu odnoszą się do legalności systemów uzbrojenia i że ponadto nie można mówić o braku odpowiedzialności za ich działania, ponieważ osoby odpowiedzialne za ich rozmeszczenie i za ich aktywację powinny należycie uwzględniać warunki środowiska operacyjnego. Dlatego debata na forum Konwencji CCW powinna skupić się na broniach śmiertelnych o pełnym stopniu autonomiczności, które jeszcze nie istnieją, a których przyszły rozwój stanowi wyzwanie w zakresie zgodności z normami MPMKZ. Szczególną uwagę należy skupić na zdolności do samouczenia się oraz na potencjalnych cyber-zagrożeniach mogących wpłynąć na sposób funkcjonowania LAWS przez modyfikację oprogramowania, na którym opierają się te systemy i przez które wykonywana jest ludzka kontrola.

1.4.3.2. Definicja robocza LAWS i rozbieżności

Szczególnie intensywne debaty dotyczące zagadnień definicyjnych odbyły się podczas MoE w 2016 roku. Można odnieść wrażenie, że większość eksper-

²⁰⁸ N. Sharkey, *Automating Warfare: Lessons Learned from the Drones*, „Journal of Law, Information and Science”, vol. 21, issue 2, 2012, s. 2–3.

²⁰⁹ Stanowisko Włoch przedstawione podczas spotkania GGE w dniach 9–13 kwietnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/ZZV9-2H9L> (dostęp 14.08.2020).

tów była zgodna co do tego, iż zasadniczo, z punktu widzenia zgodności z normami MPHKG, nie ma sensu koncentrować się na definiowaniu systemów autonomicznych w szeroki sposób. Poza zakresem zainteresowania powinny zatem pozostać systemy, które mogą w trybie autonomicznym poruszać się, ładować amunicję, dokonywać napraw²¹⁰, gdyż nie mają one bezpośredniego wpływu na powodowanie niepotrzebnego cierpienia i nadmiernego okrucieństwa wobec komбатantów ani na ochronę osób cywilnych, zgodnie z zasadą rozróżniania. W zamian uznano, że państwa-strony Konwencji CCW powinny podejść do kwestii definicji LAWS w sposób funkcjonalny i skoncentrować się na krytycznych funkcjach LAWS²¹¹.

Z kolei państwa wyrażały różne podejścia co do konieczności przyjęcia oficjalnej definicji, od jej nieodzowności do zbyteczności na aktualnym poziomie dyskusji²¹². W 2016 roku, w wyniku trzech rund spotkań, przyjęto jedynie roboczą definicję, która uznaje, że „przez LAWS należy rozumieć robotyczne systemy uzbrojenia, w których identyfikacja i wybór celów oraz inicjacja użycia siły następuje pod kontrolą agenta programowego”²¹³. Oznacza to, że podejmowanie tych działań jest oddelegowane do systemu w taki sposób, że wyklucza przemyślany i odpowiedzialny udział człowieka określany jako MHC. Mimo operowania roboczą definicją wiele państw zgłosiło do niej zastrzeżenia, które wynikały z wcześniej przedstawionych stanowisk i które najczęściej dotyczyły różnego podejścia do autonomii, wyrażonego przez różne rozumienie MHC, bezzałogowości oraz funkcji wykonywanych w trybie autonomicznym²¹⁴.

²¹⁰ Do takich systemów można by zaliczyć roboty „drugiej fali”: 1) powietrzne: Dassault Neuron, BAE Systems Taranis, Northrop Grumman X-47, autonomiczny helikopter Sikorsky Blackhawk, Lockheed Martin K-Max, Northrop Grumman Fire Scout, 2) lądowe: autonomiczne pojazdy Guardium lub Segev, 3) morskie: SeaFox/SeaWolf, SeaOtter, Knifefish, REMUS i Pluto Gigas.

²¹¹ N. Davidson, *Characteristic of Autonomous Weapons Systems*, z MoE w dniu 14 kwietnia 2015 roku, Genewa.

²¹² Francja uznała, że przyjmowanie oficjalnych definicji na tym etapie jest trudne i przedwczesne, a Stany Zjednoczone oceniły to jako nieostrożne, jeśli nie niemożliwe. Austria uznała przyjęcie powszechnej definicji za pożądane, a Chiny bardziej radykalnie stwierdziły, że bez niej dojście do wartościowych wniosków nie będzie możliwe. Japonia przedstawiła stanowisko umiarkowane, zgodnie z którym do kontynuowania prac wystarczy dobre zrozumienie problematyki. Zob. Raport ze spotkań GGE w 2019 roku, CCW/GGE.1/2019/3, 25.09.2019, dostępne na: <https://undocs.org/en/CCW/GGE.1/2019/3> (dostęp 14.08.2020).

²¹³ L. Suchman, *Situational...*, *op. cit.*

²¹⁴ W Raporcie podsumowującym spotkania GGE z 2018 roku wyodrębniono cztery podejścia definicyjne: podejście rozłączne (ang. *separative approach*, prezentowane głównie przez Szwajcarię), podejście kumulatywne (ang. *cumulative approach*), podejście odpowiedzialnościowe (ang. *accountability approach*) oraz podejście ukierunkowane na cel i oparte na efektach (ang. *purpose oriented and effect-based approach*, prezentowane głównie przez Estonię). Raport ze spotkań GGE w 2018 roku, CCW/GGE.1/2018/3, 23.10.2018, dostępne na: <https://undocs.org/en/CCW/GGE.1/2018/3> pkt 1 (dostęp 14.08.2020).

Podążając za narracją narzuconą przez CSKR oraz stanowiskami takich państw, jak Francja²¹⁵, Niemcy²¹⁶, Wielka Brytania²¹⁷ i Włochy²¹⁸, należy stwierdzić, że dyskusja o LAWS na forum Konwencji CCW skoncentrowała się na broniach przyszłych, które jeszcze nie istnieją lub mogą nigdy nie powstać. Równocześnie niektóre z państw zauważyły, że należy w tej kwestii przyjąć jednolite stanowisko²¹⁹, skoro chociażby według MKCK takie bronie już istnieją (i zalicza się do nich antymateriałowe bronie defensywne, ofensywne systemy uzbrojenia, w tym niektóre pociski i torpedy)²²⁰. Na marginesie należy jednak dodać, że działając one przede wszystkim w przewidywalnych środowiskach operacyjnych, głównie w celach defensywnych oraz przeciwko celom innym niż osoby. Zaangażowanie dyskusji do przyszłych systemów uzbrojenia wydaje się motywowane względami praktycznymi oraz niechęcią państw do dyskusowania o systemach już rozwijanych i używanych w niektórych państwach²²¹. Określenie zakresu definicyjnego jest istotnym zadaniem na przyszłość, bez którego trudno wyobrazić sobie negocjacje nad konkretnym rozwiązaniem traktatowym.

Kolejnym elementem budzącym kontrowersje jest używanie określenia „śmiercionośne”. Niektórzy uczestnicy dialogu, w tym MKCK²²² i Szwajcaria²²³, podnieśli, że zamiast do śmiercionośności należy raczej odnosić się do użycia siły w szerszym kontekście, nie tylko przeciwko osobom, ale również obiektom. Takie podejście miałoby lepiej odzwierciedlać różnorodność problemów prawnych i etycznych dotyczących włączania autonomii w działania wojenne, szczególnie w kontekście względów humanitaryzmu i publicznego sumienia²²⁴. Podejście to ma na celu bardziej holistyczne rozpatrywanie autonomii, co z jednej strony może przysporzyć zrozumienia tej problematyki, a z drugiej umniej-

²¹⁵ Stanowisko Francji przedstawione podczas MoE w dniach 13–16 maja 2014 roku, dostępne na: <https://perma.cc/BWH2-PKZ3> (dostęp 14.08.2020).

²¹⁶ Stanowisko Niemiec przedstawione podczas MoE w dniach 11–15 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/4XJV-9DUT> (dostęp 14.08.2020).

²¹⁷ Stanowisko Wielkiej Brytanii przedstawione podczas MoE w dniach 11–15 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/A4YL-AYBG> (dostęp 14.08.2020).

²¹⁸ Stanowisko Włoch przedstawione podczas GGE w dniach 11–13 kwietnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/ZZV9-2H9L> (dostęp 14.08.2020).

²¹⁹ Stanowisko Irlandii przedstawione podczas MoE w dniu 12 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/N426-DZUL> (dostęp 14.08.2020).

²²⁰ Stanowisko MKCK przedstawione podczas MoE w dniu 11 kwietnia 2016 roku, *op. cit.*

²²¹ Więcej: Wyniki projektu „Artificial Intelligence, Autonomous Weapons, and Meaningful Human Control” prowadzonego przez H. Roff i R. Moyes. W ramach grantu „The Future of Life Institute” zidentyfikowano 284 systemy obdarzone autonomią w różnym zakresie. Podsumowanie projektu dostępne na: <https://globalsecurity.asu.edu/robotics-autonomy> oraz https://globalsecurity.asu.edu/sites/default/files/files/aggregated_weapons_systems.xlsx (dostęp 14.08.2020).

²²² Stanowisko MKCK przedstawione podczas MoE w dniu 14 maja 2014 roku, *op. cit.*

²²³ Stanowisko Szwajcarii przedstawione podczas MoE w dniach 11–15 kwietnia 2016 roku, *op. cit.*

²²⁴ Stanowisko MKCK przedstawione podczas MoE w dniu 11 kwietnia 2016 roku, *op. cit.*

szyc znaczenie kwestii kluczowej, jaką jest robotyzacja procesów decyzyjnych odnoszących się do spraw życia i śmierci²²⁵.

Tematem, który zyskał szeroką aprobatę, jest wycofanie się z podkreślania czysto technicznych właściwości danych systemów (jak np. wydajność, wytrzymałość i zaawansowanie w wyborze i zwalczaniu celów). Podejście to uznano za mało skuteczne, szczególnie w kontekście szybkiego postępu technologicznego. W zamian należy zgłębić rozumienie takich właściwości, jak samouczenie się (bez dostarczania zewnętrznych danych) i samodoskonalenie (bez poprawek w projekcie systemu dokonanych przez ludzi)²²⁶. Wydaje się, że powyższe wskazuje na konieczność przeniesienia ciężaru dyskusji z rozmów o technologii jako takiej na dyskusje o relacji między technologią a człowiekiem (na koniec: o rozliczalności i odpowiedzialności).

Dlatego należy podkreślić, że koncepcją, która zdobyła uznanie wielu państw deklarujących, iż w ich siłach zbrojnych nie będą stosowane systemy uzbrojenia całkowicie pozbawione kontroli ludzkiej, jest MHC, która jako nowy termin, stworzony na potrzeby dyskusji o LAWS na forum Konwencji CCW, wymaga szerszego omówienia. Koncepcja MHC jest postrzegana jako alternatywa dla funkcjonalnego podejścia do debaty o LAWS przez takie państwa, jak Holandia, Indie, Irlandia i Szwajcaria. MHC nie tyle pozwala na lepsze zrozumienie istoty LAWS, ile raczej kształtuje dyskusje w kierunku oceny legalności LAWS i określenia, do jakiego stopnia użycie siły można zautomatyzować²²⁷. Wydaje się, że MHC ma potencjał do pełnienia funkcji ograniczającej i zabezpieczającej prawidłowe używanie LAWS, a w rezultacie może być jednym z przedmiotów ewentualnej regulacji na poziomie międzynarodowym²²⁸.

1.5. Proponowana definicja LAWS

W świetle powyższych rozważań o zagadnieniach definicyjnych odnoszących się do LAWS i do związanych z nimi rozbieżności między różnymi członkami społeczności międzynarodowej w niniejszej części została podjęta próba stworzenia uproszczonej definicji śmiertelnych systemów autonomicznej broni²²⁹.

²²⁵ Więcej o podejściu uwzględniającym geopolityczne i operacyjne implikacje w dokumencie przedstawionym przez Kanadę: *Canadian Food for Thought Paper: Context, Complexity and LAWS*, podczas MoE w dniach 11–15 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/J24R-ARY6> (dostęp 14.08.2020).

²²⁶ Raport ze spotkań GGE w 2018 roku, *op. cit.*, pkt 11.

²²⁷ UNIDIR, *The Weaponization...*, *op. cit.*

²²⁸ Zob. rozdział 4.

²²⁹ Z pełną świadomością praktycznej trudności ujęcia definicyjnego LAWS ze względu na rozumienie autonomii jako rozszerzającego się spektrum, a nie wartości absolutnej oraz z uwzględnieniem trudności definicyjnych, jakie wystąpiły na forum Konwencji CCW.

Poniższa definicja ma na celu dostarczenie tła interpretacyjnego i zawężenie zakresu rozważania dalej analizowanych zagadnień. Przyjęcie definicji na potrzeby niniejszej monografii nie ma zapewnić wyczerpującego przedstawienia problematyki związanej z autonomizacją działań zbrojnych, lecz stara się raczej zogniskować dyskusję na istotnych aspektach prawnych targetingu za pomocą LAWS, które wymagają pogłębionej analizy. Obranie wąskiej i szczegółowej definicji pozwoli również na potwierdzenie hipotezy badawczej niniejszej pracy.

1.5.1. Definiowanie metod i środków walki

Na gruncie międzynarodowym brakuje jednolitego podejścia do definiowania metod i środków walki. Wśród obowiązujących instrumentów międzynarodowych (aktów prawnych i porozumień o charakterze politycznym) można wyodrębnić różne metody – definicje rozbudowane, definicje częściowe oraz brak definicji.

Nie w każdym przypadku państwa zdecydowały się na wyraźne i wyczerpujące zdefiniowanie środków walki, czego dobrym przykładem są instrumenty odnoszące się do broni jądrowej²³⁰. W umowach międzynarodowych możemy odnaleźć ogólne definicje określające charakterystyczne cechy regulowanego środka walki²³¹ i definicje szczegółowe, które dodatkowo wskazują pewne rodzaje środków zbliżonych do przedmiotu regulacji, lecz nią nie objętych²³². Ponadto zakres zakazu lub ograniczenia używania może zostać sprecyzowany i dotyczyć poszczególnych działań, takich jak badania rozwojowe, produkcja, transport, transfer, składowanie, użycie, nabywanie i eksport, lub konkretnych celów, takich jak pokojowe czy badawcze. W kontekście nowych oraz rozwoju dotychczasowych technologii istotne wyzwanie stanowi możliwość trafnego określenia ich cech odróżniających oraz konkretnych działań, które mają być ograniczone lub zakazane (tak by np. nie hamować rozwoju technologii o zastosowaniu cywilnym).

Kluczowym z punktu widzenia legalności samego środka walki oraz legalności metod jego użycia jest rozróżnienie ze względu na konstrukcję i sposób działania danej broni.

²³⁰ Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej z 1 lipca 1968 roku, Traktat o całkowitym zakazie prób z bronią jądrową sporządzony z 24 września 1996 roku, a także Traktat zakazujący broni jądrowej z 7 lipca 2017 roku (dalej: TPNW).

²³¹ Art. 2 Konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu z 10 kwietnia 1972 roku (dalej: Konwencja BWC), art. II Konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów z 13 stycznia 1993 roku (dalej: Konwencja CWC).

²³² Np. art. 2 Konwencji o zakazie używania amunicji kasetowej z 23 grudnia 2008 roku (dalej: Konwencja CCM), Protokół II, III i IV do Konwencji CCW.

- (1) W niektórych, nielicznych przypadkach państwa zdecydowały się na całkowite wyeliminowanie danego środka z użycia przez wprowadzenie pełnego zakazu produkcji i używania np. broni chemicznej²³³ i biologicznej²³⁴, a także niektórych broni konwencjonalnych ze względu na to, że w każdym przypadku ich skutki nie były akceptowalne (np. amunicja kasetowa pozbawiona odpowiedniego mechanizmu²³⁵).
- (2) Z kolei w przypadku innych środków walki, państwa decydowały się na ograniczenie zakresu regulacji jedynie do broni „zaprojektowanych tak, aby”, co z kolei miało na celu podkreślenie niedopuszczalności pewnych negatywnych konsekwencji wynikających z samej konstrukcji środka walki (podejście *design-based*), np. w przypadku broni kasetowej istotnym elementem jest sposób rozpraszania lub uwalniania pocisków²³⁶, w przypadku min kluczowy jest sposób ich detonacji²³⁷, a w przypadku odłamków brak możliwości ich wykrycia za pomocą promieni Roentgena. Co istotne, jeśli identyczny efekt powodowany jest jako skutek uboczny przez inny środek (podejście *effect-based*), to nie podpada on pod dany zakaz ze względu na brak spełnienia przesłanki zamiaru twórców wywołania zakazanego działania (w myśl zasady, że każdej broni można użyć niezgodnie z prawem, lecz niektórych nie da się w ogóle użyć w sposób legalny).
- (3) Wreszcie, niektóre środki i metody walki zostały zakazane tylko ze względu na niepożądany skutek, a zatem w ich przypadku zastosowano podejście *effect-based*. I tak, w przypadku laserów oślepiających jedyną charakterystyką zakazanego środka było spowodowanie nieodwracalnej ślepoty bez względu na samą konstrukcję broni²³⁸, a w przypadku broni zapalającej zakres zakazu ogranicza się do amunicji, która powoduje pożary lub oparzenia²³⁹.

Poza powyżej opisanymi podejściami można również wyodrębnić inne kategoryzacje broni, np. ze względu na naturę celu – w przypadku Konwencji Ottawskiej definicja odnosi się jedynie do min przeciwpiechotnych (zatem zwalczających ludzi, a nie np. pojazdy bojowe), a w przypadku Konwencji CWC – do ludzi i zwierząt.

Następna metoda uwzględnia zamierzony sposób używania, co ma szczególne znaczenie w przypadku technologii podwójnego zastosowania. Metoda ta

²³³ CWC.

²³⁴ BWC.

²³⁵ CCM.

²³⁶ Konwencja CCM nie stosuje się do min, a broń kasetową definiuje jako amunicję konwencjonalną przeznaczoną do rozpraszania lub uwalniania pocisków wybuchowych o masie mniejszej niż 20 kg, w tym te pociski wybuchowe.

²³⁷ Aktywacja miny jako środka walki następuje przez bezpośredni kontakt z ofiarą, przez nastąpienie na przewód detonacyjny lub przerwanie go.

²³⁸ Art. 1 Protokołu IV do Konwencji CCW.

²³⁹ Art. 1 ust. 1 Protokołu III do Konwencji CCW.

została użyta w definicjach w Konwencji BWC²⁴⁰ i CWC²⁴¹, w których przewidziano wyłączenia z definicji danej broni ze względu na cel zastosowania.

W niektórych przypadkach, jak Konwencja CCW, państwa definiują dane środki walki w kontekście podstawowych zasad MPHKG, które szczególnie ograniczają lub zakazują ich stosowania, np. za wyjątkowo okrutne i powodujące niepotrzebne cierpienia zostały uznane miny-pułapki, które ze względu na swoją pozorną nieszkodliwość (mają postać obiektów codziennego użytku lub zabawek), służą do terroryzowania ludności cywilnej²⁴².

Jak widać istnieje wiele różnych metod definiowania metod i środków walki, przy czym nie są one w żaden sposób skorelowane z charakterystyką techniczną ani z naturą danej broni. Wydaje się wręcz, że na przyjęte definicje największy wpływ miały negocjacje dyplomatyczne i przedstawiane za ich pośrednictwem preferencje polityczne i strategiczne. Nie bez znaczenia był również kontekst międzynarodowy, który bardziej lub mniej sprzyjał wzniosłym słowom czy szeroko zakrojonym zakazom. Należy więc stwierdzić, że definicje środków i metod walki charakteryzują się oryginalnością i nie opierają się na jednym modelowym podejściu, co zresztą potwierdza aktualny stan dyskusji na forum Konwencji CCW.

1.5.2. Proponowana definicja LAWS

Mając na względzie poczynione wyżej uwagi, definicja LAWS przyjęta na potrzeby niniejszego opracowania czerpie z różnych modeli definiowania i ma na celu podkreślenie najbardziej kontrowersyjnych aspektów tych systemów. Formuła autonomicznych systemów śmiertelności broni opiera się na podstawowym założeniu o dużej różnorodności systemów uzbrojenia obdarzonych postępującą autonomią, która implikuje konieczność zawężenia pola analizy do tych konkretnych systemów uzbrojenia, które mogą być problematyczne z punktu widzenia MPHKG. Dlatego systemy uzbrojenia, w których takie kluczowe funkcje, jak poruszanie się, komunikacja, zbieranie i przekazywanie danych wykonywane są w sposób autonomiczny, pozostają poza zakresem niniejszej analizy. Przedmiotem jej zainteresowania są natomiast autonomiczne systemy śmiertelności broni zaprojektowane tak (podejście *design-based*), by proces decyzyjny o selekcji i zwalczaniu celu ludzkiego (a zatem są to systemy przeciwpiechotne) nie podlegał kontroli ludzkiej, lecz był dokony-

²⁴⁰ Art. 2 BWC nie znajduje zastosowania do środków i toksyn przeznaczonych do wykorzystania w celach profilaktycznych, ochronnych lub w innych celach pokojowych.

²⁴¹ Art. II ust. 9 CWC wymienia wśród celów niezabronionych przez Konwencję m.in. produkcję przemysłową, rolnictwo, badania, medycynę i utrzymanie porządku publicznego.

²⁴² Atrybutem niejako drugorzędny dla samej definicji, który jednak ma znaczenie dla całościowego obrazu regulacji danej broni, jest określenie zakresu stosowania postanowień danego instrumentu w odniesieniu do rodzajów konfliktów zbrojnych, a także do czasu pokoju.

wany na podstawie algorytmów wojennych wyposażonych w zdolność do samouczenia się.

Przy uwzględnieniu podejścia uznającego autonomię za technologiczne kontinuum (oparte na zdolności systemów do samouczenia się i samodoskonalenia), podejścia ze wszech miar słusznego, w języku polskim należałoby może używać określenia „systemy śmiertelności broni z postępującą autonomicznością”. Takie sformułowanie podkreślałoby normatywną neutralność samej autonomii jako cechy danego systemu uzbrojenia, a jednocześnie pozwalałoby odnieść się do potencjalnych zagrożeń związanych ze zwiększającą się autonomicznością systemów uzbrojenia, które wynikają z ich innych właściwości niż sama autonomia. Jednak mając na względzie praktyczną niedogodność takiego sformułowania i globalny trend do posługiwania się uproszczoną nazwą odnoszącą się jedynie do autonomiczności, w opracowaniu zrezygnowano ze stosowania tej nazwy.

Powyższa definicja opiera się na szeregu założeń przedstawionych poniżej, które uzupełniają ją w odniesieniu do takich istotnych kwestii, jak misja, środowisko operacyjne i kontrola ludzka. Poniższe założenia pozwalają na zawężenie przedmiotu analizy do sytuacji, które mogą jawić się jako wyjątkowe, lecz których zaistnienie nie można wykluczyć, a co za tym idzie należy na ich podstawie przeprowadzić analizę legalności, tak by sprawdzić, czy rzeczywiście te rodzaje uzbrojenia są dopuszczalne i nie podważają obowiązującej interpretacji norm MPPKZ.

1.5.2.1. Założenia dotyczące misji

LAWS należy rozumieć jako skomplikowane, złożone bronie, które będą zdolne używać śmiertelności siły wobec celów ludzkich²⁴³, a zatem będą podlegać wyższym standardom prawnym i moralnym²⁴⁴ niż systemy nieśmiertelności i używane do atakowania obiektów i mienia²⁴⁵. Wykonanie krytycznych funkcji związanych z używaniem tej siły, czyli selekcja (obejmująca wykrywanie, identyfikowanie i śledzenie celu) oraz zwalczanie celów (obejmujące używanie siły, neutralizację, uszkodzenie lub zniszczenie celu), jest powierzone algorytmom wojennym. Implikuje to konieczność przeprowadzania ataku w poszanowaniu zasad targetingu, czyli z rozróżnianiem między legalnymi celami osobowymi (jak np. osoby cywilne biorące bezpośredni udział w działaniach zbrojnych) a osobami chronionymi (jak np. wojskowy personel medyczny) oraz z zasadą

²⁴³ W przeciwieństwie do aktualnie używanych systemów defensywnych, które zasadniczo służą do neutralizacji celów w postaci pocisków oraz statków powietrznych i okrętów wojennych.

²⁴⁴ Główny zarzut dotyczy wpływu na wartość, jaką jest godność ludzka, stanowiąca normatywną podstawę prawa do życia na gruncie MPPKZ.

²⁴⁵ UNIDIR, *Framing Discussions on the Weaponization of Increasingly Autonomous Technologies*, Paper no. 1, 2014, s. 6.

proporcjonalności i ostrożności. Oczywiście LAWS potrafią działać też przeciwpancernie, jednak tego typu sytuacje pozostają poza zakresem opracowania.

1.5.2.2. Założenia dotyczące środowiska operacyjnego

Poza zakresem badania pozostają sytuacje operacyjne często podawane jako argument w dyskusji za legalnością LAWS *per se*, a mianowicie używanie tych systemów w środowisku operacyjnym, w którym przestrzeganie zasad targetingu nie sprawia trudności, np. środek pustyni, środowisko podwodne czy przestrzeń kosmiczna²⁴⁶. Te przykłady, mimo że prawdziwe, w nikłym stopniu przyczyniają się do zrozumienia wpływu autonomicznych systemów śmiertelnej broni na prowadzenie współczesnych konfliktów zbrojnych, które w przeważającej części występują na terytoriach zamieszkałych przez ludność cywilną.

Zatem niniejsza monografia uwzględnia przede wszystkim dynamiczne i skomplikowane środowiska operacyjne, w których LAWS mogą się poruszać (w inny sposób niż liniowo czy po wyznaczonej wcześniej trasie) i dostosowywać do otoczenia.

1.5.2.3. Założenia dotyczące kontroli ludzkiej nad procesem decyzyjnym

W rzeczywistości przymiot autonomiczności systemu odnosi się do relacji między człowiekiem a agentem programowym oraz do wpływu na kształt i charakter procesu decyzyjnego w ramach działań bojowych. Z jednej strony, ta postępująca autonomiczność implikuje ograniczoną przewidywalność outputu, a z drugiej, zmienia naturę samych decyzji dotyczących ataku²⁴⁷.

W przypadku analizowanych systemów zakładany jest brak znaczącej kontroli ludzkiej nad indywidualnymi atakami, gdyż kontrola odbywałaby się na wcześniejszym etapie opracowywania algorytmów wojennych i dostarczania inputu, a także podejmowania decyzji o użyciu LAWS. Oznacza to, że osoba, która zwykle decyduje o tym, czy należy wykonać dany atak (dowódca), i osoba, która zwykle podejmuje decyzję o tym, czy należy rozpocząć lub zatrzymać dany atak (żołnierz), byłaby pozbawiona tego zadania²⁴⁸. W zamian powyższe działania byłyby ujęte w oprogramowaniu tworzonym przez ludzi, którzy w normalnych przypadkach byłiby poza procesem decyzyjnym o indywidualnym ataku. Co więcej, algorytmy wojenne stworzone przez ludzi miałyby zdolność do samouczenia się i samodoskonalenia, a więc do modyfikacji algorytmu bazowego.

²⁴⁶ M.N. Schmitt, J.S. Thurner, 'Out of the Loop'..., *op. cit.*, s. 249–250.

²⁴⁷ T. McFarland, *Factors Shaping...*, *op. cit.*, s. 1335.

²⁴⁸ Takie pojęcie uwzględnia również kwestię, gdy operator nie wykonuje już większości procesu decyzyjnego, lecz tylko opiera się w znacznej części na danych przetworzonych przez system. Powyższe wyklucza również z zakresu analizy pocisku typu „wystrzel i zapomnij”, w przypadku których to operator podejmuje decyzję o wykonaniu ataku.

W rezultacie przewidywalność działania byłaby niższa niż w przypadku systemów zautomatyzowanych czy automatycznych²⁴⁹.

Z kolei charakter procesu decyzyjnego w odniesieniu do ataku, który miałyby przeprowadzić LAWS, zmieniłby się w taki sposób, że decyzje o indywidualnych działaniach w konkretnych okolicznościach byłyby zastępowane przez decyzje o charakterze ogólnym (ang. *policy-like*), wskazującym na cele do zrealizowania w ramach wcześniej zdefiniowanych parametrów. Definiowanie celów misji na poziomie tworzenia oprogramowania i dostarczania inputu zmieniałoby również zakres czasowy stosowania MPMKZ, a ponadto opierałoby się na założeniu o nieistotnej zmianie warunków i kontekstu używania systemu w czasie rzeczywistym w stosunku do przewidzianych i zaprogramowanych na poziomie rozwoju i tworzenia systemu. Również adekwatność informacji, na podstawie których podejmowano by decyzje o ataku, zostaje zmieniona, gdyż nie pochodzi już z pośredniej lub bezpośredniej obserwacji sytuacji dokonywanej przez żołnierza, lecz opiera się na wiedzy i doświadczeniu dostępnym w momencie rozwijania maszyny oraz na inpucie pobieranym i analizowanym przez sztuczną inteligencję niezależnie od człowieka. Powyższe założenia mają zastosowanie zarówno do systemów opartych na algorytmach wojennych przewidujących serie zachowań, jak i do systemów obdarzonych zdolnością do samouczenia się i samodoskonalenia.

W ten sposób skonstruowany przedmiot analizy implikuje szereg pytań prawnych o ich legalność *per se*, o rolę czynnika ludzkiego w działaniach bojowych, o potencjalną odpowiedzialność twórców i programistów rozwijających LAWS oraz o to, do jakiego stopnia MPMKZ pozwala na autonomizację działań, za które odpowiedzialność jest wyraźnie przypisana ludziom.

²⁴⁹ Odrębnym pytaniem pozostaje akceptowalny przez decydentów politycznych i wojskowych poziom przewidywalności, a w rezultacie poziom skuteczności ataku wykonanego przez LAWS.

Rozdział 2

Legalność LAWS na gruncie MPMKZ

2.1. Prawo międzynarodowe a nowe technologie

Prawo międzynarodowe nie po raz pierwszy jest konfrontowane z przełomową technologią, która na pierwszy rzut oka wydaje się funkcjonować w próżni regulacyjnej. Z historycznego punktu widzenia, ze względu na szybkie tempo postępu technologicznego, rozwój prawa stanowił zazwyczaj odpowiedź na zaistniałe fakty. Dlatego w przypadku nowych technologii, takich jak miny, łodzie podwodne czy samoloty, inicjatywy prawodawcze z różnym sukcesem odpowiadały na zaistniałe zagrożenia czy potrzeby przyjęcia jednolitych norm. Oczywiście rozwój technologii i prawa sięga czasów starożytnych, jednak ówczesnym regulacjom można przypisać najwyżej walor historyczny, który nie wnosi istotnych argumentów do współczesnej debaty o związku norm prawnych z innowacjami technologicznymi.

Po początkowych próbach regulowania na drodze prawnej nowych technologii wojskowych pojawiły się tendencje do podkreślania potencjału regulacyjnego prawa oraz jego wpływu na rozwój nowych technologii. Dlatego w art. 36 PD I przyjęto zobowiązanie państw do wprowadzania mechanizmu kontroli pod względem zobowiązań prawnych rozwijanych, nabywanych i używanych środków i metod walki. Zobowiązanie do dokonywania „przeglądu prawnego” nowych broni zawierało domniemanie o naturze relacji norm prawnych z nowymi technologiami: obowiązujące prawo powinno kształtować rozwój nowych technologii, a nie nowe technologie wpływać na obowiązujące prawo¹. Dlatego co najmniej od 1977 roku można mówić o podporządkowaniu nowych technologii obowiązującym normom prawnym, co współcześnie znajduje zastosowanie do takich kwestii, jak cyberbronie, LAWS czy udoskonalanie człowieka, których nowatorski charakter nie może uchylać zastosowania podstawowych zasad MPMKZ². Stanowisko to wyraźnie potwierdził Międzynarodowy Trybunał

¹ S. Haines, *The Developing Law of Weapons*, [w:] A. Clapham, P. Gaeta (red.), *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 275.

² R. Bierzanek, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1982, s. 220.

Sprawiedliwości (dalej: MTS) w opinii doradczej w sprawie legalności groźby i użycia broni jądrowej³.

Mimo że sama nowość lub przełomowość broni nie niweczy konieczności zastosowania zasad MPHKGZ, w określonych przypadkach konieczne może być również uzupełnienie ich w drodze interpretacji lub nowej normy, a nawet całego instrumentu prawa międzynarodowego – szczególnie w przypadku zidentyfikowania poważnych luk regulacyjnych, które wynikają z niekonwencjonalnych właściwości danej technologii.

2.1.1. Broń

W normach traktatowych i w zwyczaju międzynarodowym brakuje definicji broni, dlatego w tym zakresie szczególnie istotną rolę odgrywa doktryna. Z praktycznego punktu widzenia broń służy ludziom do pokonywania ich fizycznych lub psychicznych ograniczeń w walce z przeciwnikiem, a zatem różnicuje siłę fizyczną⁴. Podręcznik dotyczący prawa wojny powietrznej i rakietowej opracowany na Uniwersytecie Harvarda w 2009 roku przyjmuje, że broń to inaczej środek walki służący do prowadzenia operacji bojowych⁵. Środkami walki w tym znaczeniu są: broń palna, rakietowa, bomba lub inna amunicja zdolna spowodować śmierć lub obrażenia osoby albo zniszczyć lub uszkodzić przedmioty. Z kolei projekt Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights pt. *Weapons Law Encyclopedia* za broń uznaje urządzenie skonstruowane, zaadaptowane lub używane do zabijania, ranienia, dezorientowania, grożenia ludziom lub do wyrządzania szkód w obiektach fizycznych. Broń może działać przy użyciu siły kinetycznej lub innych środków, takich jak przesyłanie energii elektrycznej, dyfuzja substancji chemicznych, agentów biologicznych lub dźwięku, kierowanie energii elektromagnetycznej⁶. Aby dopełnić spektrum rozważań, do powyższej definicji należałoby dodać także broń działającą w sieciach cybernetycznych⁷.

W doktrynie i umowach międzynarodowych dotyczących broni można spotkać się z używanymi zamiennie pojęciami „środki prowadzenia wojny” (ang. *means of warfare*, fr. *les moyens de guerre*, art. 35 PD I), „środki walki” (ang. *means of combat*, fr. *les moyens de combat*, art. 51 PD I), „środki ataku” (ang. *means of*

³ Opinia doradcza MTS w sprawie legalności groźby i użycia broni jądrowej, 8.07.1996, ICJ Reports 1996, § 86.

⁴ R. Coupland, *Humanity: What Is It and How Does It Influence International Law?*, IRRC, vol. 83, issue 844, 2001, s. 971.

⁵ HPCR, *Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare: Program on Humanitarian Policy and Conflict Research*, Harvard University, 2009, dostępne na: www.ihlresearch.org/amw/manual/section-a-definitions/weapon (dostęp 31.08.2020).

⁶ Za: www.weaponslaw.org/glossary/weapon (dostęp 31.08.2020).

⁷ W. Boothby, *Methods and Means of Cyber Warfare*, „International Law Studies”, vol. 89, 2013, s. 387–389.

attack, fr. *les moyens d'attaque*, art. 57 PD I) oraz „bronie” (ang. *weapons*, fr. *une arme*, art. 36 PD I). Przy tym „środki walki” to pojęcie przeważające w doktrynie MPHKKZ⁸, a pojęcie „broń” można częściej spotkać w umowach z zakresu rozbrojenia i kontroli zbrojeń (art. 1 NPT, art. 1 BWC, art. II CWC). Pojęcie „środki walki” jest obszerniejsze i zarazem bardziej precyzyjne niż pojęcie „broń”, gdyż oznacza broń, platformy broni i systemy broni używane przez strony konfliktu zbrojnego w działaniach zbrojnych. A zatem nie dotyczy broni używanych np. w sytuacjach kontroli tłumu lub przez organy bezpieczeństwa państwa. W doktrynie dokonuje się też rozróżnienia przez określenie „środków walki” jako części wyposażenia, np. amunicji, substancji czy obiektu, podczas gdy „broń” oznacza samą zdolność, która może być zastosowana wobec celu wojskowego do zniszczenia lub obniżenia jego wojskowej skuteczności lub obojętowania osoby w sposób uniemożliwiający jej dalszy skuteczny udział w walce⁹. Jednak ze względów praktycznych w niniejszym opracowaniu obydwie pojęcia będą używane zamiennie, zakładając, że każdorazowo będą się odnosić do kontekstu MPHKKZ¹⁰.

Pojęciem często związanym z bronią i środkami walki są „metody walki”, rozumiane jako konkretne sposoby używania danej broni lub środków walki podczas działań zbrojnych lub inaczej jako strategia i taktyka działania¹¹. Podobnie brak jest definicji metod walki w prawie międzynarodowym, a sama doktryna dość rzadko zajmuje się ich badaniem¹².

Z art. 36 PD I wynika, że dla potrzeb przeprowadzenia badania legalności bez znaczenia jest odpowiednia kwalifikacja autonomicznych systemów śmiernio-

⁸ Zgodnie z Komentarzem do PD I, państwa zdecydowały się na przyjęcie rozumienia najszerzego, a zatem „środki prowadzenia wojny” (ang. *means of warfare*) mimo pozostawienia pozostałych określeń w treści PD I. Podobnie w polskiej doktrynie MPHKKZ przyjęło się użycie określenia „środki walki” przy szerokim rozumieniu ich jako „środków prowadzenia wojny”.

⁹ S. Haines, *The Developing...*, op. cit., s. 276.

¹⁰ Por. treść art. 36 PD I, który wymienia nową broń, środki i metody prowadzenia wojny, przy czym nowa broń i środki prowadzenia wojny są uznane za synonimy.

¹¹ Historia negocjacji postanowień PD I wskazuje na to, że same państwa miały problemy z jasnym określeniem, co rozumieją przez metody walki, które w przeciwieństwie do środków walki trudniej zaklasyfikować. Zob. Stanowisko Australii, *Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts Geneva (1974–1977)*, CDDH/III/ SR. 38, vol. XIV, Federal Political Department Bern, 1978, s. 412.

¹² W kontekście wpływu robotyzacji na sposób prowadzenia działań zbrojnych warto jednak zaznaczyć, że sporo miejsca poświęca się metodom *signature strikes* lub selektywnej eliminacji (ang. *targeted killing*), czyli likwidowania celów wojskowych za pomocą bezzałogowych platform powietrznych. Zob. G. Werner, *Drones: Targeted Killings and the Politics of Law*, „Netherlands Journal of Legal Philosophy”, vol. 2, 2015, s. 95–99; N. Melzer, *Targeted Killing in International Law*, Oxford University Press, Oxford 2008; R. Brooks, *Drones and the International Rule of Law*, „Ethics and International Affairs”, vol. 28, 2014, s. 83–103; K.J. Heller, „One Hell of a Killing Machine”: *Signature Strikes and International Law*, „Journal of International Criminal Justice”, vol. 11, issue 1, 2013, s. 89–119; K. Kowalczyńska, J. Kowalewski (red.), *Systemy dronów bojowych*, op. cit.

nośnej broni jako środka lub metody walki. Mimo to warto zaznaczyć, że możliwe jest zakwalifikowanie LAWS jako metody walki ze względu na to, iż systemy te mogą być wyposażone we wszelkie bronie śmiertelne (a więc w różne środki walki), które będą podlegały odrębnej ocenie na podstawie norm szczególnych (np. w bomby kasetowe, lasery, miotacze ognia czy karabiny). Cechą dystynktywną pozwalającą zakwalifikować dane uzbrojenie do LAWS jest charakter relacji maszyna–człowiek na poziomie decyzyjnym o wykonaniu ataku, a zatem sposób użycia. Z tego powodu LAWS mogą być bardziej postrzegane jako metoda aniżeli typowy środek walki.

2.1.2. MPHKG a bronie

Normy wynikające z porozumień rozbrojeniowych, porozumień dotyczących kontroli broni, umów o handlu bronią MPPCz oraz MPHKG w różnym stopniu odnoszą się do konkretnych środków walki, a w praktyce nierzadką trudnością jest kwalifikacja konkretnych instrumentów prawnych do jednego z przywołanych działów, gdyż do pewnego stopnia zachodzą one na siebie. Dlatego dalsza analiza skupia na instrumentach klasycznie kwalifikowanych jako MPHKG mimo przekornego twierdzenia sir Herscha Lauterpachta, że „jeśli prawo międzynarodowe znajduje się jakby w punkcie perspektywicznym prawa, prawo wojny jest, być może jeszcze wyraźniej, w punkcie perspektywicznym prawa międzynarodowego”¹³.

Współczesne MPHKG zaczęło kształtować się pod koniec XIX wieku jako porządek prawny mający na względzie ochronę osób cywilnych i kombatanów znajdujących się *hors de combat*. Jest ono przedstawiane jako odzwierciedlenie starań wszystkich państw dążących do humanizacji działań zbrojnych, czego najlepszym przykładem jest powszechna ratyfikacja KG¹⁴ czy globalnie uznany zwyczajowy charakter podstawowych zasad MPHKG (a nawet charakter *ius cogens*¹⁵). Jednocześnie MPHKG odznacza się mocno pragmatycznym charakterem będącym pochodną wpływu doktryn wojskowych na proces kształtowania tego reżimu prawnego oraz niejako samym przedmiotem regulacji, jakim jest prowadzenie działań wojennych silnie naznaczonych utylitaryzmem¹⁶.

¹³ H. Lauterpacht, *The Problem of the Revision of the Law of War*, „British Yearbook of International Law”, vol. 29, 1952, s. 382.

¹⁴ Według danych MKCK KG ratyfikowało 196 państw, w tym najnowsze to Sudan Południowy i Palestyna. Szeroka ratyfikacja KG przez nowo powstałe państwa wskazuje na ich zwyczajowy, fundamentalny i nie budzący kontrowersji status w systemie umów prawa międzynarodowego. Więcej o państwach-stronach najważniejszych aktów prawnych MPHKG na: http://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/xsp/.ibmmodes/domino/OpenAttachment/applic/ihl/ihl.nsf/A545BF22D408F6C9C12584BF002F5A60/%24File/IHL_and_other_related_Treaties.pdf?Open.

¹⁵ Opinia doradcza MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § 83.

¹⁶ D. Luban, *Military Necessity and the Cultures of Military Law*, „Leiden Journal of International Law”, vol. 26, 2013, s. 322–328.

Wraz z rozwojem prawa traktatowego, wprowadzono podział na prawo haskie (reguły walki), ujęte głównie w konwencjach haskich z 1899 i 1907 roku¹⁷ oraz prawo genewskie (reguły ochrony), odzwierciedlone w KG. W tym przypadku prawo genewskie miało odzwierciedlać tendencje humanitarne, dlatego odnieszono się do niego jako do międzynarodowego prawa humanitarnego. Dzisiaj powyższy podział wydaje się coraz mniej aktualny¹⁸, gdyż mamy do czynienia z procesem integracyjnym polegającym na zbiorczym ujmowaniu w umowach międzynarodowych reguł ochrony, reguł walki i m.in. prawa rozbrojeniowego, czego dobrym przykładem są PD I i PD II czy Konwencja Ottawska.

MPHKZ można zasadniczo scharakteryzować raczej jako zbiór norm zakazujących podejmowania pewnych działań czy używania konkretnych metod i środków walki aniżeli przyznających uprawnienia stronom walczącym lub grupom osób (np. osobom cywilnym)¹⁹. Ogół uprawnień państw do działań w ramach konfliktów zbrojnych wynika z ich suwerenności, natomiast MPHKKZ wraz z MPPCz stanowią zespół ograniczeń i zakazów odnoszących się do działań uznanych za wykraczające poza normy, które odzwierciedlają interesy stron walczących i wspólnoty międzynarodowej (zgodnie z doktryną Lotus)²⁰.

Celem norm odnoszących się do broni nie jest tylko ograniczenie nieumiarowanego używania niektórych środków walki, ale także zakaz używania szczególnie niszczyielskich w każdym przypadku²¹. W. Michael Reisman wprowadza nawet podział tych norm prawnych na część A i B, przy czym na część

¹⁷ Konwencja dotycząca praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej z 8 października 1907 roku; Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej wraz z odnośnym Regulaminem z 18 października 1907 roku (dalej: Regulamin haski); Konwencja o postępowaniu ze statkami handlowymi nieprzyjaciela na początku działań wojennych z 18 października 1907 roku; Konwencja o przerabianiu statków handlowych na okręty wojenne z 18 października 1907 roku; Konwencja o bombardowaniu przez morskie siły zbrojne w czasie wojny z 18 października 1907 roku; Konwencja o przystosowaniu do wojny morskiej zasad Konwencji Genewskiej z 18 października 1907 roku; Konwencja o pewnych ograniczeniach w wykonywaniu prawa zdobyczy podczas wojny morskiej z 18 października 1907 roku.

¹⁸ III Raport z implementacji i upowszechniania międzynarodowego prawa humanitarnego w Rzeczypospolitej Polskiej 2014 r., Rzeczpospolita Polska. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2014, s. 6; K. Drzewicki, *Międzynarodowe Prawo Humanitarne. Wyzwania u progu XXI stulecia*, [w:] M. Borkowski, A. Friedberg (red.), *X lat Polski w Unii Europejskiej: doświadczenia i perspektywy*, Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk 2014, s. 262–263.

¹⁹ Co nie oznacza, że nie zawiera on pewnych, aczkolwiek mniej licznych norm nakazujących.

²⁰ STSM w sprawie Statku Lotus (*Francja v. Turcja*), 7.09.1927, Series A – no. 17; *Collection of Judgments*, A.W. Sijthoff's Publishing Company, Leyden 1927, § 18; R. Kolb, *Advanced Introduction...*, op. cit., s. 17–21. Należy dodać, że w doktrynie istnieje również odmienny mniejszościowy pogląd, który uznaje normy MPHKKZ za zezwalające na działania stron walczących, a więc upodabnia charakter norm MPHKKZ do norm MPPCz. Szczególną rolę w tym podejściu odgrywa Klauzula Martensa. Zob. J. Kleffner, *Section IX of the ICRC Interpretive Guidance on Direct Participation in Hostilities: The End of Jus in Bello Proportionality As We Know It?*, „Israel Law Review”, vol. 45, issue 1, 2012, s. 39.

²¹ Zob. D. Thürer, *International Humanitarian Law: Theory, Practice, Context*, Pocketbooks of the Hague Academy of International Law, The Hague 2011, s. 94.

A składają się normy określające jakościowo i ilościowo sposób używania broni w ramach działań zbrojnych, a część B to zespół norm zakazujących o charakterze bezwzględny²². Normy należące do części B nie mogą być uchylone lub ograniczone ze względu na konieczność wojskową i zasadę proporcjonalności, nawet jeśli ucieka się do nich przeciwnik – a zatem konstytuują katalog broni nielegalnych *per se*. Ponadto Reisman twierdzi, że to właśnie nagminne naruszanie norm z części B jest powiązane ze wzrostem liczby ofiar wśród ludności cywilnej, natomiast ich przestrzeganie gwarantuje minimalny poziom humanitaryzmu zapewniający światowy porządek. Do broni regulowanych normami z części B zalicza się broń masowego rażenia, zwane inaczej bronią niekonwencjonalnymi²³.

W związku z powyższym można wyróżnić trzy typy broni:

- (1) broni, których użycie jest dozwolone, gdyż z samej natury nie naruszają względów humanitaryzmu, a przyczyniają się do wzmocnienia potencjału wojskowego,
- (2) broni, których natura sprawia, że w pewnych przypadkach mogą być szkodliwe, ale stosowanie zasady proporcjonalności niweluje potencjalne ryzyko szkód, oraz
- (3) broni, których natura uniemożliwia zachowanie równowagi między względami humanitaryzmu a koniecznością wojskową, gdyż ryzyko szkód i strat, zarówno po stronie walczących, jak i osób cywilnych, jest zbyt poważne.

Normy MPHKKZ można również podzielić na normy zakazujące o charakterze ogólnym (np. klauzula Martensa, podstawowe zasady odnoszące się do broni z art. 35 PD I), normy zakazujące o charakterze szczegółowym (np. zakaz używania broni chemicznej, zakaz używania oślepiających broni laserowych), a także normy nakazujące (np. związane z humanitarnym traktowaniem osób chronionych w prawie genewskim).

Innym podziałem, który należy przywołać, jest rozróżnienie norm w zależności od ich wpływu na regulację technologii. Wyróżnia się normy *technology-specific*, które odnoszą się do konkretnej broni (np. zakaz używania broni chemicznej wynikający z Konwencji CWC oraz prawa zwyczajowego), normy *technology-neutral*, odnoszące się w sposób ogólny do sposobów stosowania broni (a bardzo często do ich niechcianych efektów, np. zakaz używania broni nierozróżniającej) oraz zasady *technology-indifferent*, które w ogóle nie odnoszą się do technologii (np. ochrona jeńców wojennych)²⁴. Wobec braku szczegółowego

²² W.M. Reisman, *Holding the Center of the Law of Armed Conflict*, „American Journal of International Law”, vol. 100, 2006, s. 852.

²³ H. Strydom, *Weapons of Mass Destruction*, [w:] R. Wolfrum (red.), *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law* [MPEPIL], Oxford University Press, Oxford 2015, § 2.

²⁴ R. Liivoja, *Technological Change and the Evolution of the Law of War*, IRRC, vol. 97, issue 900, 2016, s. 1167.

zakazu używania autonomicznych systemów śmiertelności broni (*technology-specific*), trzeba zwrócić się do norm zakazujących i nakazujących MPHKKZ o charakterze ogólnym.

2.1.3. Znaczenie podstawowych zasad MPHKKZ

MPHKKZ w nieznacznym stopniu opiera się na zasadach ogólnych prawa²⁵. Natomiast MTS w swoim orzecznictwie, przy okazji interpretowania traktatów lub zwyczaju, bardzo często odwołuje się do podstawowych zasad MPHKKZ. Powstaje zatem pytanie o relację *zasad ogólnych prawa i podstawowych zasad MPHKKZ* stanowiących część zasad prawa międzynarodowego²⁶. O ile zasady ogólne prawa stanowią osobne źródło prawa międzynarodowego w znaczeniu formalnym, o tyle podstawowe zasady prawa międzynarodowego, w tym MPHKKZ, w znaczeniu formalnym mieszczą się w zwyczaju i umowach międzynarodowych, a w znaczeniu materialnym stanowią normatywny potencjał prawa międzynarodowego²⁷. Dlatego za podstawowe zasady MPHKKZ należy uznać te normy, które mają charakter norm traktatowych, zwyczajowych MPHKKZ lub zasad ogólnych prawa²⁸ i którym przypisuje się szczególne znaczenie wytyczające podstawy tego porządku. Zasada rozróżniania, proporcjonalności i ostrożności oraz zakaz używania niektórych środków i metod walki powodujących niepotrzebne cierpienia i nadmierne okrucieństwo stanowią oś umów międzynarodowych z zakresu MPHKKZ, a ponadto są często przywoływane w krajowym i międzynarodowym orzecznictwie, doktrynie, rezolucjach organizacji między- i pozarządowych oraz podczas konferencji międzynarodowych²⁹.

²⁵ Więcej: W. Rüdiger, *General International Law: Principles, Rules and Standards*, [w:] MPEPIL, 2010, § 28–53; G. Gaja, *General Principles of Law*, [w:] MPEPIL, 2013, § 3, E. Crawford, *Proportionality*, [w:] MPEPIL, 2011, § 1; M. Kałduński, *Zasada...*, *op. cit.*, s. 68–88.

²⁶ Więcej o zagadnieniu, czy art. 38 Statutu MTS odnosi się do zasad ogólnych prawa międzynarodowego, czy do zasad ogólnych prawa w ogóle w: S.E. Nahlik, *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, s. 372–373.

²⁷ Do wysoce wątpliwych stanowisk należy pogląd Fritsa Kalshovena doszukującego się źródła obowiązywania podstawowych zasad MPHKKZ w *communis opinio iuris*, na które powołuje się klauzula Martensa przez nawiązanie do zwyczaju, względów humanitaryzmu i publicznego sumienia. Istotną różnicą prezentowaną w tym podejściu jest przyjęcie, że podstawowe zasady MPHKKZ są pozbawione zakorzenienia w praktyce państw i stanowią nakazy zachowania o naturze moralnej, wyniesionej do rangi normy prawnej obowiązującej jako osobne źródła prawa. Zob. F. Kalshoven, *The Respective Role of Custom and Principle in the International Law of Armed Conflict*, „Acta Societatis Martensis”, Tallinn 2006, s. 59–60, 67; A/RES/244(XIII), 19.12.1968.

²⁸ J. Kleffner, *Sources of the law of armed conflict*, [w:] R. Liivoja, T. McCormack (red.), *Routledge Handbook of the Law of Armed Conflict*, Oxon, New York 2016, s. 81.

²⁹ Z analizy porównawczej wynika, że mimo szerokiego stosowania i prawie powszechnego uznania, jakim cieszą się podstawowe zasady MPHKKZ, ich zakres i istota nie są przedstawiane w jednolity sposób. Według Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych są nimi humanitaryzm, umiarkowanie i honor, ale już podręcznik wojskowy Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych wymienia pięć zasad: konieczność wojskowa, humanitaryzm, dyskryminacja, proporcjonalność

MKCK odwołuje się w swoim Studium do nich jako do *zasad ogólnych prawa międzynarodowego*³⁰ o dużym znaczeniu praktycznym i doktrynalnym.

Za nietrafne należy uznać stanowisko przypisujące niektórym zasadom prawnym jedynie charakter norm moralnych i etycznych ze względu na ich ogólność i abstrakcyjność³¹. Przyjęcie, że dana zasada jest normą prawną, powinno być poprzedzone badaniem, czy zasada ta występuje w języku prawnym, czy odwołując się do niej umowy międzynarodowe, czy stanowi normę zwyczajową, czy sądy i trybunały międzynarodowe przywiązują do niej duże znaczenie i przypisują jej treść normatywną oraz czy znaczna część doktryny uznaje ją za część prawa międzynarodowego³². Uwzględniając powyższe, należy przyjąć, że optymalna realizacja stanu rzeczy wyznaczanego zasadami MPHKG, bez względu na ich teoretycznoprawny charakter zasad lub reguł prawnych, jest prawnym obowiązkiem walczących, gdyż zasady te stanowią obowiązujące normy prawne o źródle obowiązywania w umowach międzynarodowych i zwyczaju międzynarodowym³³.

Zasady prawne można rozumieć dwojako. Z jednej strony, jako dyrektywy postępowania, nakazują one konkretnym podmiotom określone zachowanie w określonych okolicznościach (ujęcie dyrektywne)³⁴. Z drugiej strony, są uznawane za reguły prawa o zasadniczej, podstawowej naturze (ujęcie opisowe)³⁵. Doniosłość danej zasady prawa może wynikać z jej nadrzędnego znaczenia dla porządku społecznego oraz z jej powszechnego zastosowania, szerszego niż w przypadku pozostałych reguł prawnych³⁶. Zasady, w odróżnieniu od reguł prawnych, postrzegane są jako normy optymalizacyjne, czyli nakazujące reali-

i honor. Brytyjski podręcznik wojskowy wymienia wśród nich konieczność wojskową, humanitaryzm, rozróżnianie i proporcjonalność, kanadyjski natomiast powołuje się jedynie na konieczność wojskową, humanitaryzm i ryterskość; niemiecki podręcznik wojskowy podaje zaledwie konieczność wojskową i humanitaryzm. MKCK wymienia sześć zasad: humanitaryzm, konieczność wojskową, proporcjonalność, rozróżnianie, zakaz powodowania niepotrzebnego cierpienia oraz niezależność *ius in bello* od *ius in bellum* (S. Watts, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 544).

³⁰ Zasady 70–71, J.M. Henckaerts, *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego, przeprowadzone przez MKCK i opublikowane przez Cambridge University Press w 2005 r.*, polska wersja językowa dostępna na: www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/pol-irrc_857_henckaerts.pdf (dostęp 31.08.2020).

³¹ M. Kałduński, *Zasada dobrej wiary w prawie międzynarodowym*, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 123–124.

³² *Ibidem*. S. Borelli, *The (Mis)-Use of General Principles of Law: Lex Specialis and the Relationship between International Human Rights Law and the Laws of Armed Conflict*, [w:] L. Pineshi (red.), *General Principles of Law: The Role of the Judiciary*, Springer, New York 2015, s. 265–294.

³³ Wyrok MTS w sprawie delimitacji Zatoki Maine (*Kanada v. Stany Zjednoczone*), 12.10.1984, ICJ Reports 1984, § 79.

³⁴ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974, s. 28.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, s. 65.

zaczę pewnego stanu rzeczy w możliwie najwyższym stopniu z uwagi na prawne i faktyczne możliwości, a więc wyznaczają pewną idealną powinność³⁷. Co więcej, nierzadko normy jednomyślnie uznawane przez prawników za zasady mają charakter reguł (tzn. mogą zostać wypełnione albo nie), co znajduje zastosowanie również w MPHKKZ (np. zasada rozróżniania w MKZ)³⁸.

W przypadku badania legalności LAWS istotne znaczenie ma również „wartość struktury” zasad prawnych, kiedy to prawodawca celowo wprowadza niedookreślone pojęcia dla uelastycznienia ich stosowania, pozostawiając w ten sposób pewną swobodę interpretacji co do prawnych i faktycznych możliwości osiągnięcia ideału normatywnego bez konieczności każdorazowej ingerencji państw³⁹. Mimo że podstawowe zasady MPHKKZ liczą sobie już kilkadziesiąt lat, to wraz z ciągłym rozwojem prawa i sztuki wojennej przechodzą niekończące się transformacje, stanowiąc żywy instrument prawa międzynarodowego. Ich interpretacje dostosowuje się do konkretnych sytuacji, do których można zakwalifikować przypadek autonomicznych systemów śmiertelności broni; wywołał on na forum międzynarodowym dyskusję o znaczeniu chociażby klauzuli Martensa lub zasady proporcjonalności⁴⁰.

Niezaprzeczalny jest fakt, że LAWS stanowią innowację technologiczną, a nawet kolejną rewolucję w technice wojskowej (po wynalezieniu dynamitu oraz broni jądrowej). Jednak z prawnego punktu widzenia należy zastanowić się, czy inherentne cechy LAWS i ich przełomowy charakter mają potencjał do zmiany rozumienia zasad MPHKKZ, czy powinny zostać podporządkowane zastanym normom regulującym środki i metody walki oraz czy społeczność międzynarodowa powinna przyjąć nową zasadę prawną „szytą specjalnie na miarę” czasów, w których sztuczna inteligencja wkracza w każdy aspekt naszego życia, w tym na pola walki.

2.2. Przegląd prawny nowych broni

2.2.1. Zobowiązanie prawnomiędzynarodowe o wątpliwej skuteczności

Państwa są odpowiedzialne za sposób prowadzenia konfliktów zbrojnych, co przekłada się też na odpowiedzialność za dobór metod i środków walki. Ryzyko naruszeń MPHKKZ minimalizują w przypadku żołnierzy odpowiednie szkolenie

³⁷ T. Gizbert-Studnicki, *Zasady i reguły prawne*, „Państwo i Prawo”, zeszyt 3 (505), 1988, s. 18.

³⁸ A. Cohen, *Rules and Standards in the Application of International Humanitarian Law*, „Israel Law Review”, vol. 41, 2008, s. 4–67.

³⁹ M. Korycka-Zirk, *Reguły prawne jako istota pojęcia prawa w ujęciu H.L.A. Harta*, „Studia Iuridica Toruniensia”, vol. 6, 2010, s. 90. M. Kałduński, *Zasada...*, *op. cit.*, s. 125.

⁴⁰ T.D. Evans, *At War with the Robots: Autonomous Weapon Systems and the Martens Clause*, „Hofstra Law Review”, vol. 41, issue 8, 2013, s. 697–733.

oraz działanie w ramach odpowiedzialnego dowództwa, a ryzyko związane z używaniem konkretnych środków walki ogranicza się przez testowanie i zawierdzanie technologii.

Zgodnie z art. 36 PD I o nagłówku „Nowe bronie”, „przy prowadzeniu badań, prac rozwojowych, nabywaniu lub wprowadzaniu nowej broni, nowego środka lub nowej metody prowadzenia wojny Wysoka Umawiająca się Strona jest obowiązana ustalić, czy ich zastosowanie byłoby w pewnych lub we wszelkich okolicznościach zakazane przez postanowienia niniejszego protokołu lub przez jakiegokolwiek inny przepis prawa międzynarodowego odnoszący się do tej Wysokiej Umawiającej się Strony”. Prawny przegląd broni jest jednym z zagadnień szeroko omawianych przez państwa i ekspertów podczas dyskusji o LAWS na forum Konwencji CCW⁴¹, dlatego należy przedstawić najważniejsze rozważania dotyczące doniosłości i przydatności tego mechanizmu w odniesieniu do nowych technologii wojskowych oraz ich zgodności z MPHKZ⁴².

Zobowiązanie do badania legalności broni jest istotne w kontekście zapewnienia zgodności z MPHKZ i MPPCz ze względu na omawiane wcześniej cechy charakterystyczne LAWS, które powodują przesunięcie krytycznego punktu odniesienia z chwili podejmowania decyzji o użyciu danego środka walki i wykonywania ataku na etap rozwijania i odpowiedniego programowania LAWS. Niestety tylko nieliczne państwa posiadają sformalizowane mechanizmy przeprowadzania prawnych przeglądów broni zgodnie z art. 36 PD I⁴³, a w praktyce, mimo zobowiązania do każdorazowego badania broni wprowadzanej do arsenału sił zbrojnych danego państwa, część z nich opiera się na domniemaniu o przeprowadzeniu takiego badania przez państwo producenta i uznaje, niesłusznie, że zwalnia je ono z tego obowiązku. Mimo głosów doktryny doszukujących się obowiązku wykonywania przeglądu prawnego broni w normach MPHKZ

⁴¹ Więcej: Dokument roboczy przygotowany przez Argentynę, przedstawiony podczas spotkania GGE w dniu 4 kwietnia 2018 roku, CCW/GGE.1/2018/WP.2, dostępne na: <https://perma.cc/XYL2-V9H9> (dostęp 31.08.2020).

⁴² Więcej: J. Farrant, Ch.M. Ford, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 389–422; I. Daoust, R. Coup-land, R. Ishoe, *New Wars, New Weapons? The Obligation of States to Assess the Legality of Means and Methods of Warfare*, IRRC, vol. 84, issue 846, 2002, s. 346–363; A. Backstorm, I. Henderson, *New Capabilities in Warfare: An Overview of Contemporary Technological Developments and the Associated Legal and Engineering Issues in Article 36 Weapons Reviews*, IRRC, vol. 94, issue 886, 2012, s. 483–514; J. McClelland, *The Review of Weapons in Accordance with Article 36 of Additional Protocol I*, IRRC, vol. 85, issue 850, 2003, s. 397–415; W.H. Parks, *Conventional Weapons and Weapons Reviews*, „Yearbook of International Humanitarian Law”, vol. 8, 2005, s. 55–142.

⁴³ Badanie to przeprowadzają na pewno następujące państwa: Australia, Austria, Belgia, Chiny, Dania, Francja, Holandia, Irlandia, Izrael, Kanada, Meksyk, Niemcy, Norwegia, Nowa Zelandia, Rosja, Stany Zjednoczone, Szwajcaria, Szwecja, Wielka Brytania. Zob. J. Farrant, Ch.M. Ford, *Autonomous...*, s. 391, przypis 9; N. Jevglevska, *Weapons Review Obligation under Customary International Law*, „International Law Studies”, vol. 94, 2018, s. 186–221.

o charakterze ogólnym⁴⁴ ani norma tak szczegółowa jak wynikająca z art. 36 PD I, ani norma sprowadzająca się do badania broni przed ich rozmieszczeniem na polu walki nie stanowią norm prawa zwyczajowego⁴⁵. Co ciekawe, Stany Zjednoczone postanowiły wdrożyć taką procedurę na podstawie prawa krajowego już w 1975 roku (a zatem dwa lata przed przyjęciem PD I w ogóle) i do dzisiaj stanowi ona podstawowy element polityki zbrojeniowej, również w odniesieniu do LAWS⁴⁶. Jest to istotne z trzech względów: po pierwsze, Stany Zjednoczone są jednym z mocarstw militarnych i głównych producentów uzbrojenia na świecie, po drugie, mimo podpisania PD I nadal nie dokonały jego ratyfikacji, a po trzecie, dokonując prawnego przeglądu nowych broni, zaliczają się do wąskiej grupy państw, które w praktyce wykonują to zobowiązanie. W rezultacie należy uznać, że zobowiązania traktatowego z art. 36 PD I część państw nie wykonuje, brak jest norm zwyczajowych w tym zakresie, a niektóre państwa opierają swą praktykę wyłącznie na normach prawa krajowego. W związku z powyższym, standard dokonywania prawnych przeglądów broni należy uznać za bardzo niski, co przekłada się na zwiększenie ryzyka nabycia, rozwijania i stosowania przez państwa środków walki w sposób niezgodny z prawem międzynarodowym.

Natomiast jeśli chodzi o praktyczny charakter tej procedury, to w doktrynie kładzie się nacisk na cztery dobre praktyki, które powinna ona uwzględniać⁴⁷. Po pierwsze, mechanizm ten powinien mieć multidyscyplinarny charakter lub przynajmniej angażować prawników, którzy mają specjalistyczną wiedzę techniczną pozwalającą im na zrozumienie natury i wyników testowania broni⁴⁸. Po drugie, zakres badania legalności powinny wyznaczać planowane i normalne okoliczności używania badanej broni⁴⁹. Po trzecie, mechanizm powinien opierać się na

⁴⁴ William Boothby uznaje, że mimo braku charakteru prawa zwyczajowego zobowiązanie do badania legalności broni i ich testowania przed użyciem jest domniemanym obowiązkiem państw wynikającym z takich ogólnych zobowiązań jak art. 1–3 IV KH i wspólny art. 1 KG o węższym zakresie niż art. 36 PD I. Wystąpienie podczas International Summer School „International Humanitarian Law: Current Developments and Challenges”, Kalliopi Koufa Foundation, Saloniki 2017.

⁴⁵ N. Jevglevskaia, *Weapons Review...*, *op. cit.*, s. 220–221

⁴⁶ Dyrektywa 3000.09, s. 7.

⁴⁷ MKCK, *A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare Measures to Implement Article 36 of Additional Protocol I of 1977*, Geneva 2006, dostępne na: www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0902.pdf s. 1–28 (dostęp 31.08.2020).

⁴⁸ W niektórych państwach przegląd prawny wykonuje grupa osób, w skład której wchodzi m.in. lekarze, technicy i prawnicy.

⁴⁹ Nie chodzi tutaj o zbadanie wszelkich prawdopodobnych metod użycia, gdyż w oczywisty sposób byłoby to niemożliwe ze względów praktycznych oraz miałyby się z celem badania broni, która zazwyczaj rozwijana jest z myślą o danej metodzie walki lub przeznaczeniu. W przeciwnym wypadku każda broń mogłaby zostać uznana za niedopuszczalną ze względu na możliwość jej użycia wbrew przeznaczeniu. Państwa są zobowiązane do badania legalności broni w świetle jej normalnego lub spodziewanego użycia.

jasnym podziale ról człowieka i agenta programowego⁵⁰. Po czwarte, optymalna procedura powinna uwzględniać trzy momenty w całej procedurze rozwoju i używania LAWS:

- (1) podejmowanie decyzji o przejściu z fazy badania do fazy rozwoju,
- (2) rozmieszczenie broni na polu walki oraz
- (3) po rozmieszczeniu broni na polu walki, z uwzględnieniem informacji zwrotnej o praktycznej funkcjonalności broni⁵¹.

Co więcej, wśród państw zabierających głos na forum Konwencji CCW panuje konsens co do tego, że ocena ryzyka i środki je ograniczające⁵² powinny być częścią cyklu projektowania, rozwoju, testowania i wdrażania tego typu technologii⁵³. Wreszcie, MKCK zaleca również umożliwianie publicznego dostępu do wyników tych procedur w celu zwiększenia transparentności oraz wzmacniania współpracy między państwami, choć takie zobowiązanie nie wynika wprost z art. 36 PD I⁵⁴ ani nie jest często stosowane w praktyce⁵⁵.

2.2.2. Praktyczne wyzwania związane z nowymi technologiami

Badanie legalności LAWS oraz innych przełomowych technologii wojskowych opartych na sztucznej inteligencji oraz skomplikowanym oprogramowaniu charakteryzuje się swoistymi problemami. Jednym z nich jest zakres obowiązku badania legalności w przypadku modyfikacji oprogramowania będącego przecież centralnym układem sterowania tych broni. Wydaje się, że brakuje wymogu każdorazowego powtarzania procesu w przypadku np. aktualizacji oprogramowania, a obowiązek ten odnawia się jedynie wtedy, gdy zmiana ulega parametr w istotny sposób wpływający na działanie operacyjne środka walki⁵⁶. Ze względu na ciągły i nieprzewidywalny charakter procesu uczenia maszynowego i głębokiego uczenia się, wśród ekspertów panuje zgoda, że badanie legalności au-

⁵⁰ Badanie legalności odnosiłoby się do konkretnego modelu LAWS zgodnie z przedstawionym zamierzonym wykorzystaniem i konkretnymi parametrami, a nie do całej kategorii, która jest obszerna pojęciowo.

⁵¹ Praktyka ta wskazuje na konieczność odpowiedniej organizacji współpracy i komunikacji między poszczególnymi jednostkami zaangażowanymi w cały proces od podjęcia decyzji o rozwoju lub nabyciu broni do oceny jej przydatności w konkretnych działaniach bojowych.

⁵² Można do nich zaliczyć rygorystyczne testowanie i ocenę systemów, przeglądy prawne, łatwo zrozumiałe interfejsy i kontrolę na linii człowiek–maszyna, szkolenie personelu, ustanawianie doktryn i procedur oraz określanie zasad użycia broni przez odpowiednie ROE. Raport ze spotkań GGE w 2019 roku, *op. cit.*, pkt 23.

⁵³ *Ibidem*, załącznik IV.

⁵⁴ MKCK powołuje się tutaj wprost na ogólne zobowiązanie do zapewnienia poszanowania MPHKZ we wszelkich okolicznościach ze wspólnego art. 1 KG.

⁵⁵ MKCK, *A Guide to the Legal Review...*, *op. cit.*, s. 27.

⁵⁶ Więcej o znaczeniu „nowości” badanej broni, szczególnie w odniesieniu do broni wyposażonej w sztuczną inteligencję: J. Farrant, Ch.M. Ford, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 402; W. Boothby, *Weapons...*, *op. cit.*, s. 355.

tonomicznych systemów śmiertelności broni należy powtarzać okresowo albo po każdym użyciu⁵⁷.

Ponadto w celu przeprowadzenia pełnego badania konieczny jest dostęp do odpowiednich danych⁵⁸ oraz ekspertyz⁵⁹, które pozwolą ocenić zdolność LAWS do działania zgodnego z zasadami targetingu. Logiczne jest, że o złożoności procedury prawnego przeglądu LAWS będzie decydować zaawansowanie technologii, czasowy i geograficzny zakres użycia oraz natura środowiska, w jakim dany system ma być używany⁶⁰. Wskazuje to na kolejny aspekt, a mianowicie że prawnicy odpowiedzialni za przeprowadzenie tego badania będą musieli mieć odpowiednią wiedzę, aby zrozumieć naturę LAWS i przedstawić zamawiającemu dowódcy opinię, czy zdolności tych systemów spełniają wymogi stawiane przez zadanie i cel misji oraz czy minimalizują ryzyko wystąpienia niedopuszczalnych błędów⁶¹. Z art. 36 PD I nie wynika, czy rezultat takiego badania powinien być wiążący dla państw, jednak w przypadku stwierdzenia nielegalności danej broni państwo nie powinno przystępować do procedur nabywczych ani do jej użytkowania, mogłoby to bowiem naruszyć jego prawnomiędzynarodowe zobowiązania. Konkluzje dotyczące ograniczeń legalności użycia danej broni powinny być dalej zawarte w odpowiednich instrukcjach użycia i koncepcjach operacyjnych, a także być włączone do programu szkoleniowego żołnierzy.

Liczne obawy i zastrzeżenia odnoszące się do ryzyka związanego z rozwojem i używaniem LAWS mogą okazać się bezprzedmiotowe, o ile państwa będą w sposób systematyczny i uwzględniający dobre praktyki przeprowadzać badanie legalności broni. Warto zauważyć, że państwa dyskutujące o LAWS na forum Konwencji CCW są świadome niskiej funkcjonalności tego mechanizmu, a raczej jego rzadkiego stosowania wynikającego z braku dotychczasowej praktyki. Dostrzegając jego potencjał wobec regulacji LAWS i innych przełomowych technologii, które mogą przynieść najbliższe dekady, postulowano nawet ustanowienie ujednoliconego kodeksu dobrych praktyk, z którego mogłyby korzystać wszystkie państwa. W tym celu podczas spotkania GGE w 2019 roku Argentyna wezwała wszystkie państwa do wymiany informacji o krajowych

⁵⁷ J. Farrant, Ch.M. Ford, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 407.

⁵⁸ Za takie istotne dane można uznać m.in. planowany promień niszczenia, naturę mechanizmu powodowania obrażeń, planowane lub dopuszczalne warunki stosowania, wyniki każdego testu dotyczącego dokładności, niezawodności, skuteczności, obrażeń, poziomu awaryjności, oddziaływania broni i jej elementów na środowisko broni, istniejącą metodę osiągania przewagi wojskowej, do czego broń ta jest przewidziana.

⁵⁹ Do najbardziej prawdopodobnych ekspertów w przypadku LAWS można zaliczyć informatyków, inżynierów, robotyków, lekarzy, psychologów, specjalistów ds. ochrony środowiska i prawników.

⁶⁰ Raport War-Algorithm, *op. cit.*, s. 66.

⁶¹ G.S. Corn, *Autonomous Weapons Systems: Managing the Inevitability of 'Taking the Man Out of the Loop'*, [w:] N. Bhuta et al. (red.), *Autonomous Weapons Systems*, *op. cit.*, s. 228.

mechanizmach przeglądu (jak również o obecnym prawodawstwie), ustanowionych zgodnie z art. 36 PD I, przez udzielenie odpowiedzi na przygotowany kwestionariusz⁶².

2.3. Legalność *per se* i legalność użycia LAWS

2.3.1. Ograniczone prawo doboru środków i metod walki

Pierwsza podstawowa zasada oceny legalności środków i metod walki, wyrażona w art. 35 ust. 2 PD I, mówi o tym, że w każdym konflikcie zbrojnym prawo stron do doboru metod i środków prowadzenia działań bojowych nie jest nieograniczone. Wynika z tego, że nowatorski charakter technologii nie stwarza wokół niej próżni prawnej, przeciwnie, nowe technologie powinny być rozwijane zgodnie z obowiązującym prawem i wypełniać jego cele.

W tym kontekście szczegółowa regulacja autonomicznych systemów śmiertelnej broni w umowie międzynarodowej jest pożądana w przypadku zidentyfikowania luk lub niejasności i rozbieżności, które mogłyby zaważyć na postępowaniu stron w konflikcie zbrojnym, a szczególnie zniweczyć wysiłki humanitaryzacji działań bojowych. Nie oznacza to jednak, że bez takiego instrumentu państwa będą mogły dowolnie używać tych systemów.

2.3.2. Zakaz powodowania niepotrzebnego cierpienia i nadmiernego okrucieństwa

Druga zasada podstawowa z art. 35 ust. 2 PD I, odwołuje się do tzw. zasady SIrUS, czyli zakazu powodowania niepotrzebnego cierpienia i nadmiernego okrucieństwa, choć w tekście przepisu zakazane jest tylko stosowanie broni, pocisków i materiałów, a także metod prowadzenia wojny, które mogą powodować jedynie zbędne cierpienia. Na zakaz powodowania zbędnego czy niepotrzebnego cierpienia państwa powołują się również w Deklaracji Petersburskiej z 1868 roku⁶³ oraz Regulaminie haskim. Ponadto brytyjski podręcznik wojskowy prawa konfliktów zbrojnych uznaje go za zasadę przewodnią prawa broni⁶⁴. Jak słusznie zauważa sędzia Rosalyn Higgins, niepotrzebne cierpienie nie oznacza jakiegos

⁶² Kwestionariusz przedstawiony przez Argentynę podczas spotkania GGE w dniu 29 marca 2019 roku, CCW/GGE.1/2019/WP.6, dostępne na: <https://perma.cc/7UVP-9YFV> (dostęp 31.08.2020).

⁶³ Deklaracja petersburska z 29 listopada (11 grudnia) 1868 roku zabraniająca używania pocisków wagi mniejszej niż 400 g, które by były wybuchające lub zawierały materię piorunującą czy zapalną.

⁶⁴ UK Ministry of Defence, *The Manual of the Law of Armed Conflict*, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 101, § 6.1.

przerazającego cierpienia⁶⁵, ale brakuje obiektywnie wyznaczonego poziomu cierpienia, od którego począwszy, moglibyśmy mówić o naruszeniu tej ogólnej zasady MPHKZ⁶⁶.

Jean Pictet przedstawia zakaz powodowania zbędnego cierpienia jako trzyetapowy test, który pozwala na zminimalizowanie szans, że sposób, w jaki prowadzone będą działania zbrojne, mógłby prowadzić do powodowania niepotrzebnego cierpienia. Po pierwsze, w przypadku wyboru i używania konkretnej broni, należy uwzględniać względy humanitaryzmu i konieczności wojskowej, co ze względu na ogólność tego twierdzenia może powodować praktyczne wątpliwości. Po drugie, jeśli umiemy wyeliminować przeciwnika przez schwytanie go, nie należy go ranić, a jeśli można osiągnąć ten sam efekt przez ranienie go, nie należy go zabijać (tzw. koncepcja *least harmful means*). Po trzecie, jeśli dla osiągnięcia tej samej korzyści wojskowej mamy do dyspozycji dwa środki, z których jeden powoduje mniejsze szkody i cierpienia, to właśnie ten należy wybrać⁶⁷. Rozważania Picteta miały istotny wpływ na podejście doktryny do rozumienia i interpretowania tej podstawowej zasady MPHKZ⁶⁸.

Zakaz powodowania niepotrzebnego cierpienia łączy się nierozzerwalnie z zakazem nadmiernego okrucieństwa wynikającym z samej natury czy specyfiki danego środka walki bez względu na sposób jego użycia (podejście *design-based*⁶⁹). W rezultacie zakazane jest używanie środków i metod walki, które przekraczają tolerowany poziom cierpienia, a idąc dalej, zakaz ten dotyczy również broni niepotrzebnie okrutnych, broni nierozróżniających (ang. *indiscriminate*) oraz metod wojny totalnej⁷⁰. Wśród przykładów środków powodujących niepotrzebne cierpienie można wymienić pociski wypełnione szkłem (gdyż nie można ich wykryć promieniami Roentgena), kule o nieregularnym kształcie, kule dum-dum, włócznie z kolczastą głowicą, zatrute kule oraz każdą inną broń zaprojektowaną lub zmodyfikowaną tak, by zwiększyć cierpienie ofiar ataku⁷¹.

Jednocześnie zasadę tę może naruszyć użycie broni co do zasady legalnej *per se* w sposób, który będzie powodował zbędne cierpienia. W takiej sytuacji nie sam środek, lecz metoda walki będzie niedopuszczalna. Dobrym przykładem

⁶⁵ Opinia odrębna sędzi R. Higgins do opinii doradczej MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § 24.

⁶⁶ H. Meyrowitz, *The Principle of Superfluous Injury or Unnecessary Suffering: From the Declaration of St. Petersburg of 1868 to Additional Protocol I of 1977*, IRRC, vol. 34, issue 299, 1994, s. 98–122.

⁶⁷ J. Pictet, *Le droit humanitaire et la protection des victimes de la guerre*, Institut Henry-Dunant, Genève 1973, s. 91.

⁶⁸ Zob. opinię doradczą MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § 257.

⁶⁹ Więcej o podejściu *design-based* i *effect-based*: W. Boothby, *Weapons...*, *op. cit.*, s. 347–349.

⁷⁰ J. Pictet, *Le développement et principes du droit international humanitaire*, Institut Henry-Dunant, Genève-Paris 1983, s. 92.

⁷¹ G.S. Corn et al., *The Law of Armed Conflict: An Operational Approach*, Wolters Kluwer, New York 2012, s. 189.

jest użycie miotacza ognia, legalnej broni zaprojektowanej jako defoliant (środek chemiczny do usuwania liści), przeciwko kombatantom z zamiarem spowodowania ich cierpienia, mimo że dostępne są inne, równie skuteczne i bardziej humanitarne środki⁷². Należy jednak zwrócić uwagę, że sama broń w tym przypadku nie jest uznawana za niezgodną z zakazem powodowania niepotrzebnego cierpienia, gdyż w przypadku oceny jej legalności bierze się pod uwagę zamiar twórców i projekt broni, a nie jej potencjalne zastosowania i efekty, które dopiero mogą prowadzić do złamania powyższego zakazu (*design-based approach*)⁷³.

Mimo że określenia „nadmierne” i „niepotrzebne” wskazują na porównanie, a nie na wartość absolutną, w normach prawa traktatowego i zwyczajowego próżno szukać definicji poziomu, przy którym można już mówić o nadmiernym okrucieństwie czy niepotrzebnym cierpieniu. W rezultacie kazuistyczna ocena połączona z dowolnością interpretacji może prowadzić do wynikających z tej zasady jedynie iluzorycznych ograniczeń, pozbawionych odpowiednich mechanizmów kontrolnych⁷⁴.

Jedną z prób wprowadzenia obiektywnego znaczenia nadmiernego okrucieństwa i niepotrzebnego cierpienia był projekt kryjący się pod nazwą „SirUS”, zainicjowany przez MKCK w 1996 roku⁷⁵, który jednak po ostrej krytyce ekspertów z wielu dziedzin został zawieszony pięć lat później. Podstawowym założeniem projektu było przeanalizowanie danych medycznych⁷⁶ pochodzących ze szpitali polowych MKCK i oszacowanie skutków używania pewnych broni konwencjonalnych w celu ustalenia, czym są nadmierne okrucieństwo i niepotrzebne cierpienie⁷⁷. Było to podejście innowacyjne, zważywszy że wprowadzone do tego czasu zakazy i ograniczenia użycia środków walki opierały się przede wszystkim na aspektach technologicznych, a nie na rzeczywistym wpływie na życie i zdrowie ludzi⁷⁸. Eksperti MKCK zdołali zidentyfikować cztery kryteria,

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Więcej o rozbieżnościach językowych Deklaracji Brukselskiej z 1874 roku, Deklaracji Haskich z 1899 i 1907 roku, PD I oraz Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie 17 lipca 1998 roku (dalej: Statut Rzymski), dotyczących zwrotów „calculated to” oraz „of a nature to”, S. Watts, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 546–551.

⁷⁴ M. Żeligowski, *Nadmierne cierpienie jako granica dopuszczalności środków walki zbrojnej*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations”, nr 3–4, 2008, s. 165–166.

⁷⁵ Będącą akronimem angielskiego wyrażenia oznaczającego nadmierne obrażenia lub zbędne cierpienia – ang. *Superfluous Injury or Unnecessary Suffering*.

⁷⁶ Jednak już przed jego zainicjowaniem nieformalna grupa ekspertów medycznych wypożyczała się o trudnościach, jakie sprawia obiektywne oszacowanie cierpienia i bólu w odniesieniu do pojedynczych pacjentów. Zob. Y. Sandoz, Ch. Swinarski, B. Zimmermann, *Commentary on the additional protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Martinus Nijhoff, Geneva 1987, § 1429.

⁷⁷ Więcej: M. Marcinko, *Projekt SirUS i zakaz stosowania broni powodującej nadmierne obrażenia lub zbędne cierpienia*, „Zeszyt Problemowy – Towarzystwo Wiedzy Obronnej”, nr 3 (63), 2010, s. 87–100.

⁷⁸ Próby wprowadzenia metody oceniania danych środków walki na podstawie ich efektów (ang. *effect-based approach*) nie spotkały się z aprobatą państw ani doktryny, które opierają się

według których należałoby przypisać danej broni skutek w postaci powodowania nadmiernego okrucieństwa lub niepotrzebnych cierpień⁷⁹. Rezultaty projektu miały ułatwić państwom podejmowanie decyzji w ramach przeglądu prawnego prowadzonego zgodnie z art. 36 PD I. Mimo chwalebnych intencji ostrze krytyki zostało skierowane na kwestie braku przejrzystości metodologicznej, nie-reprezentatywności analizowanych danych, jak również zupełnego pominięcia kwestii konieczności wojskowej⁸⁰. Mimo braku implementacji standardów zaproponowanych przez twórców SIrUS mogą one stanowić jeden z punktów odniesienia, szczególnie w kwestii konieczności wzmocnienia mechanizmu z art. 36 PD I.

W praktyce ograniczonej liczby państw mających rozwinięty mechanizm przeglądowy z art. 36 PD I można zauważyć, że zwyczajowo przy okazji analizowania broni pod kątem tego zakazu stosuje się podejście multidyscyplinarne uwzględniające czynniki medyczne, takie jak dotkliwość poniesionych obrażeń, poziom bólu w wyniku zranienia daną bronią, czas trwania cierpienia lub niedyspozycji, wskaźnik śmiertelności, częstotliwość występowania trwałych obrażeń lub zniekształceń oraz możliwość przeprowadzenia leczenia w terenie⁸¹. Ponadto szacowanie poziomu powodowanego cierpienia uwzględnia dostępność, skuteczność i efekty innych istniejących broni, których można użyć do osiągnięcia tego samego celu, a sama konieczność zadania cierpienia powinna być oceniana wraz z użytecznością dostępnych broni⁸². W tradycyjnej ocenie uwzględnia się przede wszystkim aspekty medyczne i wojskowe, jednak warto dodać, że w przypadku Protokołu V do Konwencji CCW o zakazie używania oślepiających broni laserowych państwa zwróciły uwagę również na dalekosiężne skutki natury społecznej, a mianowicie konieczność objęcia opieką oślepionych weteranów wojennych⁸³. Wydaje się zatem, że teoretycznie możliwe jest rozszerzenie spektrum badania i uwzględnienie innych aspektów wpływających na społeczeństwo już po zakończeniu działań wojennych, co wydaje się interesujące w perspektywie używania LAWS. Jednak bez ujednolicenia podejścia do

na ocenie projektu i zamiaru, jaki przyświecał twórcom danego środka walki (ang. *design or specific intent approach*).

⁷⁹ Kryterium 1: specyficzna choroba, specyficzny nieprawidłowy stan fizjologiczny, specyficzny nieprawidłowy stan psychiczny, specyficzne i trwałe kalectwo lub specyficzne oszpecenie; Kryterium 2: współczynnik śmiertelności na polu walki przekraczający 25% lub współczynnik śmiertelności w szpitalu przekraczający 5%; Kryterium 3: odniesione rany kwalifikowane jako obrażenia 3 stopnia według klasyfikacji obrażeń przyjętej przez MKCK; Kryterium 4: skutki użycia broni, w stosunku do których nie można zastosować znanych i sprawdzonych metod leczenia. Zob. M. Marcinko, *Projekt SIrUS...*, *op. cit.*, s. 91.

⁸⁰ J. McClelland, *The Review...*, *op. cit.*, s. 400.

⁸¹ B.M. Carnahan, M. Robertson, *The Protocol on 'Blinding Laser Weapons': A New Direction for International Humanitarian Law*, „American Journal of International Law”, vol. 90, issue 3, 1996, s. 485.

⁸² UK Ministry of Defence, *The Manual...*, *op. cit.*, s. 102, § 6.1.2.

⁸³ B.M. Carnahan, M. Robertson, *The Protocol...*, *op. cit.*, s. 485–486.

konkretnych środków walki, na drodze normy traktatowej, istnieje duże prawdopodobieństwo rozbieżności w kazuistycznej ocenie środków walki pod kątem tej zasady przez pojedyncze państwa stosujące mechanizm z art. 36 PD I.

Z zasady wyrażonej w art. 35 ust. 2 PD I wynikają konkretne reguły zastosowania zakazu powodowania niepotrzebnego cierpienia. Ponownie zakaz ten, którego rozwinięciem jest Konwencja CCW i protokół dotyczący laserowych broni oślepiających, wskazuje, że broń najbardziej okrutna nie jest wcale najbardziej skuteczna i pomocna w osiągnięciu legalnych celów wojennych. Doniosłość zakazu powodowania niepotrzebnego cierpienia oraz nadmiernego okrucieństwa jest niepodważalna, jednak pojęcia te same w sobie nie dostarczają jasnej, natychmiastowej i rozstrzygającej informacji o nielegalności samego środka walki. Wydaje się również, że w obliczu abstrakcyjnej zawichości i funkcjonalnego znaczenia omawianych zakazów nieunikniona jest kazuistyczna ocena konkretnej broni, zastosowanych metod walki oraz spowodowanych obrażeń⁸⁴.

Ze względu na charakterystykę LAWS należy zastanowić się, czy sam fakt autonomicznego podejmowania decyzji o wykonaniu ataku można zakwalifikować jako powodujący niepotrzebne cierpienie i nadmierne okrucieństwo u kombatantów będących ofiarami takiego ataku. W pozostałym zakresie śmiertelności broni, którymi będą dysponować autonomiczne systemy, podlegają osobnej ocenie zgodności z zasadą SIrUS. Ze względu na trudność w określeniu standardu niepotrzebnego cierpienia, które przez MTS zostało zdefiniowane jako wyrządzenie szkody większej, niż jest to nieuniknione w celu osiągnięcia legalnych celów wojskowych, jedynie nieliczne bronie uznano za niezgodne z tą zasadą⁸⁵. Wydaje się, że zakaz ten obejmuje powodowanie cierpienia, któremu nie można przypisać żadnej wojskowej korzyści, a w przypadku LAWS to właśnie sama autonomia stanowi największą zaletę pozwalającą na ochronę własnych żołnierzy.

Z kolei ze strony przeciwników LAWS pojawiają się argumenty w kwestii okrucieństwa i cierpienia zasadniczo oparte na moralności i względach humanitaryzmu⁸⁶. Jednym z najczęściej przywoływanych argumentów jest usunięcie możliwości podejmowania decyzji przez ludzi i powiązane z tym zagrożenie bezpieczeństwa publicznego na poziomie psychicznym, wynikające ze strachu

⁸⁴ Por. test opisany przez: E.R. Cummings, W.A. Solf, H. Almond, W.J. Fenrick, *The Conventional Weapons Convention: A Modest but Useful Treaty*, IRRC, vol. 30, issue 279, 1990, s. 498–500.

⁸⁵ Warto zauważyć, że sam zakaz nakazuje oszacowanie potencjalnych szkód w sposób abstrakcyjny, gdyż w praktyce każdej broni można użyć w niewłaściwy sposób mimo wcześniejszego uznania jej za legalną *per se*. Wobec tego za niezgodne z zasadą SIrUS można uznać jedynie najbardziej oczywiste przypadki.

⁸⁶ K. Anderson, M. Waxman, *Law and Ethics for Autonomous Weapon Systems: Why a Ban Won't Work and How the Laws of War Can*, A National Security and Law Essay, Hoover Institution, 9.04.2013, s. 15, dostępne na: http://media.hoover.org/sites/default/files/documents/Anderson-Waxman_LawAndEthics_r2_FINAL.pdf (dostęp 31.08.2020).

przed brakiem przewidywalności i ewentualnymi błędami LAWS. Wydaje się jednak, że argument psychologiczny, nie mający precedensu, jest co najmniej nieoczywisty w odniesieniu do zakazu powodowania niepotrzebnego cierpienia i nadmiernego okrucieństwa, wymagałby więc dużego wysiłku negocyjacyjnego, który może nie przynieść oczekiwanych rezultatów. W tym kontekście warto również przywołać *trudny przypadek* (ang. *hard case*) broni jądrowej, która nie została uznana przez MTS za jednoznacznie sprzeczną z omawianą zasadą (nielegalną *per se*) mimo tragicznych skutków, jakie wywołało jej użycie podczas II wojny światowej, i mimo istniejącej do dziś obawy przed jej ponownym użyciem. Z praktyki państw wynika, że dopiero bezpośrednie uregulowanie danego środka walki, np. w protokole do Konwencji CCW, może rozwiązać wątpliwości co do posiadania lub nie takiego charakteru przez dany środek lub metodę walki⁸⁷.

2.3.3. Ochrona środowiska naturalnego

Trzecia zasada podstawowa z art. 35 ust. 3 PD I zabrania stosowania „metod i środków prowadzenia wojny, których celem jest wywoływanie rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku naturalnym lub po których można oczekiwać, że takie szkody wywołają”. Uzupełnieniem powyższej ogólnej zasady ochrony środowiska jako całościowej wartości jest art. 55 PD I, który stanowi, że „podczas działań wojennych należy troszczyć się o ochronę środowiska naturalnego przed szkodami rozległymi, długotrwałymi i poważnymi. Ochrona obejmuje zakaz stosowania metod lub środków walki, które zmierzają albo które mogą zmierzać do wywołania takich szkód w środowisku naturalnym i przez to zagrozić zdrowiu lub przetrwaniu ludności”. Warto zwrócić uwagę, że w przeciwieństwie do standardu ustanowionego w Konwencji z 1978 roku o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych wrogich celach⁸⁸, postulat z PD I wymaga spełnienia warunków rozległych, długotrwałych i poważnych szkód kumulatywnie⁸⁹. W rezultacie omawiany standard nie ma na celu ochrony środowiska naturalnego, które może incydentalnie ucierpieć w wyniku prowadzonych działań bojowych, lecz raczej ma chronić przed długotrwałymi skutkami, liczącymi w dekadach, które mogłyby zagrozić przeżyciu ludności cywilnej i stwarzać

⁸⁷ Na takim założeniu opierali się również twórcy TPNW (zob. tekst preambuły, w tym nawiązanie do pojęcia „hibakusha”). UNODA, *Hibakusha*, dostępne na: www.un.org/disarmament/education/slideshow/hibakusha/ (dostęp 31.08.2020).

⁸⁸ Konwencja o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych wrogich celach z 8 maja 1977 roku (dalej: ENMOD).

⁸⁹ Art. 1 „zobowiązuje się do niewykorzystywania w celach militarnych lub jakichkolwiek innych wrogich celach technicznych środków oddziaływania na środowisko powodujących rozległe, trwałe lub poważne następstwa jako sposobu powodowania zniszczeń, wyrządzania szkód lub strat jakimkolwiek innemu państwu będącemu Stroną”. W PD I użyto łącznika „i” podczas gdy w ENMOD „lub”.

ryzyko poważnych problemów zdrowotnych⁹⁰. Powyższe postanowienie zostało wprowadzone w konsekwencji wojny w Wietnamie, podczas której amerykańskie siły zbrojne stosowały herbicydy. Współcześnie wśród środków walki wpływających negatywnie na środowisko wymienia się m.in. sarin (broń chemiczna użyta w okolicach Ghouty w Syrii w 2013 roku⁹¹) oraz pociski ze zubożonym uranem⁹² (użyte m.in. przez wojska amerykańskie w Iraku w 2003 roku⁹³).

Wobec tego, o ile LAWS nie będą wyposażone w broń mogące stwarzać podobne zagrożenie (określone kumulatywnie), wydaje się, że sama kwestia autonomiczności działania nie jest problematyczna w świetle tych postanowień.

2.3.4. Zasada rozróżniania

Ostatnią zasadą odnoszącą się do oceny legalności środków i metod walki, która ma również charakter normy zwyczajowej⁹⁴, jest zakaz używania broni, których „skutki nie mogą być ograniczone do określonego celu wojskowego”, albo takich, które „mogą godzić bez rozróżnienia w cele wojskowe i w osoby cywilne lub w dobra o charakterze cywilnym” (art. 51 ust. 4 lit. b i c PD I). Stanowi ona parafrazę doktryny Rousseau-Portalisa mówiącej o tym, że wojna toczy się między państwami, a nie ludźmi, więc jedynymi legalnymi celami są emanacje państwa, tj. cele wojskowe⁹⁵. Wynika to z natury celów wojskowych, które efektywnie wzmacniają wysiłek bojowy, w związku z czym mogą być atakowane, podczas gdy osoby i obiekty cywilne nie wnoszą podobnego wkładu, a zatem są chronione⁹⁶. Zgodnie z Deklaracją Petersburską z 1868 roku, należy dążyć do osłabienia sił nieprzyjacielskich, ale tylko przez oddziaływanie na nie bezpośrednio, a nie przez ataki i naciski wywierane na ludność cywilną,

⁹⁰ W. Boothby, *Weapons...*, *op. cit.*, s. 82–83.

⁹¹ A/68/663–S/2013/735, 13.12.2013.

⁹² K. Hulme, *Radiation Warfare: A Review of the Legality of Depleted Uranium Weaponry*, „Canadian Yearbook of International Law”, vol. 43, 2006, s. 197–296.

⁹³ R. Edwards, *US fired depleted uranium at civilian areas in 2003 Iraq war; report finds*, „The Guardian”, 19.01.2014, dostępne na: www.theguardian.com/world/2014/jun/19/us-depleted-uranium-weapons-civilian-areas-iraq (dostęp 31.08.2020).

⁹⁴ Opinia doradcza MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § 76.

⁹⁵ „Wojna nie jest więc bynajmniej stosunkiem człowieka do człowieka, ale stosunkiem państwa do państwa, w którym jednostki stają się nieprzyjaciółmi niejako przypadkowo, nie jako ludzie ani nawet obywatele, tylko jako żołnierze [...] Ponieważ celem wojny jest zniszczenie państwa nieprzyjaciela, wolno zabijać jego obrońców, dopóki mają broń w rękę; ale kiedy ją składają i poddają się, przestają być wrogami lub narzędziem wroga, stają się znowu tylko ludźmi i nie mamy więcej prawa decydować o ich życiu” (J.J. Rousseau, *Umowa społeczna*, przeł. A. Peretiatkowicz, Poznań 1920, s. 17–18). Należy dodać, że doktryna Rousseau-Portalisa wywarła duży wpływ na kontynentalną naukę prawa, pozostając marginalizowaną w doktrynie Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii.

⁹⁶ Ponadto zasada ta ma mocne utylitarne zabarwienie, gdyż wojsko w gruncie rzeczy nie jest zainteresowane marnowaniem zasobów na cele, które nie przyniosą mu korzyści militarnej.

aby w konsekwencji zmusić przywódców politycznych do poddania się i w ten sposób doprowadzić do błyskawicznego zakończenia konfliktu⁹⁷.

Podstawową zasadą ochrony ludności cywilnej oraz dóbr o charakterze cywilnym przed skutkami działań wojennych jest ciągła konieczność odróżniania ludności cywilnej od osobowych celów wojskowych oraz dóbr o charakterze cywilnym od rzeczowych celów wojskowych, a w rezultacie kierowanie operacji wojskowych jedynie przeciwko celom wojskowym (art. 48 PD I)⁹⁸. Określenie „bez rozróżniania” (art. 51 ust. 5 PD I) odnosi się zatem do metod i środków walki, które ze względu na swoje właściwości nie mają wystarczającej precyzji, która umożliwiłaby im rozróżnianie między rzeczowymi celami wojskowymi a osobami i obiektami cywilnymi. Ponadto zabronione są metody i środki walki, których konsekwencje mogłyby się rozciągnąć w czasie i w przestrzeni w sposób pozbawiony kontroli, a w następstwie mogłyby godzić bez rozróżniania w cele wojskowe i w osoby cywilne lub w dobra o charakterze cywilnym. W szczególności ten ostatni aspekt podkreśla konieczność istnienia pewnego poziomu przewidywalności broni, umożliwiającego kontrolę nad samym atakiem. Przy tym należy zauważyć, że postulowany przez niektórych przedstawicieli doktryny podwyższony standard dotyczący zdolności danej broni do niezawodnego czy wiarygodnego rozróżniania wykracza poza przyjętą i realizowaną w praktyce interpretację zasady rozróżnienia⁹⁹. W rezultacie na gruncie obowiązujących norm nie można oczekiwać, że LAWS będą niezawodne w 100% ani nawet że będą rozróżniać lepiej niż ludzie czy dopuszczalne środki walki¹⁰⁰. Podobnie głosy doktryny wywodzące z zasady rozróżniania obowiązek stosowania amunicji precyzyjnej pozostają w mniejszości¹⁰¹.

Co więcej, rozróżnienie natury danego obiektu czy osoby nie zawsze jest oczywiste czy łatwe, a zwłaszcza sposób prowadzenia współczesnych NKZ utrudnia prawidłową klasyfikację celów wojskowych¹⁰². Na przykład można wymienić dyskusyjny status operatora platform bojowych pojazdów bezzałogowych, hakera

⁹⁷ M. Meyer, *Tearing Down the Facade: A Critical Look at the Current Law on Targeting, the Will of the Enemy and Air Force Doctrine*, „The Air Force Law Review”, vol. 51, 2002, s. 14–26.

⁹⁸ Więcej: P. Grzebyk, *Cele osobowe...*, *op. cit.*

⁹⁹ P.J. Richards, M.N. Schmitt, *Mars Meets Mother Nature: Protecting the Environment during Armed Conflict*, „Stetson Law Review”, vol. 28, 1998, s. 1079.

¹⁰⁰ Przy tym nic nie stoi na przeszkodzie, aby państwa przyjęły w instrumencie dedykowanym LAWS wymóg wyższego poziomu skuteczności np. w postaci XAI lub AGI – jako budulców LAWS. Tymczasem sztuczna inteligencja nawet nie dorównuje zdolnościom intelektualnym człowieka, więc powyższe wymagania i tak nie mogą zostać spełnione.

¹⁰¹ Stosowanie „głupich bomb” (ang. *dumb bombs*) jest nadal dopuszczalne. P. Grzebyk, *Cele wojskowe...*, *op. cit.*, s. 222–223.

¹⁰² *Ibidem*, s. 197–225; M. Sassòli, *Targeting: The Scope and Utility of the Concept of „Military Objectives” for the Protection of Civilians in Contemporary Armed Conflicts*, [w:] D. Wipman, M. Evangelista (red.), *New Wars, New Laws? Applying the Laws of War in 21st Century Conflicts*, Ardsley, New York 2005, s. 193–196.

programującego atak w cyberprzestrzeni¹⁰³, przedmiotów podwójnego lub mieszanego zastosowania, a także brak stosowania się do obowiązku noszenia znaku rozpoznawczego przez członków sił zbrojnych¹⁰⁴. W takich wypadkach decyzję o ataku musi poprzedzać szczegółowa analiza korzyści wojskowej i przewidywalnych strat wśród ludności i obiektów cywilnych¹⁰⁵. Nierzadko zdarzało się, że to właśnie zasada rozróżniania była kwestionowana przez dowódców wojskowych, których strategie przewidywały odmienny sposób przeprowadzenia ataku, niż wymaga MPHKZ¹⁰⁶. Podejmowane były również próby ogólnych klasyfikacji danych rodzajów obiektów do wojskowych lub cywilnych, jednak sporządzenie takich list przez MKCK w latach 50. XX wieku¹⁰⁷ okazało się wysoce niepraktyczne ze względu na to, że posiadanie przez dany przedmiot natury celu wojskowego zależy w całości od konkretnej sytuacji¹⁰⁸, a nie od ogólnej klasyfikacji przeprowadzonej *a priori*¹⁰⁹.

Należy jednak podkreślić, że wraz z rozwojem nauki i techniki wojskowej dowódcy mają coraz więcej narzędzi pozwalających im przeciwdziałać atakom, które byłyby prowadzone bez rozróżniania (np. kontrola optyczna pola walki zapewniana przez drony czy system satelitarny). Jednocześnie nowe wymiary pola walki, ogrom dostępnych informacji, których nie sposób przeanalizować

¹⁰³ S. Watts, *The Notion...*, *op. cit.*, s. 235–249.

¹⁰⁴ W czasach „wszechobecnego konfliktu” (wyrażenie użyte przez M.N. Schmitta, „the conflict is everywhere”) strony mogą dążyć do uznania za cele wojskowe takich obiektów, jak biura i domy przywódców politycznych, budynki administracyjne, w których pracują organy kontrolujące państwo, stacje radiowe i telewizyjne wykorzystywane do politycznej propagandy, zakłady przemysłowe pomagające przeciwnikowi zdobyć zagraniczną walutę, aby finansować wysiłek wojenny oraz wiele innych, co w efekcie daje niekończącą się listę celów wojskowych. Obiekty o podobnej naturze są szczególnie często klasyfikowane jako cele wojskowe przez armię amerykańską na podstawie zaliczenia ich do grupy obiektów wspierających działania wojenne, czyli „war-sustaining objects”. Więcej: M.N. Schmitt, *The Impact of High and Low-Tech Warfare on the Principles of Distinction*, [w:] R. Arnold, P.A. Hildbrand (red.), *International Humanitarian Law and the 21st Century's Conflicts: Changes and Challenges*, Editions Interuniversitaires Suisses, Lausanne 2005, s. 169–189.

¹⁰⁵ Szerzej o przypadkach bombardowania mostu w Bagdadzie podczas konfliktu irańsko-irackiego w 1990 roku oraz o bombardowaniu siedziby radia i telewizji w Belgradzie w 1999 roku: Y. Dinstein, *The Conduct of Hostilities...*, *op. cit.*, s. 82–84.

¹⁰⁶ M. Lippman, *Aerial Attacks on Civilians and the Humanitarian Law of War: Technology and Terror from World War I to Afghanistan*, „California Western International Law Journal”, vol. 33, 2002, s. 1–5.

¹⁰⁷ F. Kalshoven, L. Zegveld, *Constraints on the Waging of War: An introduction to International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 39. Zob. zestawienie katalogów celów wojskowych w dokumentach wiążących i niewiążących. P. Grzebyk, *Cele wojskowe...*, *op. cit.*, s. 156–163.

¹⁰⁸ W przeciwieństwie do statusu kombatantha (celu osobowego w MKZ), charakter celu rzeczowego powinien być przypisywany kazuistycznie.

¹⁰⁹ Z wyjątkiem dóbr, które z natury wnoszą wkład wojskowy, np. koszary, pociski rakietowe, ministerstwo obrony czy centra dowodzenia. Więcej: P. Grzebyk, *Cele wojskowe...*, *op. cit.*, s. 145–147.

w ograniczonym czasie przed podjęciem decyzji o ataku (tzw. *weaponization of Big Data*¹¹⁰), nowe rodzaje przeciwników oraz technologie, w których kontrola ludzka jest osłabiona względem tradycyjnych środków walki, stanowią źródło kolejnych wyzwań dla stosowania MPHKKZ.

W kontekście przenoszenia procesów decyzyjnych i myślowych z ludzi do algorytmu wojennego fundamentalnym wyzwaniem jest to, że postanowienia artykułów dotyczących ataków bez rozróżniania oraz oceny proporcjonalności są na tyle zawile na poziomie języka, jak i procesu myślowego, iż ich pełna implementacja może nastąpić tylko na najwyższych szczeblach dowództwa¹¹¹. Jak zatem można wymagać od szeregowego żołnierza (a tym bardziej agenta programowego) przestrzegania tej zasady podczas wykonywania ataku? Jako pewne kompromisowe rozwiązanie Frits Kalshoven proponuje wytyczne, jakimi powinna kierować się mała jednostka w postaci patrolu lub bojówki *guerilla*, która musi stosować się do zasad podstawowych i od której się tego oczekuje, a która jednocześnie nie zawsze ma do dyspozycji szeroki wybór środków i metod walki, a także może nie dysponować odpowiednim czasem lub sprzętem umożliwiającym zaawansowane pozyskiwanie informacji. Można by pokusić się o analogię, zgodnie z którą skoro pewne udogodnienia są dopuszczalne w odniesieniu do żołnierzy, to na tych samych zasadach mogłyby operować autonomiczne systemy śmiertelnej broni. I tak, nieskomplikowane dyrektywy w zakresie zasady rozróżniania, które powinny znaleźć się w zasadach użycia siły (dalej: ROE), to:

- (1) osoby i obiekty cywilne nie mogą być celami ataków,
- (2) niepotrzebnie ciężki kaliber broni nie może być używany przeciwko celom wojskowym,
- (3) ataku nie można przeprowadzać w przypadku, gdy rozsądna osoba mogłaby bez wątplenia spodziewać się, że oczekiwane straty wśród ludności cywilnej będą poważniejsze niż ograniczone znaczenie militarne wybranego celu¹¹².

Mimo że zakres zastosowania ROE jest ściśle określony i ograniczony do konkretnej sytuacji bojowej, wydaje się, że podobnego typu dyrektywy mogłyby zostać, przełożone do algorytmów wojennych. Choć takie zadanie byłoby wykonalne z technicznego punktu widzenia, to w dużym stopniu wpłynęłoby na ocenę

¹¹⁰ Amerykański Departament Obrony angażuje się w działania mające na celu wykorzystanie SI do poprawy analizy wideo z platform ISR (ang. *intelligence, surveillance and reconnaissance*), jak projekt Maven. Dzięki wykorzystaniu sztucznej inteligencji do samodzielnej identyfikacji interesujących obiektów z obrazów, analitycy są w stanie przeszukiwać większe ilości danych i skupić się na bardziej wyrafinowanych i ważnych zadaniach wymagających ludzkiego osądu. Zob. Ch.J. Dunlap, *The Hyper-Personalization of War Cyber, Big Data, and the Changing Face of Conflict*, „Georgetown Journal of International Affairs”, vol. 15, 2014, s. 108–116.

¹¹¹ F. Kalshoven, L. Zegveld, *Constraints...*, *op. cit.*, s. 115.

¹¹² *Ibidem*.

legalności LAWS w świetle zasady rozróżniania¹¹³. Niemniej jednak brak jest dotychczas dowodów na skuteczne wniesienie podstawowych zasad MPHKKZ (czy norm prawnych w ogóle) do funkcjonującego algorytmu.

Dlatego stosowanie LAWS jest wielce problematyczne w przypadku konwencjonalnego użycia siły, kiedy dowódca odpowiedzialny za atak musi ustalić oraz podjąć decyzję,

- (1) do kogo i kiedy strzelać,
- (2) kto i kiedy może być zatrzymany oraz
- (3) kto i kiedy podlega ochronie¹¹⁴.

Zastępujący go algorytm wojenny musiałby mieć zdolność do rozeznania sytuacji w skomplikowanym środowisku operacyjnym, do priorytetyzowania celów oraz do wspomnianej wyżej interpretacji i stosowania norm prawnych. Zatem legalność użycia autonomicznych systemów śmiertelności broni przy scenariuszu, w którym cele danej misji ustalane są w sposób ogólny (np. przejęcie kontroli nad danym stanowiskiem bojowym) i *ex ante* (np. podczas programowania LAWS poprzedzającego podjęcie decyzji o ich użyciu), a nie w czasie rzeczywistym, zależeć będzie od poprawności, przewidywalności i niezawodności algorytmu wojennego.

Do czasu opracowania technologii spełniających powyższe wymagania oraz uwzględniających trudności związane z praktyczną realizacją zasady rozróżniania na współczesnych polach walki przez ludzkich dowódców autonomiczne systemy śmiertelności broni należy uznać za broń nielegalną *per se* jako nieodróżniającą celów wojskowych od cywilnych¹¹⁵.

2.3.5. Środki ostrożności

Poza koniecznością ciągłego baczenia na zasadę rozróżniania podczas przeprowadzania ataku planujący lub decydujący o podjęciu ataku powinni przedsięwziąć środki ostrożności (art. 57 ust. 2 lit. a i lit. c PD I) lub od niego odstąpić (art. 57 ust. 2 lit. b PD I). Po pierwsze, należy dołożyć najwyższej staranności („uczynić wszystko, co jest praktycznie możliwe”, art. 57 ust. 2 lit. a (i) PD I), aby sprawdzić, czy celem ataku nie są osoby lub obiekty chronione przez prawo. Po drugie, podczas dokonywania wyboru środków i metod walki należy pod-

¹¹³ Zob. wypowiedź Anthony’ego Gillespie o technicznej możliwości użycia ROE jako kryteriów w cyklu targetingu, Raport ze spotkań GGE w 2018 roku, *op. cit.*, pkt 30.

¹¹⁴ P. Łubiński, *Ku zwiększonej autonomiczności. Postępująca autonomiczność kluczowych procesów decyzyjnych w systemach bojowych*, [w:] K. Kowalczevska, J. Kowalewski (red.), *Systemy dronów bojowych*, *op. cit.*, s. 186.

¹¹⁵ J. Gardam, *Necessity, Proportionality and the Use of Force by States*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 96; Report on the Work of Experts, *Weapons that May Cause Unnecessary Suffering or Have Indiscriminate Effects*, JX5131, R41973, Geneva 1973; art. 8 ust. 2 lit. b (xx) Statutu Rzymskiego.

jąc wszelkie „praktycznie możliwe środki ostrożności”, które pozwolą uniknąć, a co najmniej pozwolą sprowadzić do minimum „niezamierzone straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, obrażenia osób cywilnych i szkody w dobrach o charakterze cywilnym” (art. 57 ust. 2 lit. a (ii) PD I), co w doktrynie przyjęło się nazywać *collateral damage*¹¹⁶. Po trzecie, należy powstrzymać się od ataku lub go przerwać, jeśli mógłby on spowodować straty wśród grup chronionych lub takie straty i szkody, których łączne rozmiary byłyby „nadmierne w stosunku do oczekiwanej konkretnej i bezpośredniej korzyści wojskowej” (art. 57 ust. 2 lit. a (iii) PD I). Jest to szczególnie istotne w sytuacji, gdy w czasie między wydaniem rozkazu a wykonaniem ataku okazuje się, że dany cel został niepoprawnie zakwalifikowany i odstąpienie od ataku jest konieczne. Po czwarte, należy odpowiednio wcześniej, jeśli pozwalają na to okoliczności, wydać efektywne ostrzeżenie dla ludności cywilnej, która mogłaby być narażona na straty i szkodę w wyniku planowanego ataku (art. 57 ust. 2 lit. c PD I).

Poza wyżej opisanymi środkami ostrożności w trakcie ataku strony walczące są również zobowiązane do podejmowania środków ostrożności przeciwko skutkom ataku (art. 58 PD I). Bazują one na standardzie *największego praktycznie możliwego stopnia realizacji* i mają na celu ograniczenie negatywnych skutków dla ludności cywilnej, która mogłaby pozostawać w sąsiedztwie celów wojskowych; te z kolei nie powinny być umieszczane wewnątrz stref gęsto zaludnionych ani w ich sąsiedztwie. Strona konfliktu powinna również zastosować wszelkie inne środki ostrożności „konieczne do ochrony pozostających pod ich władzą ludności cywilnej, osób cywilnych i dóbr o charakterze cywilnym przed niebezpieczeństwami wynikającymi z operacji wojskowych” (art. 58 lit. c PD I). Przepis ten artykułuje oczywiste stwierdzenie, że odseparowanie obiektów cywilnych od ludności i obiektów cywilnych stanowi najbardziej efektywną ich ochronę, jednak w praktyce, szczególnie współczesnych NKZ, bardzo często okazuje się to niemożliwe.

Powyższe normy opierają się na standardach określonych jako: „uczynić wszystko, co jest praktycznie możliwe” (art. 57 ust. 2 lit. a (i) PD I), „przedsięwziąć wszystkie praktycznie możliwe środki ostrożności” (art. 57 ust. 2 lit. a (ii) PD I), „których rozmiary byłyby nadmierne do oczekiwanej konkretnej i bezpośredniej korzyści wojskowej” (art. 57 ust. 2 lit. a (iii) oraz art. 57 ust. 2 lit. b PD I), „chyba że okoliczności na to nie pozwalają” (art. 57 ust. 2 lit. c PD I). W rezultacie budzą wątpliwości z racji wartościującego i prawnie nieostrego charakteru. Wśród najczęściej wymienianych znajduje się kwestia przypisania wojskowego znaczenia danemu obiektowi oraz ewentualnego uchylenia przysługującej mu ochrony na poziomie planowania, wydawania rozkazu oraz wykonywania operacji. Kolejną kwestią jest standard weryfikacji, jaki należy przyjąć

¹¹⁶ Y. Dinstein, *Collateral Damage and the Principle of Proportionality*, [w:] D. Wippman, M. Evangelista (red.), *New Wars...*, op. cit., s. 211–224.

w przypadku konieczności podjęcia wszelkich praktycznie możliwych (dostępnych) środków ostrożności oraz wyboru środków i metody walki, które ponownie nie zawsze są dostępne (standard wykonalności)¹¹⁷. Wskazuje to na kazuistyczny i niemożliwy do określenia *a priori* charakter czynności wymaganych w świetle zasady ostrożności.

Zatem, przyjmując, że w przypadku LAWS planowanie oraz decydowanie o podjęciu ataku będzie zależało od algorytmów wojennych, a nie od ludzkich operatorów, zdolność do oceny danej sytuacji oraz zastosowania się do powyższych postanowień jest konieczna do uznania użycia LAWS za legalne. W tym kontekście do najbardziej oczywistych zabezpieczeń, w które powinny być wyposażone autonomiczne bronie, należy zaliczyć zdolność do wydawania ostrzeżeń, monitorowanie środowiska operacyjnego, a także autodestrukcja i autoneutralizacja¹¹⁸.

2.3.6. Zasada proporcjonalności

Zasada proporcjonalności stanowi sedno równoważenia względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej w praktyce¹¹⁹. Obok samej zasady konieczności wojskowej stanowi dodatkowy element ograniczający dopuszczalność działań, które z wojskowego punktu widzenia mogłyby zostać uznane za konieczne¹²⁰. Zwyczajowy charakter tej zasady nie budzi wątpliwości ani wśród przedstawicieli doktryny¹²¹, ani w orzecznictwie sądów międzynarodowych¹²², a pierwsze jej określenie można odnaleźć już w Kodeksie Liebera¹²³. Choć w samym tekście PD I nie pojawia się ani razu słowo „proporcjonalność”, to omawiana zasada wynika z artykułów dotyczących środków ostrożności i z zakazu ataków bez rozróżniania. Co ciekawe, ów brak wyartykułowania w normie traktatowej

¹¹⁷ Więcej: *HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare*, Program on Humanitarian Policy and Conflict Research, Harvard University, Boston 2009.

¹¹⁸ Stanowisko Stanów Zjednoczonych przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 28 marca 2019 roku, CCW/GGE.1/2019/WP.5, dostępne na: <https://perma.cc/V3E2-BW7U> (dostęp 31.08.2020).

¹¹⁹ A.P.V. Rogers, *Law on the Battlefield*, wyd. 3, Manchester University Press, Manchester 2012, s. 21; M. Marcinko, *Między humanitaryzmem a koniecznością wojskową – znaczenie zasady proporcjonalności w planowaniu i prowadzeniu operacji militarnych*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne”, t. 6, 2015, s. 183–205.

¹²⁰ D. Thürer, *International...*, *op. cit.*, s. 94.

¹²¹ W. Fenrick, *The Rule of Proportionality and Protocol I in Conventional Warfare*, „Military Law Review”, vol. 98, 1982, s. 91; T.A. van Baarda, *Moral Ambiguities Underlying the Laws of Armed Conflict*, „Yearbook of International Humanitarian Law”, 2008, s. 3.

¹²² MTKJ w sprawie Prokurator przeciwko Galić, IT-98-29-T, 5.12.2003, § 144; MTKJ w sprawie Prokurator przeciwko Kupreškić, IT-95-16-T, 14.01.2000, § 513, 524.

¹²³ Kodeks Liebera, *Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field*, przygotowana przez Francisa Liebera, General Orders no. 100, Adjutant General's Office, 1863, Washington 1898.

państwa uzasadniały niemożnością porównania *a priori* dwóch nieporównywalnych rzeczy: korzyści wojskowej i strat wśród ludności cywilnej, dlatego obiektywny osąd pozostawiono do dyskrekcji dowódców wojskowych¹²⁴. Trudno zatem przecenić rolę wykwalifikowanych dowódców wojskowych na samym polu walki jako osób odpowiedzialnych za planowanie działań w zależności od okoliczności i podejmowania w tym zakresie kluczowych decyzji¹²⁵.

Choć zasada proporcjonalności nie odnosi się bezpośrednio do środków walki, to przy założeniu, że LAWS można postrzegać jako metodę walki (będą one podejmować decyzje o sposobie przeprowadzenia ataku), jej znaczenia nie można pominąć. Ocena proporcjonalności musi być zawsze dokonywana w kontekście danej operacji przy uwzględnieniu początkowych oczekiwań poniesionych szkód wśród osób i obiektów cywilnych oraz przewidywanej, osiągniętej tym działaniem korzyści wojskowej. Niemożliwe jest odgórne przypisanie wartości absolutnych poszczególnym celom wojskowym ani życiu ludzkiemu. Badanie proporcjonalności odbywa się każdorazowo *ad hoc*, po uwzględnieniu złożonych czynników decydujących o podjęciu ataku, wśród których aspekt legalności jest jednym z podstawowych, aczkolwiek nie jedynym. Wśród czynników branych pod uwagę wymienia się „znaczenie militarne celu, gęstość zaludnienia w okolicy celu, prawdopodobieństwo spowodowania przypadkowych zniszczeń podczas ataku, włączając w to możliwość uwolnienia substancji niebezpiecznych, rodzaje dostępnej broni mogącej posłużyć do przeprowadzenia ataku na dany cel oraz celność tej broni, fakt świadomego narażania przez obrońców ludności cywilnej i obiektów cywilnych na atak, sposób przeprowadzenia ataku oraz czas jego przeprowadzenia (np. w celu ograniczenia ofiar wśród cywilnych pracowników fabryki produkującej sprzęt wojenny, atak można przeprowadzić w nocy, kiedy pracowników w tej fabryce nie ma)”¹²⁶.

Zatem, by sprawdzić, czy atak był proporcjonalny, należy zbadać, czy dostatecznie dobrze poinformowana osoba (dowódca) w tych samych okolicznościach, posilając się w sposób racjonalny dostępnymi jej informacjami, mogłaby spodziewać się, że dany atak spowoduje nadmierne straty wśród osób i obiektów cywilnych (standard racjonalności), przy czym trzeba się zgodzić

¹²⁴ Frits Kalshoven powołuje się tutaj na brak zgody delegatów państw, którzy podnosili, że zasada proporcjonalności ma na celu porównanie dwóch nieporównywalnych rzeczy: korzyści wojskowej i strat wśród ludności cywilnej, a obiektywny osąd zostawiony jest do dyskrekcji dowódców wojskowych, którzy mają naturalną tendencję do przeceniania korzyści wojskowych. F. Kalshoven, *Reaffirmation and development of international humanitarian law applicable in armed conflicts*, The Conference of Government Experts (second session), 3 maja–2 czerwca 1972, „Netherlands Yearbook of International Law”, vol. 3, 1972, s. 18–61.

¹²⁵ Takie pojmowanie zasady proporcjonalności zostało potwierdzone przez MTKJ w *sprawie Prolurator przeciwko Galić*, *op. cit.*, § 58.

¹²⁶ M. Marcinko, *Podstawowe zasady międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014, s. 88.

z przeważającym zdaniem doktryny, że łatwiej stwierdzić obowiązywanie zasady proporcjonalności niż zastosować ją w praktyce¹²⁷. Nietrudno wyobrazić sobie, że w przypadku dokonywania tego typu oceny i wynikającej z niej decyzji LAWS musiałyby być wyposażone w niemal identyczne zdolności intelektualne jak ludzie.

2.4. Wnioski

Poza podstawowymi zasadami ogólnymi dotyczącymi legalności danego środka lub metody walki państwa zobowiązane są do ustalenia, czy rozwijane lub nabywane środki lub metody walki są zgodne z pozostałymi normami prawa międzynarodowego, w tym z normami szczegółowymi odnoszącymi się do poszczególnych broni, a także normami wywodzącymi się z innych działów prawa międzynarodowego, jak np. MPPCz. W przypadku LAWS brak jest szczegółowych traktatowych lub zwyczajowych norm prawnych odnoszących się bezpośrednio do tej broni. Ze względu na ścisłe definicje zawarte w licznych traktatach dotyczących ograniczania lub zakazywania użycia danej broni oraz zakaz stosowania analogii przy ocenie legalności środków walki, do LAWS mają zastosowanie jedynie podstawowe zasady MPHKG.

O ile pewne czynności wspierające działania bojowe są poddawane procesom komputeryzacji, jak np. obliczanie trajektorii lotu pocisku artyleryjskiego przy uwzględnieniu takich parametrów, jak położenie geograficzne, warunki meteorologiczne i parametry bezpieczeństwa, o tyle stosowanie otwartych standardów przez algorytm w procesie targetingu wydaje się problematyczne. Powyższy podział zasadniczo pokrywa się z podziałem norm prawnych na reguły i zasady, przy czym te drugie stanowią standardy, które muszą być oceniane w świetle zasad etycznych, zdrowego rozsądku i wzorca rozsądnego dowódcy wojskowego. Ze względu na „otwartość struktury” oraz wyznaczanie ideału normatywnego, a nie zero-jedynkowego rezultatu, stosowanie podstawowych zasad MPHKG wymaga skonfrontowania i wyważenia pewnych interesów oraz sięgania do pojęć, które z trudnością, jeśli w ogóle, pozwalają się rozpiąć w algorytmach. Dlatego szczególny sprzeciw budzą stanowiska podnoszące, że takie zasady, jak proporcjonalność czy stosowanie środków ostrożności, jak również ocena standardu „bezpośredniego udziału w działaniach bojowych” mogą zostać zastosowane przez LAWS¹²⁸.

¹²⁷ MTKJ, *Final report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia*, 13.06.2000, § 71–79, dostępne na: www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal (dostęp 31.08.2020).

¹²⁸ P. Asaro, *On Banning...*, *op. cit.*, s. 700–701; A. Cohen, *Rules and Standards in the Application of International Humanitarian Law*, „Israel Law Review”, vol. 41, 2008, s. 4–67.

Przy aktualnym stanie rozwoju sztucznej inteligencji spełnienie wymogów dotyczących zasady rozróżniania i proporcjonalności oraz środków ostrożności nie jest możliwe, a same bronie należy uznać za nielegalne *per se*¹²⁹. Oznacza to, że do czasu opracowania rozwiązań technologicznych na poziomie wyznaczonym normami prawnymi operacje przy użyciu LAWS będą wymagały wsparcia nadzorujących lub kontrolujących ludzkich operatorów (będą funkcjonowały jako koboty). Mimo to nie można zapominać, że postępująca autonomia stanowi spektrum, które znajduje się w ciągłym rozwoju, a więc w przyszłości prawdopodobnie zostanie osiągnięty wystarczający poziom operacyjności tych broni (XAI i AGI). Jeśli algorytmy wojenne będą w stanie rozumować, a zatem i przeprowadzać ataki w sposób porównywalny do ludzi, podstawowych zasad MPMKZ nie będzie można skutecznie podnosić w dyskusji o ich legalności *per se*, gdyż brak w nich jasnych wytycznych w kwestii dopuszczalności takich broni. Z tej przyczyny należy zastanowić się, czy dążyć do autonomizacji procesu zabijania ludzi, czy raczej zachowanie ludzkiej kontroli nad tym działaniem uznać za kluczowe dla zachowania człowieczeństwa.

¹²⁹ Raport ze spotkań GGE w 2019 roku, *op. cit.*, pkt 17.

Rozdział 3

W poszukiwaniu wytycznych

Kontrola ludzka nad atakiem i wynikająca z niej odpowiedzialność nie stanowią jedynie technicznych i pomocniczych pojęć umożliwiających funkcjonowanie systemu prawa, ale i są fundamentem projektu normatywnego MPHKZ. Zatem prace nad rozwojem i wprowadzeniem autonomicznych systemów śmiertelności broni na pole walki nie oznaczają tylko zmiany technicznej, ale są także wyrazem zmiany modelu teoretycznego podejścia do sposobu użycia siły wobec jednostek ludzkich. Społeczność międzynarodowa powinna więc zająć stanowisko wobec tej jakościowej zmiany opartej na technologiach, które po pokonaniu barier technicznych i po osiągnięciu pełnej autonomii będą miały nieodwracalny wpływ na środowisko operacyjne MPHKZ, czyli na współczesne konflikty zbrojne.

W prawie międzynarodowym brakuje bezpośredniego uregulowania kwestii kontroli ludzkiej nad atakiem (MHC), a aktualny poziom rozwoju sztucznej inteligencji nie pozwala na uznanie LAWS za legalny środek i metodę walki w świetle podstawowych zasad MPHKZ. Niemniej jednak można założyć, że społeczność międzynarodowa prędzej czy później zostanie skonfrontowana z koniecznością podjęcia decyzji w zakresie dopuszczalności delegowania decyzji o życiu i śmierci do algorytmów. Sięgając zatem do szerszego (niż samo MPHKZ) kontekstu normatywnego, poniżej zaprezentowano koncepcje, z których należałoby czerpać przy okazji formułowania treści takiej normy. Do źródeł odnoszących się do fundamentalnej kwestii, jaką jest sposób traktowania ludzi podczas konfliktu zbrojnego, można zaliczyć sam paradygmat MPHKZ oparty na równoważeniu względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej, klauzulę Martensa, pojęcie godności ludzkiej kluczowe dla MPPCz i rozważania o sposobie wykonywania władzy państwowej.

3.1. Paradygmat MPHKZ

Ciągle powracającym fragmentem analizy jakiegokolwiek kwestii dotyczącej MPHKZ jest badanie istoty względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej,

które stanowią nadrzędny paradygmat, a utrzymanie ich w równowadze uznaje się za jeden z podstawowych celów prawnego ograniczania środków walki¹. Względy te stanowią nieodłączny element egzegezy norm MPHKKZ jako ich uzasadnienie i podstawowa dyrektywa.²

Względy humanitaryzmu i konieczności wojskowej bardziej niż konkretne dyrektywy postępowania w konfliktach zbrojnych warunkują proces tworzenia i stosowania prawa (dostarczają pozaprawnych pobudek do przyjmowania nowych przepisów i zasilają argumentację przy interpretacji konkretnych przepisów, co powinno również zachodzić w przypadku regulacji LAWS)³. Dlatego MKCK podkreśla, że powyższe dwa względy nie mogą uchylać ani zastępować konkretnych postanowień MPHKKZ, lecz stanowią „wytyczne” interpretacji ustalonych przez te postanowienia praw i obowiązków walczących⁴. Nierzadko można spotkać się z przypisaniem im waloru podstawowych zasad MPHKKZ, co nie jest przekonujące⁵. Te dwa pojęcia nie mają prawnego charakteru ani jakości zasad lub reguł, lecz są czynnikami branymi pod uwagę przez państwa w procesie prawotwórczym, w czasie którego dochodzi do ich równoważenia⁶.

Wobec powyższego w toku analizy przyjęto, że obydwa pojęcia grają dwojaką rolę: przede wszystkim stanowią czynniki prawotwórcze należące do strefy motywacyjnej podmiotów prawa międzynarodowego i odnoszące się do norm pozaprawnych, a ponadto, zgodnie z art. 31 ust. 1 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 23 maja 1969 roku (dalej: KWPT), należy je uwzględniać w procesie interpretacji i wyjaśniania dyspozycji normy prawnej. Nie oznacza to jednak, że dostarczają gotowej i jednoznacznej odpowiedzi na to, czy delegowanie decyzji o życiu i śmierci jest dozwolone w świetle MPHKKZ.

¹ „Jest to banalna prawda, często powtarzana” (R. Kolb, *Advanced Introduction...*, *op. cit.*, s. 77); zob. K. Skubiszewski, *Zarys prawa międzynarodowego publicznego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956, s. 343.

² Względy humanitaryzmu i konieczności wojskowej wynikają również z takich pierwotnych norm, jak unikanie zbędnego cierpienia, bezużytecznego zniszczenia i obowiązku ludzkiego traktowania. M. Żeligowski, *Zakazy i ograniczenia użycia środków prowadzenia działań zbrojnych w świetle międzynarodowego prawa humanitarne konfliktów zbrojnych*, [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, *op. cit.*, s. 234.

³ N. Hayashi, *Basic Principles*, [w:] R. Liivoja, T. McCormack (red.), *Routledge Handbook...*, *op. cit.*, s. 90–96.

⁴ ICRC, *Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law*, dostępne na: www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc-002-0990.pdf s. 79 (dostęp 19.08.2020).

⁵ Zob. M.N. Schmitt, *Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance*, „Virginia Journal of International Law”, vol. 50, 2010, s. 801; Y. Dinstein, *The Principle of Proportionality*, [w:] K. Mujezinović Larsen, C. Guldahl Cooper, G. Nystuen (red.), *Searching for a ‘Principle of Humanity’ in International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, s. 72–85.

⁶ J. Kleffner, *Section IX...*, *op. cit.*, s. 40–41.

Konieczność wojskowa nakazuje, że aby w ogóle mówić o dającym się prawnie uzasadnić działaniu⁷, w tym np. o użyciu danego środka walki, należy uznać to działanie za konieczne z wojskowego, operacyjnego punktu widzenia⁸. Natomiast względy humanitaryzmu inkorporują do legalnej analizy ciężar normatywny, stanowiący w pewnym zakresie moralny równoważnik konieczności wojskowej⁹. W kontekście autonomicznych systemów śmiertelnej broni pogłębiony przegląd rozumienia względów humanitaryzmu oraz konieczności wojskowej jest zasadny ze względu na to, że właśnie przez zakazywanie lub regulowanie użycia niektórych typów broni czy zakazywanie niektórych metod ich używania (np. podejmowania decyzji o życiu i śmierci bez ludzkiego operatora) można ograniczyć negatywne skutki konfliktów zbrojnych.

Na marginesie warto dodać, że same normy mające zastosowanie do środków walki muszą być przekonujące moralnie dla większości osób, a zatem muszą odpowiadać poczuciu sprawiedliwości i słuszności z punktu widzenia społeczeństw legitymizujących władzę i środowiska wojskowego odpowiedzialnego za poprawne przeprowadzenie operacji bojowych. Tę słuszność wyrażają normy prawne przyjmowane po rozważeniu argumentów wspierających względy humanitaryzmu i konieczności wojskowej.

Konflikty zbrojne XX i XXI wieku przyniosły zmianę natury działań bojowych, które charakteryzują się nieustannie rosnącą liczbą ofiar wśród osób cywilnych pośrednio lub bezpośrednio padających ofiarą ataków wbrew zasadom ochronnym MPHKZ. Dodając do tego rozwój i intensyfikację działań terrorystycznych oraz nowych metod walki, jak np. ataki z powietrza z dronów bojowych¹⁰, należy stwierdzić, że w ciągu kilku ostatnich dekad zagrożenie dla życia i zdrowia osób cywilnych w MKZ i NKZ znacznie wzrosło¹¹.

Szczególnie istotne dla poruszanej tematyki są dwa czynniki modyfikujące: ewolucja pola walki, która doprowadziła do przeniesienia działań bojowych w przestrzeń miast i dużych skupisk ludzkich, oraz szybki rozwój innowacji technologicznych (np. NBRIC). Wspólnie przyczyniają się one do wzmocnienia

⁷ Kwestia zastosowania podstawowych zasad MPHKZ do innych działań operacyjnych, które nie stanowią ataku w rozumieniu prawa międzynarodowego, jest dyskusyjna, natomiast bezspornie mają one zastosowanie do oceny legalności użycia danego środka walki.

⁸ M. Walzer, *Wojny sprawiedliwe i niesprawiedliwe*, przeł. M. Szczubiałka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 206.

⁹ F. Kalshoven, L. Zegveld, *Constraints...*, *op. cit.*, s. 32.

¹⁰ F. Mégret, *The Humanitarian Problem with Drones*, „Utah Law Review”, vol. 5, 2013, s. 1283–1319. Autor twierdzi, że zastosowanie dronów bojowych pozwoliło na maksymalizację bezpieczeństwa operatorów, a zatem osób biorących udział w działaniach zbrojnych, a w rezultacie powinno zmienić dotychczasowe rozumienie „strat ubocznych” przeciwnika i podnieść standard ich dopuszczalności. Tak się jednak nie stało, gdyż mimo zmniejszenia ryzyka śmierci operatorów „straty uboczne” były szacowane bez uwzględnienia tego czynnika, przez co należy je kwalifikować jako nadmierne względem oczekiwanej korzyści wojskowej.

¹¹ V. Bernard, *Editorial: Tactics, Techniques, Tragedies: A Humanitarian Perspective on the Changing Face of War*, IRRC, vol. 97, issue 900, 2015, s. 959–968.

asymetryczności współczesnych konfliktów zbrojnych. Z kolei asymetria ta inspiruje doktrynę do reinterpretacji podstawowych pojęć MPHKKZ. Używanie nowych technologii wojskowych, do których niewątpliwie należy zaliczyć LAWS, na skomplikowanych i dynamicznych polach walki może prowadzić do wielu komplikacji w zakresie stosowania podstawowych zasad MPHKKZ, a nawet do ich reinterpretacji.

3.1.1. Pluralizm semantyczny wymogów humanitaryzmu

Zdefiniowanie rozumienia względów humanitaryzmu nie jest prostym zadaniem. Różnorodność koncepcji i perspektyw, w świetle których rozważa się humanitaryzm lub człowieczeństwo, świadczy nie tylko o ich szerokim zakresie znaczeniowym, ale również o doniosłości aksjologicznej dla takich nauk, jak prawo, stosunki międzynarodowe, socjologia, biologia, etyka czy medycyna. W poniższej części zostaną przedstawione wybrane znaczenia humanitaryzmu i człowieczeństwa, które pozwolą na lepsze zrozumienie zakresu znaczeniowego i normatywnego względów humanitaryzmu w kontekście opracowywania regulacji autonomicznych systemów śmiertelności broni.

3.1.1.1. Humanitaryzm a człowieczeństwo

Wydaje się, że analizę znaczenia względów humanitaryzmu należy rozpocząć od podejścia uwzględniającego podstawowy człon humanitaryzmu, a zatem od „pierwiastka ludzkiego”, czyli człowieczeństwa. Człowieczeństwo określane jest jako ogół cech wspólnych wszystkim ludziom (godność), a także jako istotne pozytywne cechy człowieka (humanitarność)¹². W pierwszym ujęciu człowieczeństwo odwołuje się do powiązania wszystkich ludzi bez względu na ich rasę, płeć, wiek, pochodzenie czy religię przez nawiązanie do zbioru wspólnych cech, które mogą mieć podłoże biologiczne (np. konieczność oddychania), moralne (np. poszanowanie życia) lub psychiczne (np. potrzeba bezpieczeństwa). Na tak rozumiane człowieczeństwo składa się cała historia ludzkości oraz jej osiągnięcia (pozytywne i negatywne).

Drugie znaczenie wydaje się nieco odmienne ze względu na nacechowanie normatywne i moralne. Wskazuje na fakt, że człowieczeństwo wiąże się z pozytywnymi cechami (np. altruizm, filantropia, miłosierdzie)¹³. Odwołanie się do humanitaryzmu (ang. *humanity, considerations of humanity*) właśnie w tym ujęciu ma na celu przywołanie całego pozytywnego dorobku i wartości charakteryzujących ludzi. Oczywiście łatwo skrytykować powyższe ujęcie chociażby

¹² R. Coupland proponuje rozumienie humanitaryzmu jako odniesienia do ludzkości („humanity-humankind”) i zapatrywania na ludzkość („humanity-sentiment”) (R. Coupland, *Humanity...*, op. cit., s. 972–973).

¹³ Więcej: A. Gat, *War in Human Civilization*, Oxford University Press, Oxford 2006, s. 3–6.

przez przywołanie historii XX wieku, która świadczy o okrucieństwie i bezwzględności rasy ludzkiej, co należy jednoznacznie traktować jako wypaczenia opisywanych wartości. Sposób interpretowania humanitaryzmu przez międzynarodowe sądy i trybunały wskazuje na fakt, że mimo iż każdorazowe rozumienie względów humanitaryzmu może podlegać subiektywnej ocenie sędziego, to zasadniczo obiektywnie powiązane jest z pewnymi pozytywnymi wartościami, które podlegają ochronie prawnej oraz są uniwersalne i powszechne niezależnie od kultury, poglądów politycznych czy religijnych. Dlatego rozróżnienie obydwu znaczeń i skupienie się wyłącznie na prawnej analizie humanitarności (jako synonimie względów humanitaryzmu) należy uznać za zasadne.

Praktycznym przykładem, w którym powyższe rozróżnienie rozumienia człowieczeństwa ma znaczenie, jest sposób budowania sieci neuronowych jako części sztucznej inteligencji, które nabywają „rozumienia” na podstawie wiedzy historycznej oraz informacji pobieranych z otoczenia. Wydaje się, że w tych przypadkach twórcy sztucznej inteligencji chcą ograniczyć możliwość powielania złych czy nagannych wzorców, a zatem starają się budować systemy na wzór pozytywnej wizji natury człowieczeństwa¹⁴.

3.1.1.2. Humanitaryzm w dyskursie międzynarodowym

W międzynarodowym dyskursie politycznym humanitaryzm określany jako zmienną działania stał się nieodzownym elementem dyskusji o współczesnych konfliktach, ochronie praw człowieka czy bezpieczeństwie międzynarodowym. Postulat humanitaryzacji działań zbrojnych pojawia się w większości wypowiedzi przedstawicieli państw czy organizacji międzynarodowych jako imperatyw oraz klucz do ograniczania cierpień ofiar konfliktów zbrojnych¹⁵. Opierając się na dominującym we współczesnych stosunkach międzynarodowych realizmie, wydaje się, że aspiracje do powszechnej i globalnej humanitaryzacji, ze względu na brak powszechnej moralności¹⁶, mogą wpisywać się w „utopijne” dążenia współczesnej społeczności międzynarodowej¹⁷. Z tego względu w odniesieniu do względów humanitaryzmu wymagany jest umiar i realistyczne podejście, które wskazuje na ograniczoną możliwość bezwzględnego inkorporowania wszystkich pozytywnych wartości wynikających z humanitaryzmu w skomplikowaną rzeczywistość stosunków międzynarodowych. Jednak przyjmując, że

¹⁴ List otwarty badaczy sztucznej inteligencji pt. *Research Priorities for Robust and Beneficial Artificial Intelligence*, dostępne na: <https://futureoflife.org/ai-open-letter> (dostęp 19.08.2020).

¹⁵ *Secretary-General Presents His Annual Report To General Assembly*, SG/SM/7136, GA/9596, 20.09.1999, dostępne na: www.un.org/press/en/1999/19990920.sgsm7136.html (dostęp 19.08.2020).

¹⁶ C. Betts, *The Social Contract*, Oxford University Press Worlds Classics, Oxford 1994, s. 17.

¹⁷ H. Slim, *Sharing a Universal Ethic: The Principle of Humanity in War*, „The International Journal of Human Rights”, vol. 2, 1998, s. 28–48.

powszechna moralność istnieje, a jej kwintesencją jest powszechny system ochrony praw człowieka¹⁸, względy humanitaryzmu można uznać za wartości leżące u podstaw zobowiązań podmiotów prawa międzynarodowego. Jak zauważa Hugo Slim, należy zatem dołożyć wszelkich starań, by „świecka religia”, jaką jest humanitaryzm, była centralnym punktem militarystyki, biznesu, polityki i osobistego idealizmu, a zatem by wpisywała się w moralną i polityczną ekonomikę wojny¹⁹.

W prawie międzynarodowym można odnaleźć co najmniej dwa ujęcia humanitaryzmu związanego ze stosowaniem siły zbrojnej, mianowicie w odniesieniu do humanitaryzacji działań zbrojnych²⁰ i odpowiedzialności za zbrodnie przeciw ludzkości²¹. Podstawy aksjologiczne tych koncepcji są zbieżne. Po pierwsze, społeczność międzynarodowa ujmowana jest jako społeczność, której członkowie podzielają wspólny ideowy i aksjologiczny „rdzeń” świadczący o istnieniu wspólnych wartości i interesów prawnych²². Co więcej, zdaniem Romana Kwietnia takie konstrukcje, jak „dobro całej ludzkości”, „wspólne dziedzictwo ludzkości”, „wspólna troska ludzkości” czy „interesy i potrzeby całej ludzkości” mimo wątpliwego znaczenia normatywnego przejawiają dużą siłę emotywną i mogą wręcz służyć egzemplifikacji interesów wspólnotowych²³. Po drugie, względy

¹⁸ N. Dower, *Human Rights and International Relations*, „The International Journal of Human Rights”, vol. 1, 1997, s. 87.

¹⁹ H. Slim, *Sharing a Universal...*, *op. cit.*, s. 29, 47.

²⁰ T. Meron, *The Humanization of International Law*, The Hague Academy of International Law, Martinus Nijhoff, Leiden–Boston 2006, s. 95–99; T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo normy-berskie. Bilans i perspektywy*, Wydawnictwo E. Kuthana, Warszawa–Kraków 1948; D. Luban, *A Theory of Crimes Against Humanity*, „The Yale Journal of International Law”, vol. 29, 2004, s. 98; Ch. Byron, *War Crimes and Crimes against Humanity in the Rome Statute of the International Criminal Court*, Manchester University Press, Manchester 2009, s. 188–245.

²¹ W.A. Schabas, *The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 155; G. Acquaviva, F. Pocar, *Crimes Against Humanity*, [w:] MPEPIL, 2008, § 1; MTKJ w sprawie *Prokurator przeciwko Tadić*, IT-94-1, 2.10.1995, § 129; MTKJ w sprawie *Prokurator przeciwko Delalić*, IT-96-21-A, 20.02.2011, § 173; MTKR w sprawie *Prokurator przeciwko Akayesu*, ICTR-96-4-T, 2.09.1998, § 616.

²² Zdaniem Romana Kwietnia miarodajnym, rozstrzygającym i legitymizującym elementem dla mówienia o międzynarodowej wspólnotocie prawnej są wspólne interesy prawne podmiotów utrzymujących ze sobą stosunki wzajemne. Interesy te są kształtowane przez jednolite *opinio iuris*. Twierdzenie o istnieniu wspólnoty międzynarodowej tylko na podstawie wspólnych wartości, bez wykształcenia się interesów wspólnotowych związanych z ich ochroną, jest zdaniem autora „myśleniem życzeniowym” (R. Kwiecień, *Interesy indywidualne państw a interesy wspólnotowe w prawie społeczności międzynarodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie, Lublin 2015, s. 55–62). Zob. debatę doktrynalną o rozumieniu społeczności i wspólnoty międzynarodowej: J. Zajadło, *Filozofia prawa międzynarodowego?*, „Państwo i Prawo”, nr 2, 2007, s. 16–29 oraz polemika R. Kwietnia *W sprawie filozofii prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo”, nr 5, 2007, s. 89–95. Więcej: J. Zajadło, *Společnost' międzynarodowa czy wspólnota międzynarodowa?*, „Państwo i Prawo”, nr 9, 2005, s. 34–50; T. Widłak, *Zarys historii myśli o społeczności międzynarodowej*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, t. XX, 2008, s. 349–369.

²³ R. Kwiecień, *Interesy...*, *op. cit.*, s. 58–59.

humanitaryzmu zasilają warstwę aksjologiczną nowych instytucji prawa międzynarodowego, które z różnym efektem przyczyniają się do transformacji międzynarodowego porządku prawnego i dopełniają go o wcześniej nieistniejące normy.

Na potrzeby analizy względów humanitaryzmu należy odnieść się również do prawa rozbrowienia i prawa kontroli zbrojeń. Jest to istotne ze względu na fakt, że wartością chronioną, wokół której zostały rozbudowane powyższe porządki, jest bezpieczeństwo międzynarodowe i zaufanie między państwami. O ile MPHKG reguluje działania w trakcie konfliktów zbrojnych, to traktaty rozbrowieniowe i kontrolujące zbrojenia odgrywają zasadniczą rolę w czasie pokoju, ponieważ promują humanitaryzm przez nakładanie ograniczeń na zbrojenia. Tego typu działanie przejawia się w ograniczaniu ryzyka wybuchu nowych konfliktów zbrojnych oraz w ograniczaniu poziomu cierpienia i szkód w przypadku ich zaistnienia, a także w ustanawianiu ram negocjacyjnych między przeciwnymi stronami oraz w zmniejszaniu podejrzliwości państw²⁴.

Humanitarny aspekt rozbrowienia ujawnia się w takim zakresie, w jakim zapewnia ochronę bezpieczeństwa i zdrowia (również psychicznego) wszystkim, którzy potencjalnie mogliby zostać dotknięci skutkami użycia uregulowanych środków walki²⁵. Robin Coupland, opierając się na swoim doświadczeniu chirurga pracującego z MKCK oraz na analizie instrumentów prawnych, które powstały pod koniec XX wieku, stawia tezę, że wbrew promowanemu rozumieniu koncepcji osobistego bezpieczeństwa i ochrony zdrowia pojęcia te są powiązane z kwestią środków walki używanych w konfliktach zbrojnych²⁶. W rezultacie prezentuje on pogląd, że świadomość ciągłego zagrożenia wynikającego z możliwości użycia broni, których skutki będą stanowiły zagrożenie dla osobistego bezpieczeństwa i zdrowia, samo w sobie stanowi takie zagrożenie. Przyjmowanie zatem traktatów rozbrowieniowych i ograniczających zbrojenia może mieć wpływ nie tylko na zmniejszenie napięć między różnymi państwami przez budowanie ich wspólnego zaufania, ale i na zmniejszenie napięcia prowadzącego do psychicznego cierpienia całej ludzkości oraz na budowanie zaufania między jednostkami i państwami. Powyższe podejście stanowi trafny argument pozaprawny przemawiający za wyraźnym uregulowaniem używania, o ile nie zakazaniem posiadania broni, które mogą budzić szczególny lęk²⁷. W tym ujęciu względy humanitaryzmu dotyczą płaszczyzny psychicznej i cierpienia wynikającego z obaw przed skutkami używania danych środków walki. Wydaje się zatem, że w kontekście autonomicznych systemów śmiertelności broni cierpienie

²⁴ R. Matthews, T. McCormack, *The relationship between international humanitarian law and arms control*, [w:] H. Durham, T. McCormack (red.), *The Changing Face of Conflict and the Efficacy of International Humanitarian Law*, Nijhoff Publishers, The Hague 1999, s. 65–98.

²⁵ R. Coupland, *Humanity...*, op. cit., s. 987.

²⁶ *Ibidem*, s. 982.

²⁷ D. Birnbacher, *Are Autonomous Weapons Systems a Threat to Human Dignity?*, [w:] N. Bhuta et al. (red.), *Autonomous Weapons Systems*, op. cit., s. 118.

psychiczne i potrzeba budowania globalnego zaufania stanowią jeden z najczęściej pojawiających się argumentów przemawiających za koniecznością nie tylko określenia zasad używania tej broni, ale i jej całkowitego zakazania²⁸.

3.1.1.3. Humanitaryzm jako pierwotny wzgląd podstawowych zasad MPHKKZ

Zgodnie z orzecznictwem MTS względy humanitaryzmu należy postrzegać przez pryzmat pozostałych podstawowych zasad MPHKKZ, tj. zasadę rozróżniania, proporcjonalności, ostrożności oraz zakaz powodowania niepotrzebnego cierpienia i nadmiernego okrucieństwa, które w różnym, uzupełniającym się zakresie realizują zawarty w nich ideał normatywny²⁹. Wskazuje na to chociażby ujęcie względów humanitaryzmu w KG i PD I jako „praw” i „zasad” ludzkości w liczbie mnogiej: *laws of humanity* w preambule IV konwencji haskiej, w art. 63 I KG, art. 62 II KG, art. 142 III KG, art. 158 IV KG, *the principles of humanity* w art. 1 ust. 2 PD I oraz preambule Konwencji CCW, Konwencji Ottawskiej i Konwencji CCM.

Jak pisał Jean Pictet w 1956 roku, zasada humanitaryzmu wyróżnia się wśród doktryny MKCK, a wszystkie inne zasady wynikają z niej³⁰, ponieważ to właśnie humanitaryzm stanowi podstawę instytucji oraz jej ideał, powód istnienia oraz przedmiot działania. Biorąc pod uwagę rolę MKCK w kształtowaniu doktryny, a także we wspieraniu państw przy implementowaniu MPHKKZ³¹, właściwe wydaje się podążenie za tym tokiem rozumowania i przyjęcie, że względy humanitaryzmu stanowią podstawowy filar i siłę napędową innych podstawowych zasad MPHKKZ. Siedem Zasad Czerwonokrzyżskich, podobnie jak pozytywne MPHKKZ,

²⁸ Por. rozważania dotyczące wpływu dronów bojowych na zdrowie psychiczne zagrożonej ludności: *Human Rights Council Holds Panel on Remotely Piloted Aircraft or Armed Drones in Counterterrorism and Military Operations*, 22.09.2014, dostępna na: www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15080 (dostęp 19.08.2020); Raport Women's International League for Peace and Freedom, International Disarmament Institute, Pace University i Article 36, *The Humanitarian Impact of Drones*, październik 2017, dostępne na: www.efadrones.org/wp-content/uploads/2018/01/Humanitarian-impact-of-drones.pdf zvl. s. 36–57 (dostęp 19.08.2020).

²⁹ Opinia doradcza MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § § 86. Ze względu na pytanie badawcze dotyczące legalności użycia LAWS analiza względów humanitaryzmu wyrażonych w podstawowych zasadach MPHKKZ ogranicza się do zasad dotyczących bezpośrednich skutków użycia danej broni. Dlatego nie będą dalej analizowane zasady wyrażające względy humanitaryzmu w kontekście niesienia pomocy ofiarom konfliktów zbrojnych, a zatem dotyczące opieki nad rannymi, chorymi czy jeńcami wojennymi, takich jak np. podstawowy zakaz bezpośrednich ataków na cywilów czy zakaz stosowania głodu.

³⁰ J. Pictet, *Red Cross Principles*, International Committee of the Red Cross, Geneva 1956, s. 14.

³¹ P. Grzebyk, *Autorytet organizacji i jego wpływ na charakter tworzonych regulacji – przykład Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża i jego roli w rozwoju międzynarodowego prawa humanitarnego*, [w:] B. Kuźniak, M. Ingelevič-Citak (red.), *Ius cogens. Soft Law. Dwa bieguny prawa międzynarodowego publicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, s. 249–256.

nie zawiera definicji legalnej zasady humanitaryzmu³². Z komentarza Jeana Picteta wynika, że przyczyną tego jest pewne naturalne dla ludzi rozumienie tej postawy bez potrzeby ujmowania jej w słowa. Za słownikiem Litttrégo Pictet podaje, że humanitaryzm oznacza tyle co „wykazywanie aktywnej dobrej woli wobec ludzi”, nie w rozumieniu jałmużny, lecz raczej miłości bliźniego (gr. *agape*)³³. Wychodząc od pojęcia humanitaryzmu, należy przyjąć, że zadawanie cierpienia jest słuszne jedynie w celu ochrony przed większym cierpieniem, a najgorszym rodzajem cierpienia jest cierpienie zadane świadomie i w sposób celowy, które określa się mianem okrucieństwa³⁴. Celem MKCK jest zwalczanie brutalnych instynktów ludzkich oraz egoizmu, który może przejawiać się obojętnością wobec ludzkiego cierpienia, i zastąpienie go wzajemną pomocą opartą na miłosierdziu, którego prekursorem jest współczucie. Co więcej, Pictet podkreśla, że przez cierpienie należy rozumieć nie tylko ból fizyczny, lecz także „duchowe udręczenie” np. rozłąką z rodziną lub brakiem informacji o jej losach.

Cytując Michaela Walzera, „walczące armie mają prawo dążyć do zwycięstwa w swoich wojnach, ale nie mają prawa robić wszystkiego, co jest lub wydaje się być konieczne do zwycięstwa”³⁵. Te ograniczenia w działaniach bojowych opierają się po części na zobowiązaniach prawnych, a także, w sposób niezależny, na zasadach moralnych. W tym kontekście względy humanitaryzmu i klauzula Martensa są postrzegane przez część doktryny jako normy zakazu, które wykluczają dopuszczalność niektórych działań, a które nie są wprost zakazane przez MPHKK³⁶, jednocześnie przekładając bezpośrednio normy moralne na normy prawne³⁷. Zatem względy humanitaryzmu mają zasadniczo funkcję ograniczającą dopuszczalność używania pewnych środków walki i metod prowadzenia walki, dlatego krystalizują się m.in. w zasadzie ograniczenia niepotrzebnych cierpień i zakazie przeprowadzania ataków bez rozróżniania³⁸.

³² MKCK, *The Fundamental Principles of the International Red Cross and Red Crescent Movement* proclaimed by the 20th International Conference of the Red Cross, Vienna 1965, dostępne na: www.icrc.org/eng/resources/documents/red-cross-crescent-movement/fundamental-principles-movement-1986-10-31.htm (dostęp 19.08.2020).

³³ J. Pictet, *Red Cross...*, *op. cit.*, s. 14–15.

³⁴ *Ibidem*, s. 18.

³⁵ M. Walzer, *Wojny...*, *op. cit.*, s. 206. Więcej o wpływie nowych technologii na sposób prowadzenia i myślenia o wojnie: Ch. Coker, *Warrior Geeks*, Hurst and Company, London 2013.

³⁶ Tzw. zasada ograniczająca (ang. *principle of limitation*) zakazująca prowadzenia wojny totalnej, wyrażona w art. 22 Regulaminu haskiego i art. 35 ust. 1 PD I. Przyjęcie zasady ograniczającej kończyło epokę „permisywnej” konieczności wojskowej. Uznanie względów humanitaryzmu i dyktatów publicznego sumienia za normy zakazujące, choć kontrowersyjne, pozwala na kontynuację obowiązywania doktryny Lotus, która mówi o woluntarystycznym postrzeganiu natury prawa międzynarodowego. Zob. R. Kwiecień, *Teoria i filozofia prawa międzynarodowego. Problemy wybrane*, Diffin, Warszawa 2011, s. 115–118.

³⁷ R. Kolb, *Advanced Introduction...*, *op. cit.*, s. 77.

³⁸ G.S. Corn, *Principle of Humanity*, [w:] MPEPIL, 2013, § 1, 4. Niniejsze opracowanie wychodzi jednocześnie poza promowane przez MKCK klasyczne rozumienie względów humanitaryzmu skupione jedynie na zakazie powodowania niepotrzebnych cierpienia.

Ponadto względy humanitaryzmu stanowią jeden z czynników prawotwórczych, branych pod uwagę przez państwa, które właśnie ze względu na nieludzki charakter niektórych czynów ściśle związanych z sytuacją konfliktu zbrojnego zakazały np. grabieży³⁹ czy tortur⁴⁰ oraz ustanowiły normy wymagające poświęcenia do pewnego stopnia bezpieczeństwa własnych sił w celu ratowania osób cywilnych, rannych i chorych⁴¹. Oczywiście część postanowień MPHKKZ odznacza się ograniczonym humanitarnym charakterem, który zależy od poziomu tolerowanego przez państwa humanitaryzmu, jak w przypadku cenzury komunikacji jeńców wojennych⁴². W tym ujęciu humanitaryzm odnosi się do norm pozaprawnych, które nie są ujęte w pozytywnym MPHKKZ, dlatego należy postrzegać go w kontekście pobudek i względów humanitarnych, które zasilają argumentację państw w procesie prawotwórczym (gr. *telos*, ang. *spirit of law*).

W kontekście LAWS istotne jest zatem zajęcie przez państwa stanowiska w sprawie humanitarnego charakteru przekazywania procesu decyzyjnego o życiu i śmierci ludzi do wyłącznej dyspozycji algorytmów wojennych. Wymaga to ponownego rozważenia i aktualizacji rozumienia podstawowych założeń moralnych i filozoficznych, z których wynika współczesne MPHKKZ. Filozofia MKCK, a zatem w pewnym stopniu doktryna MPHKKZ, naszkicowana przez Jeana Picteta za pomocą silnie moralizującego języka, skupia się na roli ludzi jako aktorów, ale również twórców teatru działań bojowych i wynikających z niego okrucieństw. Natura ludzka przedstawiona jest zarazem jako źródło miłosierdzia i okrucieństwa, które w sytuacji konfliktu zbrojnego są zawiadywane zasadami MPHKKZ dążącego do wspierania pozytywnych działań wyrażanych przez względy humanitaryzmu. Wobec powyższego rozwój robotyki i odpowiednio ukierunkowanej sztucznej inteligencji może jawić się jako nadzieja jeszcze większego ograniczenia wpływu brutalnych instynktów ludzkich na cierpienie ofiar konfliktów zbrojnych. Zarazem w przypadku utraty kontroli nad postępującą autonomizacją procesów decyzyjnych wysiłki humanitaryzacji mogą pójść na marne.

3.1.1.4. Humanitaryzm w relacji człowiek–państwo

Innym krytycznym ujęciem humanitaryzmu jest interpretowanie go przez pryzmat relacji człowieka z państwem. Skoro humanitaryzm skupia się na człowieku i stawia go w centrum zainteresowania, to niejako w naturalny sposób pozostaje w opozycji do jeszcze niedawno powszechnego w prawie międzynarodowym całkowitego państwowocentryzmu⁴³. Dopiero od połowy XX wieku,

³⁹ IV KG, art. 54 PD I.

⁴⁰ *Ibidem*, art. 75 PD I.

⁴¹ KG.

⁴² N. Hayashi, *Basic Principles*, *op. cit.*, s. 94.

⁴³ R. Higgins, *Conceptual Thinking about the Individual in International Law*, [w:] R. Higgins (red.), *Themes and Theories*, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 73–92; L.B. Sohn,

wraz z rozwojem demokracji, doktryny MPPCz oraz międzynarodowego sądownictwa karnego, można zauważyć pewną powolną, ale i stabilną tendencję do przesuwania środka ciężkości prawa międzynarodowego z praw i obowiązków wynikających z podmiotowości poszczególnych państw i ich organizacji w kierunku stopniowego uznawania podmiotowości osób fizycznych i osób prawnych prawa krajowego oraz ich ochrony i odpowiedzialności na poziomie międzynarodowym⁴⁴. Należy mieć również na względzie fakt, że zmiany normatywne w prawie międzynarodowym są o wiele bardziej zasochłonne aniżeli zmiany normatywne w porządkach krajowych, a poglądy stawiające człowieka w centrum zainteresowania prawa międzynarodowego są wciąż mniejszościowe⁴⁵. Zatem to wciąż państwa kreują normatywną rzeczywistość międzynarodową⁴⁶, a tradycyjne postrzeganie społeczności międzynarodowej i samego prawa międzynarodowego uwzględnia jedynie stanowiska państw oraz międzyrządowych organizacji międzynarodowych, czyli znów pośrednio państw⁴⁷.

Jednocześnie państwowcentryczne podejście coraz rzadziej odpowiada międzynarodowej rzeczywistości, nowym wyzwaniom i skomplikowanym relacjom między różnymi aktorami we współczesnym, zglobalizowanym świecie⁴⁸. Dlatego część doktryny prawa międzynarodowego, która odchodzi od tradycyjnej metody rozważającej relacje między niezależnymi podmiotami tego prawa, skupia się w swych badaniach na roli, prawach i działaniach aktorów

The New International Law: Protection of the Rights of Individuals Rather Than States, „American University Law Review”, vol. 32, 1982, s. 1–64.

⁴⁴ L. Antonowicz, *Zagadnienie podmiotowości prawa międzynarodowego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G. Ius”, vol. 45, 1998, s. 7–29; R. Gębski, *Podmiotowość osoby fizycznej w prawie międzynarodowym*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, nr 1, 2005, s. 21–35; K. Karski, *Osoba prawna prawa wewnętrznego jako podmiot prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.

⁴⁵ R. Kwiecień, *Epilog: prawo państw czy prawo ludzi? Konceptualizacja problemu*, [w:] J. Kranz (red.), *Świat współczesny wobec użycia siły zbrojnej. Dylematy prawa i polityki*, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2009, s. 75–80.

⁴⁶ Wobec której osoby fizyczne pozostają w przeważającej mierze przedmiotem, a nie podmiotem regulacji.

⁴⁷ R. Higgins, *Problems and Process: International Law and How We Use It*, Clarendon Press, Oxford 1993, s. 39.

⁴⁸ Zgodnie ze zdobywającą coraz większą popularność teorią Marttiiego Koskenniemi aktualny stan rzeczy wynika przede wszystkim z obaw związanych z realizacją interesów geopolitycznych i instrumentalizacją prawa międzynarodowego, ale również z braku zaufania państw do prawników międzynarodowych i trybunałów międzynarodowych, chcących zmieniać prawną rzeczywistość między państwami. Zob. M. Koskenniemi, *The Politics of International Law – 20 Years Later*, „The European Journal of International Law”, vol. 20, issue 1, 2009, s. 7–19. Należy zauważyć, że porządek światowy przechodzi przez kolejny okres kształtowania. Pozycja państw zachodnich słabnie na rzecz innych potęg, które wyrastają lub powracają na pozycje liderów sceny międzynarodowej. Porządek ustalony po II wojnie światowej jest podważany, szczególnie ze względu na kurczenie się zasobów surowców naturalnych i powstawanie nowych sojuszy wojskowych i gospodarczych.

nie-państwowych (ang. *non-state actors*), w tym osób fizycznych i prawnych⁴⁹. Wynika to stąd, że państwa nie są już wyłącznymi gwarantami ludzkiego bezpieczeństwa (obejmującego poza wymiarem militarnym również bezpieczeństwo ekonomiczne, zdrowotne, środowiskowe, osobiste i polityczne), gdyż ich działania są w znacznym zakresie wspierane przez rozwinięte struktury społeczeństwa obywatelskiego⁵⁰. W przypadku LAWS to właśnie społeczna mobilizacja i nacisk Koalicji organizacji pozarządowych na państwa-strony Konwencji CCW, a nie samoistna wola tych państw, doprowadziły do rozpoczęcia dialogu na poziomie międzynarodowym.

Z kolei w dyskusji poświęconej metodom traktowania ludzi w relacjach z algorytmami wojennymi⁵¹ szczególnie istotne są stanowiska skoncentrowane na ochronie jednostek przez komplementarne stosowanie MPPCz w sytuacjach konfliktów zbrojnych⁵². Ich znaczenie wzrasta wraz z przyspieszoną rewolucją technologiczną wpływającą na charakter działań bojowych, zmiany w świadomości państw i społeczeństw, a w rezultacie na podejście do ochrony życia ludzkiego. Współczesne konflikty zbrojne stają się coraz bardziej zindywidualizowane wskutek stosowania metody selektywnej eliminacji, bliższe obywatelom dzięki praktycznie natychmiastowemu dostępowi do nagrań

⁴⁹ Więcej: P. Weil, *Towards Relative Normativity in International Law?*, „The American Journal of International Law”, vol. 77, issue 3, 1983, s. 413–442; M.N. Schmitt, S. Watts, *Beyond State-Centrism: International Law and Non-state Actors in Cyberspace*, „Journal of Conflict and Security Law”, vol. 21, issue 3, 2016, s. 595–611; B. von Tigerstrom, *Human Security and International Law: Prospects and Problems*, Hart Publishing, Oxford – Portland 2007, s. 62; K. Wierczyńska, *Responsibility of State and Responsibility of Individual: Old Problems and New Challenges for International Law*, „Czech Yearbook of Public and Private International Law”, vol. 8 (201), 2017, s. 23–25.

⁵⁰ Pojęcie „human security”, zaproponowane w 1994 roku przez Program NZ ds. Rozwoju, podkreślało holistyczne podejście do bezpieczeństwa i przedstawiało państwa jako jego głównych gwarantów. Zob. krytykę tak wąskiego ujęcia podmiotów działających na rzecz ludzkiego bezpieczeństwa: V. Bílková, *Ensuring Human Security in Armed Conflicts: The Role of Non-State Actors and its Reflection in Current International Humanitarian Law*, [w:] C. Ryngaert, M. Noortmann (red.), *Human Security and International Law: The Challenge of Non-State Actors*, Intersentia Publishing, Cambridge – Antwerp – Portland 2014, s. 29–52.

⁵¹ J. Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law*, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 121; D. Anzilotti, *Cours de droit international*, Recueil Sirey, Paris 1929, s. 134, H. Kelsen, *Principles of International Law*, The Lawbook Exchange, Ltd., New York 1952, s. 114.

⁵² Sędzia T. Meron jako przykład odejścia od państwowocentryczności w MPHKG podaje zmiany w podejściu do klauzuli *si omnes* oraz możliwości odwetu: T. Meron, *The Humanization...*, *op. cit.*, s. 9–15. Więcej: R. Teitel, *Humanity's Law*, Oxford University Press, Oxford 2011; D. Luban, *Human Rights Thinking and the Laws of War*, [w:] J.D. Ohlin (red.), *Theoretical Boundaries of Armed Conflict and Human Rights*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 45–77; G. Blum, *The Laws of War and the 'Lesser Evil'*, „The Yale Journal of International Law”, vol. 35, issue 1, 2010, s. 38–50; A.A. Cançado Trindade, *International Law for Human-kind: Towards a New Jus Gentium*, The Hague Academy of International Law Monographs, vol. 8, Martinus Nijhoff, The Hague 2010, s. 275–288.

i zdjęć z pola walki czy w końcu realnie narażone na działalność terrorystyczną i działania w cyberprzestrzeni, które są wymierzone również w dobra i osoby cywilne.

Dlatego w niniejszym opracowaniu przyjęto, że wszelkie wzmianki o względach czy zasadach humanitaryzmu występujące w MPHKGZ (jak w przypadku klauzuli Martensa) mają na celu podkreślenie praw (szczególnie do ochrony) przysługujących poszczególnym osobom, które mogą oczekiwać przestrzegania ich od państw i ich organizacji na gruncie MPPCz⁵³. To właśnie nad tymi postanowieniami należy pochylić się ponownie w celu aktualizacji ich znaczenia wobec wzrastającej autonomizacji działań zbrojnych oraz płynących z niej szans i zagrożeń dla ofiar konfliktów zbrojnych⁵⁴.

3.1.1.5. Humanitaryzm a uczestnicy konfliktu zbrojnego

Jak wspomniano, humanitaryzm opiera się na uniwersalizmie podstawowych wartości związanych z istotą człowieczeństwa. To właśnie z tego względu MKCK dąży w swoich działaniach do stosowania zasady powszechności i bezstronności. Względami humanitaryzmu, podobnie jak koncepcja prawnoczułkowej godności ludzkiej, nie dopuszczają dyskryminacji osób cywilnych w czasie pokoju ani odpowiednio w ramach teatru działań zbrojnych ze względu na przynależność do danej strony, narodowość, kolor skóry czy religię, co przejawia się w całkowitym zakazie przeprowadzania ataków na ludność cywilną⁵⁵. W założeniu, że osoby cywilne są bezbronne, ponieważ nie mają prawa do noszenia broni, a w sytuacjach konfliktów zbrojnych pozbawione są środków do obrony, MPHKGZ uznaje, że zakazane jest prowadzenie takich ataków, których celem są osoby cywilne. Dopuszcza natomiast pozbawienie życia lub wyrządzenie szkód osobom cywilnym w efekcie ataków przeprowadzonych zgodnie z zasadą proporcjonalności i środkami ostrożności⁵⁶.

⁵³ MTKJ w odniesieniu do potrzeby równego traktowania osób cywilnych w konfliktach międzynarodowych i wewnętrznych: „Jeśli prawo międzynarodowe, naturalnie należycie zabezpieczając słusze interesy państw, musi stopniowo zwracać się ku ochronie istot ludzkich, jest rzeczą naturalną, że wspomniana dychotomia powinna stopniowo tracić na znaczeniu.”, MTKJ w sprawie *Prokurator przeciwko Tadić*, IT-94-1, *op. cit.*, § 97.

⁵⁴ Por. dyskusję o przypadku rozwoju nanotechnologii w kontekście zakazu używania broni chemicznych i biologicznych w: S. Haines, *The Developing...*, *op. cit.*, s. 292–293.

⁵⁵ Art. 24 lit. e Regulaminu haskiego.

⁵⁶ E. Benvenisti, *Human Dignity in Combat: The Duty to Spare Enemy Civilians*, „Israel Law Review”, vol. 39, 2006, s. 81; A. Margalit, M. Walzer, *Israel: Civilians and Combatants*, „New York Review of Books”, vol. 56, issue 8, 14.05.2009, s. 21–22. Podobnie na gruncie art. 2 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Obywatela z 4 listopada 1950 roku (dalej: EKPCz), przy uwzględnieniu zasady konieczności, ostrożności i proporcjonalności dopuszcza się przypadkowe straty. ETPCz, w sprawie *Bubbins przeciwko Wielkiej Brytanii*, 50196/99, 17.06.2005, § 141; ETPCz, w sprawie *Perk i inni przeciwko Turcji*, 50739/99, 28.06.2006, § 73, ETPCz, w sprawie *Giuliani i Gaggio przeciwko Włochom*, 23458/02, 24.03.2011, § 194.

Odmienne prezentuje się kwestia wymogu narażania życia swoich żołnierzy w celu zapewnienia wzmocnionej ochrony osobom cywilnym, w tym należącym do strony przeciwnej⁵⁷. Wydaje się, że istnieje w tym zakresie najwyżej moralne zobowiązanie do podjęcia pewnego ryzyka ze względu na fakt, że zagrożenie ich życia jest kreowane przez działalność osób biorących udział w działaniach zbrojnych⁵⁸. Ochrona własnych żołnierzy ma w sposób oczywisty ogromną wartość dla stron walczących i jest uwzględniana przede wszystkim w teście proporcjonalności (w ramach określania korzyści wojskowej danego ataku⁵⁹). Mimo że większość norm MPHKZ nakierowana jest na ochronę osób cywilnych i kombatanów należących do strony przeciwnej, obowiązki państw w zakresie ochrony własnych żołnierzy można wywieść ze wspólnego art. 3 KG stanowiącego „soczewkę” względów humanitaryzmu⁶⁰.

W postępowaniu osób biorących udział w działaniach zbrojnych względy humanitaryzmu zasadniczo ograniczają się do zakazu powodowania niepotrzebnego cierpienia i nadmiernego okrucieństwa. W MKZ posiadanie samego statusu kombatanta, a w NKZ faktyczny udział w działaniach zbrojnych stanowią przesłanki do przeprowadzenia legalnego ataku na takie osoby. W przeciwieństwie do osób cywilnych biorących bezpośredni udział w działaniach bojowych kombatan niezajdujący się *hors de combat* pozostaje legalnym osobowym celem wojskowym przez czas trwania MKZ. Jest tak bez względu na to, czy aktualnie wykonuje funkcje bojowe, czy na przykład odpoczywa. Niejako przez przyznanie mu prawa do walki i noszenia broni zostaje pozbawiony ochrony prawa do życia⁶¹. Poprzez zakaz powodowania niepotrzebnego cierpienia i nadmiernego okrucieństwa realizuje się *nakaz* humanitarnego zabijania, ponieważ sama dopuszczalność zabijania osób biorących udział w działaniach zbrojnych nie może

⁵⁷ Więcej o filozoficznych rozważaniach wokół zasady rozróżniania i roli kombatanów w: G. Blum, *The Dispensable Lives of Soldiers*, „Journal of Legal Analysis”, vol. 2, 2010, s. 132–139; D. Luban, *Risk Taking and Force Protection*, „Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper”, no. 11–72, 2011, s. 46. Warto w tym kontekście wspomnieć o niezwykle praktycznej trudności zastosowania się do tych zobowiązań, szczególnie uwzględniając szkolenia żołnierzy, w których nierzadko starano się wykształcić nienawiść do przeciwnika (jako całego narodu, nie tylko do kombatanów) przez odwołanie się do jego dehumanizacji i bestializacji. Więcej: K. Kowalczevska, *Bardziej niż maszyn potrzebujemy człowieczeństwa. Kilka refleksji nad zasadą humanitaryzmu w świetle propagandy wojennej*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, vol. 18, 2015, s. 86–101; D. Muñoz-Rojas, J.J. Frésard, *The Roots of Behaviour in War Understanding and Preventing IHL Violations*, Studium MKCK ref. 0853-ebook, 31.10.2004, s. 1–16.

⁵⁸ M. Walzer, *Wojny...*, op. cit., s. 242–243.

⁵⁹ Y. Beer, *Humanity Considerations: Cannot Reduce War's Hazards Alone: Revitalizing the Concept of Military Necessity*, „European Journal of International Law”, vol. 26, issue 4, 2016, s. 812–818.

⁶⁰ E. Crawford, *The Treatment of Combatants under the Law of Armed Conflict*, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 56, 61.

⁶¹ M. Walzer, *Wojny...*, op. cit., s. 231.

być rozumiana jako dopuszczalność jakiegokolwiek zabijania, np. stosowania tortur i niehumanitarnego traktowania.

Wprowadzenie na pole walki LAWS, pozbawionych odruchów ludzkich i operujących jedynie na podstawie wgranych wartości, takich jak np. szacunek dla przeciwnika czy brak obaw o własne „życie”⁶², mogłoby przyczynić się w sposób pozytywny do humanitaryzacji działań zbrojnych⁶³. Jednocześnie pozwoliłoby na realizację zakazu traktowania osób cywilnych należących do strony przeciwnej jako zakładników złego postępowania ich armii⁶⁴. Bez odpowiedniego zważania na te kwestie prawdopodobny jest scenariusz przeciwny, w którym dojdzie do uprzedmiotowienia osób biorących udział w działaniach zbrojnych i osób cywilnych, narażonych na pozbawienie życia przez autonomiczne systemy śmiertelności broni.

Na koniec należy zaznaczyć, że odmienne traktowanie prawa do życia osób biorących udział w działaniach zbrojnych na gruncie MPMKZ stoi w opozycji do uniwersalnego charakteru tego prawa na gruncie MPPCz oraz imperatywu moralnego Kanta, który zakazuje traktowania istot ludzkich jako narzędzi do zabezpieczania cudzego dobrobytu⁶⁵. Zgodnie z MPMKZ uczestnicy działań zbrojnych są traktowani jako narzędzie walki (składają się na potencjał militarny), a nie cel ochrony. W tym ujęciu rozwój LAWS może w pewnym zakresie pozwolić na szerszą realizację idei filozofa z Królewca, ale jedynie w przypadku, gdy ziści się scenariusz zakładający prowadzenie działań bojowych przez armie wyposażone w porównywalne narzędzia walki (np. w podobne systemy autonomiczne). Trudno wyobrazić sobie jej realizację w przypadku, gdy za jedną linią frontu będą znajdować się ludzie uczestnicy walk, a za drugą tylko LAWS.

3.1.1.6. Podsumowanie znaczenia względów humanitaryzmu

Z przedstawionych rozważań wynika, że humanitaryzm jest pojęciem wykorzystywanym w większości przypadków w sposób intuicyjny, bez podawania ścisłej definicji, odwołującym się do wartości, które co najmniej na poziomie ogólnym uchodzą za powszechnie podzielane. Przywołując względy humanitaryzmu, aktorzy zaangażowani w dyskurs międzynarodowy opierają się na rozumieniu zbiorowym odwołującym się do wartości moralnych, wręcz egzystencjalnych, które może wyrażać m.in. „publiczne sumienie”. Współcześnie wydaje się bardzo prawdopodobne, że względy humanitaryzmu powinny odzwierciedlać opinię publiczną i powszechną moralność, kształtowane nie tylko przez suwerenne

⁶² Oczywiście przy założeniu możliwości transpozycji wartości moralnych na język agentów programowych.

⁶³ E. Benvenisti, *Human...*, op. cit., s. 93–95.

⁶⁴ MTKJ w sprawie *Prokurator przeciwko Kupreškić*, op.cit., § 518.

⁶⁵ Stanowi to wybitny przykład przewagi tendencji konwencjonalistycznych nad deontologicznymi w MPMKZ. Więcej: G. Blum, *The Laws of War...*, op. cit., s. 38–50.

państwa, ale również przez organizacje pozarządowe oraz przedstawiciele nauki i biznesu zajmujących się badaniami i rozwojem sztucznej inteligencji.

Względy humanitaryzmu odznaczają się zatem bogatym pluralizmem semantycznym i funkcjonalnym, co upodabnia je do znaczenia i roli godności ludzkiej w MPPCz. Humanitaryzm, pretendując do miana kluczowego budulca powszechnej moralności, stanowi siłę napędową nowych instytucji prawa międzynarodowego wspierających dążenie do pokoju oraz ograniczających skutki konfliktów zbrojnych, w tym podstawę odpowiedzialności międzynarodowej osób fizycznych. W tym kontekście można mówić o progresywnej humanitaryzacji MPHKKZ. Względy humanitaryzmu jawią się jako argument normatywny i dyrektywa interpretacyjna reżimów ochronnych, a w kontekście samych działań bojowych pełnią funkcję ograniczającą swobodę wyboru środków i metod walki. Takie też funkcje humanitaryzm powinien odegrać w dyskusji o dopuszczalności stosowania LAWS.

Podmioty prawa międzynarodowego podczas tworzenia nowej normy w przedmiocie wymaganej ludzkiej kontroli nad atakiem, jak i prawnicy wojskowi podczas interpretowania i stosowania norm obowiązujących powinni brać pod uwagę szerokie spektrum względów humanitaryzmu. Oznacza to, że przy formułowaniu stanowiska na temat dopuszczalności LAWS powinni uwzględniać następujące czynniki. Po pierwsze, sposób tworzenia algorytmów wojennych, na podstawie których będą podejmowane decyzje o życiu i śmierci powinien opierać się na pozytywnych wartościach i dorobku ludzkości. Po drugie, MPPCz, soczewka powszechnej moralności i aksjologiczny rdzeń prawa międzynarodowego, powinno być uwzględniane w procesie modyfikacji i uzupełniania obowiązujących pojęć, a w szczególności w zakresie procesu targetingu i związanego z nim procesu decyzyjnego. Po trzecie, decyzje polityczne o rozwoju i stosowaniu pewnych środków i metod walki wiążą się także z odpowiedzialnością moralną decydentów, gdyż to w wyniku ich działań lub zaniechań może dojść do wzmocnienia lub osłabienia zaufania między państwami oraz obywatelami i ich rządami. Po czwarte, humanitaryzm jest pojęciem skupiającym w sobie wszelkie wysiłki ludzkości w imię ograniczania cierpienia do minimum wyznaczanego realizmem stosunków międzynarodowych. Dlatego jego nieodzownym elementem jest przesądzenie o dopuszczalnym poziomie powodowanych szkód i spowodowanego cierpienia, w tym szczególnego lęku przed nieprzewidywalnymi skutkami użycia broni. O ile wcześniejszej porozumienia ograniczające lub wręcz zakazujące stosowania pewnych środków i metod walki łączyły się przede wszystkim z bólem fizycznym, to w przypadku LAWS i charakteryzującej je nieprzewidywalności w większym stopniu przywiązuje się wagę do bólu psychicznego i strachu związanego z niepewnością, a także z odczłowieczeniem działań bojowych. Wobec tego prawodawcy powinni uwzględnić powyższe argumenty w dyskusji na temat tego, czy przekazywanie decyzji o życiu i śmierci ludzi do algorytmów pozwala się pogodzić ze współczesnym rozumieniem względów humanitaryzmu.

3.1.2. Neutralizm normatywny konieczności wojskowej

Naświetliwszy motywy humanitaryzacji działań zbrojnych, należy przejść do omówienia tzw. drugiej strony medalu, czyli względów konieczności wojskowej, która również wymaga uwzględnienia w ewentualnej regulacji LAWS. W ujęciu normotwórczym konieczność wojskowa rozumiana jest szerzej niż samo zezwolenie na dane działanie w ramach dyspozycji normy prawnej. Stanowi wyraz czysto utylitarnego podejścia do działań zbrojnych, ponieważ ma umożliwiać realizację interesu strony walczącej, mianowicie zwycięstwo możliwie najmniejszym kosztem. W efekcie konieczność wojskowa zezwala na dokonanie tego, co konieczne, oraz na zaniechanie tego, co niekonieczne z wojskowego punktu widzenia. Należy ją odróżnić od tzw. racji stanu mającej na celu realizację interesów państwa i od konieczności wojennej, która dotyczy zwycięskiego zakończenia działań zbrojnych w ogóle⁶⁶.

W ujęciu historycznym konieczność wojskowa stanowiła prerogatywę postępowania państw na polu walki, lecz wraz z rozwojem MPHKZ jej znaczenie i charakter ulegały modyfikacji⁶⁷. Współczesne najbardziej popularne ujęcie konieczności wojskowej rozumie ją jako wymóg podjęcia koniecznych środków w celu efektywnego przeprowadzenia działań wojennych, tzn. takiego, że czas ich trwania i straty zostaną ograniczone do niezbędnego minimum⁶⁸. Oznacza to, że z operacyjnego punktu widzenia rozwój i użycie pewnych środków i metod walki może okazać się niezbędne do zmniejszenia całkowitego rachunku strat i zysków.

3.1.2.1. Ujęcia definicyjne

W doktrynie można spotkać dwa ujęcia definicyjne konieczności wojskowej⁶⁹. Pierwsze opisuje ją jako zdarzenie faktyczne i rzeczywiste, drugie jako zasadę prawną. Podejście faktyczne polega na oszacowaniu dopasowania między środkami podjętymi lub rozważanymi, z jednej strony, a celami, które chce się osiągnąć, z drugiej, w okolicznościach panujących lub przewidywanych w danym czasie. Jeśli więc pewne działanie zostaje uznane za konieczne z wojskowego punktu widzenia, oznacza to, że w odpowiednim stopniu prowadzi do realizacji celu wojskowego.

Przy założeniu, że użycie LAWS jest dopuszczalne w świetle obowiązującego prawa, ocena konieczności ich rozmieszczenia lub aktywizacji, powinna uwzględniać dostępność innych racjonalnie osiągalnych celów i innych racjonalnie sprzyjających działań, jak również panujące okoliczności (środowisko

⁶⁶ A. Górbiel, *Konieczność wojskowa w prawie międzynarodowym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Prace Prawnicze, CCXXIV, 1970, z. 44, s. 47.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 31–48.

⁶⁸ Które z braku tej „konieczności” należałoby uznać za niemoralne lub nielegalne. Zob. *ibidem*, s. 47–51; J.D. Ohlin, *Necessity in International Law*, Oxford University Press, Oxford 2016, s. 93.

⁶⁹ Zwanej również koniecznością wojenną lub racją wojenną.

operacyjne)⁷⁰. Zatem ocena istnienia konieczności wojskowej ściśle wiąże się z rzeczywistą sytuacją bojową i zależy od dostępności dla dowódców istotnych faktów mających wpływ na podjęcie decyzji (np. dostępności innych, bardziej przewidywalnych i skutecznych broni, ryzyka poniesienia strat w osobach cywilnych). W konsekwencji oznacza to, że oceny konieczności wojskowej użycia LAWS w danej misji nie można generalizować ani dokonywać bez uwzględnienia tych istotnych czynników⁷¹.

Normatywne podejście do konieczności wojskowej dodaje do ujęcia faktycznego 1) charakter prawny kontrotypu wyłączającego nielegalność danego działania oraz 2) prawny obowiązek każdorazowej oceny konieczności działania w świetle celu wojskowego, który zamierza się osiągnąć. Dopuszczalność powoływania się na konieczność wojskową buduje swoistą hierarchię norm MPMKZ, dzięki czemu normy prawne możemy podzielić na takie, które nie mogą zostać wyłączone przez powołanie się na konieczność wojskową (np. art. 37 IV KG, normy zezwalające na takie wyłączenie jedynie w przypadku nagłym, ang. *made necessary by imperative military requirements*, np. art. 55 ust. 3 IV KG), oraz normy, do których wyłączenia wystarczy zwykła, niekwalifikowana konieczność wojskowa, np. art. 15 Regulaminu haskiego (są to zazwyczaj normy ochrony i poszanowania mienia).

Nierzadko zdarza się, że konieczność wojskowa przedstawiana jest jako przesłanka zezwalająca na działania zasadniczo niepożądane z humanitarnego punktu widzenia. W tym ujęciu konieczność wojskowa jest ściśle powiązana z zasadą proporcjonalności⁷², która pełni funkcję ograniczającą dopuszczalność wszelkich działań uznawanych za ostateczne ze względu na niesłuszne postrzeganie ich jako niweczających dążenia do ograniczenia negatywnych skutków konfliktu zbrojnego.

Co ciekawe, Nobuo Hayashi wysuwa przeciwne twierdzenie mówiące, że konieczność wojskowa jest normatywnie obojętna, ponieważ jednocześnie zezwala na dokonanie tego, co jest konieczne, i na zaniechanie tego, co z wojskowego punktu widzenia nie jest konieczne. Ponadto toleruje się też zaniechanie działań koniecznych i wykonanie działań niekoniecznych⁷³. Hayashi zakłada również, że działając zgodnie z koniecznością wojskową, realizuje się tym samym wymogi humanitaryzmu, ponieważ przedmiotem zainteresowania MPMKZ nie jest przegrana lub zwycięstwo w walce, lecz tylko ograniczenie efektów działań zbrojnych odczuwalnych przez ich uczestników i ich ofiary. W tej sprawie MPMKZ pozostawia stronom walczącym swobodę wyboru⁷⁴.

⁷⁰ N. Hayashi, *Basic Principles*, *op. cit.*, s. 90.

⁷¹ Por. decyzję o bombardowaniu opactwa Monte Cassino, której nie można oceniać *a priori* jedynie na podstawie określenia danej akcji jako zniszczenia budynku znajdującego się na podwyższeniu o strategicznym z topograficznej perspektywy znaczeniu.

⁷² M. Marcinko, *Podstawowe zasady...*, *op. cit.*, s. 78–79.

⁷³ N. Hayashi, *Military Necessity as Normative Indifference*, „Georgetown Journal of International Law”, vol. 44, 2003, s. 675.

⁷⁴ S. Scheipers, *Introduction: Prisoners of War*, [w:] S. Scheipers (red.), *Prisoners of War*, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 7–8.

Warto zwrócić również uwagę na różnicę między koniecznością wojskową a korzyścią lub dogodnością wojskową. Podczas gdy konieczność wojskowa może określać niezbędność danego działania, korzyść czy dogodność wojskowa poza niezbędnością może wskazywać również na sam jego zysk, przewagę czy oportunizm. Biorąc pod uwagę, że sam przymiot niezbędności nie stanowi rozróżnienia wobec braku takiego wymogu w przypadku konieczności wojskowej, powyższe pojęcia można rozróżnić ze względu na punkt odniesienia. O ile korzyść wojskową można określić w odniesieniu do pozycji wobec przeciwnika, to konieczność wojskowa jest w tym zakresie niezależna. Ponadto korzyść wojskowa może stanowić jeden z czynników prawotwórczych, który twórcy MPHKG mogą uwzględnić przy okazji zezwalania na działania korzystne z wojskowego punktu widzenia i tolerowania działań wojskowo niekorzystnych. Należy jednak jasno podkreślić, że korzyść wojskowa nie może stanowić podstawy działania w zakresie przewidzianych odstępstw od ogólnych norm postępowania, mimo iż działanie niespełniające wymogów niżej opisanej licencji byłoby ostatecznie wojskowo korzystne⁷⁵.

3.1.2.2. Konieczność wojskowa jako licencja

Z teoretycznego punktu widzenia konieczność wojskowa jest przedstawiana jako wyjątek, zezwolenie lub ograniczenie działania w konfliktach zbrojnych⁷⁶.

Z prawnego punktu widzenia przyjęto natomiast, że powołanie się na konieczność wojskową jest dopuszczalne jedynie w przypadkach wyraźnie przewidzianych w umowach międzynarodowych⁷⁷. Dowodzi to zdecydowanego odrzucenia doktryny *Kriegsräson*, zgodnie z którą uznawano, że konieczność wojskowa wyprzedza zobowiązania wynikające z reguł praktyki wojennej⁷⁸. Co więcej, odrzucono również doktrynę „anty-*Kriegsräson*”, zgodnie z którą konieczność

⁷⁵ R. O'Keefe, *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 122–123.

⁷⁶ J.D. Ohlin, *Necessity...*, *op. cit.*, s. 5.

⁷⁷ E. Castrén, *The Present Law of War and Neutrality*, Soumalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon, Helsinki 1954, s. 66.

⁷⁸ Niem. *Kriegsräson geht vor Kriegsmanier*. Świadczy o tym bezpośrednio przepis art. 35 ust. 1 PD I oraz samo istnienie PD I. Więcej: M.N. Schmitt, *Military Necessity...*, *op. cit.*, s. 796; M. Łaski, P. Łaski, *Uwagi na temat konieczności wojskowej w prawie konfliktów zbrojnych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej”, nr 3 (186), 2011, s. 223–226; R. Bierzanek, *Wojna...*, *op. cit.*, s. 54–62. Należy zauważyć, że niefortunnym wyjątkiem, szeroko krytykowanym, jest opinia doradcy MTS w sprawie legalności broni jądrowej, która dopuszcza odstępstwo od norm MPHKG ze względu na „zagrożenie przetrwania państwa”, niejako dopuszczając doktrynę *Kriegsräson*. MTS, chcąc naprawić niefortunne sformułowanie ze swojej opinii w sprawie legalności użycia broni jądrowej, zaznaczył w opinii doradczej o murze palestyńskim, że przepisy MPHKG wymagają skrupulatnego przestrzegania bez względu na zewnętrzne naglące okoliczności. Opinia doradcy MTS w sprawie konsekwencji prawnych budowy muru na okupowanych terytoriach palestyńskich, 9.07.2004 r., ICJ Reports 2004, § 131 i 162.

wojskowa funkcjonowała jako warstwa normatywnego ograniczenia w stosunku do pozytywnego MPHKKZ⁷⁹. W rezultacie oznacza to, że konieczność wojskowa nie pozwalałaby na podejmowanie działań niekoniecznych z wojskowego punktu widzenia, a co za tym idzie – mimo że dane działanie byłoby zgodnie z pozytywnym MPHKKZ, byłoby niedopuszczalne z braku przymiotu konieczności wojskowej. Powszechnie uznaje się, że konieczność wojskowa nie może grać nadrzędnej roli w określaniu sposobu prowadzenia działań (poza wyraźnie przewidzianymi klauzulami), np. w przypadku postanowień dotyczących zakazu niszczenia własności na terenach okupowanych zgodnie z art. 53 IV KG. Powyższe klauzule są nieliczne i nie należy rozciągać ich na inne sytuacje⁸⁰.

Biorąc pod uwagę powyższe fakty, konieczności wojskowej nie powinno się interpretować jako bezwzględnego wyjątku od podstawowych zasad MPHKKZ, ale jako wzgląd już inkorporowany do tego porządku prawnego, który w ramach zakreślonego zezwolenia (licencji) umożliwia realizację celów wojskowych⁸¹. Licencja ta, zawarta wyraźnie w postanowieniach MPHKKZ, jest ograniczona czterema kumulatywnymi wymogami⁸². Po pierwsze, dane działanie musi być przede wszystkim podjęte w celu realizacji konkretnego celu wojskowego. Po drugie, dane działanie musi być wymagane (konieczne) do osiągnięcia celu. Po trzecie, cel musi być zgodny z wymogami MPHKKZ. Po czwarte, działanie musi samo w sobie być zgodne z wymogami MPHKKZ. W przeciwnym wypadku odbiegające od ogólnej normy zachowanie staje się bezprawne ze względu na sprzeczność z tą normą, czyli ze względu na wyjście poza zakres licencji, a nie ze względu na brak konieczności wojskowej danego działania. Najbardziej dobitny przykład inkorporacji wzglądów konieczności wojskowej do norm MPHKKZ stanowi zasada rozróżniania, *a priori* wyodrębniająca grupę legalnych celów wojskowych, których eliminacja jest dozwolona.

Zgodnie z wyrokiem Amerykańskiego Trybunału Wojskowego w Norymberdze w tzw. sprawie zakładników konieczność wojskowa pozwala stronie walczącej, w zakresie określonym prawami wojny, zastosować taką ilość i rodzaj siły, aby doprowadzić do całkowitego poddania się przeciwnika przy najmniejszym możliwym nakładzie czasu, życia i pieniędzy⁸³. W świetle konieczności wojskowej siły zbrojne mogą zatem powziąć wszelkie legalne środki w celu zmniejszenia ryzyka wobec własnych kombatantów. Jednocześnie Trybunał

⁷⁹ N. Hayashi, *Basic Principles*, *op. cit.*, s. 92.

⁸⁰ R. Bierzanek, *Wojna...*, *op. cit.*, s. 59.

⁸¹ W ujęciu przedstawionym w Kodeksie Liebera z 1863 roku. D. Ohlin, *Necessity...*, *op. cit.*, s. 91, 95–106.

⁸² N. Hayashi, *Requirements of Military Necessity in International Humanitarian Law and International Criminal Law*, „Boston University International Law Journal”, vol. 28, issue 39, 2010, s. 62–94.

⁸³ Amerykański Trybunał Wojskowy w Norymberdze w sprawie zakładników (*Stany Zjednoczone v. Wilhelm List*), case no. 7, 19.02.1948, *Law Reports of Trials of War Criminals*, vol. VIII, 1949, s. 66.

wyraźnie stwierdził, że konieczność wojskowa w żadnym wypadku nie uzasadnia popełniania zbrodni wojennych, ponieważ nie stanowi zasady nadrzędnej MPHKG. Sprawa zakładników dowodzi zatem, wbrew rozumowaniu Thomasa Hobbesa, że konflikt zbrojny nie stanowi sfery bezprawia, gdyż nawet konieczność wojskowa jest w nim ograniczona, a nie stanowi zewnętrznego wyjątku od prawa wojny⁸⁴.

Jak słusznie zauważa Robert Kolb, państwa nie mają możliwości powołania się na przesłankę konieczności przewidzianą w art. 25 Artykułów Komisji Prawa Międzynarodowego dotyczącego odpowiedzialności państwa za czyny niedozwolone, aby uzasadnić brak odpowiedzialności za odstępstwo od postępowania zgodnie z nakazami MPHKG⁸⁵. Porządek MPHKG sam w sobie stanowi pewien porządek prawa „na nagły wypadek” (ang. *emergency law*) czy też prawa konieczności (wojennej), wobec czego ponowne powołanie się na względy konieczności oparte na przepisach spoza tego porządku mogłoby być traktowane jako nadużycie⁸⁶. Podobnie nie można mylić konieczności wojskowej z koniecznością podjęcia działań w samoobronie na gruncie art. 51 KNZ. Tego rodzaju rozumowanie zastosowano w sprawie dotyczącej legalności broni jądrowej, gdzie MTS uznał, że w przypadku zagrożenia przetrwania państwa nie można jednoznacznie wykluczyć możliwości użycia takiej broni. Opinia doradcza MTS została słusznie skrytykowana za mieszanie standardów, podczas gdy *ius ad bellum* nie ma pierwszeństwa przed *ius in bello*, a zatem również środki użyte do samoobrony muszą być legalne na gruncie MPHKG⁸⁷.

3.1.2.3. Podsumowanie znaczenia konieczności wojskowej

Powyższe rozważania o znaczeniu konieczności wojskowej prowadzą do wniosku, że współcześnie utraciła ona znaczenie normy zezwalającej na wszelkie działania konieczne z wojskowego punktu widzenia. Dlatego nie można uzasadniać wprowadzania LAWS na pola walki czystą koniecznością wojskową. Współcześnie klauzula ta nabrała charakteru licencji, która ogranicza i jednocześnie poszerza zakres działań wojujących stron. Na etapie normotwórczym konieczność wojskowa ustanawia granicę dopuszczalnej przemocy. Dlatego w kontekście LAWS prawodawcy muszą odpowiedzieć sobie na pytanie, czy użycie śmiertelnej siły pozbawione ludzkiej kontroli i całkowicie zależne od

⁸⁴ David Luban krytykuje orzeczenie, w którym Amerykański Trybunał Wojskowy w Norymberdze uznał czynniki finansowe i ekonomiczne za konieczność wojskową, podczas gdy jego zdaniem dotyczą one wojskowej dogodności. D. Luban, *Military Necessity...*, *op. cit.*, s. 341–347.

⁸⁵ R. Kolb, *Advanced Introduction...*, *op. cit.*, s. 85.

⁸⁶ Por. odmienne podejście do dopuszczalności pewnych działań ze względu na „humanitarną konieczność” czynienia „mniejszego zła” (ang. *lesser evil, humanitarian necessity justification*): G. Blum, *The Laws of War...*, *op. cit.*, s. 1–70.

⁸⁷ T. McCormack, *A Non-liquet on Nuclear Weapons: The ICJ Avoids the Application of General Principles of International Humanitarian Law*, IRRC, vol. 76, issue 316, 1997, s. 77–78.

algorytmów jest konieczne z wojskowego punktu widzenia, a zatem czy stanowi dopuszczalne rozwiązanie. Jeśli takie rozwiązanie zostanie uznane za dopuszczalne, to na etapie działań bojowych klauzula konieczności wojskowej będzie funkcjonować w sposób klasyczny i ogólny, na zasadzie ścisłego wyjątku dopuszczającego uciekanie się w danej sytuacji do przemocy koniecznej z wojskowego punktu widzenia.

3.1.3. Równoważenie względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej

Uznając, że względy humanitaryzmu i konieczności stanowią konstytutywne podstawy porządku MPHKKZ⁸⁸, należy przyjąć, że każda z norm MPHKKZ w pewnym zakresie uwzględnia te modele teoretyczne, a dokładniej, równowagę między nimi⁸⁹. O ile zbyt miliitaryzm dający pierwszeństwo względem konieczności wojskowej (niem. *Kriegsräson*) niweczyłby wysiłki wzmacniające funkcje ochronne, o tyle przesadna humanitaryzacja (niem. *Humanitätsräson*) kompromitowałaby skuteczność regulacji w kręgach je stosujących i prowadziła do ignorowania MPHKKZ. Dlatego proces negocjacyjny i prawotwórczy jest rozstrzygający dla osiągnięcia równowagi lub kompromisu między koniecznością wojskową a względami humanitaryzmu, które stanowią sedno i cel regulacji konfliktów zbrojnych.

W rezultacie reżimu obowiązujących norm MPHKKZ państwa nie mają możliwości wyboru między przedkładaniem konieczności wojskowej nad humanitaryzm i odwrotnie. Za nadmierne należy uznać ustalanie tej równowagi przez doktrynę w drodze interpretacji, a raczej „nadinterpretacji” norm MPHKKZ, ponieważ prowadzi to do wtórnego kształtowania relacji między humanitaryzmem a koniecznością wojskową, niejako *contra legem*. Działanie to, występujące w odniesieniu do niektórych pojęć MPHKKZ, takich jak *hors de combat*, blokada morska, oblężenie miast, ochrona dzieci żołnierzy, ograniczone użycie siły wobec celów wojskowych, wydaje się niepoprawne⁹⁰. Jan Kleffner zauważa, że brak odniesień do pewnych zagadnień w ramach norm MPHKKZ, np. poziomu siły dopuszczalnej wobec kombatantów, może sam w sobie stanowić akomodację równowagi między koniecznością wojskową a humanitaryzmem, a zatem nie wymaga ponownego sięgania do tych punktów odniesienia i traktowania ich jako osobnych źródeł normatywnych⁹¹. Podobnie w przypadku norm zakazujących

⁸⁸ E. Benvenisti, *Human...*, *op. cit.*, s. 81

⁸⁹ J. Kleffner, *Section IX...*, *op. cit.*, s. 41; N. Hayashi, *Basic Principles*, *op. cit.*, s. 89.

⁹⁰ Dobitym przykładem jest szeroka krytyka Studium MKCK „The ICRC Interpretive Guidance on Direct Participation in Hostilities”, zob. W.H. Parks, *Part IX of the ICRC 'Direct Participation in Hostilities' Study: No Mandate, No Expertise, and Legally Incorrect*, „NYU Journal of International Law and Politics”, vol. 42, 2010, s. 769–830.

⁹¹ J. Kleffner, *Section IX...*, *op. cit.*, s. 42.

niektórych broni konieczność wojskowa ani względy humanitaryzmu nie mogą być podstawą „nadpisania” tak przyjętej normy⁹².

Należy podkreślić, że doktryna MPHKKZ cierpi na niewystarczającą liczbę prac teoretycznych, co poniekąd może wydawać się podyktowane wyjątkowo pragmatycznym zabarwieniem tego działu prawa międzynarodowego. Jednym z pojęć, które ilustruje trudności wynikające ze słabej podbudowy teoretycznej, jest równowaga między humanitaryzmem a koniecznością wojskową. Brakuje szerszych rozważań o tym, czy kompromis osiągnięty w postanowieniach MPHKKZ opiera się na realizmie, czy na rozsądku oraz czy odpowiada dzisiejszym tendencjom rozwojowym prawa międzynarodowego tak mocno naznaczonego przez MPPCz. Nie jest również do końca jasne, kiedy to równoważenie ma zasadnicze znaczenie i jak powinno się je rozumieć. Mocne niedoteoretyzowanie MPHKKZ jest niesatysfakcjonujące, ponieważ obnaża słabości MPHKKZ wobec nowych zjawisk i tendencji podyktowanych rzeczywistością współczesnych konfliktów zbrojnych jak np. zakres ludzkiej kontroli nad LAWS. W rezultacie przekłada się to na praktyczną niemożliwość dowiedzenia jednego słusznego rozwiązania danego prawnego dylematu na podstawie tego paradygmatu, który, jak się okazuje, jest mocno nacechowany kazuistyką woli państw.

Jednym z nielicznych przedstawicieli doktryny, który poświęcił swe badania relacjom podstawowych względów MPHKKZ, jest Nobuo Hayashi, który porządkuje rodzaje relacji w kontekście całego obszaru MPHKKZ i stawia tezę o normatywnej neutralności konieczności wojskowej⁹³. Uważa, że działania sił zbrojnych nie zawsze muszą stanowić wybór między humanitaryzmem a koniecznością wojskową i że utrzymanie równowagi rzadko polega na kierowaniu się nimi w równym stopniu. Sposób utrzymania tytułowej równowagi zależy od intencji twórców MPHKKZ, czyli od państw, które w odniesieniu do konkretnych sytuacji zdecydowały się na unormowanie zasad postępowania z różnym naciskiem na obydwa podstawowe względy. Zatem w niektórych przypadkach bezwzględny prymat przyznaje się wymogom humanitaryzmu⁹⁴, podczas gdy w innych współzależność jest bardziej zniuansowana⁹⁵. W rezultacie w przypadku regulacji

⁹² Tak jak w przypadku mocno krytykowanego wyroku MTKJ w sprawie Błażki, gdzie Trybunał orzekł w I instancji, że „ataki na ludność cywilną lub dobra cywilne stanowią przestępstwo, jeśli nie są uzasadnione koniecznością wojskową” (MTKJ w sprawie *Prokurator przeciwko Błażki*, Wyrok IT-95-14-A, 29.07.2004, § 109).

⁹³ N. Hayashi, *Basic Principles*, op. cit., s. 96–101.

⁹⁴ „...unqualifiedly obligating the pursuit of a rule” (*ibidem*, s. 98). Względów humanitaryzmu zostały uznane przez państwa za jednoznacznie ważniejsze od konieczności wojskowej w przypadku zakazu aktów i gróźb przemocy, których głównym celem jest zastraszenie ludności cywilnej z art. 51 (2) PD I czy zakazu brania zakładników z art. 34 IV KG.

⁹⁵ „indeterminately obligate the pursuit of joint satisfaction” (*ibidem*, s. 99). Takie ujęcie względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej nie rozstrzyga *a priori* o pierwszeństwie jednej z nich. Natomiast dążenie do równoczesnego spełnienia jest obowiązkowe stosownie do zakresu wymaganego przez względy humanitaryzmu, podczas gdy rezygnacja z tego dążenia jest usankcjonowana stosownie do zakresu dopuszczalnego przez konieczność wojskową.

wymaganego poziomu ludzkiej kontroli sprawowanej nad autonomicznymi systemami śmiertelności broni możliwe są różne konfiguracje równoważenia względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej. Nie należy wykluczać, że państwa zdecydują się na bardziej elastyczne podejście różnicujące stopień kontroli ludzkiej w zależności od warunków operacyjnych lub potencjalnych szkód i strat. Pewne jest natomiast, że najbardziej pesymistyczny scenariusz zakłada powstrzymanie się państw przed jakąkolwiek regulacją tej kwestii w normie prawa międzynarodowego, co w efekcie przełoży się na osłabienie standardów ochrony, które wszak w niemałym zakresie zależą od dopuszczalnych środków i metod walki.

3.1.3.1. Równoważenie w przypadku norm odnoszących się do środków walki

Punktem odniesienia dla kwestii ujęcia względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej w przypadku regulacji poziomu kontroli ludzkiej nad LAWS mogą być obowiązujące normy odnoszące się do środków i metod walki. Normy te można podzielić na normy ogólne, które dotyczą procesu targetingu oraz normy szczególne, dotyczące konkretnych środków i metod walki. Należy również uwzględnić swoistą normę pierwszego rzędu, jaką stanowi w tym przypadku klauzula Martensa.

Klauzula Martensa przywołana w art. 1 ust. 2 PD I stanowi przykład normy, która uzupełnia MPMKZ w potencjalnych sytuacjach *non liquet* o konieczność powołania się na względy humanitaryzmu, jednocześnie nie wykluczając, że „ustalone zwyczaje” mogą zawierać również odniesienie do konieczności wojskowej. Ze względu na pełnioną funkcję klauzuli Martensa nie można jasno zakwalifikować do jednej z wyżej podanych kategorii, jednak jej mocno humanitarny wydźwięk skłania do uznania jej za normę regulującą sytuacje, w których twórcy MPMKZ chcieli dać priorytet względem humanitaryzmu.

Do norm ogólnych dotyczących targetingu zalicza się zasadę dyskryminacji z art. 51 ust. 4 PD I, zasadę ostrożności z art. 57 i 58 PD I, zasadę rozróżnienia z art. 48 i art. 51 ust. 1 i 2 PD I, zasadę proporcjonalności z art. 57 ust. 2 lit. a (iii) PD I oraz zakaz powodowania niepotrzebnego cierpienia z art. 35 PD I⁹⁶. Analiza przepisów wyrażających powyższe zasady prowadzi do stwierdzenia, że w związku z brakiem wyraźnego ujęcia w tekście zezwolenia na powołanie się na wojskową konieczność odstępstwa od ich dyspozycji należy zakwalifikować je jako normy, które nie mogą zostać wyłączone z uwagi na ten wzgląd. Jednocześnie należy stwierdzić, że przewidują one konieczność ocenienia pewnych standardów w zestawieniu z danymi interesami wojskowymi i tak wymagają

Przykładem służy zakaz używania broni, pocisków i środków mogących zadać zbyteczne cierpienia zgodnie z art. 23 lit. e Regulaminu haskiego.

⁹⁶ Por. rozważania o zwyczajowym charakterze tych zasad: W. Boothby, *The Law of Targeting*, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 57–76.

uzasadnienia ustalenia „zbędnego cierpienia”, „określonej korzyści wojskowej” czy „nadmierności” strat wśród ludności cywilnej.

Normy odnoszące się do poszczególnych środków i metod walki dzielą się natomiast na całkowicie zakazujące, które nie przewidują wyjątków w postaci konieczności wojskowej (zakaz używania broni chemicznej, broni bakteriologicznej czy min przeciwpiechotnych z Konwencji Ottawskiej), oraz normy ograniczające używanie niektórych środków i metod walki (zakaz używania min przeciwpiechotnych niemożliwych do wykrycia, a także min, które nie są wyposażone w mechanizm samozniszczenia lub dezaktywacji z II protokołu do Konwencji CCW, oraz dopuszczalność użycia broni jądrowej w sytuacji zagrożenia przetrwania państwa)⁹⁷. Te ostatnie również nie przewidują licencji na konieczność wojskową, a zatem należy je uznać za normy, które nie mogą być wyłączone. Nie należy natomiast ignorować faktu, że warunki używania tych środków i metod walki uwzględniają już w pewnym zakresie konieczność wojskową stosowania takich broni, które wspierają wysiłki wojskowe, minimalizując przy tym straty, jak np. miny wyposażone w mechanizm samodestrukcji czy nadajniki umożliwiające ich odnalezienie.

Potwierdza to tezę, że w odniesieniu do norm regulujących środki i metody walki kształtowanie kompromisu między względami humanitaryzmu a konieczności wojskowej nie odbywa się na poziomie stosowania normy, lecz na poziomie jej stanowienia. W przypadku braku normy, zarówno traktatowej, jak i zwyczajowej, w odniesieniu do danego środka walki (np. przełomowych technologii wojskowych jak LAWS) państwa pozostają zobowiązane dyspozycją klauzuli Martensa, która jak wyżej opisano, dopiero wtedy daje priorytet względem humanitaryzmu, którymi powinny kierować się państwa.

3.1.4. Wnioski

Modele teoretyczne humanitaryzmu i konieczności wojskowej historycznie pochodzą z różnych środowisk wiedzionych odmiennymi wartościami – podczas gdy jedni stawiają na pierwszym miejscu jak najdalej idące ograniczenie cierpień wynikających z działań zbrojnych, drudzy skupiają się na uzyskaniu ostatecznej korzyści wojskowej. Z normatywnego punktu widzenia w celu prowadzenia konfliktów zbrojnych w najmniejszym stopniu krzywdzących osoby cywilne należy równocześnie uwzględniać obydwie perspektywy zgodnie z ich ujęciem w normach MPHKKZ i ograniczającym charakterem. Działanie zgodnie z wymogami humanitaryzmu bez względu na konieczność wojskową lub kierowanie się jedynie koniecznością wojskową bez baczenia na humanitaryzm w przypadkach, gdy nie wymagają tego przepisy prawa, nie może samodzielnie determinować legalności takiego postępowania. Co więcej, zarówno doktryna *Kriegsräson* jak

⁹⁷ Opinia doradca MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § 406.

i doktryna *Humanitätsrason* jest problematyczna z moralnego punktu widzenia. Uproszczenia dające prymat jednemu z tych względów nie spełniają zatem testu kluczowej dla MPHKG równowagi, która w zależności od sytuacji kształtowana jest odmiennie przez twórców prawa międzynarodowego. Zatem równoważenie względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej w kontekście zakazywania lub regulowania użycia nowych środków i metod walki powinno uwzględniać ich przydatność w uskutecznianiu działań bojowych przy jednoczesnym zwracaniu uwagi, że mimo istnienia możliwości użycia nowych broni nie zawsze jest to pożądane z powodów humanitarnych⁹⁸.

3.2. Klauzula Martensa

Klauzula Martensa, obok konieczności wojskowej, stanowi podstawowy mechanizm klasycznego MPHKG, którym mają kierować się państwa w obszarach nieobjętych regulacją prawną. O ile konieczność wojskowa jako kluczowa wytyczna postępowania podczas konfliktu zbrojnego straciła znaczenie wraz z przyjęciem prawa genewskiego, rozpoczynającego proces humanitaryzacji MPHKG⁹⁹, o tyle klauzula Martensa zachowała status normy, która zabrania mechanicznego stosowania koncepcji „co nie jest zabronione, jest dozwolone”¹⁰⁰. Jednocześnie klauzula Martensa stanowi podstawę istoty porządku MPHKG jako zespołu norm ograniczającego swobodę działania suwerennych państw. Znajduje zastosowanie we wszystkich przypadkach zarówno w czasie konfliktu zbrojnego, jak i poza nim¹⁰¹.

W niniejszej części skonfrontowano podnoszone w ramach dyskusji o regulacji LAWS argumenty uznające klauzulę Martensa za swoisty „zawór bezpieczeństwa”, który powinien zostać użyty w przypadku braku jasnych odpowiedzi opartych na konkretnych przepisach prawa i wynikających z działów prawa międzynarodowego, które odnoszą się do broni, lub z historycznych doświadczeń. Ze względu na ogólny i kontrowersyjny charakter oraz powoływanie się na podstawy o znaczeniu mocno subiektywnym klauzula Martensa jest nierzadko ignorowana przez państwa stosujące MPHKG. Poniżej przedstawione zostaną argumenty przemawiające za jej doniosłością w sferze normatywnej i w ujęciu praktycznym.

⁹⁸ W myśl logiki zasady ograniczającej i MPHKG jako „emergency law”.

⁹⁹ Okrucieństwa II wojny światowej, a szczególnie straty poniesione przez osoby cywilne, stanowiły główną motywację przyjęcia KG. Aktualnie proces humanitaryzacji MPHKG wiąże się z równoczesnym stosowaniem MPPCz i przyjmowaniem podejścia do MPHKG skupiającego się na ochronie jednostki, a nie państwa. Zob. R. Kolb, *Advanced Introduction...*, *op. cit.*, s. 13.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 8. W myśl humanitaryzmu, który wyraża klauzula Martensa, to, że strona konfliktu może coś uczynić, nie oznacza, że powinna to zrobić.

¹⁰¹ Wyrok MTS w sprawie Cieśniny Korfu (*Wielka Brytania v. Albania*), 9.04.1949, ICJ Reports 1949, s. 22.

3.2.1. Funkcje

Pierwsze wersje klauzuli Martensa¹⁰², powtarzające ogólną zasadę, wymienioną wcześniej w Deklaracji Petersburskiej z 1868 roku i Deklaracjach haskich, znajdują się w preambule II Konwencji Haskiej z 1899 roku i IV Konwencji Haskiej z 1907 roku. Klauzula stanowi: „zanim bardziej wyczerpujący kodeks praw wojennych będzie mógł być ułożonym, Wysokie Układające się Strony uważają za właściwe skonstatować, że w wypadkach nieobjętych przepisami obowiązującymi, przyjętymi przez nie, ludność i strony wojujące pozostają pod opieką i władzą zasad prawa narodów, wpływających ze zwyczajów, ustanowionych między cywilizowanymi narodami oraz z zasad humanitarności i wymagań społecznego sumienia”¹⁰³. O jej zakorzenieniu i znaczeniu dla projektu normatywnego MPHKG może świadczyć liczba dokumentów, które ją bezpośrednio powtórzyły albo się na nią powołały¹⁰⁴.

Ewidentne jest, że powołując się na wymagania *społecznego sumienia* oraz *zasady humanitarności*, klauzula opiera się na średniowiecznym etosie rycerskim oraz wpisuje się w naukę szkoły prawa naturalnego¹⁰⁵. Rycerskość wymaga pewnego wspólnego szacunku i zaufania między przeciwnikami, co prawo międzynarodowe odwzorowuje w zasadzie dobrej wiary i wzajemności¹⁰⁶. Ponadto etos rycerski odrzuca i zakazuje używania niehonorowych środków lub metod walki, które świadczyłyby o naruszeniu tego zaufania. Są to elementy etosu, które można odnaleźć w art. 30 Kodeksu Liebera lub w postanowieniach dotyczących zakazu wiarołomstwa w art. 23 lit. f Regulaminu Haskiego i art. 37 ust. 1 PD I. Ze względu na zakorzenienie w szkole prawa naturalnego znaczenie prawne klauzuli Martensa jest podawane w wątpliwość, głównie przez współczesnych

¹⁰² Klauzulę nazwano na cześć pomysłodawcy, którym był Fiodor Fiodorowicz Martens, rosyjski delegat na konferencję pokojową w Hadze (zob. V. Pustogarov, *Fyodor Fyodorovich Martens (1845–1909): A Humanist of Modern Times*, IRRC, vol. 36, issue 312, 1996, s. 300–314).

¹⁰³ Preambuła do IV konwencji haskiej.

¹⁰⁴ Klauzula Martensa była wymieniona w orzecznictwie Amerykańskiego Trybunału Wojkowego w Norymberdze i MTS, w dokumentach organów stojących na straży MPPCz, a także powtórzona w zmodyfikowanych wersjach w KG, PD I oraz w preambule do Konwencji CCW. Trudno zatem zaprzeczyć jej doniosłości w kanonie podstawowych zasad MPHKG (T. Meron, *The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience*, „American Journal of International Law”, vol. 94, 2000, s. 78).

¹⁰⁵ Na marginesie należy zauważyć, że szkoła prawa naturalnego od zawsze odgrywała istotną rolę w rozwoju MPHKG, które aby reagować na okropności wojny i szybki rozwój techniki wojskowej, musiało powoływać się na względy moralności i sprawiedliwości, jak na przykład w przypadku procesu norymberskiego. W przeciwnym wypadku samo prawo pozytywne mogłoby okazać się zbyt wolne, a zatem nieskuteczne w ochronie ludzi przed nadużyciami władzy w trakcie nowych odsłon konfliktów zbrojnych (*Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, 14.11.1945 – 1.10.1946, Norymberga 1947, s. 218–224).

¹⁰⁶ L. Ehrlich, *Interpretacja Traktatów*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1957, s. 120–121; M. Kałduński, *Zasada...*, op. cit., s. 123.

pozytywistów¹⁰⁷. Stąd głosy podnoszące, że, po pierwsze, klauzula oryginalnie została umiejscowiona w preambule, a więc w części, która nie zawiera norm prawnych, lecz raczej stanowi uroczysty ozdobnik¹⁰⁸ i element kontekstu interpretacyjnego umowy międzynarodowej¹⁰⁹. Po drugie, niekonkluzywność i brak jednolitej interpretacji sformułowań rażących brakiem precyzji nie pozwalają na zakwalifikowanie tej klauzuli jako normy o charakterze prawnym, lecz jedynie jako normę moralną¹¹⁰.

Mimo to, doceniając doniosłość oraz wpływ klauzuli Martensa na kształtowanie się współczesnego MPHKG, szczególnie w zakresie kontroli środków i metod walki, należy przychylić się do stanowiska wyrażonego w opinii doradczej MTS w sprawie legalności groźby i użycia broni jądrowej, które uznaje klauzulę Martensa za normatywną podstawę MPHKG¹¹¹. Co więcej, klauzula Martensa nabrała też waloru normy prawa zwyczajowego i jako taka została włączona do art. 1 ust. 2 PD I¹¹², a zatem stracił na sile argument opierający się na jej umiejscowieniu w preambule¹¹³. Natomiast krytykę odnoszącą się do

¹⁰⁷ Toczącą się dyskusję można obserwować zarówno podczas obrad organów organizacji międzynarodowych, jak i podczas konferencji prawniczych. Więcej: R. Ago, *Positive Law and International Law*, „American Journal of International Law”, vol. 51, 1957, s. 691–733.

¹⁰⁸ Należy nadmienić, że z braku zgody politycznej co do danej reguły w celu osiągnięcia konsensu dane postanowienie zostaje ujęte w preambule, pośrednio realizując interesy jego zwolenników i oponentów. W przypadku klauzuli Martensa za ujęciem jej w preambule były wielkie cesarstwa, które obawiały się, że zbytne rozszerzenie uprawnień ludności z terytoriów okupowanych (w domyśle, tych, które zamierzały okupować), będzie w przyszłości działać na ich niekorzyść. David Luban uważa klauzulę Martensa nawet za pierwowzór praw człowieka dla ludności państw znajdujących się pod okupacją wojenną: D. Luban, *Human Rights Thinking...*, *op. cit.*, s. 12. Z kolei Amerykański Trybunał Wojskowy stwierdził: „Preambuła jest czymś znacznie więcej niż pobożną deklaracją. Jest to ogólna klauzula będąca miernikiem zwyczajów ustanowionych między cywilizowanymi narodami, zasad ludzkości i wymagań sumienia publicznego, które powinny być stosowane, jeśli szczegółowe postanowienia konwencji i regulaminu załączonego do konwencji nie obejmują szczegółowych przypadków, jakie zdarzają się w czasie wojny lub towarzyszą prowadzeniu wojny” (R. Bierzanek, *Wojna...*, *op. cit.*, s. 45).

¹⁰⁹ Zgodnie z art. 31 KWPT. Por. stanowiska przywołane w: M. Kałuński, *On the Martens Clause in International Law Today*, [w:] T. Jasudowicz, M. Balcerzak, J. Kapelańska-Pręgowska (red.), *Współczesne problemy praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2009, s. 300–301; T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady norymberskie 1945–1953*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956, s. 230–231.

¹¹⁰ C. Greenwood, *Historical Development and Legal Basis*, [w:] D. Fleck (red.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, Oxford/New York 1995, s. 28.

¹¹¹ Opinia doradcza MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § 78 i 84; zob. K. Skubiszewski, *Zarys prawa...*, *op. cit.*, s. 343–344.

¹¹² Klauzula pojawia się ponownie w preambule PD II.

¹¹³ O istotnym znaczeniu preambuły jako klauzuli wykraczającej poza „pobożną deklarację” wspominał Amerykański Trybunał Wojskowy w Norymberdze w sprawie Kruppa (*Stany Zjednoczone v. Krupp et al.*), case no. 10, 31.07.1948, *Law Reports of Trials of War Criminals*, vol. X, s. 14–15.

niejasności i niekonkluzywności należałoby również rozciągnąć na podstawowe zasady MPMKZ, którym nikt nie odmawia charakteru norm prawnych.

Klauzula Martensa gra podwójną rolę. Po pierwsze, zapewnia podstawową ochronę osób, które znajdują się w sytuacji konfliktu zbrojnego (tak kombatan-tów, jak osób cywilnych), a które przy braku tej klauzuli mogłyby być trakto-wane w sposób arbitralny przez dysponujących nieograniczoną władzą i siłą¹¹⁴. Zatem zakłada, że fundamentalne względy MPMKZ znajdują zastosowanie we wszelkich sytuacjach i działaniach zbrojnych, a brak szczegółowego przepisu zakazującego danego działania nie oznacza jego dopuszczalności (domniemanie zgody państwa wbrew doktrynie Lotus)¹¹⁵.

Po drugie, uznaje się ją również za moralne źródło norm postępowania stron konfliktu, które oprócz zważania na prawo traktatowe i zwyczajowe, muszą brać pod uwagę zasady humanitarności i publiczne sumienie¹¹⁶. Jednocześnie w doktrynie trwa nierozstrzygnięty, a może nawet nierozstrzygalny spór o zakwalifiko-wanie tych sformułowań klauzuli Martensa jako samodzielnych i niezależnych *fontes iuris*¹¹⁷.

O ile w przypadku norm traktatowych państwo może nie przystąpić do danej umowy, a w przypadku wykształcenia się normy zwyczajowej uzyskać status *persistent objector*¹¹⁸, to w przypadku uznania klauzuli Martensa za zobowią-zanie prawne nie ma takiej możliwości¹¹⁹. Takie rozumienie prowadziłoby do klasyfikacji klauzuli Martensa jako normy peremptoryjnej (łac. *ius cogens*)¹²⁰.

¹¹⁴ Historycznie biorąc, klauzula Martensa miała dotyczyć prawa do ochrony ludności znajdującej się na terytoriach okupowanych, która mogła stawiać zbrojny opór mocarstwu okupu-jącemu (tzw. *franc-tireurs*). Jednak z biegiem czasu znalazła zastosowanie we wszystkich przy-padkach, gdy brak przepisów traktatowych mógłby prowadzić do zaprzeczenia celom MPMKZ, jakim jest zmniejszanie cierpienia powodowanego przez konflikt zbrojny.

¹¹⁵ G. Abi-Saab, *The Specificities of Humanitarian Law*, [w:] Ch. Swinarski (red.), *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles*, Martinus Nijhoff, The Hague 1984, s. 265.

¹¹⁶ UN Report of the International Law Commission on the Work of its Forty-sixth Session, 1994, GAOR A/49/10, s. 317.

¹¹⁷ Niektórzy z autorów przypisują im walor norm prawnych, podczas gdy inni uznają je za normy moralne. Zgodnie z tym drugim poglądem klauzula Martensa miałaby się odnosić jedynie do tych norm moralnych, które uzyskały walor norm prawnych. „Wynika z tego, że obok prawa traktatowego istnieje duży zespół reguł wynikających z niepisanego prawa międzynarodowego, opierający się na takich źródłach jak zwyczaj, zasady ludzkości i postulaty sumienia publicz-nego. Przy czym chodzi tu o normy prawne wynikające z tych źródeł, a nie tylko o zasady ludz-kości mające jedynie znaczenie zasad moralnych” (K. Skubiszewski, *Zarys prawa...*, *op. cit.*, s. 344; M. Kałduński, *On the Martens...*, *op. cit.*, s. 300, 312).

¹¹⁸ W. Czapliński, A. Wyrozska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia syste-mowe*, wyd. 2, Warszawa 2004, s. 89.

¹¹⁹ I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, wyd. 4, Clarendon Press, Oxford 1990, s. 10.

¹²⁰ Opinia popierająca: A.A. Cançado Trindade, *International Law...*, *op. cit.*, s. 150–152. Opinia krytyczna: Y. Dinstein, *The Principle...*, *op. cit.*, s. 72–85. Zdaniem Cezarego Mika nor-mami peremptoryjnymi są przede wszystkim normy materialne (a nie proceduralne), określające

Zgodnie z art. 53 KWPT normą peremptoryjną jest norma przyjęta i uznana przez międzynarodową społeczność państw jako całość za normę, od której żadne odstępstwo nie jest dozwolone i która może być zmieniona jedynie przez późniejszą normę postępowania prawa międzynarodowego o tym samym charakterze. Komisja Prawa Międzynarodowego (dalej: KPM) wskazała, że normy peremptoryjne zakazują tego, co stanowi zagrożenie dla przetrwania państw i ich narodów oraz zagrożenie dla najbardziej podstawowych wartości ludzkich¹²¹. Mimo że KPM powstrzymała się od przedstawienia katalogu norm peremptoryjnych, to zasadniczo zalicza się do nich zakaz piractwa, ludobójstwa i apartheidu. Wszelkie inne przykłady budzą wątpliwości, zarówno w ocenie państw, jak i doktryny¹²². Zatem trudno bronić poglądu przypisującego klauzuli Martensa walor normy peremptoryjnej, szczególnie w świetle dyskusji o katalogu norm peremptoryjnych w ogóle¹²³, jak i jej wciąż nikłego znaczenia praktycznego, zasięgu i zakresu, który nie określa rozumienia ani sposobu reagowania na naruszenia zasad ludzkości i wymagań publicznego sumienia¹²⁴.

Reasumując, mimo wielu niejasności związanych z jej umiejscowieniem normatywnym, pewne jest, że klauzula Martensa pełni funkcję uzupełniającą i uszczelniającą porządek prawny MPHKG, a zatem nie pozwala na powstawanie absolutnych lub regulacyjnych luk prawnych i inkorporuje do interpretacji norm MPHKG względy moralne. W kontekście problematyki LAWS uwzględnienie klauzuli Martensa dotyczy jej aspektu materialnego i wymaga odpowiedzi na pytanie, czy delegowanie decyzji o życiu i śmierci do algorytmów jest w ogóle dopuszczalne w świetle zasad humanitarności i wymogów publicznego sumienia.

3.2.2. Podstawy normatywne

Podstawy normatywne klauzuli, czyli ustalone zwyczaje, zasady humanitarności i wymagania społecznego sumienia można uznać za uzupełniające źródła

zachowanie podmiotów prawa międzynarodowego przez bezpośrednie wskazanie ich praw i obowiązków: C. Mik, *Ius cogens we współczesnym prawie międzynarodowym*, [w:] A. Wnukiewicz-Kozłowska (red.), *Aksjologia prawa międzynarodowego*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2011, s. 191.

¹²¹ Komentarz KPM do projektu Artykułów o odpowiedzialności państw za akty międzynarodowo bezprawne, „Yearbook of the International Law Commission”, vol. II, 2001, s. 113, pkt 3 komentarza do art. 40.

¹²² Więcej: W. Czapliński, *Concepts of Ius Cogens and Obligations Erga Omnes in International Law in the Light of Recent Developments*, „Polish Yearbook of International Law”, vol. 23, 1997–1998, s. 88; C. Mik, *Ius Cogens in Contemporary International Law*, „Polish Yearbook of International Law”, 2013, s. 27–93.

¹²³ Zob. komentarz KPM do projektu art. 50 KWPT (aktualnie art. 53 KWPT): KPM, „Yearbook of the International Law Commission”, 1966, vol. II, s. 247–249, oraz współczesną próbę skatalogowania norm peremptoryjnych: R. Kolb, *Peremptory International Law – Ius Cogens: A General Inventory*, Hart Publishing, Oxford 2015, s. 1–137.

¹²⁴ C. Mik, *Ius cogens we współczesnym...*, *op. cit.*, s. 129.

zobowiązań (niekoniecznie prawnych) stron walczących¹²⁵. Poniższe rozważania opierają się w przeważającej części na wnioskach płynących z dyskusji w doktrynie, w obliczu braku rozstrzygającego i jednolitego podejścia ze strony państw¹²⁶.

„Ustalone zwyczaje” nie stwarzają większych trudności interpretacyjnych, gdyż uznaje się za nie wykształcone z biegiem wieków prawo zwyczajowe. Ze względu na kontekst i czas przyjęcia klauzuli należy odnotować, że wyrażała ona powszechną zgodę co do uznania zwyczaju za źródło prawa międzynarodowego. W doktrynie podnosi się, że intencją państw było zapewnienie, że w przypadku braku norm konwencyjnych dowódca wojskowi będą nadal musieli być ograniczeni przyjętymi zwyczajami wojskowymi¹²⁷. Co więcej, ta część klauzuli Martensa uwzględnia wcześniej wypracowaną doktrynę konieczności wojskowej, ograniczającą użycie siły koniecznej do osiągnięcia uzasadnionych celów wojskowych¹²⁸.

Zadaniem znacznie bardziej wymagającym jest odczytanie znaczenia „zasad humanitarności i wymagań społecznego sumienia”¹²⁹. W zdaniu odrębnym do opinii doradczej MTS w sprawie legalności groźby i użycia broni jądrowej sędzieja Mohamed Shahabuddeen uznał, że klauzula Martensa nadała zasadom humanitarności i wymaganiom społecznego sumienia walor „zasad prawa

¹²⁵ Opinia doradcza MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § 78 i 84. Krytycznie o takim redukcyjnym podejściu do klauzuli Martensa w świetle poprzednich wyroków MTS oraz przeglądu krajowego orzecznictwa w: M. Kałduński, *On the Martens...*, *op. cit.*, s. 302–311.

¹²⁶ O konieczności realnych zmian w posługiwaniu się klauzulą Martensa zob. A. Cassese, *The Martens Clause: Half a Loaf or Simply Pie in the Sky?*, „European Journal of International Law”, vol. 11, issue 1, 2000, s. 212–216. Warto również przywołać nieprzekonujące stanowisko Rosji, zgodnie z którym klauzula Martensa nie znajduje już zastosowania ze względu na przyjęcie „bardziej wyczerpującego kodeksu przepisów wojennych”. Federacja Rosyjska uznaje za taki kodeks przyjęcie KG wraz z PD I i PD II. MTS, *Letter dated 19 June 1995 from the Ambassador of the Russian Federation, together with Written Comments of the Government of the Russian Federation*, dostępne na: www.icj-cij.org/docket/files/95/8796.pdf (dostęp 19.08.2020).

¹²⁷ G. Abi-Saab, *The Specificities...*, *op. cit.*, s. 274–275. Klauzula Martensa miała też implementować do zwyczaju międzynarodowego względy moralne: N. Singh, E. McWhinney, *Nuclear Weapons and Contemporary International Law*, wyd. 2, Martinus Nijhoff, Dordrecht 1989, s. 471.

¹²⁸ E. Kwakwa, *The International Law of Armed Conflict: Personal and Material Fields of Application*, Kluwer Academic, Dordrecht 1992, s. 34–38.

¹²⁹ Na marginesie należy zaznaczyć, że wraz z kolejnymi powtórzeniami klauzuli w nowych instrumentach prawa międzynarodowego analizowane określenia uległy zmianie. W związku z powyższym mamy do czynienia z „zasadami humanitarności i wymaganiami społecznego sumienia” (ang. „laws of humanity, and the requirements of the public conscience”, preambuła) w IV konwencji haskiej, z „prawami ludzkości i wymaganiami sumienia publicznego” w KG (ang. „laws of humanity and the dictates of public conscience”, art. 63 I KG, art. 62 II KG, art. 142 III KG, art. 158 IV KG), z „zasadami humanizmu oraz wymaganiami powszechnego sumienia” w PD I (ang. „from the principles of humanity and from the dictates of public conscience”, art. 1 ust. 2 I PD) oraz z „zasadami humanitaryzmu i nakazami sumienia publicznego” w Konwencji CCW (ang. „from the principles of humanity and from the dictates of public conscience”, preambuła Konwencji CCW).

wojennego”¹³⁰. Co do ich konkretnego znaczenia, sędzia podkreślił, że aby je ustalić, należy każdorazowo rozpatrywać je w świetle zmieniających się warunków, w tym zmian i rozwoju środków i metod walki, ogólnego „klimatu” oraz poziomu tolerancji społeczności międzynarodowej. Tym samym, status i miejsce klauzuli Martensa wśród innych zasad i reguł MPHKG zostały określone w stały sposób, a jej praktyczne i konkretne znaczenie miałyby się zmieniać w ciągu dziejów, co w rezultacie mogłoby oznaczać, że np. dana metoda walki byłaby dopuszczona w jednej epoce, a w innej zostałaby zakazana¹³¹. Wydaje się, że przywołana opinia, mimo swojej odrębności, łączy prawidłowe odczytanie ontologicznych podstaw MPHKG z konieczną dozą realizmu i pragmatyzmu. Co więcej, w kontekście tematu niniejszego opracowania wymóg aktualizacji tych pojęć w obliczu rozwoju nowych, przełomowych technologii wojskowych idealnie wpisuje się w dyskusję o trudnościach regulacyjnych związanych z LAWS, w tym o problemach etycznych, takich jak zakres MHC, które wymagają sięgania poza obowiązujące normy prawne. W tym ujęciu klauzula Martensa daje wyraz prawnonaturalnemu ujęciu źródeł prawa w poczuciu sprawiedliwości i moralności.

Ze względu na wyżej przeprowadzoną analizę względów humanitaryzmu w tej części zostaną jedynie zasygnalizowane pewne interpretacje najczęściej przywoływane w kontekście klauzuli Martensa. MTS powoływał się w swoim orzecznictwie na podstawowe względy humanitarne, uznając je za „ogólne i powszechnie uznane zasady”¹³², których kwintesencją jest wspólny artykuł 3 KG stanowiący „minimalne kryterium”¹³³ postępowania w konfliktach zbrojnych. Zatem sądy i trybunały międzynarodowe i krajowe¹³⁴ uznały podstawowe względy humanitarne za fundament MPHKG¹³⁵.

Z kolei trudność jednoznacznego przypisania znaczenia „wymogom powszechnego sumienia” w znacznym stopniu przyczynia się do kontrowersyjności klauzuli Martensa jako takiej. Samo sumienie można rozumieć jako świadomość i pojmowanie, które pozwala istotom ludzkim na posiadanie własnego osądu zła i dobra, czyli świadomości moralnej. Natomiast publiczne sumienie należy raczej przedstawiać przez pryzmat wartości wspólnych dla danej zbiorowości,

¹³⁰ Opinia doradcza MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, s. 406.

¹³¹ Za dobry przykład może posłużyć zakaz używania broni chemicznej, który w świetle rozwoju nanotechnologii mógłby zostać uznany za zbyt daleko idący.

¹³² Wyrok MTS w sprawie Cieśniny Korfu, *op. cit.*, s. 22.

¹³³ Wyrok MTS w sprawie działalności militarnej i paramilitarnej w i przeciwko Nikaragui (*Nicaragua v. Stany Zjednoczone*), 27.06.1986, ICJ Reports, 1986, § 218.

¹³⁴ Przegląd orzecznictwa w: M. Kałduński, *On the Martens...*, *op. cit.*, s. 302–311.

¹³⁵ Marcin Kałduński podnosi, że w rezultacie zarówno podstawowe względy humanitarne, jak i wymogi publicznego sumienia należałoby uznać za niezależne i znajdujące bezpośrednie zastosowanie w sytuacji konfliktu zbrojnego oraz że takie ujęcie klauzuli Martensa może również sugerować, iż niektóre normy MPHKG wynikają ze źródeł odmiennych od woli państw (*ibidem*, s. 306).

jaką stanowi rodzina, plemię, naród, grupa religijna lub zawodowa, region lub grupa państw (np. państwa rozwijające się)¹³⁶. Zdaniem Michela Veutheya publiczne sumienie odgrywa trojaką rolę w MPHKG. Po pierwsze, stanowi podstawowy mechanizm pobudzający (ang. *trigger mechanism*) kodyfikację MPHKG. Po drugie, jest siłą napędową (ang. *driving force*) implementacji i stosowania postanowień MPHKG¹³⁷. W końcu, po trzecie, stanowi „zawór bezpieczeństwa” w postaci podstawowych zasad należących do różnych porządków prawnych związanych z godnością ludzką i przetrwaniem ludzkości¹³⁸. Poza przypadkami, w których wymogi społecznego sumienia przywołane były wraz z całą klauzulą Martensa, państwa powoływały się na nie jako na samodzielny standard w preambule do Protokołu genewskiego z 1925 roku¹³⁹, w preambule Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku¹⁴⁰, w preambule Konwencji ONZ o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości¹⁴¹ oraz w preambule do Statutu Rzymskiego¹⁴².

Powodem kontrowersji związanych z określeniem charakteru wymogów publicznego sumienia wśród norm prawnych jest brak wskazań co do sposobu odczytywania i poszukiwania jego znaczenia. W doktrynie przytaczane są co najmniej dwa możliwe ujęcia źródeł tego standardu.

Pierwsze z ujęć utożsamia sumienie publiczne z opinią publiczną¹⁴³, która wpływa na postępowanie stron konfliktu oraz promuje rozwój MPHKG, w tym prawa zwyczajowego¹⁴⁴. W globalnym społeczeństwie opinia publiczna jest wyrażana przede wszystkim przez najważniejsze grupy interesów oraz media¹⁴⁵,

¹³⁶ M. Veuthey, *Public Conscience in International Humanitarian Law Today*, [w:] H. Fischer, U. Froissart, W. Heintschel von Heinegg, Ch. Raap (red.), *Crisis Management and Humanitarian Protection: In Honour of Dieter Fleck*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin 2004, s. 608.

¹³⁷ Szczególnie w odniesieniu do operacji pokojowych (ang. *peace enforcement actions*) oraz powstawania trybunałów międzynarodowych (trybunały *ad hoc* oraz MTK).

¹³⁸ M. Veuthey, *Public...*, *op. cit.*, s. 610, 617–627.

¹³⁹ „General opinion of the civilized world”, Protokół dotyczący zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych z 17 czerwca 1925 roku.

¹⁴⁰ „The conscience of mankind”, Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, 217/III A, 10.12.1948.

¹⁴¹ „World public opinion”, Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości z 26 listopada 1968 roku.

¹⁴² „The conscience of humanity”.

¹⁴³ Zgodnie z sugestią prezydenta Woodrowa Wilsona. P. Guggenheim, *L'organisation de l'opinion publique dans la communauté internationale*, Annales d'Études Internationales, IUHE, Genève 1970, s. 155.

¹⁴⁴ Jednocześnie nie należy przeceniać roli opinii publicznej we wspieraniu humanitaryzacji, gdyż postawy publiczne mogą być bezkrytyczne, niedoinformowane lub po prostu nieetyczne, czego dobrym przykładem jest wynikające z historii poparcie dla polityk opartych na rasizmie czy seksizmie.

¹⁴⁵ Rozwój całodobowych serwisów informacyjnych w radio i TV, a także wzrost dostępności informacji ze względu na rozwój sieci Internet przyczyniły się w znacznym stopniu do

współcześnie wraz z rosnącą rolą mediów społecznościowych. Proste zrównanie opinii publicznej z wymogami publicznego sumienia stwarza ryzyko uwzględniania opinii, które charakteryzują się dużą zmiennością i podatnością na manipulacje oraz dezinformację, dlatego bardziej właściwe wydaje się branie pod uwagę tzw. kwalifikowanej opinii publicznej. O ile ogólna opinia publiczna odzwierciedla stan aktualnego klimatu międzynarodowego, o tyle wydaje się, że do właściwego określenia moralności międzynarodowej wskazane jest oparcie się na opinii społeczeństwa obywatelskiego (np. organizacji pozarządowych) lub ekspertów z różnych dziedzin nauk społecznych (np. stanowisk doktryny wyrażanych w podręcznikach wojskowych i publikacjach naukowych). Publiczne sumienie stanowi swoiste otwarcie norm prawnych MPHKG na czynniki pozaprawne, dlatego nie powinno być przedmiotem monopolu ekspertów prawnych, lecz powinno raczej dawać asumpt do dalszych badań z zakresu historii, antropologii, etyki i stosunków międzynarodowych¹⁴⁶. Jest to szczególnie istotne w kontekście krytyki niektórych instrumentów prawa międzynarodowego jako produktów woli państw Zachodu narzuconych pozostałym członkom społeczności międzynarodowej. W celu wzmocnienia skuteczności implementacji i stosowania MPHKG należy poszukiwać sposobów przełamywania impasu stwarzanego przez pozorną uniwersalność tych instrumentów właśnie przez odwoływanie się do lokalnych wartości duchowych oraz poczucia słuszności, stanowiących reprezentację publicznego sumienia i legitymizujących prawo w ujęciu socjologicznym¹⁴⁷. Na marginesie warto zauważyć, że choć poznawanie publicznego sumienia na podstawie badań opinii publicznej wydaje się zbyt wąskim podejściem, to dzięki współczesnym możliwościom technologicznym zebranie dużej ilości informacji zwrotnej od społeczeństw może stanowić punkt wyjściowy do dyskusji o stanie publicznej moralności¹⁴⁸. W rezultacie w przypadku opinii o dopuszczalności delegowania decyzji o życiu i śmierci do algorytmów można przyjąć, że wyrazem publicznego sumienia są stanowiska prezentowane przez przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego na forum Konwencji CCW. Nie można też wykluczyć, że państwa, w których demokracja jest wystarczająco dojrzała, przeprowadzą za

zwiększenia świadomości i wrażliwości społeczności międzynarodowej, która z kolei wywierała presję na władze, domagając się podjęcia konkretnych kroków w kierunku zakończenia konfliktów w Rwandzie, w byłej Jugosławii czy w Sudanie.

¹⁴⁶ M. Veuthey, *Public...*, *op. cit.*, s. 631.

¹⁴⁷ R. Kwiecień, *Teoria i filozofia...*, *op. cit.*, s. 104.

¹⁴⁸ Zob. wyniki ankiety przeprowadzonej w 2017 roku przez IPSOS na zamówienie CSKR w 23 państwach: IPSOS, *Three in Ten Americans Support Using Autonomous Weapons*, 7.02.2017, dostępne na: www.ipsos-na.com/news-polls/pressrelease.aspx?id=7555 (dostęp 19.08.2020) oraz analogiczne wyniki z 2018 roku z 26 państw: www.hrw.org/news/2019/01/22/poll-shows-strong-opposition-killer-robots oraz artykuł H. Roof, *What Do People Around the World Think About Killer Robots?*, „Slate”, 8.02.2017, dostępne na: www.slate.com/articles/technology/future_tense/2017/02/what_do_people_around_the_world_think_about_killer_robots.html (dostęp 19.08.2020).

pomocą zdobywszy nowych technologii swoje badania opinii publicznej mające na celu zapoznanie się z poglądami społeczeństwa¹⁴⁹.

Zgodnie z przedstawionym przed MTS stanowiskiem Nauru przez „wymogi publicznego sumienia” można również rozumieć projekty przepisów, deklaracje, rezolucje i inne komunikaty adresowane przez osoby i instytucje mające najwyższe kwalifikacje w dziedzinie MPHKG mimo braku afiliacji rządowych¹⁵⁰. Podążając tym tokiem myślowym, należy zwrócić uwagę na rosnące znaczenie nieformalnych grup organizacji pozarządowych, które tworzą międzynarodowe kampanie lobbingowe, a których aktywność prowadzi do reakcji organów organizacji międzynarodowych, ekspertów, a nawet samych państw¹⁵¹. Co więcej, powyższe interpretacje „wymogów publicznego sumienia” uznają za zasadne części środowiska dyplomatów i sędziów¹⁵².

Istnieje również druga perspektywa, którą zaprezentowała Australia podczas postępowania przed MTS w sprawie legalności groźby i użycia broni jądrowej w 1996 roku. Australia uznała bowiem, że szczególną rolę w kształtowaniu „wymogów powszechnego sumienia” odgrywają standardy MPPCz, których rozwój po II wojnie światowej zdominował prawo międzynarodowe¹⁵³. Trudno zaprzeczyć tezie, że MPPCz przenika do każdej dziedziny prawa międzynarodowego i w związku z tym stanowi *ethos* naszych czasów¹⁵⁴, a zatem powinno być rozumiane jako sumienie publiczne¹⁵⁵. Jednak zredukowanie znaczenia wymogów

¹⁴⁹ Jako przykład można podać badanie społeczne na temat sztucznej inteligencji w społeczeństwie i gospodarce, przeprowadzone przez NASK PIB, metodą CAWI (*computer assisted web interview*) w lipcu 2019 roku. Raport z badania dostępny na: https://akademia.nask.pl/badania/RAPORT_AI_ONLINE.pdf (dostęp 31.08.2020).

¹⁵⁰ Pisemne stanowisko Nauru: „zbiór projektów zasad, deklaracji, rezolucji i innych wypowiedzi osób i instytucji posiadających wysokie kwalifikacje do oceny prawa wojennego, ale nie mających powiązań z rządem”. Opinia doradcza MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, pisemne stanowisko rządu Nauru, 20.09.1994, s. 46. Wybitnym przykładem takiej instytucji jest MKCK będący jedyną instytucją prowadzącą na tak dużą skalę „dyplomację humanitarną” na poziomie międzynarodowym i krajowym.

¹⁵¹ Idealnym przykładem jest działalność International Campaign to Ban Landmines, która doprowadziła do przyjęcia Konwencji Ottawskiej, a w kontekście LAWS – Campaign to Stop Killer Robots.

¹⁵² T. Meron, *The Martens Clause...*, *op. cit.*, s. 83; sekretarz generalny ONZ K. Annan, przemówienie podczas *NGO Forum on Global Issues*, 30 kwietnia 1999 roku.

¹⁵³ MTS, *Request for Advisory Opinion on the Legality of Nuclear Weapons: Australian Statement*, „Australian Yearbook of International Law”, vol. 17, 1996, s. 699. Podobnie sędzia Christopher Weeramantry w opinii odrębnej do opinii doradczej MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, s. 490.

¹⁵⁴ Ethos rozumiany jako odwołanie się do uniwersalnej i podzielanej przez zdecydowaną większość wspólnot ludzkich etyki sprawiedliwości i słuszności. Parafraza sformułowania „Traktuj tak innych, jakbyś chciał być przez nich traktowany” znajduje się w kanonie wartości judaizmu, chrześcijaństwa, konfucjanizmu, a także w naukach starożytnych Greków i Rzymian. M. Veuthey, *Public...*, *op. cit.*, s. 610.

¹⁵⁵ H.J. Heintze, *On the Relationship between Human Rights Law Protection and International Humanitarian Law*, IRRC vol. 86, issue 856, 2004, s. 797–798.

publicznego sumienia i podstawowych względów humanitarności do prostego odesłania do MPPCz pozbawiałoby klauzulę Martensa charakteru samowystarczającego i niezależnego standardu prawnego¹⁵⁶. Co ciekawe, w kontekście podstawowego pytania badawczego Australia podkreśliła, że jeśli dana broń ma katastrofalne skutki dla ludności cywilnej, obiektów cywilnych oraz środowiska naturalnego, to w konsekwencji nie może być uznana za zgodną z „wymogami publicznego sumienia”. Niejasne pozostaje jednak, czy sama niezgodność danej broni z tym standardem wystarcza do uznania jej za nielegalną.

Reasumując, to właśnie część klauzuli Martensa odnosząca się do sumienia i opinii społeczności międzynarodowej wskazuje na jej dynamiczną i pojemną naturę, a także odróżnia ją od innych zasad i reguł MPHKG. Wydaje się, że tego typu postanowienie pozwala prawu nadążać za szybkim rozwojem technologii i techniki wojennej, a zatem być ciągle aktualnym i żywym systemem, który odpowiada, choć w minimalnym zakresie, na najnowsze wyzwania stawiane przez współczesne konflikty zbrojne przy uwzględnieniu zmieniających się standardów cywilizacyjnych.

3.2.3. Praktyczna doniosłość

Ze względu na liczne kontrowersje w rozumieniu klauzuli Martensa na poziomie teoretycznym, zadaniem wręcz niemożliwym wydaje się przedstawienie praktycznych implikacji jej stosowania. Jednak w kontekście pytania o dopuszczalność stosowania śmiertelnej broni pozbawionej ludzkiej kontroli oraz ze względu na bieżące dyskusje na forum Konwencji CCW można pokusić się o wskazanie dwóch potencjalnych obszarów oddziaływania klauzuli Martensa w praktyce.

Po pierwsze, stan dyskusji na forum Konwencji CCW oraz liczba wystąpień, w których eksperci zajmujący się kwestiami prawnymi, etycznymi i technologicznymi powołują się na klauzulę Martensa, wydają się symptomatyczne. Z braku innych adekwatnych instytucji prawa międzynarodowego, które zarazem odwołują się do norm prawnych i moralności, klauzula Martensa jawi się jako wygodne narzędzie negocjacyjne, którego przywołanie na pozór rozwiązuje impas regulacyjny. Ta przydatność klauzuli Martensa jest jednak pozorna ze względu na wyżej opisane trudności i rozbieżności interpretacyjne, które nie prowadzą do jednolitego rozstrzygnięcia. Zarazem, przyjmując za pewnik świadomość tej nieskuteczności wśród ekspertów i przedstawicieli państw, należy stwierdzić, że społeczność międzynarodowa zaangażowana w dyskusje o LAWS, pożąda konstrukcji, która dostarczy odpowiedzi na pytania wykraczające poza zwykłą analizę prawną oraz zabezpieczy interes ludzkości (a nawet jej przetrwanie¹⁵⁷)

¹⁵⁶ M. Kałduński, *On the Martens...*, *op. cit.*, s. 310–312.

¹⁵⁷ M. Veuthey, *Public...*, *op. cit.*, s. 631.

przed „kaprysami państw i słabościami ludzi”¹⁵⁸. Uwzględniając powyższe uwagi teoretyczne, a także dostrzegając potrzebę skonkretyzowania znaczenia klauzuli Martensa, należy uznać, że dyskusja o autonomicznych systemach śmiercionośnej broni stanowi dogodny moment do określenia sensu i funkcji klauzuli Martensa w procesach prowadzących do przyjmowania nowych zobowiązań prawnomiędzynarodowych. Ze względu na inkorporację norm moralnych, które można rozumieć m.in. jako kwalifikowaną opinię publiczną, klauzula Martensa ma potencjał do bardziej adekwatnego dostosowania norm prawnomiędzynarodowych do oczekiwań współczesnej społeczności międzynarodowej, a zatem do wzmocnienia ich demokratycznej legitymacji.

Po drugie, klauzula Martensa powinna mieć praktyczne zastosowanie na poziomie krajowym przy okazji realizacji zobowiązania międzynarodowego wynikającego z art. 36 PD I. Zgodnie z wytycznymi MKCK¹⁵⁹ klauzulę Martensa powinno uwzględniać badanie legalności przedmiotowego środka lub metody walki jako jedną z norm prawa międzynarodowego obowiązującą dane państwo. Zatem państwo powinno uznać za nielegalne środki i metody walki niezgodne z względami humanitaryzmu i wymogami publicznego sumienia. Z tego prostego stwierdzenia wynika jednak ponowna trudność w ścisłym określeniu standardów, z którymi należy skonfrontować nowy środek walki. W toku badań nad mechanizmem prawnego przeglądu nowych broni stwierdzono, że jedną z praktycznych implikacji powyższego wymogu jest konieczność odesłania zapytania do odpowiednich struktur rządowych reprezentujących władzę polityczną (a nie do członków sił zbrojnych lub doradców prawnych) w celu ustalenia, czy dana rozwijana lub nabywana broń nie jest sprzeczna z zasadami humanitaryzmu i wymogami publicznego sumienia w kontekście polityki państwa (ang. *policy*). Możliwość wykonania powyższego odesłania pozwala na wydanie opinii w sprawie dopuszczalności badanej broni zgodnie z prowadzoną polityką i posiadaną legitymacją również w zakresie takich spraw, jak rodzaj wyposażenia rozwijanego lub nabywanego przez państwo w celu obrony własnych obywateli. Skorzystanie z odwołania do władzy publicznej i pozostawienie w jej gestii rozstrzygającej decyzji w zakresie zgodności z klauzulą Martensa rozwiązuje dylemat rozumienia i oceny standardów pozaprawnych przez zespół lub osoby odpowiedzialne za dokonanie przeglądu prawnego broni. W ten sposób ustalenie zgodności LAWS z wymogami publicznego sumienia staje się decyzją polityczną. W rezultacie, mimo kontrowersji na poziomie teoretycznym, klauzula Martensa ma potencjał normatywny, który może wywierać bezpośredni wpływ na decyzje polityczne czy to na poziomie międzynarodowym, czy krajowym.

¹⁵⁸ M. Kałduński, *On the Martens...*, *op. cit.*, s. 313.

¹⁵⁹ MKCK, *A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare: Measures to Implement Article 36 of Additional Protocol I of 1977*, 2006, dostępne na: <https://casebook.icrc.org/case-study/icrc-new-weapons> (dostęp 31.08.2020).

3.2.4. Wnioski

Reasumując, klauzula Martensa stanowiąca normę traktatową i zwyczajową odgrywa istotną rolę w hermeneutyce i stosowaniu traktatowych i zwyczajowych norm MPHKG. Stanowi swoistą wytyczną podkreślającą podstawowy cel projektu, jakim jest MPHKG, które właśnie w klauzuli Martensa w najbardziej wyraźny sposób łączy się z prawem moralnym i opinią publiczną, a także, przez wpisywanie się w retorykę humanizmu, służy za kompas wskazujący społeczności międzynarodowej kierunek dalszego rozwoju MPPCz. Niektórzy uznają klauzulę także za ciągłe przypomnienie o licznych ograniczeniach prawnych, które mają zastosowanie w sytuacjach bojowych, a których źródła znajdują się poza reżimem MPHKG¹⁶⁰. Dlatego klauzulę Martensa powinny brać pod uwagę państwa decydujące o dopuszczalności delegowania decyzji o życiu do algorytmów wojennych – zwłaszcza w zakresie, w jakim klauzula ta odnosi się do wymogów publicznego sumienia i wynikającej z nich legitymacji do działania¹⁶¹.

3.3. Godność ludzka

Ze względu na niebagatelne znaczenie fundamentalnych praw jednostki skupionych wokół pojęcia godności ludzkiej również w kontekście robotyzacji życia codziennego i pola walki należy wziąć pod uwagę skutki rozwoju doktryny MPPCz, która od dłuższego czasu uznawana jest za nieodłączny element rzeczywistości regulowanej przez normy MPHKG, a w szczególności za źródło norm odnoszących się do targetingu¹⁶². Większościowy pogląd w doktrynie oraz praktyka orzecznicza Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPCz) wskazują, że o ile w normach MPHKG brakuje jasnych wskazań co do możliwości wykonania danego działania, to w tym zakresie należy zwrócić się ku normom MPPCz¹⁶³. W konsekwencji, przyjmując, że MPHKG milczy w kwestii

¹⁶⁰ S. Watts, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 558.

¹⁶¹ Opinia doradcza MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § 84. Zgadza się z tym również William Boothby, mimo że odmawia jej statusu normy prawnej: W. Boothby, *Weapons...*, *op. cit.*, s. 362.

¹⁶² I. Henderson, *The Contemporary Law of Targeting*, Brill Nijhoff, Leiden 2009, s. 32–35.

¹⁶³ International Conference on Human Rights, Resolution XXIII: Human Rights in Armed Conflict, Teheran, 12 maja 1968 roku, J. Kleffner, *Section IX...*, *op. cit.*, s. 45–52. Wyrok MTS w sprawie działań zbrojnych na terytorium Konga (*Demokratyczna Republika Konga v. Uganda*), 19.12.2005, ICJ Reports 2005, § 216. Linie orzeczniczą rysującą się wokół równoczesnego stosowania postanowień EKPCz i podstawowych zasad MPHKG, wyznaczają następujące orzeczenia ETPCz: *Ergi przeciwko Turcji*, 66/1997/850/1057, 28.07.1998, § 79 i 82; *Al-Adsani przeciwko Wielkiej Brytanii*, 35763/97, 21.11.2001, § 55, *Isayeva przeciwko Rosji*, 57950/00, 24.02.2005, § 180 i 210; *Al-Skeini i inni przeciwko Wielkiej Brytanii*, 55721/07, 7.07.2011, § 164; *Hassan przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, 29750/09, 19.09.2014, § 102. Więcej: M. Milanović, *Norm Conflicts, International Humanitarian Law, and Human Rights*, [w:] O. Ben-Naftali (red.), *Interna-*

zasadności przekazywania decyzji o skutku śmiertelnym do algorytmów wojennych, należy uzupełniając stosować normy płynące z porządku MPPCz, zatem odwołać się w tym zakresie do pojęcia godności ludzkiej czy prawa do życia.

3.3.1. Istota praw człowieka – cel porządku prawnego

Podobnie jak o ścisłej definicji humanitaryzmu, trudno mówić o uniwersalnym pojmowaniu godności człowieka, mimo że niezaprzeczalnie stanowi ona wartość, na której budowana jest współczesna społeczność międzynarodowa¹⁶⁴. Zestawiając obydwa pojęcia, często znajdujemy się w strefie intuicji i odczuć, a nie konkretnych zamkniętych definicji prawniczych¹⁶⁵. Mimo bogatej i szybko rozwijającej się literatury dotyczącej filozoficznego ujęcia godności ludzkiej wciąż zbyt mało uwagi poświęcono znaczeniu i funkcjonowaniu tego fundamentu MPPCz.

Teoria praw człowieka określa dwie kluczowe podstawy porządku prawnego: po pierwsze, każda istota ludzka, bez względu na obywatelstwo, religię, rasę, poglądy polityczne czy orientację seksualną, powinna być objęta ochroną prawną. Po drugie, prawa człowieka stanowią prawa podmiotowe wynikające z godności ludzkiej¹⁶⁶. Jeśli pierwszy z elementów określa źródło godności, to drugi stanowi jej bezpośrednią konsekwencję. Godność ludzka opiera się zatem na ontologicznym twierdzeniu o statusie ludzi jako istot równych i mających nieodłączną

tional Humanitarian Law and International Human Rights Law, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 95–96; A.L. Landais, L. Bass, *Reconciling the Rules of International Humanitarian Law with the Rules of European Human Rights Law*, IRRC, vol. 97, issue 900, 2015, s. 1298–1299; A.L. Escorihuela, *Humanitarian Law and Human Rights Law: The Politics of Distinction*, „Michigan State Journal of International Law”, vol. 19, issue 2, 2011, s. 299–407; C. Droege, *The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict*, „Israel Law Review”, vol. 40, issue 2, 2007, s. 310–355; G. Oberleitner, *Humanitarian Law as a Source of Human Rights Law*, [w:] D. Shelton (red.), *The Oxford Handbook of International Rights Law*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 275–276.

¹⁶⁴ K. Mujezinović Larsen, C. Guldahl Cooper, *Conclusions: Is There a ‘Principle of Humanity’ in International Humanitarian Law?*, [w:] K. Mujezinović Larsen, C. Guldahl Cooper, G. Nystuen (red.), *Searching for a ‘Principle of Humanity’ in International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, s. 349–357.

¹⁶⁵ W tym kontekście ciekawe wydają się refleksje Davida Livingstone Smitha, który posiłkując się tezami psychologii ewolucyjnej, a szczególnie porównaniami międzygatunkowymi, przedstawia teorię dotyczącą wpływu ludzkiej natury na przyczyny i sposoby prowadzenia wojen. Autor stawia pytania o istotę natury człowieczeństwa oraz relacje między emocjami, myślami, erotyką, modułami i instynktami oraz ciągłą kontradiktoryjnością doznań wywołanych przez konflikt zbrojny (D. Livingstone Smith, *Najbardziej niebezpieczne ze zwierząt*, przeł. A.E. Eichler, CiS, Warszawa – Stare Groszki 2011).

¹⁶⁶ Więcej o osobach fizycznych jako posiadaczach praw i obowiązków wynikających z MPPCz i MPHKG: C. Lopes, N. Quéniwet, *Individuals as Subjects of International Humanitarian Law and Human Rights Laws*, [w:] R. Arnold, N. Quéniwet (red.), *International Humanitarian Law and Human Rights Law*, Brill Nijhoff, Leiden 2008, s. 199–235; D. Luban, *Human Rights Thinking...*, *op. cit.*, s. 48.

wartość moralną¹⁶⁷. Zaprzeczenie powyższym założeniem obala cały sens systemu ochrony praw człowieka, ponieważ, z jednej strony, odmawia tym roszczeniom statusu praw, zaś z drugiej, neguje samą istotę człowieczeństwa¹⁶⁸. Sama teoria ludzkiej godności może mieć różne podstawy normatywne, w tym oparte na religii i pochodzeniu od istoty boskiej lub na podejściu racjonalnym, pokładającym nadzieję w ludzkim rozumie i autonomii¹⁶⁹. Jeśli obrona teoria ludzkiej godności prowadzi do przyjęcia, że prawa człowieka przysługują wszystkim istotom ludzkim, nie różnicuje to rozważań na gruncie prawnym¹⁷⁰. Przyjmując, że prawa człowieka mają źródło w godności ludzkiej, a ta z kolei wywodzi się z doktryny prawa naturalnego, należy w rezultacie stwierdzić, że nie są ich źródłem wola narodu, wola większości obywateli, umowa społeczna czy międzynarodynarodowa ani nawet ustawa konstytucyjna¹⁷¹. Jak zarazem podkreśla Paolo Carozza, godność ludzka charakteryzuje się wewnętrzną, strukturalną i do pewnego stopnia umyślną nieokreślonością w swoim normatywnym wymiarze¹⁷².

Godność ludzka, mimo braku definicji legalnej¹⁷³, jest często występującą koncepcją w instrumentach prawa międzynarodowego¹⁷⁴, silnie zakorzenioną w filozofii stoików i myśli judeochrześcijańskiej, które charakteryzowały się

¹⁶⁷ Stworzenie systemu ochrony praw człowieka oraz liczne odniesienia do godności ludzkiej w dokumentach miękkiego prawa międzynarodowego w pewnym zakresie stanowiły wyrażoną deklarację o potępieniu systemów totalitarnych, które w teorii i w praktyce odrzucały równość moralną istot ludzkich.

¹⁶⁸ Krytycy godności ludzkiej uznają ją za „złudną fasadę” i „pustosłowie”. Zob. M. Rosen, *Dignity: The Case Against*, [w:] C. McCrudden (red.), *Understanding Human Dignity*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 143.

¹⁶⁹ D. Luban, *Human Rights...*, *op. cit.*, s. 49.

¹⁷⁰ Wśród osób zaangażowanych w opracowanie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, która miała być praktycznym standardem zabezpieczającym znaczenie natury i istot ludzkich, władzy państwowej, zasady rządów prawa i znaczenie sprawiedliwości, znajdowali się zachodni liberałowie, zagorzali komuniści, islamscy scholarzy, katolicy intelektualiści, żydowscy prawnicy i socjaldemokratyczni dyplomaci. P. Carozza, *Human Dignity*, [w:] D. Shelton (red.), *The Oxford Handbook of International Rights Law*, *op. cit.*, s. 348; Por. J. Zajadło, *Godność jednostki w aktach międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, z. 3, 1995, s. 112.

¹⁷¹ J.J. Mrozek, *Godność osoby ludzkiej jako źródło praw człowieka i obywatela*, „Civitas et lex”, nr 1, 2014, s. 41–47.

¹⁷² P. Carozza, *Human...*, *op. cit.*, s. 350. Więcej: M. Piechowiak, *Filozofia praw człowieka*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1999, s. 77–88.

¹⁷³ Mimo tego braku formalnego, godność ludzka stanowi podstawę aksjologiczną prawa pozytywnego wyrażoną w konstytucjach wielu państw (w tym najczęściej przywoływanych konstytucjach Niemiec i Izraela) a także organizacji międzynarodowych (ONZ oraz Unii Europejskiej).

¹⁷⁴ Zazwyczaj w instrumentach lub ich częściach o niewiążącym charakterze: w preambule Karty Narodów Zjednoczonych z 26 czerwca 1945 roku (dalej: KNZ), art. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku, w preambułach do Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka z 1966 roku oraz w Milenijnej Deklaracji Narodów Zjednoczonych, A/RES/55/2, 18.09.2000. Jak widać cały system ONZ zbudowany jest wokół ochrony godności ludzkiej. Godność ludzka została uznana za prawdziwą *raison d'être* MPHKG i MPPECz przez MTKJ w *sprawie Prokurator przeciwko Furundžija*, IT-95-17/1-T, 10.12.1998, § 183.

mocnym antropocentryzmem: życie istot ludzkich stanowiło dla nich wartość podstawową. Według Marka Piechowiaka godność ludzka stanowi element rzeczywistości będący „racją istnienia i treści” prawa pozytywnego, w którym „chodzi o to, co decyduje o różnicy między człowiekiem a innymi bytami i co jest podstawą szczególnego traktowania człowieka”¹⁷⁵. Zdaniem Herberta Schambecka godność ludzka stanowi „duchowy fundament podstawowych praw człowieka”, a jej genezy należy doszukiwać się w rozwoju porządku prawnego danego państwa¹⁷⁶. Austriacki filozof podkreślał również istotny związek godności z wolnością człowieka jako podstaw roszczeń wobec państwa do odpowiedniego zachowania względem swoich obywateli¹⁷⁷. Szczególnie istotny wkład w rozwój postrzegania godności ludzkiej jako wartości bezcennej miał Immanuel Kant. Filozof z Królewca uznawał, że wszystko ma albo cenę, albo godność, przy czym cenę można zamienić innym równoważnikiem, a godność, jako wartość wyższa, nie ma zamienników¹⁷⁸. Skoro zatem człowiek ma godność, to nie można go traktować jako rzeczy mającej cenę, a zarazem nie można pozbawić go bezcennej wartości, jaką jest godność. Myśl Kanta jest wciąż obecna w doktrynach prawnych, m.in. stanowiła podstawę definicji godności ludzkiej w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka¹⁷⁹ czy koncepcji godności ludzkiej w niemieckiej ustawie zasadniczej¹⁸⁰.

Godność ludzka odgrywa istotną rolę w interpretacji podstawowych praw człowieka przez trybunały międzynarodowe i inne organy odpowiedzialne za interpretację MPPCz, które najczęściej przywołują ją w sprawach dotyczących prawa do życia oraz zakazu tortur lub innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania¹⁸¹. Przy tym, jak uważa Paolo Carozza,

¹⁷⁵ Marek Piechowiak określa jej charakter jako przedpozytywnoprawny (*op. cit.*, s. 82, 87).

¹⁷⁶ M. Sadowski, *Godność człowieka – aksjologiczna podstawa państwa i prawa*, „Wrocławskie Studia Erazmianskie”, t. I, 2007, s. 15.

¹⁷⁷ W tym ujęciu godność ludzka stanowi zasadę normatywną MPPCz i podstawę roszczenia opartego na statusie (P. Carozza, *Human...*, *op. cit.*, s. 345–359).

¹⁷⁸ I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, przeł. M. Wartenberg, PWN, Warszawa 1953, s. 39.

¹⁷⁹ Art. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka: „Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw. Są obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa”.

¹⁸⁰ Art. 1 Ustawy Zasadniczej dla Republiki Federalnej Niemiec „[Godność człowieka – prawa człowieka – moc obowiązująca praw podstawowych] (1) Godność człowieka jest nienaruszalna. Jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem wszelkich władz państwowych. (2) Dlatego Naród Niemiecki uznaje nienaruszalność i niezbywalność praw człowieka jako podstawę każdej wspólnoty ludzkiej, pokoju i sprawiedliwości na świecie. (3) Wymienione niżej prawa podstawowe wiążą władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą jako bezpośrednio obowiązujące prawo” (Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec z dnia 23 maja 1949 roku w przekładzie A.M. Sadowskiego, Deutscher Bundestag, Berlin 2010).

¹⁸¹ ETPCz, *M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji*, 30696/09, 21.01.2001, § 220, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, *Cabrera Garcia i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Series C no. 220, 26.11.2010, § 199.

w zdecydowanej części powoływanie się na godność ludzką ma czysto retoryczne znaczenie i pozostaje właściwie bez wpływu na proces decyzyjny lub uzasadnienie jego rezultatu¹⁸². Godność ludzka stanowi zatem uzasadnienie ekspansywnej interpretacji norm MPPCz i podkreśla istotność danego prawa człowieka, jednocześnie ograniczając możliwe wyjątki od jego stosowania. Podobnie jak względy humanitaryzmu i sumienie ludzkości ma dużą siłę emotywną.

W rezultacie współcześnie przypisuje się godności ludzkiej dwojaką funkcję. Z jednej strony, stanowi ona formalne źródło i podstawowe uzasadnienie istnienia praw człowieka, na co wskazuje szereg instrumentów prawa międzynarodowego (godność jako status), a z drugiej, może być rozumiana szeroko jako samoistna prawna gwarancja autonomii i poszanowania osoby ludzkiej, wolności od upokorzenia i degradacji (godność jako zasada)¹⁸³. To właśnie ze względu na to drugie znaczenie argument ochrony godności ludzkiej jest podnoszony w ramach dyskusji o dopuszczalności LAWS, gdyż z tej perspektywy znaczenie ma nie to, że ktoś zostanie zabity, ale to, w jaki sposób, w rezultacie jakiego procesu i jakich decyzji to nastąpi¹⁸⁴.

3.3.2. Godność a MPHKG – narzędzie porządku prawnego

MPHKG z jego długą historią sięgającą starożytności oraz regułami rozwijanymi na drodze zwyczaju można uznać za naturalny fundament i prekursora rozwoju MPPCz. Jednak mimo wspólnego celu, jakim wydaje się ochrona godności ludzkiej, oba porządki prawne dzielą skomplikowaną przeszłość i współczesną perspektywę, którą charakteryzuje wzajemne przenikanie oraz oddziaływanie normatywne¹⁸⁵.

O ile godność człowieka to wartość centralna dla systemów MPPCz, o tyle w przypadku MPHKG nie jest ona traktowana w sposób absolutny ze względu na zdecydowane różnice w funkcjach i okolicznościach faktycznych obowiązywania tego porządku prawnego¹⁸⁶. Podstawowym celem MPHKG jest minimalizacja cierpienia osób cywilnych i uczestników działań zbrojnych, w ramach których używanie śmiertelności siły jest dopuszczane na określonych warunkach.

¹⁸² P. Carozza, *Human...*, *op. cit.*, s. 358.

¹⁸³ N. Petersen, *Human Dignity, International Protection*, [w:] MPEPIL, 2012, § 19, 22, 37.

¹⁸⁴ Stanowisko MKCK przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 29 marca 2018 roku, CCW/GGE.1/2018/WP.5, dostępne na: www.icrc.org/en/document/ethics-and-autonomous-weapon-systems-ethical-basis-human-control, s. 2 (dostęp: 12.01.2021).

¹⁸⁵ N. Lubell, *Parallel Application of International Humanitarian Law and International Human Rights Law: An Examination of the Debate*, „Israel Law Review”, vol. 40, 2007, s. 648–660.

¹⁸⁶ Warto jednak zaznaczyć, że choć państwa złożyły do EKPCz zastrzeżenia dotyczące ochrony praw personelu wojskowego, to żadne z nich nie złożyło go w związku z prawem do życia. Zastrzeżenia do art. 5 EKPCz złożyły Armenia, Azerbejdżan, Czechy, Francja, Mołdawia, Portugalia, Rosja, Słowacja i Ukraina, do art. 6 EKPCz – Azerbejdżan, Czechy, Francja, Rosja i Słowacja, a do art. 11 EKPCz – Hiszpania.

kach¹⁸⁷. W rezultacie w MPHKGZ brakuje bezwzględnej ochrony godności ludzkiej, a funkcje ochronne pełnią podstawowe zasady MPHKGZ¹⁸⁸ oparte na niższym standardzie ochrony niż standardy MPPCz¹⁸⁹.

W myśl modelu teoretycznego MPPCz osoba może zostać pozbawiona podstawowej ochrony jedynie w wąsko określonych przypadkach związanych z konkretnymi okolicznościami i przy wystąpieniu bezwzględnej konieczności (art. 2 ust. 2 EKPCz), natomiast ochrona gwarantowana przez MPHKGZ na gruncie MKZ wynika ze statusu odrębnego od indywidualnego zachowania danej osoby¹⁹⁰. Status ten nie wynika z samej natury człowieka ani z jego konkretnego indywidualnego zachowania, lecz z pełnionych funkcji czy relacji wobec organów państwa¹⁹¹. MPHKGZ wprowadza zakaz powodowania niepotrzebnego cierpienia¹⁹² oraz konieczność stosowania zasad proporcjonalności i ostrożności, uwzględniając realia konfliktów zbrojnych i starając się tak konstruować normy, by były do przyjęcia zarówno przez wojskowych, jak i przez chronione przez nich społeczeństwo. W rezultacie w MKZ nie istnieje powszechne prawo do ochrony życia, chociażby ze względu na możliwość legalnego pozbawienia życia kombatantów czy poświęcenia życia osób cywilnych. A zatem można uznać, że godność ma drugorzędne znaczenie przy określaniu legalności zabijania i ustępuje konieczności realizacji celów wojskowych (np. zwycięstwo w konflikcie, w tym również przez wyeliminowanie wszystkich osobowych celów wojskowych strony przeciwnej, przy jak najmniejszej liczbie strat w ludziach i mieniu, a zatem scenariusz stosowania LAWS).

Sytuacja będzie kształtować się odmiennie w przypadku NKZ oraz działań typu *law enforcement*, w których standardy ochrony ulegają podwyższeniu¹⁹³.

¹⁸⁷ G. Blum, *The Laws of War...*, *op. cit.*, s. 7; D. Luban, *Human Rights...*, *op. cit.*, s. 45–77.

¹⁸⁸ Dostrzegając potrzebę aktualizacji znaczenia norm MPHKGZ w duchu humanitaryzmu i konieczności wojskowej, podstawowe zasady MPHKGZ są coraz częściej przedstawiane jako gwarancje ochrony godności ludzkiej w sytuacjach konfliktów zbrojnych. O. Ulgen, *Human Dignity in an Age of Autonomous Weapons: Are We in Danger of Losing an 'Elementary Consideration of Humanity'?*, „ESIL Conference Paper Series”, vol. 8, no. 9, European Society of International Law, Conference Paper no. 15/2016, Riga 2016.

¹⁸⁹ Rozważania dotyczące humanitaryzacji konfliktów zbrojnych przez zastosowanie MPPCz zawdzięczamy przede wszystkim orzecznictwu trybunałów międzynarodowych i takim sędziom, jak Theodor Meron, Antônio Augusto Cançado Trindade czy Mohamed Shahabuddeen.

¹⁹⁰ Natomiast w przypadku definicji rzeczowych celów wojskowych z art. 52 ust. 2 PD I poza celami z natury wojskowymi istotna jest również funkcja, jaką pełnią dane dobra.

¹⁹¹ Oczywiście osoby cywilne biorące bezpośredni udział w działaniach zbrojnych mogą stracić przysługującą im ochronę na podstawie zindywidualizowanego działania, ale stanowi to wyjątek, a nie regułę (A.P.V. Rogers, *Law on...*, *op. cit.*, s. 13–15).

¹⁹² Po raz pierwszy został sformułowany w Deklaracji Petersburskiej z 1868 roku o zakazie używania małokalibrowych pocisków eksplodujących.

¹⁹³ Nieludzkie traktowanie stanowi intensywne cierpienie fizyczne i psychiczne. ETPCz, w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji*, 55508/07, 29520/09, 21.10.2013, § 82, 119; ETPCz, *Selçuk i Asker przeciwko Turcji*, 12/1997/796/998-999, 24.04.1998, § 77–79; T. Chengeta, *Can Robocop 'Serve and Protect' within the Confines of Law Enforcement Rules?*, 1.03.2014,

Jednym z przykładów rozbieżności jest test bezwzględnie koniecznego użycia siły, który na gruncie EKPCz ściśle wiąże się z prawem do ochrony życia¹⁹⁴. Artykuł 2 EKPCz nakłada na państwa pozytywny obowiązek ochrony życia i negatywny obowiązek w postaci zakazu umyślnego pozbawiania życia, czego kontratyp dotyczący działań na gruncie MPHKKZ znajduje się w art. 15 ust. 2 EKPCz¹⁹⁵. Z powyższych przepisów wynika, że pod reżimem EKPCz użycie śmiertelnej siły, nawet przeciwko legalnym celom na gruncie MPHKKZ, musi stanowić ostateczność¹⁹⁶. Takie rozumowanie stoi w bezpośredniej sprzeczności z normą MKZ mówiącą, że każdy kombatanant stanowi legalny cel ataku, a żołnierz ani państwo nie mogą być pociągnięci do odpowiedzialności za taki czyn¹⁹⁷, jednak na gruncie NKZ pozwala na dalej idącą ochronę osób biorących udział w działaniach zbrojnych. Podobnie wysoki standard odnosi się do zasad ostrożności, które na gruncie MPHKKZ, zgodnie z art. 57 ust. 2 lit. a (i) PD I, wymagają *uczynienia wszystkiego, co jest praktycznie możliwe* w celu ocalenia ludności cywilnej, osób cywilnych oraz dóbr o charakterze cywilnym. Z kolei w kontekście MPPCz zasady ostrożności wymagają podjęcia *wszelkich środków ostrożności* w celu uniknięcia każdego użycia siły jako takiego, nie tylko wobec chronionych osób i obiektów.

Najbardziej dobitnym przykładem humanitaryzacji konfliktów zbrojnych jest forsowany w doktrynie zakaz niepotrzebnego zabijania (*least harmful means*)¹⁹⁸.

dostępne na: <http://ssrn.com/abstract=2755188> (dostęp 31.08.2020); J.T. Horowitz, *Ending the Global War: The Power of Human Rights in a Time of Unrestricted Armed Conflict*, [w:] J.D. Ohlin (red.), *Theoretical Boundaries of Armed Conflict and Human Rights*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 157–191; M. Szuniewicz, *Ochrona bezpieczeństwa państwa jako przesłanka ograniczenia praw i wolności jednostki w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 138–150.

¹⁹⁴ Art. 2 EKPCz: „Prawo do życia

1. Prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę.

2. Pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku bezwzględnego koniecznego użycia siły:

- a) w obronie jakiejkolwiek osoby przed bezprawną przemocą;
- b) w celu wykonania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki osobie pozbawionej wolności zgodnie z prawem;
- c) w działaniach podjętych zgodnie z prawem w celu stłumienia zamieszek lub powstania”.

¹⁹⁵ Art. 15 ust. 2 EKPCz: „Na podstawie powyższego przepisu nie można uchylić zobowiązań wynikających z artykułu 2, z wyjątkiem przypadków śmierci będących wynikiem zgodnych z prawem działań wojennych oraz zobowiązań zawartych w artykułach 3, 4 (ustęp 1) i 7” (M. Szuniewicz, *Ochrona bezpieczeństwa państwa...*, *op. cit.*, s. 136–150).

¹⁹⁶ Standard ten nazywany jest również „least-harmful-means” lub „least-restrictive-means”. G. Blum, *The Dispensable...*, *op. cit.*, s. 120.

¹⁹⁷ R. Goodman, *The Power to Kill or Capture Enemy Combatants*, „European Journal of International Law”, vol. 24, issue 3, 2003, s. 819.

¹⁹⁸ „...principle of unnecessary killing in some context” (*ibidem*, s. 819–853); J.D. Ohlin, *Necessity...*, *op. cit.*, s. 138; G. Blum, *The Dispensable...*, *op. cit.*, s. 69–124.

Opiera się on na założeniu, że na gruncie MPHKG brak jest wyraźnego określenia rodzaju oraz stopnia siły, jakiej można użyć przeciwko legalnym celom wojskowym¹⁹⁹. W rezultacie zmiany charakteru współczesnych konfliktów zbrojnych – które coraz bardziej przypominają działania typu *law enforcement*, a rozróżnianie celów wojskowych, w szczególności w NKZ, przysparza praktycznych trudności²⁰⁰ – konieczne jest ograniczenie możliwości zabijania osób biorących udział w działaniach zbrojnych²⁰¹. W konsekwencji we współczesnych konfliktach zbrojnych należałoby uwzględniać takie koncepcje MPPCz, jak „pojmąć zamiast zabić” (ang. *capture rather than kill*)²⁰², podwyższony test konieczności wojskowej zabijania kombatantów przeciwnika (ang. *least-harmful-means* lub *least-restrictive-means*)²⁰³ czy nawet uwzględnianie roszczeń dotyczących prawa do życia żołnierzy poszkodowanych przez niedbalstwo własnego rządu²⁰⁴. Powyższe postulaty wpisują się w wizję zakończenia konfliktu zbrojnego przez jak największe osłabienie sił przeciwnika na drodze doprowadzenia ich do *hors de combat*, a nie pozbawiania życia²⁰⁵. Krytycy takiego kierunku rozwoju norm MPHKG podnoszą, że kardynalna zasada rozróżniania w sposób aprioryczny i realistyczny ustanawia kategorie osób chronionych i osób, które mogą być celem ataków²⁰⁶, a zasada proporcjonalności znajduje ciągłe zastosowanie w procesie targetingu²⁰⁷. Poglądy te opierają się na orzecznictwie Amerykańskiego Trybunału Wojskowego w Norymberdze, który w sprawie zakładników uznał,

¹⁹⁹ N. Melzer, *Interpretive Guidance...*, *op. cit.*, s. 77–82. Sekcja IX promuje stopniowy test użycia siły.

²⁰⁰ I. Henderson, *The Contemporary...*, *op. cit.*, s. 43–123. Więcej: P. Grzebyk, *Cele osobowe...*, *op. cit.*, s. 270–280.

²⁰¹ Więcej o „combatant targetability”: G. Blum, *The Dispensable...*, *op. cit.*, s. 119. Zakaz powodowania nadmiernego cierpienia w oryginalnej (francuskiej) wersji językowej z Regulaminu haskiego (1907) dotyczył „maux superflus” (zbędne straty), które można interpretować też jako zakaz powodowania zbędnych śmierci. H. Meyrowitz, *The Principle...*, *op. cit.*, s. 98–122.

²⁰² A. Roberts, *The Equal Application of the Laws of War: A Principle under Pressure*, IRRC, vol. 90, issue 872, 2008, s. 931–962; D. Kritsiotis, *The Principle of Equal Application*, [w:] R. Liivoja, T. McCormack (red.), *Routledge Handbook...*, *op. cit.*, s. 5–31.

²⁰³ G. Blum, *The Dispensable...*, *op. cit.*, s. 120.

²⁰⁴ Sąd Najwyższy Wielkiej Brytanii, sprawa Smith przeciwko Ministerstwu Obrony, UKSC 41 (2013).

²⁰⁵ G. Gaggioli, *L'influence mutuelle entre les droits de l'homme et le droit international humanitaire à la lumière du droit à la vie*, Éditions A. Pedone, Paryż 2013, s. 252.

²⁰⁶ J.D. Ohlin, *The Duty to Capture*, „Minnesota Law Review”, vol. 97, issue 4, 2013, s. 1301.

²⁰⁷ Frits Kalshoven słusznie zauważa, że w odniesieniu do środków walki żołnierze nie muszą wybierać swoich broni jak kijów do golfa i nieostrowne, a co najmniej niepraktyczne jest wymaganie od nich podejmowania decyzji, które mogłyby zaważyć na szybkości i skuteczności ataków. Zob. F. Kalshoven, *The Soldier and his Golf Clubs*, [w:] F. Kalshoven (red.), *Reflections on the Law of War: Collected Essays*, Martinus Nijhoff, Leiden–Boston 2007, s. 359. Zarazem, zgodnie z art. 51 ust. 5 lit. b PD I, zasada proporcjonalności odnosi się do porównania ewentualnych strat wśród osób cywilnych, a nie strat wśród kombatantów, dlatego brakuje podstaw prawnych do rozszerzania zakresu zastosowania tej zasady. Por. G.S. Corn et al., *Belligerent Targeting and the Invalidity of a Least Harmful Means Rule*, „International Law Studies”, vol. 89, 2013, s. 536–626.

że celem działań bojowych jest maksymalnie skuteczne i korzystne zakończenie konfliktu²⁰⁸, któremu sprzyjają podstawowe zasady MPHKG, w tym konieczność wojskowa²⁰⁹. Jako kardynalny przykład praktyki państw obalający pogląd o konieczności stopniowania użycia siły powoływana jest dopuszczalność metod wojny powietrznej czy możliwość użycia broni jądrowej²¹⁰.

Przedstawione rozbieżności w standardach postępowania stanowią źródło tendencji określanych zbiorczo jako „uprawnocławianie” konfliktów zbrojnych, które prowadzą do forsowania nowych koncepcji budowanych niejako wbrew standardom MPHKG, a na podstawie MPPCz. Jak można zatem przypuszczać, podobne rozumowanie może mieć zastosowanie wobec używania autonomicznych systemów śmiertelności broni, które na gruncie MPPCz będą jawiły się jako środki nader ryzykowne, a zatem dopuszczalne tylko w wyjątkowych sytuacjach, podczas gdy na gruncie MPHKG zbiór ich zastosowań będzie szerszy. Wobec przedłużającego się charakteru współczesnych konfliktów zbrojnych i ich bezprecedensowego przybliżenia do osób cywilnych oraz wobec zwiększonego dostępu do zaawansowanych technologii jednym z ważniejszych oczekiwań rozbrzmiewających w opinii publicznej jest nie tylko szybkie zakończenie konfliktów, ale także prowadzenie działań bojowych w sposób skuteczny i zapewniający należytą ochronę. Dlatego LAWS, jeśli miałyby zostać dopuszczone do użytku, powinny zapewniać odpowiedni poziom przewidywalności (XAI) i efektywności, tak aby przyczynić się do tego wysiłku humanitaryzacji konfliktów zbrojnych i wzmacniać ludzkie bezpieczeństwo.

3.3.3. Dylematy etyczne a rozwój robotyki cywilnej

Dziedziną, która wznowiła dyskusje w kwestiach fundamentalnych, do których można zaliczyć rozumienie znaczenia godności ludzkiej, jest robotyka cywilna. Roboty są coraz bardziej widoczne w naszym społeczeństwie technologicznym, ponieważ coraz częściej mamy do czynienia z robotycznymi pojazdami, robotami przemysłowymi, robotami używanymi w przestrzeni kosmicznej, robotami personalnymi i usługowymi oraz robotami o zastosowaniu biomedycznym²¹¹. Roboty cywilne oddziałują z ludźmi w typowych sytuacjach życia codziennego,

²⁰⁸ Amerykański Trybunał Wojskowy w Norymberdze w sprawie zakładników..., *op. cit.*, s. 66.

²⁰⁹ D. Luban, *Military Necessity...*, *op. cit.*, s. 342; J.D. Ohlin, *The Duty to...*, *op. cit.*, s. 1301, s. 1304.

²¹⁰ M.N. Schmitt, *Wound, Capture, or Kill: A Reply to Ryan Goodman's 'The Power to Kill or Capture Enemy Combatants'*, „European Journal of International Law”, vol. 24, issue 3, 2013, s. 859.

²¹¹ Z komercyjnego punktu widzenia aktualnie dostępne na rynku lub w zaawansowanym studium rozwoju są zwierzęta domowe, zabawki, odkurzacze, kosiarki, roboty do prac w fabrykach i na budowach, pokojówki, przewodnicy muzealni, domowe monitory (roboty „teleobecne”), opiekunowie do dzieci oraz opiekunowie dla osób starszych i chorych. Zob. J.R. Herkert, *Ethical Challenges of Emerging Technologies*, [w:] G.E. Marchant, B.R. Allenby,

co z kolei skłania do namysłu, czy ewentualne wyzwania etyczne z tym związane stanowią modyfikacje klasycznych dylematów, czy raczej są oryginalnymi problemami wynikającymi z immanentnych cech nowych technologii? Zdaniem Bradena Allenby'ego „złożoność wprowadzona przez nowe technologie opiera się na ich destabilizującym wpływie na kulturowe konstrukty, ideologie i instytucjonalne prawdy”²¹². Wraz z rozwojem robotyki rozbudowuje się całkiem nowy obszar rozważań, czyli etyka robotów²¹³, której zadaniem jest ochrona ludzi oraz robotów²¹⁴.

Badania wskazują, że ludzie coraz częściej postrzegają roboty jako nową, dotychczas niezdefiniowaną kategorię ontyczną (między osobami ludzkimi a przedmiotami)²¹⁵. W rezultacie pojawiają się głosy o konieczności aktualizacji pewnych ujętych w przepisach prawnych (np. prawo karne i prawo ubezpieczeń) reguł postępowania w świetle funkcji robotów, jakie te ostatnie zaczynają pełnić w naszym życiu, a nawet poszerzenia katalogu podmiotów prawa o „osoby elektroniczne”²¹⁶. Na razie brakuje wiążących norm międzynarodowych odnoszących się do robotyki cywilnej, a większość inicjatyw oddolnych prowadzi do proponowania miękkich instrumentów prawa międzynarodowego uwzględniających szerokie spektrum powiązań robotyki ze sprawami społecznymi, podstawami normatywnymi oraz kwestiami technicznymi, takimi jak otwartość norm prawnych w obliczu nieustannie przyspieszającego rozwoju nowych technologii²¹⁷. Inicjatywą szczególnie ciekawą w tym kontekście jest sporządzony dla Parlamentu Europejskiego raport przedstawiający rekomendacje ogólnych i etycznych zasad rządzących rozwojem robotyki i sztucznej inteligencji do celów cywilnych, który ma posłużyć do opracowania europejskich zasad robotyki cywilnej²¹⁸.

Powyższe rozważania skłaniają do ponownej analizy klasycznych koncepcji etycznych, do których bez wątpienia należy zaliczyć uprzywilejowaną rolę

J.R. Herkert (red.), *The Growing Gap Between Emerging Technologies and Legal-Ethical Oversight*, Springer, New York 2011, s. 36.

²¹² B. Allenby, *Governance...*, *op. cit.*, s. 14.

²¹³ Więcej: G.A. Bekey, *Current Trends in Robotics: Technology and Ethics*, [w:] P. Lin, K. Abney, G.A. Bekey (red.), *Robot Ethics*, MIT Press, Cambridge 2011, s. 17–34.

²¹⁴ Na początku XXI wieku powstały profesjonalne stowarzyszenia zajmujące się etyką robotów i kwestiami legislacyjnymi: The Technical Committee on Roboethics of the Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE), The European Robotics Network (Euron) czy Future of Life Institute.

²¹⁵ R. Calo, *Robotics and the Lessons of Cyberlaw*, „California Law Review”, vol. 103, 2015, s. 545–549.

²¹⁶ K. Mamak, *Prawo karne przyszłości*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 67–104.

²¹⁷ R. Leenes et al., *Regulatory Challenges of Robotics: Some Guidelines for Addressing Legal and Ethical Issues*, „Law, Innovation and Technology”, vol. 9, 2017, s. 1–44.

²¹⁸ UE, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, *European Civil Law Rules in Robotics*, PE 571.379, 2016, dostępne na: [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU\(2016\)571379_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU(2016)571379_EN.pdf) (dostęp 31.08.2020).

ludzkiego uznania w podejmowaniu decyzji moralnych²¹⁹. Dobrą ilustracją takiej koncepcji są dylematy związane z samojeżdżącymi samochodami oraz rolą kierowcy, który staje się w tej sytuacji pasażerem lub najwyżej „współkierującym”. W regulowaniu działań robotów przejmujących od ludzi procesy decyzyjne strategiczne znaczenie ma zrozumienie mechanizmów, a wręcz barier psychicznych pojawiających się w interakcjach ludzi z robotami. Do najbardziej oczywistych można zaliczyć strach (np. przed utratą miejsca pracy) i podejrzliwość (np. brak zaufania do wyników procesów opartych na sztucznej inteligencji). Bez uwzględnienia tych zagadnień i wdrożenia środków prewencyjnych (np. zwiększenie transparentności procesu lub prowadzenie szkoleń podwyższających kompetencje w zakresie sztucznej inteligencji) wysiłki regulacyjne mogą zostać zniweczone wskutek odrzucenia ich adekwatności i słuszności przez społeczeństwa²²⁰. Wprowadzenie samojeżdżących samochodów wymaga również opracowania nowych form odpowiedzialności za ewentualne wypadki, w których trudno mówić o winie czy o zamiarze kierującego robotem²²¹. Postulatem płynącym z rozwoju robotów-opiekunów osób starszych i chorych jest z kolei ciągła obecność ludzkich opiekunów, których nie mogą w pełni zastąpić roboty ze względu na ryzyko alienacji i obniżenie jakości zdrowia psychicznego podopiecznych (w kontekście prawa do kontaktu z ludźmi)²²². Postępująca dehumanizacja pracy, którą można określić jako nudną, brudną i niebezpieczną (3D), pozwala natomiast na skierowanie większych zasobów ludzkich do pracy wymagającej myślenia problemowego i ludzkiego osądu. Podobnie zastosowanie autonomicznych systemów w przypadku działań bojowych typu 3D może pozwolić na zwiększenie bezpieczeństwa osób biorących udział w działaniach zbrojnych i skierowanie ich do zadań wymagających mniejszego automatyzmu, a także może umożliwić ominięcie traumy związanej z używaniem śmiertelnej siły²²³. Ocena wpływu postępującej robotyzacji życia codziennego na takie wartości, jak godność ludzka, bezpieczeństwo, w tym psychiczne, czy wydajność jest złożona i zależy od kontekstu, a także od przypisywanego im znaczenia. Zatem po raz kolejny potwierdzona zostaje teza o braku jednej prostej odpowiedzi

²¹⁹ Zob. platformę uruchomioną przez Massachusetts Institute of Technology w celu zbierania opinii o dokonywaniu moralnych osądów przez systemy wyposażone w sztuczną inteligencję, dostępna na: <http://moralmachine.mit.edu> (dostęp 19.08.2020).

²²⁰ Jedną z różnic wynikających z rozbieżności między kręgami kulturowymi jest akceptowalność robotów w przestrzeni publicznej i prywatnej: podczas gdy w Chinach, Japonii i Korei Południowej są one pozytywnie odbierane kulturowo, to w Europie i Stanach Zjednoczonych wciąż odczuwalna jest duża nieufność, wręcz konflikt w koegzystencji ludzi i robotów. Zob. B. Allenby, *Governance...*, *op. cit.*, s. 8.

²²¹ M. Coeckelbergh, *Responsibility and the Moral Phenomenology of Using Self-Driving Cars*, „Applied Artificial Intelligence”, vol. 30, 2016, s. 748–757.

²²² A. Laitinen, M. Niemelä, J. Pirhonen, *Social Robotics, Elderly Care, and Human Dignity: A Recognition-Theoretical Approach*, [w:] J. Seibt (red.), *What Social Robots Can and Should Do*, IOS Press, Amsterdam 2016, s. 159.

²²³ Ch. Coker, *Warrior Geeks*, *op. cit.*, s. 221–281.

dotyczącej kierunków rozwoju sztucznej inteligencji. Pewne jest tylko to, że każdorazowo odpowiedź ta wymaga testowania i badania nie tylko w kontekście jej przewidywalności (XAI), ale również co do zakresu, w jakim wpływa na ludzi mających z nią styczność (kobotyka).

3.4. *Good governance* a robotyzacja konfliktów zbrojnych

Ostatnim źródłem wytycznych w zakresie dopuszczalności delegowania decyzji o życiu i śmierci do algorytmów jest humanitaryzacja działań zbrojnych w ujęciu proceduralnym, z uwzględnieniem postępującej robotyzacji konfliktów zbrojnych. Rozwój nowych technologii wojskowych wznawia dyskusje nad celami i kierunkami rozwoju strategii i sposobem procedowania czy wręcz zarządzania współczesnymi konfliktami zbrojnymi. Czy współczesne i przyszłe MPHKGZ powinno dawać priorytet interpretacji zasad, która będzie uzasadniać możliwość osiągnięcia zwycięstwa w konfliktach zbrojnych przez przyzwolenie na eliminację wzajemnego ryzyka stron walczących i tolerowanie działań pozwalających się sprowadzić do jednostronnych śmiercionośnych ataków?²²⁴ Czy powinno skupiać się na jak największej ochronie ludności cywilnej oraz osób biorących udział w działaniach zbrojnych przy uwzględnieniu przedłużających się konfliktów zbrojnych? Czy może współczesne odczytanie podstawowych zasad MPHKGZ ma na celu umożliwienie jak najskuteczniejszego przeprowadzenia działań zbrojnych przy minimum strat w ludziach, środkach materialnych i finansowych, szczególnie wobec asymetryczności współczesnych konfliktów? A może trochę przewrotnie należałoby zapytać, czy wprowadzenie autonomicznych systemów śmiercionośnej broni ucieleśni te wszystkie dążenia? Świadome uwzględnienie przytoczonych interesów i perspektyw wymaga przemyślanego sposobu prowadzenia działań wojennych, w tym wzięcia pełnej odpowiedzialności za postępującą robotyzację procesów decyzyjnych.

3.4.1. Postępująca robotyzacja procesów decyzyjnych

Sprzeciw oraz strach przed wprowadzeniem przez potęgi technologiczne do powszechnego użytku autonomicznych systemów śmiercionośnej broni i militarne mają dwojaki charakter. Z jednej strony zasila je bowiem obawa przed uprzedmiotowieniem ofiar ataków dokonywanych przez LAWS, a z drugiej niepokój o rozluźnienie reżimów odpowiedzialności i zezwolenie na brak odpowiedzialnego nadzoru państw nad samymi działaniami bojowymi. To właśnie te

²²⁴ P. Kalmanovitz, *Judgment, Liability and the Risks of Riskless Warfare*, [w:] N. Bhuta et al. (red.), *Autonomous Weapons Systems*, op. cit., s. 145–163.

dwa obszary humanitaryzacji konfliktów zbrojnych wymagają szczególnej uwagi w kontekście postępującej autonomizacji procesów decyzyjnych.

Pierwszą perspektywę przyjmują często filozofowie prawa i etycy skupiający się na pojęciu godności ludzkiej jako wartości, która może być szczególnie zagrożona przez robotyzację procesów decydowania o życiu ludzi. Według Patricka Lina zapewnienie godności ludzkiej ofiarom konfliktów zbrojnych sprowadza się do zagwarantowania odpowiedniego reżimu odpowiedzialności, środków zaradczych i szacunku²²⁵. Filozof zwraca uwagę, że agenci programowi będą „postrzegać” ludzi nie jako osoby ludzkie czy nawet przedmioty, ale jako ciąg liczb i na tej podstawie będą „podejmować decyzję” o ich eliminacji. Lin porównuje taką sytuację do niemieckiego kazusu uznania za niekonstytucyjny przepisu zezwalającego na zestrzelenie porwanego samolotu, o ile zabicie w ten sposób pasażerów będzie „mniejszym złem”, a w rezultacie tego przepisu za niedopuszczalny właśnie ze względu na fundamentalne znaczenie godności ludzkiej²²⁶.

Ozlem Ulgen, odwołując się do Kantowskiej teorii godności ludzkiej jako wartości absolutnej, podkreśla, że LAWS są używane do celów relatywnych (np. chęć wyeliminowania człowieka w celu zapobieżenia dalszym szkodom), a co za tym idzie – tworzona jest niedopuszczalna hierarchia ludzkiej godności, w której życie osób poświęcanych i chronionych jest wartościowane²²⁷. Dlatego kategorycznie stwierdza, że używanie autonomicznych systemów do „gaszenia życia” eliminuje potrzebę posiadania moralności w ogóle²²⁸ i podważa rację istnienia całej ludzkości²²⁹. Ozlem ostrzega, że wskutek przenoszenia punktu ciężkości na LAWS w procesie decydowania, kiedy i czy należy użyć śmiertelności siły (ang. *human central thinking activities*²³⁰), ludzie staną się irracjonalnymi agentami, którzy porzucili swoją autonomię woli i zrzekli się kluczowych cech ludzkich na rzecz maszyn²³¹.

²²⁵ Wystąpienie P. Lina, *The right to life and the Martens Clause*, z MoE w dniach 13–17 kwietnia 2015 roku, dostępne na: http://ethics.calpoly.edu/ccw_testimony.pdf (dostęp 19.08.2020).

²²⁶ Wyrok niemieckiego Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, 1 BvR 357/05 z dnia 15.02.2006. Więcej: O. Lepsius, *Human Dignity and the Downing of Aircraft: The German Federal Constitutional Court Strikes Down a Prominent Anti-terrorism Provision in the New Air-transport Security Act*, „German Law Journal”, vol. 7, 2006, s. 761–776.

²²⁷ O. Ulgen, *Human Dignity...*, *op. cit.*, s. 5–6.

²²⁸ Autor odwołuje się do słów Specjalnego Sprawozdawcy C. Heynsa, *Autonomous Weapons Systems: Living a Dignified Life and Dying a Dignified Death*, [w:] N. Bhuta et al. (red.), *Autonomous Weapons Systems*, *op. cit.*, s. 3–19.

²²⁹ Autor odnosi się do zdania odrębnego sędziego Weeramantry do opinii doradczej MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § § 521.

²³⁰ Do których wykonywania niezbędne są wiedza, doświadczenie, środowisko i umiejętność krytycznej oceny zdolności. Ulgen podnosi, że maszyny mimo możliwości efektywnego kosztowo i czasowo pobocznego przetwarzania opartego na analizie ilościowej, powtarzalnych czynnościach i sortowaniu danych nie są w stanie dokonać oceny danej sytuacji, powstrzymać się od działania ani ograniczyć szkód. Zob. O. Ulgen, *Human Dignity...*, *op. cit.*, s. 8.

²³¹ *Ibidem*, s. 7.

Z kolei Wojciech Bober twierdzi, że „generalnie wykorzystywanie robotów do zastępowania ludzi nie budzi żadnych moralnych wątpliwości tam, gdzie cele, do których roboty są wykorzystywane, też nie są moralnie wątpliwe, a robot jest w stanie wykonać pracę lepiej niż człowiek lub wyręcza człowieka, który podczas wykonywania tej pracy mógłby być narażony na niebezpieczeństwo”²³². Jednocześnie podkreśla, że zgodnie z rozważaniami Josepha Weizenbauma, należy zdecydowanie sprzeciwić się „wprowadzaniu systemów komputerowych w miejsce człowieka, gdy sama jego obecność jak również wypełnianie powierzonej funkcji zakłada pewne relacje osobowe, takie jak zrozumienie i poszanowanie (chodzi więc np. o psychoterapeutów czy sędziów)”²³³. Z powyższego wynika, że o ile zasadniczo przekazywanie funkcji do robotów nie jest problematyczne (np. w zakresie 3D), o tyle istnieje pewien zakres, który powinien pozostać w kognicji ludzi. Bez wątpienia można do niego zaliczyć funkcje decydowania o losie i życiu istot ludzkich, których przekazanie algorytmom wojennych miałyby zdaniem Bobera świadczyć o „regresie moralnym ludzkości”²³⁴.

Druga perspektywa skupia się na publicznym charakterze robotyzacji konfliktów zbrojnych, czyli na zmianie *modus operandi* walczących kształtowanego dostępnością środków i metod walki. Państwa, decydując o ewentualnym zakazie używania lub ograniczonej dopuszczalności autonomicznych systemów śmiertelnej broni, powinny zwrócić uwagę na dalekosiężne konsekwencje wprowadzenia tej technologii do arsenałów mocarstw militarnych, niepokornych państw nuklearnych, konsekwencje nieosiągalności jej dla państw rozwijających się czy w końcu możliwości użycia ich przez *non-state actors* jak np. organizacje terrorystyczne. Zezwolenie na stopniowe przenoszenie decyzyjności w procesach bezpośrednio wpływających na życie ludzi w sytuacji konfliktu zbrojnego może mieć przełomowe znaczenie nie tylko dla ofiar konfliktu, ale również dla ochrony takich wartości, jak pokój i bezpieczeństwo²³⁵. Oznacza to, że w dyskusji o LAWS nie można pominąć godności ludzkiej jako funkcji porządku publicznego. Wprowadzenie LAWS może oddziaływać w większym stopniu na całościowe postrzeganie konfliktów zbrojnych przez społeczeństwa niż na ich odbiór na poziomie pojedynczego ataku. Ze względu na zmianę charakteru procesu decyzyjnego brak przewidywalności reakcji LAWS oraz ewentualne luki

²³² W. Bober, *Czy korzystanie z bojowych bezzałogowych pojazdów latających jest moralnie problematyczne*, [w:] K. Kowalczevska, J. Kowalewski (red.), *Systemy dronów bojowych*, op. cit., s. 36.

²³³ *Ibidem*, s. 41.

²³⁴ *Ibidem*, s. 42.

²³⁵ Czego dobrym przykładem jest ograniczenie płynące z art. 22 Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 roku w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych). Celem tego artykułu jest ograniczenie predeterminowanego procesu decyzyjnego, kwestii, która stanowi kluczowe zagadnienie w rozwoju i używaniu LAWS.

w reżimach odpowiedzialności w sposób istotny mogą doprowadzić do obniżenia poczucia bezpieczeństwa publicznego i odczucia słuszności stosowania takich rozwiązań. W tym wymiarze aktualizuje się odniesienie do dyktatów publicznego sumienia zawartych w klauzuli Martensa jako źródła przesłanek i ograniczeń normatywnych mających zastosowanie do autonomicznych systemów śmiertelności broni.

3.4.2. Konflikt zbrojny jako sfera *good governance*

Dyskusje na forum Konwencji CCW wydają się tkwić w martwym punkcie, do którego doprowadził brak jednolitego podejścia do możliwości recepcji i przestrzegania norm MPHKG przez LAWS, a także swoisty brak pomysłu na przekonujące podejście teoretyczne do legalności przenoszenia procesów decyzyjnych do algorytmów wojennych. W tym kontekście jednym z najbardziej awangardowych i oryginalnych, a zarazem adekwatnych stanowisk zaprezentowanych przez ekspertów prawnych jest przedstawiona przez Eliava Lieblich i Eyala Benvenistiego koncepcja ujmująca humanitaryzację konfliktów zbrojnych jako funkcję sfery publicznej²³⁶. Autorzy proponują przewartościowanie debaty i przyjrzenie się konfliktom zbrojnym jako sferze sprawowania władzy administracyjnej, rozumianej jako wykonywanie władzy państwowej nad osobami poprzez skomputeryzowanego pełnomocnika (a zatem wpisując konflikty zbrojne w koncepcję *governance*)²³⁷. W tym ujęciu szczególnie istotne są pojęcia sprawiedliwości proceduralnej (ang. *procedural justice*) oraz praworządnego postępowania (ang. *due process*)²³⁸, które mogą służyć za objaśniające i uzupełniające źródła zasad (czyli łącznik teoretyczny, ang. *theoretical bridge*), pomocne w interpretacji pozytywnego MPHKG i MPKG²³⁹. Podobnie jak w przypadku MPKG, autorzy odnoszą się do komplementarności norm należących do różnych porządków prawnych, w tym przypadku szczególnie do norm drugiego rzędu, czyli pojęcia swobodnej oceny i uznania jako podstawowych zasad

²³⁶ W dyskusji ścierają się dwa modele rozumowania i postrzegania problematyki LAWS: konwencjonalistyczne i deontologiczne. Podsumowanie najważniejszych argumentów w dyskusji: E. Lieblich, E. Benvenisti, *The Obligation to Exercise Discretion in Warfare: Why Autonomous Weapons Systems Are Unlawful*, [w:] N. Bhuta et al. (red.), *Autonomous Weapons Systems*, op. cit., s. 251–259.

²³⁷ Za globalne prawo administracyjne przyjmuje się tutaj wszelkie działania administracyjne i zarządzające wydane na poziomie międzynarodowym, które nie stanowią prawotwórstwa ani rozwiązywania sporów międzynarodowych. *Ibidem*, s. 247. Więcej o globalnym prawie administracyjnym: B. Kingsbury, N. Krisch, R.B. Stewart, *The Emergence of Global Administrative Law*, „Law and Contemporary Problems” vol. 68, 2005; P. Szwedo, *O pojęciu globalnego prawa administracyjnego*, „Forum Prawnicze”, vol. 8, 2011, s. 60–77.

²³⁸ Autorzy nie opowiadają się za przyjęciem pełnej perspektywy prawa administracyjnego wobec każdej decyzji w procesie targetingu, lecz raczej postulują odwołanie się do podstawowych zasad tego porządku prawnego.

²³⁹ *Ibidem*, s. 259.

prawa administracyjnego odnoszących się do proceduralnego aspektu podejmowania decyzji²⁴⁰.

Autorzy opierają swój pogląd na odmiennym charakterze współczesnych asymetrycznych konfliktów zbrojnych²⁴¹, które wpisują się w wertykalne relacje między państwem a *non-state actors*, relacje, w których przemoc zbrojna nie jest ograniczona czasowo ani przestrzennie²⁴². W tych konfliktach zbrojnych wyłom w ochronie ludności cywilnej zwiększa się ze względu na wymieszanie bojowników z osobami cywilnymi, brak odpowiedzialności grup zbrojnych oraz praktyczny brak tradycyjnego pojęcia zwycięstwa²⁴³. Dlatego uzasadnione jest ujęcie współczesnych konfliktów zbrojnych raczej jako formy wykonywania władzy państwowej wobec istot ludzkich niż jako stosunku między dwoma suwerennymi podmiotami²⁴⁴.

Liebllich i Benvenisti proponują zatem, by problematyką używania LAWS w konfliktach zbrojnych, w kontekście wykonywania globalnego administrowania, objąć także przejawy władzy wykonawczej wykraczające poza sam proces *targetingu*²⁴⁵. Suwerenność państwa przedstawiana jest jako powiernictwo humanitaryzmu (ang. *trusteeship of humanity*)²⁴⁶, przez co rozumie się zobowiązanie do uwzględniania perspektywy „innych” (np. osób cywilnych i bojowników strony przeciwnej) w procesach decyzyjnych i ponoszenie odpowiedzialności za te decyzje²⁴⁷. Autorzy podkreślają również, że podstawowe pojęcia prawa administracyjnego i MPHKG nie są sobie zupełnie obce, co egzemplifikuje obowiązek sprawowania stałej troski z art. 57 ust. 1 PD I oraz obowiązek dyskrecjonalnego działania organów, który zakłada swobodną ocenę i rozważenie danej sprawy²⁴⁸. Wydaje się, że za obydwoma standardami przemawiają względy poszanowania godności istot ludzkich, których sprawa jest rozpatrywana, oraz względy jakościowe w odniesieniu do procesu decyzyjnego naznaczonego

²⁴⁰ *Ibidem*, s. 275–276.

²⁴¹ P. Kahn, *Imagining Warfare*, „European Journal of International Law”, vol. 24, issue 1, 2013, s. 199–226.

²⁴² E. Liebllich, E. Benvenisti, *The Obligation...*, *op. cit.*, s. 261.

²⁴³ *Ibidem*, s. 261–262.

²⁴⁴ Wykonywanie tej władzy opiera się na sprawowaniu kontroli nad istotami ludzkimi przez podejmowanie decyzji o ich życiu i śmierci, co samo w sobie stanowi kontrolę *par excellence*. Zob. *ibidem*, s. 264.

²⁴⁵ Odwołują się do takich działań z zakresu *law enforcement*, jak egzekwowanie godziny policyjnej, rozpędzanie demonstracji, kontrolowanie ludności czy niszczenie własności.

²⁴⁶ Humanitaryzm w tym ujęciu odnosi się nie tylko do równej wartości moralnej wszystkich istot, ale również do pojęć globalnego dobrobytu i sprawiedliwości. Zob. *ibidem*, s. 265.

²⁴⁷ E. Benvenisti, *Sovereigns as Trustees of Humanity: On the Accountability of States to Foreign Stakeholders*, „American Journal of International Law”, vol. 107, 2013, s. 297.

²⁴⁸ Swobodę oceny odzwierciedla w prawie międzynarodowym standard racjonalności (ang. *reasonableness*), a w MPHKG standard wykonalności (ang. *feasibility*), których zadaniem jest moderowanie i dostosowywanie postępowania do możliwości warunków działania. Zob. E. Liebllich, E. Benvenisti, *The Obligation...*, *op. cit.*, s. 270; P. Szewedo, *O pojęciu...*, *op. cit.*, s. 75.

ludzkimi epistemologicznymi ograniczeniami²⁴⁹. Oczywiście w warunkach konfliktu zbrojnego brakuje czasu na odpowiednie rozważenie każdej indywidualnej sprawy, jak to się dzieje w postępowaniu administracyjnym w czasie pokoju, dlatego tym bardziej istotne jest zachowanie ludzkiej rozważności i racjonalnego osądu sytuacji jako podstawowych gwarancji poszanowania życia ludzkiego. W rezultacie powyższe kwestie w istotny sposób ograniczają lub wręcz uniemożliwiają skuteczne uregulowanie procesu decyzyjnego *ex ante*, co stoi w opozycji do prezentowanych poglądów na temat sposobu programowania misji LAWS²⁵⁰. Do czasu osiągnięcia metakognicji autonomiczne z nazwy systemy nie będą w stanie dokonywać prawdziwie swobodnej oceny sytuacji w czasie rzeczywistym, a zatem ze względu na wymóg ludzkiego osądu czy wręcz swobodnej oceny sytuacji w procesie decyzyjnym pod reżimem MPHKG (wywodzonym z art. 35, art. 51 i art. 57 PD I) ich stosowanie będzie godziło nie tylko w godność ludzką, lecz także w kluczowy element tego porządku normatywnego²⁵¹. Wreszcie, autorzy odnoszą się również do współzależności między rozwojem technologicznym a zawężającą się możliwością poddania się na polu walki, który to trend może zostać odwrócony przy odpowiednim użyciu nowych technologii sterowanych na odległość, używających rojów oraz nanotechnologii²⁵².

3.5. Konkluzje

Współczesne MPHKG uwzględnia uniwersalne idee czerpiące z dorobku kultury europejskiej oraz moralność międzynarodową, do której nawiązuje klauzula Martensa. Aby pozostać skutecznym reżimem prawnym, zostało ukształtowane z uwzględnieniem interesów militarnych i humanitarnych. To właśnie na tych dwóch kategoriach opiera się jego podstawowy model teoretyczny, który wymaga ciągłego równoważenia tych wartości. Wbrew pozorom niniejsze równoważenie nie jest równoznaczne z przyznaniem tym względom jednakowej wagi. Odpowiednie rozłożenie akcentów między względami humanitaryzmu i konieczności wojskowej jednoznacznie wynika z woli państw, które opierając się na kazuistycznej analizie, odpowiednio sformułowały obowiązujące normy MPHKG. I tak, w przypadku kreowania normy dotyczącej zakresu ludzkiej kontroli nad atakami państwa będą zobligowane uzgodnić nowy standard, biorąc

²⁴⁹ Ograniczenia epistemologiczne wynikają z relatywnego ignorowania faktów i z relatywnej nieokreśloności celu. Zob. G.C. Shaw, *H.L.A. Hart's Lost Essay: Discretion and the Legal Process School*, „Harvard Law Review”, vol. 127, issue 2, 2013, s. 661–664.

²⁵⁰ Postulowane możliwości używania LAWS we współczesnych konfliktach zbrojnych, które stanowią środowiska operacyjne wymagające kompleksowych procesów decyzyjnych przeprowadzanych w niepewności (M.N. Schmitt, J.S. Thurner, *‘Out of the Loop’...*, *op. cit.*, s. 238–239).

²⁵¹ E. Lieblich, E. Benvenisti, *The Obligation...*, *op. cit.*, s. 257, 275.

²⁵² *Ibidem*, s. 281–282.

pod uwagę różnorakie czynniki wynikające z obowiązującego prawa międzynarodowego, jak i pozaprawne o charakterze politycznym, militarnym, moralnym i kulturowym. W tym zakresie paradygmat MPHKG dostarcza zaledwie pewnych wskazówek co do argumentów, których nie powinno się ignorować w procesie negocjacyjnym, jednak nie rozstrzyga, czy zabronić delegowania takich procesów.

Drugim źródłem wytycznych, którego znaczenia nie można ignorować, jest klauzula Martensa, która mimo braku przymiotu osobnego standardu prawnego nakazuje państwom rozważenie moralnej i politycznej akceptowalności rozwoju nowych środków lub metod walki takich jak LAWS. Z racji odwołania się do moralności międzynarodowej („wymogów powszechnego sumienia”) stanowi swoisty zawór bezpieczeństwa, który zapewnia minimalny poziom ochrony tam, gdzie prawo traktatowe lub zwyczajowe nie zdążyło się wykształcić, a gdzie istotnym jest interes ludzkości. Wpływ licznych kampanii lobbingsowych organizacji pozarządowych na kształtowanie się prawa traktatowego oraz stanowisk państw odzwierciedla ingerencję w to „powszechne sumienie”, które w przypadku LAWS aktualnie zgłasza aktywny sprzeciw wobec pełnej autonomizacji procesu zabijania ludzi.

Kolejnym argumentem, który często przewija się w dyskusjach o robotyzacji konfliktów zbrojnych, są godność ludzka i wymogi MPPKG. Z całą pewnością idee filozoficzne oraz retoryka „humanizmu i praw człowieka”, dążące do humanitaryzacji wszelkich stosunków na linii państwo-człowiek, znacząco wpłynęły na rozwój doktryny prawa międzynarodowego w XX wieku. Czego przejawem w odniesieniu do konfliktów zbrojnych jest akceptacja równoczesnego zastosowania porządku MPHKG i MPPKG, a zatem wzmacnianie względów humanitaryzmu przez MPPKG, co materializuje się chociażby w zmianie podejścia do wartości życia bojowników. Tendencje te mają istotne znaczenie dla robotyzacji pola walki, na którym ochronę praw osób fizycznych można wzmocnić przez zobowiązanie państw do spełniania wyższych wymogów technologicznych oraz stosowania wszelkich dostępnych środków ostrożności. W kontekście delegacji decyzji o zabijaniu ludzi do algorytmów wojennych godność ludzka podkreśla konieczność zachowywania najwyższej staranności w takim procesie, tak by ludzie nie zostali pozbawieni swojej wartości moralnej, a w rezultacie uprzedmiotowieni.

Analogicznie nie ulega wątpliwości, że współczesna wolność badań naukowych jest ograniczona podstawowymi prawami człowieka i centralną dla nich godnością ludzką. Jednak wciąż brakuje jednolitych standardów prawnych dotyczących wrażliwych, podstawowych dylematów etycznych i społecznych, jakimi są ingerencja w naturę ludzką lub koegzystencja robotów z ludźmi. O ile w kontekście cywilnym godność ludzka może wpłynąć na ograniczenie kierunków rozwoju pewnych dziedzin nauki, o tyle w sytuacjach konfliktów zbrojnych i użycia śmiertelności siły przedstawiana jest jako główny czynnik

powstrzymujący wprowadzanie procesów autonomicznych skutkujących zabijaniem ludzi²⁵³. W przypadku robotyki cywilnej, podobnie jak na gruncie MPHKKZ, niezbędne jest opracowanie reżimów odpowiedzialności, które muszą odzwierciedlać specyfikę kobotyki, a przy tym chronić podstawowe prawa człowieka.

Wreszcie nie bez znaczenia pozostają rozważania nad naturą procesów decyzyjnych oraz standardów obowiązujących państwa jako dzierżycieli władzy publicznej (*good governance*) również pod reżimem MPHKKZ, „które wciąż pozostaje dyscypliną prawa sankcjonującą zabijanie ludzi, aczkolwiek w cywilizowany sposób”²⁵⁴. Do czasu osiągnięcia przez LAWS metakognicji jedynie ludzie będą w stanie dokonywać oceny sytuacji, podejmować decyzje wymagające uznania, a w konsekwencji ponosić za nie moralną i prawną odpowiedzialność.

Zestawienie powyższych koncepcji z zakresu prawa międzynarodowego i publicznego, a także rozważań pozaprawnych, wskazuje na mocne przywiązanie prawodawców do centralnej pozycji człowieka w procesach decyzyjnych jako adresata praw i obowiązków, który jednocześnie z samej swojej istoty zasługuje na szacunek i traktowanie podmiotowe. Twierdzenie to nie jest zaskakujące, wszak normy prawne tworzone dotychczas z myślą o ludziach, którzy mieli według nich postępować. Mimo to cechą rewolucji, w tym technologicznej, jest wywrócenie do góry nogami wcześniej obowiązującego porządku. Można więc przewrotnie zapytać, czy, jeśli nie cała społeczność międzynarodowa, to co najmniej niektóre społeczeństwa są dzisiaj w stanie zaakceptować agentów programowych jako podmioty zastępujące ludzi w funkcjach, które dotychczas były ich wyłączną domeną? A jeśli tak, to, idąc dalej w kierunku egzystencjonalnym, czy nasza cywilizacja w duchu nowego humanitaryzmu jest lub będzie niedługo gotowa zaakceptować robotyzację procesu eliminowania istot ludzkich²⁵⁵? A jeśli tak, to na jakich warunkach i według jakich zasad?

²⁵³ O. Ülgen, *Human Dignity...*, *op. cit.*

²⁵⁴ M. Milanović, *Norm Conflicts...*, *op. cit.*, s. 98.

²⁵⁵ M. Bettati, *Le droit humanitaire*, Éditions du Seuil, Paris 2000, s. 54.

Rozdział 4

Zidentyfikowane luki prawne

4.1. Przydatność rozwoju LAWS

W aktualnej debacie o aspektach prawnych głównym argumentem przeciwko używaniu LAWS jest stan zaawansowania technologii, która mając za zadanie zastąpienie ludzkiego dowódcy, ma jeszcze nierozwinięty potencjał dorównania ludzkim zdolnościom intelektualnym. Z analizy legalności autonomicznych systemów śmiertelnej broni wynika, że jeśli zostanie osiągnięty odpowiedni poziom rozwinięcia autonomii (XAI AGI), to w świetle aktualnie obowiązujących podstawowych zasad MPPKZ zabraknie podstaw do uznania takiego środka za nielegalny. Jednakże debata o dopuszczalności autonomicznych systemów śmiertelnej broni, które będą skuteczne porównywalnie do ludzkich żołnierzy, dotyczy również zagadnień o znaczeniu fundamentalnym, wręcz egzystencjalnym, a mianowicie przydatności rozwijania tego typu środków walki, które wskutek robotyzacji działań bojowych mogą prowadzić do ich dehumanizacji. Mając to na względzie, należy przedstawić, jakie korzyści operacyjne wynikają z wprowadzenia tych broni na pole walki.

W idealnej i odległej czasowo rzeczywistości autonomiczne systemy śmiertelnej broni pozwolą na zachowanie, a nawet na zwiększenie skuteczności militarnej sił zbrojnych przez przejęcie roli żołnierzy działających na pierwszej linii frontu przy jednoczesnej minimalizacji strat w ludziach. Tak optymistyczna wizja jest jednak uzależniona od rozwoju technologii, którego tempo i końcowy efekt trudno przewidzieć. Niemniej należy podkreślić, że możliwość zwiększenia bezpieczeństwa żołnierzy przez wycofanie ich z bezpośredniej walki do baz wojskowych, z których mogliby na odległość budować potencjał militarny sił zbrojnych, wydaje się rozwiązaniem uzasadnionym na gruncie względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej. Nie bez znaczenia jest też kumulacja elementu finansowego (redukcja kosztów leczenia rannych, zabezpieczenia społecznego żołnierzy i ich rodzin, wypłaty rent itd.), a także psychologicznego (ang. *winning hearts and minds*) i politycznego (które razem, nawet przy nadmiernym obciążeniu budżetu kosztami rozwoju, użycia i konserwacji LAWS, będą stanowiły dodatkowy, niematerialny i trudny do odparcia argument władzy).

Systemy o odpowiednio wysokim poziomie autonomii będą charakteryzować się wysokim stopniem umyślności (ang. *intent*) i uznania (ang. *discretion*)¹, które z kolei pozwolą im na samodzielne selekcjonowanie celu i przeprowadzanie ataku. Agent programowy LAWS będzie miał zdolności intelektualne porównywalne z ludzkim rozumowaniem w celu ustalenia, czy obiekt lub osoby, które obserwuje LAWS, stanowią cel wojskowy, czy w danej sytuacji legalny byłby atak na te cele, a jeśli tak, to w jaki sposób go przeprowadzić. Za wprowadzeniem środków walki, które nie tylko dorównają (AGI), ale również przewyższają ludzkie zdolności podejmowania decyzji (Artificial Superintelligence), przemawiają prognozy dotyczące ataków z użyciem broni masowego rażenia w takiej liczbie i z taką prędkością, która sprawi, że ludzki operator ze względu na swoją prędkość reakcji stanie się najsłabszym ogniwem całego systemu. Kenneth Anderson i Matthew Waxman uważają, że w obliczu powyższego scenariusza operacje z użyciem LAWS, oparte na uprzednim dostarczeniu inputu przez ludzkich dowódców, staną się normą².

W idealnej rzeczywistości, przy założeniu wysokiej skuteczności i przewidywalności, autonomiczne systemy śmiertelnej broni odznaczają się wieloma cechami, które przemawiają za ich wprowadzeniem na pola walki zarówno ze względów humanitaryzmu, jak i przydatności wojskowej. W porównaniu do ludzi maszyny nie doświadczają strachu, nie zapominają rozkazów, nie reagują emocjonalnie, są odpowiednie do prac typu 3D, nie potrzebują takiego samego wymiaru odpoczynku, mają podzielną/wspólną inteligencję oraz mogą obliczać i działać z cyfrową szybkością³.

W celu zobrazowania wpływu autonomii na sposób prowadzenia współczesnych działań bojowych można przywołać wnioski z badań przeprowadzonych w czerwcu 2016 roku przez Defence Science Board (dalej: DSB) na zlecenie Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych⁴. DSB podkreśliła, że autonomia ma szczególne znaczenie z operacyjnego punktu widzenia, gdy zachodzi:

- (1) wymóg szybkiego decydowania, np. w przypadku operacji cybernetycznych lub obrony antyrakietowej;
- (2) różnorodność i duża ilość danych, np. w przypadku opracowywania podobizn, analizy danych wywiadowczych czy integracji danych z wywiadu, obserwacji i rozpoznania (ang. *intelligence, surveillance and reconnaissance*);

¹ W. Boothby, *Weapons Law...*, op. cit., s. 248.

² K. Anderson, M. Waxman, *Law and Ethics for Autonomous Weapon Systems: Why a Ban Won't Work and How the Laws of War Can*, A National Security and Law Essay, Hoover Institution, 9.04.2013, s. 5.

³ P. Singer, *Robots at War: The New Battlefield*, [w:] H. Strachan, S. Scheipers (red.), *The Changing Character of War*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 337–340.

⁴ DSB, *Report of the Defense Science Board Summer Study on Autonomy*, czerwiec 2016, dostępne na: www.hsdl.org/?view&did=794641 (dostęp 19.08.2020).

- (3) niewystarczająca jakość łącza danych w przypadku, gdy komunikacja jest sporadyczna lub przerywana, na przykład w bezzałogowych operacjach podwodnych;
- (4) złożoność działania multimodalnego, np. w przypadku operacji składających się z wielu misji lub w centrum operacji powietrznych;
- (5) niebezpieczeństwo misji w przypadku, gdy użycie systemów autonomicznych pozwoli na ograniczenie strat w żołnierzach, np. w oczyszczaniu miejsc po ataku chemicznym, biologicznym lub nuklearnym, oraz
- (6) trwałość i wytrzymałość pozwalające na wydłużenie trwania misji⁵.

W ramach prac na forum MCDC zidentyfikowano następujące korzyści operacyjne autonomiczności:

- (1) zmniejszenie nakładu pracy operacyjnej, a zatem zwiększanie wydajności operatorów,
- (2) ułatwienie relacji człowiek-maszyna dzięki ustalaniu celów do osiągnięcia przez maszynę,
- (3) zdolność do przeciwdziałania niezaplanowanym odchyleniom w parametrach misji (np. utracie łącza danych),
- (4) szybsze przetwarzanie informacji, które pozwoli ludzkim operatorom na podejmowanie bardziej poinformowanych decyzji,
- (5) potencjalne zmniejszenie wymogów dotyczących umiejętności operatorów i kosztów robocizny,
- (6) większy potencjał do symulacji i szkoleń operacyjnych oraz
- (7) ulepszona elastyczność operacyjna⁶.

Co więcej, LAWS mogą wzmocnić przestrzeganie MPMKZ i być uzasadnione z moralnego punktu widzenia, jeśli przyczynią się do zmniejszenia liczby błędów podczas wyboru celów wojskowych⁷, nie będą narażały życia osób cywilnych na wrogi ogień ze względu na brak konieczności samoobrony oraz pozwolą na zmniejszenie strat własnych, a w konsekwencji przyczynią się do zmniejszenia liczby negatywnych skutków konfliktów zbrojnych⁸.

Niemniej jednak nawet zwolennicy rozwoju LAWS rozumieją, że autonomia implikuje pewne kompromisy, w szczególności dotyczące kontroli ludzkiej i reżimów odpowiedzialności, których uregulowanie wymaga rozważań i ostrożności.

⁵ *Ibidem*, s. 45.

⁶ MCDC, *Policy Guidance...*, *op. cit.*, s. 11–12. Zob. również W. Bieńkowski, *Roboty wojskowe...*, *op. cit.*, s. 34–39.

⁷ Więcej o zawodności ludzkiego osądu w sytuacjach strat w ludności cywilnej i bratobójczego ognia: L. Lewis, *Redefining Human Control: Lessons from the Battlefield for Autonomous Weapons*, Center for Autonomy and AI, marzec 2018, dostępne na: www.cna.org/CNA_files/PDF/DOP-2018-U-017258-Final.pdf s. 4–8 (dostęp 19.08.2020).

⁸ Stanowisko MKCK przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 29 marca 2018 roku, *op. cit.*, s. 1; Stanowisko Stanów Zjednoczonych przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 28 marca 2018 roku, CCW/GGE.1/2018/WP.4, dostępne na: <https://perma.cc/Q44X-3ARA>, s. 5 (dostęp 19.08.2020).

MCDC przyjmuje, że szczególną uwagę powinno się poświęcić takim czynnikom, jak rodzaj decyzji przekazywanej agentowi programowemu, relacja poleceń między człowiekiem a agentem programowym, rodzaj środowiska operacyjnego, rodzaj ryzyka spowodowanego złą decyzją agenta programowego oraz szczególna korzyść wojskowa wynikająca z autonomizacji niektórych funkcji (np. precyzja wykonania, szybszy proces decyzyjny czy zmniejszenie ryzyka dla personelu)⁹.

Należy pamiętać, że na aktualnym etapie rozwoju sztucznej inteligencji, w ściśle określonych okolicznościach i w odpowiedzi na konkretny problem autonomiczne systemy mogą podejmować bardziej adekwatne decyzje niż człowiek. Jednak poza tymi okolicznościami zdolność człowieka do zastosowania doświadczenia i osądu w nowej sytuacji będzie przewyższała zdolność sztucznej inteligencji. Jak dotąd rezultat działań autonomicznych systemów w nieprzetestowanych scenariuszach stanowi niewiadomą (*black box*), a świadomość wynikającego z tej okoliczności ryzyka wiąże się z koniecznością rozwoju wytłumaczalnej sztucznej inteligencji (XAI lub *white box*). Dlatego o ile wśród wojskowych LAWS są przedstawiane jako bronie przydatne w wąsko zdefiniowanych scenariuszach na poziomie taktycznym, o tyle w przypadku, w którym należy oszacować proporcjonalność ataku na poziomie strategicznym, włączając w to w końcu realizację celów politycznych, ich przydatność jest oceniana negatywnie¹⁰. Dlatego najbardziej prawdopodobny scenariusz zakłada, że w celu zwiększenia precyzji, staranności i tempa podejmowania decyzji, przy jednoczesnym przestrzeganiu MPMKZ, autonomiczne systemy jeszcze długo będą wspierały dowódców w procesie targetingu na zasadzie kobotów, bez przejmowania ich roli.

4.2. Koncepcja MHC

Dyskusje na forum Konwencji CCW dały początek istotnej i oryginalnej debacie o zakresie kontroli ludzkiej (MHC) nad używaniem siły. Ta dyskusja toczy się, z jednej strony, jako pokłosie rozważań o wykładni podstawowych zasad MPMKZ, a z drugiej, dała początek zupełnie nowej perspektywie badania legalności procesu targetingu, która wcześniej była poza sferą zainteresowania społeczności międzynarodowej. Część uczestników dyskusji podnosi, że utrzymanie „odpowiedniego” lub „skutecznego” poziomu kontroli nad użyciem siły jest potrzebne i w tym znaczeniu odwołuje się do pojęcia MHC. Niektóre delegacje wyrażają wątpliwość co do przydatności pojęcia MHC i w zamian proponują pojęcie „ludzkiego osądu” (ang. *human judgment*). Jeszcze inne podnoszą, że

⁹ MCDC, *Policy Guidance...*, *op. cit.*, s. 12.

¹⁰ P. Kalmanovitz, *Judgment...*, *op. cit.*, s. 151.

kluczowe znaczenie ma pojęcie „autonomii”¹¹ lub że bardziej pomocne będzie nawiązanie do funkcji krytycznych¹². Mimo istniejących rozbieżności koncepcja MHC jest zasadniczo przywoływana jako propozycja odpowiedzi na *accountability gap*, tj. sytuację, w której nie można wskazać osoby bezpośrednio odpowiedzialnej za działania LAWS. Znacząca ludzka kontrola nie jest pojęciem znanym MPHKK ani doktrynom wojskowym w kontekście środków i metod walki. Pojęcie to ściśle wiąże się z dyskusjami o autonomicznych systemach śmiertelności broni na forum Konwencji CCW i jedynie w odniesieniu do tego kontekstu jest dotychczas rozwijane.

Innym sporem skoncentrowanym na pojęciu MHC jest rozdźwięk między zwolennikami wprowadzenia wyprzedzającego zakazu używania LAWS pozbawionych MHC¹³ a przeciwnikami tego podejścia podnoszącymi, że do używania LAWS bez MHC nigdy nie dojdzie ze względów prawnych, operacyjnych i politycznych¹⁴. Obydwie perspektywy są w rzeczywistości spójne i sprzeciwiają się wykluczaniu czynnika ludzkiego z procesu targetingu.

Co ważniejsze, sprecyzowania wymaga przedmiot czy etap kontroli, do którego odnosić się ma koncepcja MHC. Współcześnie dowódca przez określenie ROE sprawuje kontrolę nad sposobem prowadzenia działań bojowych, dowódca decydujący o indywidualnym ataku nadzoruje go w innym zakresie, a osoba wykonująca te decyzje sprawuje jeszcze inny rodzaj kontroli. Zatem w przypadku przyjęcia koncepcji MHC jako części instrumentu regulującego LAWS państwa będą musiały określić, czy chodzi o znaczną kontrolę ludzką nad rozwojem i nabywaniem systemów uzbrojenia, nad funkcjami krytycznymi LAWS, czy może nad indywidualnymi atakami. Jednym słowem, należy określić poziom procesu decyzyjnego, w odniesieniu do którego MHC ma zastosowanie. Kwestia ta nie jest przedstawiana w sposób jednolity na forum Konwencji CCW, a prezentowane stanowiska można zakwalifikować do dwóch modeli: modelu zaproponowanego przez Stany Zjednoczone (model amerykański) i modelu zaproponowanego przez organizację Article 36, a popieranego przez CSKR (model Article 36).

Wyjaśnienia będzie również wymagało określenie zakresu znaczeniowego „znaczącej kontroli ludzkiej”, która odnosić się może m.in. do zapewnienia wystarczającego czasu dla ludzkiego operatora, by interweniować, dokonać osądu, podpisać lub zakończyć atak¹⁵.

Powyższe poglądy ścierają się w dyskusji, której ramy są niespójne i rozbieżnie interpretowane ze względu na brak uniwersalnej definicji MHC przy jednoczesnej intuicyjnej atrakcyjności tej koncepcji. Nie jest to jednak sytuacja

¹¹ Stanowisko Francji przedstawione podczas MoE 11–15 kwietnia 2016 roku, *op. cit.*

¹² Stanowisko MKCK przedstawione podczas MoE 11 kwietnia 2016 roku, *op. cit.*

¹³ CSKR, *The Problem*, dostępne na: www.stopkillerrobots.org/the-problem/ (dostęp 31.08.2020).

¹⁴ M.N. Schmitt, J.S. Thurner, ‘*Out of the Loop*’..., *op. cit.*, s. 231–281.

¹⁵ UNIDIR, *The Weaponization*..., *op. cit.*, s. 3.

bez wyjścia – nieokreśloność nowych koncepcji może stanowić wbrew pozorom ich zaletę, gdyż zasadniczo państwa chętnie godzą się na przyjęcie postępowej, lecz ogólnikowej koncepcji lub zasady, by dopiero następnie w wyniku dyskusji czy praktyki zdecydować, co to oznacza i jak wobec tego kształtują się ich stanowiska wobec punktów rozbieżnych¹⁶. W tym kontekście istotne jest jednak doprowadzenia do przyjęcia wspólnego stanowiska mogącego stanowić oś porozumienia, które na dalszych etapach pertraktacji uległoby rozwinięciu.

Bez względu na ewentualny przyjęty model MHC wydaje się, że stanowi on odpowiedź na pytanie o legalność LAWS *per se*. W przypadku uznania go za wymóg legalności środków i metod walki rozwijanie i używanie autonomicznych systemów śmiertelności broni należałoby uznać za nielegalne. Jeśli jednak państwa uznają, że nie stanowi on koniecznego czynnika, to wraz z odpowiednim zaawansowaniem sztucznej inteligencji będzie można wprowadzać LAWS do arsenałów sił zbrojnych. Oczywiście możliwe jest też trzecie, najmniej pożądane rozwiązanie, zgodnie z którym brak będzie powszechnego porozumienia co do wymogu MHC, a społeczność międzynarodowa podzieli się na państwa uznające LAWS za nielegalne i państwa, które będą je dalej rozwijać.

4.2.1. Model amerykański

Stany Zjednoczone zaproponowały koncepcję „dostatecznego poziomu ludzkiego osądu” (ang. *appropriate level of human judgement*) wywodzoną z Dyrektywy 3000.09¹⁷, która określa wzajemną interakcję dowódców, operatorów i systemów uzbrojenia z uwzględnieniem czynnika ludzkiego. Autonomiczne systemy śmiertelności broni mają być tak zaprojektowane, by pomagać realizować zamiar dowódcy lub operatora systemu. W modelu amerykańskim dostateczny poziom ludzkiego osądu ma znaczenie na trzech etapach wdrażania LAWS do arsenału sił zbrojnych, a kluczowy moment wykonywania kontroli dotyczy samego procesu programowania.

Po pierwsze, systemy autonomiczne powinny być projektowane jako przewidywalne (ang. *reliable*) komponenty współczesnych sił zbrojnych operujące zgodnie z wymaganiami MPHKG, tak by zmniejszać liczbę przypadków niezamierzonego zwalczania celu (ang. *unintended engagements*). Dlatego środki walki powinny być wyposażone w stosowne zabezpieczenia, takie jak mechanizmy przeciwdziałające nieuprawnionym manipulacjom, gwarantujące pewność informacji i zdolność do autodestrukcji, autodezaktywacji lub autoneutralizacji¹⁸.

¹⁶ Jako przykład podaje prawo do życia i uwzględnienie różnych podejść do takich kwestii, jak aborcja czy kara śmierci. Zob. R. Crotoft, *A Meaningful Floor...*, *op. cit.*, s. 59.

¹⁷ Stanowisko Stanów Zjednoczonych przedstawione podczas MoE w dniu 12 kwietnia 2016 roku; dostępne na: <https://perma.cc/FG8E-W32Z> (dostęp 31.08.2020).

¹⁸ Stanowisko Stanów Zjednoczonych przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 28 marca 2018 roku, *op. cit.*, s. 2; Stanowisko Stanów Zjednoczonych przedstawione podczas spot-

Po drugie, personel wojskowy powinien przejść szkolenie w zakresie taktycznej decyzji o właściwym użyciu sprzętu. Dlatego wraz z rozwijaniem LAWS należy wprowadzać programy szkolenia, doktrynę, techniki i procedury, a urzędnicy wyższego szczebla przed wprowadzeniem tych broni na pola walki powinni gwarantować, że są one odpowiednie, okresowo sprawdzane i że operatorzy rozumieją sposób funkcjonowania, zdolności i ograniczenia tych systemów w realistycznym środowisku operacyjnym¹⁹. Sami dowódcy powinni używać LAWS zgodnie z ich konstrukcją, testami, certyfikacją, szkoleniem operatorów, doktryną, taktyką, techniką i procedurami zatwierdzonymi w przypadku danego systemu. Po trzecie, stworzenie odpowiedniego interfejsu między systemem a operatorem, czytelnego, zrozumiałego i przejrzystego dla użytkownika jest konieczne w celu zapewnienia mu możliwości oceny sytuacji pod kątem wytycznych politycznych i prawnych. Stworzenie przyjaznego oprogramowania, które powinno być znane ludzkiemu użytkownikowi, wynika stąd, że dla Stanów Zjednoczonych zasadniczy element kontroli ludzkiej umiejscowiony jest właśnie w procesie konstruowania i testowania urządzenia zdolnego funkcjonować adekwatnie do potrzeb operacyjnych i bojowych. Dyrektywa 3000.09 wymaga w szczególności, by taki interfejs spełniał trzy funkcje:

- (1) łatwość zrozumienia dla przeszkolonych operatorów,
- (2) zapewnienie indentyfikowalnych informacji zwrotnych o stanie i systemie oraz
- (3) zapewnienie wyszkolonym operatorom jasnych procedur aktywacji i dezaktywacji funkcji systemu²⁰.

Jednym z istotnych zabezpieczeń powyższego modelu nadzorowania LAWS jest to, że Dyrektywa 3000.09 wymaga przede wszystkim projektowania autonomicznych systemów w sposób, który zapewni wykonywanie zamiaru dowódcy lub operatora, a gdyby to nie było możliwe, np. ze względu na istotną zmianę kontekstu operacyjnego, która nastąpiła już po aktywacji broni, to systemy te powinny albo zakończyć swoje działanie, albo starać się o dodatkowy input od operatora przed kontynuowaniem misji²¹.

Innym założeniem, na którym opierają się Stany Zjednoczone, jest możliwość zaprogramowania LAWS w taki sposób, by działały jedynie na określonym terytorium, które stanowi cel wojskowy, np. kwatera główna armii przeciwnika, a wtedy zabrakłoby dodatkowych obostrzeń, gdyż autonomiczne systemy działałyby w sposób analogiczny do artylerii²².

kania GGE w dniu 28 sierpnia 2018 roku, dostępne na: <https://perma.cc/L43Z-SJ3R>, s. 3 (dostęp 31.08.2020).

¹⁹ *Ibidem*, s. 4.

²⁰ Dyrektywa 3000.09, pkt 4.a.(3).

²¹ Stanowisko USA przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 28 marca 2018 roku, *op. cit.*, s. 2.

²² *Ibidem*, s. 4.

Powyższe koncepcje skłaniają więc do uznania LAWS za środki walki przydatne w ograniczonych scenariuszach operacyjnych, w których mają realizować z góry zaprogramowane misje typu *targeted killings* lub *signature strikes*. W rezultacie model amerykański okazuje się ujęciem pewnych zaawansowanych, aczkolwiek nadal zautomatyzowanych systemów, w których predefiniowane parametry pozwalają na uzyskanie przewidywalnych efektów. Nie jest zatem nadal jasne, w jaki sposób miałyby być realizowana ocena prawna danego działania LAWS polegającego na użyciu siły, skoro system będzie zaprojektowany tak, by samodzielnie podejmować decyzje na podstawie zaprogramowanych norm prawnych²³.

Podejście Stanów Zjednoczonych²⁴ zostało skrytykowane przez CSKR, która uznała je za subiektywne, zbyt nieokreślone i, w konsekwencji, zbyt niebezpieczne do zaakceptowania²⁵. Jeśli jednak uwzględnić stanowisko wyrażone w podręczniku wojskowym Departamentu Obrony z 2015 roku, okaże się, że skoro Stany Zjednoczone nadal uznają, iż to na człowieku ciąży obowiązek podjęcia wszelkich środków ostrożności oraz oceny proporcjonalności ataku nawet w przypadku używania systemów autonomicznych, to *de facto* zaproponowany model zbliża się do modelu zaproponowanego przez Article 36²⁶. Przy tym Stany Zjednoczone podkreślają, że kontrola ludzka nie powinna być celem samym w sobie, gdyż to ludzki dowódca i operator odpowiadają za sposób użycia systemów, nawet gdy posiada on zaawansowane autonomiczne funkcje²⁷.

4.2.2. Model Article 36

Termin MHC zaproponowała organizacja pozarządowa Article 36 i najczęściej był on przywoływany przez państwa w tym rozumieniu²⁸. Zaproponowana koncepcja wyróżnia się od podejścia uwzględniającego podział na *human in/on/out of the loop* i oferuje bardziej precyzyjną koncepcję podkreślającą jakość

²³ Wydaje się, że mieliby jej dokonywać programiści i przyjmowałaby formę oceny prawnej działania *ex ante*, co byłoby sprzeczne z zasadami praworządnego działania w ramach władzy państwowej. E. Lieblich, E. Benvenisti, *The Obligation...*, *op. cit.*, s. 273–274.

²⁴ Popierane przez Izrael: Stanowisko Izraela przedstawione podczas MoE w dniach 11-15 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/Y58J-SVAD> (dostęp 31.08.2020).

²⁵ R. Acheson, *What We Talk About When We Talk About Autonomous Weapons*, „Reaching Critical Will”, vol. 3, issue 2, 2016.

²⁶ Departament Obrony Stanów Zjednoczonych, *Department of Defense Law of War Manual*, 2015, s. 330, § 6.5.9.3.

²⁷ Stanowisko Stanów Zjednoczonych przedstawione podczas spotkania GGE 28 sierpnia 2018 roku, *op. cit.*, s. 7–8.

²⁸ Podczas spotkania w 2015 roku 18 państw-stron powołało się na niego w swoich wystąpieniach, a podczas spotkania w 2016 ok. 2/3 państw zabierających publicznie głos. Może to świadczyć o znalezieniu wspólnego gruntu do dalszych dyskusji, aczkolwiek należy zaznaczyć, że milczenia państw, które nie zabrały głosu podczas spotkań, nie można interpretować jednoznacznie jako poparcia koncepcji MHC.

kontroli oraz wynikającą z niej odpowiedzialność ludzi za każdy indywidualny atak. Model Article 36 opiera się na dwóch podstawowych założeniach. Po pierwsze, systemy, które używają siły i działają bez jakiegokolwiek kontroli ludzkiej, są powszechnie uznawane za niedopuszczalne²⁹. Po drugie, kontroli ludzkiej nie można sprowadzać do bezrefleksyjnego akceptowania wyborów agentów programowych w zakresie sytuacji bojowych³⁰, lecz musi ona być poparta szeroką oceną faktycznej sytuacji przez osobę zatwierdzającą decyzję agenta programowego³¹. Oznacza to, że całość relewantnych informacji, na podstawie których system podjął decyzję o użyciu siły, musi być dostępna i zaprezentowana operatorowi tak, by można było mówić o wykonywaniu znaczącej kontroli.

Article 36 podkreśla, że kwestie ustalenia zakresu „znaczącej” kontroli pozostają otwarte i powinny stanowić przedmiot dyskusji i negocjacji. Świadome użycie słowa tak pojemnego i niejasnego jak „znacząca” miało na celu podkreślenie potrzeby dyskusji o formie czy naturze wymaganej kontroli ludzkiej, jednak spotkało się z dużą dozą krytyki³². Przedstawiciel Article 36 podczas MoE w 2016 roku wyjaśnił, że pojęcie „znacząca” można równie dobrze zastąpić przez pojęcia „odpowiednia”, „skuteczna”, „wystarczająca”, „konieczna” lub przez inne terminy, które będą ostatecznie prowadzić do tego samego podstawowego pytania o to, w jaki sposób społeczność międzynarodowa zdefiniuje kluczowe elementy, które musi obejmować kontrola ludzka, by realizować to kryterium³³. Organizacja zdecydowała się na wybór pojęcia „znacząca” ze względu na jego pojemność, ogólny charakter niezależny od kontekstu (jak np. „odpowiednia”) oraz odwoływanie się do zasady nadrzędnej, a nie do pożądanego rezultatu (jak np. „skuteczna” i „wystarczająca”) oraz akcentowanie znaczenia „czynnika ludzkiego” bardziej niż standardów technicznych czy biurokratycznych³⁴. Szczególnie ten ostatni element wymagający stosowania czysto ludzkiego modelu podejmowania decyzji o życiu i śmierci, a nie

²⁹ Takie stanowisko zajmuje również sekretarz generalny ONZ António Guterres. SG ONZ, *Protection of civilians in armed conflict*, S/2020/366, 6.05.2020, dostępne na: www.unocha.org/sites/unocha/files/SG%20POC%20Report-May%202020.pdf s. 9–10 (dostęp 31.08.2020).

³⁰ Tak też: P. Asaro, *On Banning...*, *op. cit.*, s. 700–701. Por. historyczne przykłady błędów dokonanych przez ludzką załogę, która bezrefleksyjnie zaufała wynikom przedstawionym przez komputery: P. Scharre, *Centaur Warfighting...*, *op. cit.*, s. 158–159.

³¹ Article 36, wystąpienie *Key Elements of Meaningful Human Control: Background Paper to Comments Prepared by Richard Moyes*, przedstawione podczas MoE w dniach 11–15 kwietnia 2016 roku, dostępne na: www.article36.org/wp-content/uploads/2016/04/MHC-2016-FINAL.pdf s. 2 (dostęp 31.08.2020).

³² W trakcie debaty postulowano, by ze względu na wieloznaczność zastąpić termin „znacząca kontrola ludzka” określeniem „właściwy osąd ludzki” (ang. *appropriate human judgement*). Podobny postulat sformułowano w kontekście pojęcia „autonomia” wraz z sugestią, by zastąpić je brakiem kontroli ludzkiej (ang. *lack of human control*).

³³ Article 36, *Key elements...*, *op. cit.*, s. 2.

³⁴ *Ibidem*.

poddawania go np. algorytmom wojennym, stanowi, według Article 36, istotę kontroli ludzkiej³⁵.

Organizacja Article 36 zaproponowała również kluczowe elementy MHC podkreślające konieczność uznania kontroli ludzkiej za nieodłączną część szerszego systemu³⁶, który pozwoli na kontrolowanie technologii w danym kontekście jej użycia³⁷. Poniższe elementy przywoływali inni uczestnicy debaty w różnych konfiguracjach³⁸, dlatego tam, gdzie było to możliwe, model Article 36 uzupełniły komentarze innych autorów.

Przede wszystkim, używana technologia powinna być:

- (1) przewidywalna (można oczekiwać, że zareaguje w dany sposób),
- (2) niezawodna (nie powinna być podatna na uszkodzenia),
- (3) przejrzysta (jej użytkownicy powinni rozumieć, jak funkcjonuje) oraz
- (4) zaprojektowana tak, by nie rodzić efektów wymagających wykluczenia.

W przeciwnym razie sprawowanie kontroli nad taką technologią nie byłoby możliwe. Michael Horowitz i Paul Scharre wskazują, że w tym celu system należy przetestować w warunkach maksymalnie zbliżonych do planowanego środowiska użycia, a operator powinien być tak wyszkolony, by móc efektywnie kontrolować agenta programowego³⁹.

Należy zauważyć pewien paradoks: aby działanie broni było przewidywalne, powinna ona być skonstruowana w taki sposób, by wykonywać proste, sztywne reguły, co wydaje się sprzeczne z założeniem o możliwości stosowania skomplikowanych standardów (podstawowych zasad MPHKG), a z technicznego punktu widzenia technologie oparte na prostych regułach (określone np. na wzór ROE) łatwiej zhakować i przejąć niż oparte na mniej przewidywalnym uczeniu

³⁵ Human Rights Watch, *Killer Robots and the Concept of Meaningful Human Control: Memorandum to Convention on Conventional Weapons (CCW) Delegates*, 2016, s. 7–10; Stanowisko Stolicy Apostolskiej przedstawione podczas MoE w dniu 16 kwietnia 2015 roku, dostępne na: [www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/4D28AF2B8BBBECEDC1257E290046B-73F/\\$file/2015_LAWS_MX_Holy+See.pdf](http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/4D28AF2B8BBBECEDC1257E290046B-73F/$file/2015_LAWS_MX_Holy+See.pdf) (dostęp 31.08.2020).

³⁶ Wielka Brytania zaproponowała określenie „inteligentnego partnerstwa”: Stanowisko Wielkiej Brytanii przedstawione podczas MoE w dniach 11–15 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/A4YL-AYBG> (dostęp 31.08.2020). W dodatku Bryant Smith podkreśla, że MHC wyraża tylko jedną stronę twego partnerstwa i niejako ignoruje kontrolę, jaką nad ludźmi mogą sprawować agenci programowi w zakresie, w którym ich skuteczność jest większa. Zob. B. Smith, *Controlling Humans and Machines*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, 2016, s. 171–175.

³⁷ Article 36, *Key elements...*, *op. cit.*, s. 3.

³⁸ Innym wartym przywołania wyliczeniem parametrów kształtujących kontrolę ludzką nad systemami uzbrojenia i atakami jest wyliczenie przedstawione przez UNIDIR, które zwraca uwagę na takie parametry, jak funkcja broni, ograniczenia przestrzenne, ograniczenia czasowe, przewidywalność, rozróżnienie między systemami przeznaczonymi do używania przeciwko obiektom lub przeciwko kombatantom, mobilność lub stacjonarność systemu, standardy zgodności oraz weryfikacja. Zob. UNIDIR, *The Weaponization...*, *op. cit.*, s. 5–7.

³⁹ M. Horowitz, P. Scharre, *Meaningful Human Control in Weapon Systems: A Primer*, Center for a New American Security, Working Paper, 2015, s. 4.

maszynowym⁴⁰. Ponadto z kwestią przewidywalności związane jest zjawisko „pełzającej ufności” (ang. *reliance-creep*) polegające na stopniowym delegowaniu obowiązku ciągłej troski do predeterminowanego procesu decyzyjnego wykonywanego przez LAWS, ze względu na przypisywanie agentom programowym znacznie więcej „inteligencji”, niż jej naprawdę mają (ang. *automation bias*), oraz w rezultacie powstrzymywanie się od nadpisywania ich decyzji⁴¹.

Jeśli natomiast chodzi o problem tzw. głupich broni (ang. *dumb weapons*), takich jak artyleria, rakiety lub miny przeciwpiechotne, w których mamy do czynienia z predeterminowanym procesem decyzyjnym, to porównanie ich do autonomicznych systemów śmiertelności broni ma dwa słabe punkty⁴². Po pierwsze, okres między decyzją o wykonaniu ataku a uzyskaniem skutku w przypadku większości broni kinetycznych jest nieistotny, a zatem praktycznie nie brakuje miejsca na ponowne rozważenie decyzji i ewentualne zatrzymanie ataku. W przypadku autonomicznych systemów śmiertelności broni mamy natomiast do czynienia z systemami walki, które mają działać w sposób przedłużający się w czasie. Po drugie, „głupie” bronie nie są projektowane tak, by wykonywać skomplikowane prawne standardy, lecz raczej by podążać za zwykłymi, prostymi regułami. Dlatego podczas wykonywania ataku operatorzy muszą uwzględniać ich przeznaczenie i konstrukcje oraz panujące okoliczności, co przy wyrafinowaniu i poziomie skomplikowania LAWS będzie znacznie utrudnione, jeśli nie niemożliwe. Przykład min przeciwpiechotnych dobrze ilustruje, że w momencie, gdy nie można sprawować ciągłej troski o ich działanie, a same miny nie są wyposażone w mechanizm dezaktywacji lub neutralizacji, ich użycie jest niedopuszczalne.

Po drugie, istotnym punktem odniesienia jest posiadanie informacji o:

- (1) celu, który ma zostać osiągnięty w danej akcji,
- (2) użytej technologii (np. zakresu i sposobu rażenia, sposobu identyfikacji celów) oraz
- (3) kontekstu jej użycia (np. informacji o niezamierzonych konsekwencjach, których dowódca chce uniknąć, i o dopuszczalnych stratach ubocznych).

Jak zauważa Maya Brehm, zakres kontroli ludzkiej nie musi mieć charakteru absolutnego, jednak musi w czasie wykonywania ataku – o charakterze śmiertelności – obejmować kwestię lokalizacji, czasu, przedmiotu i powodu ataku⁴³. Szczególnie istotne w tym kontekście jest określenie przewidywalności rozumianej jako interakcja między użytą technologią a środowiskiem jej

⁴⁰ Raport ze spotkań GGE w 2018 roku, *op. cit.*, pkt 297.

⁴¹ T. Barth, E. Arnold, *Artificial Intelligence and Administrative Discretion: Implications for Public Administration*, „American Review of Public Administration”, vol. 29, issue 4, 1999, s. 348.

⁴² E. Lieblich, E. Benvenisti, *The Obligation...*, *op. cit.*, s. 276–277.

⁴³ Prezentacja M. Brehm, *Meaningful Human Control*, z MoE w dniu 14 kwietnia 2015 roku, dostępna na: www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Briefing9_interac.tif.pdf, s. 1–3.

działania, mająca bezpośredni wpływ na zakres kontroli ludzkiej. Przy dużej przewidywalności kontrola jest znacznie większa, lecz gdy np. środowisko działania obejmuje obszerne terytorium, a sama operacja jest rozciągnięta w czasie, wraz ze spadkiem przewidywalności spada poziom kontroli ludzkiej nad przewidywanym wynikiem. Frank Sauer i Noel Sharkey dodają, że MHC wymaga, by w systemie istniał środek gwarantujący wstrzymanie bądź anulowanie ataku⁴⁴.

Po trzecie, dopiero uwzględnienie tych trzech składników (cel, technologia, kontekst) pozwoli dowódcy na podjęcie decyzji w odpowiednim czasie, w tym dotyczącej wyboru środka walki. Właśnie ten moment jest kluczowy dla określenia odpowiedzialności za dane działanie, gdyż łączy w sobie uzyskane informacje z ludzkim osądem będącym podstawą dalszej decyzji. Nie należy również lekceważyć czynnika czasu, który ma wpływ na dokładność i relewantność informacji stanowiących podstawę decyzji.

Na koniec należy wskazać, że istotnym elementem kontroli ludzkiej jest funkcjonowanie w systemie odpowiedzialności, która nie ogranicza się do odpowiedzialności dowódcy za podjęcie decyzji, ale uwzględnia również odpowiedzialność innych osób, których zadaniem jest dostarczanie i utrzymywanie technologii oraz zapewnianie informacji o celach i kontekście operacyjnym. Podobnie MKCK uznał, że pożądaný stopień kontroli LAWS musi obejmować etap tworzenia, rozmieszczania i korzystania z tych systemów⁴⁵.

Zatem model Article 36 zakłada, że współpraca człowieka i agenta programowego w pewnych warunkach jest konieczna, a w innych preferowana. Co do zasady LAWS otrzymuje swobodę działania poza zakresem funkcji krytycznych; w ich przypadku poziom autonomiczności gwałtownie spada, a w przypadku decyzji zasadniczej nie funkcjonuje, gdyż jest oddany ludzkiemu operatorowi. Ponadto agent programowy ma przekazywać operatorowi wszelkie informacje o sytuacji taktycznej i informować go o swoich możliwościach i ograniczeniach w wyznaczonym środowisku działania⁴⁶.

4.2.3. Wnioski

Przedstawione powyżej modele sprawowania kontroli ludzkiej odwołują się *de facto* do procesu targetingu⁴⁷, czyli określania celów wojskowych, oraz do

⁴⁴ ICRAC statement on technical issues to the 2014 UN CCW Expert Meeting, z MoE 14 maja 2014 roku, dostępne na: www.icrac.net/icrac-statement-on-technical-issues-to-the-2014-un-ccw-expert-meeting/ (dostęp 19.08.2020); N. Sharkey, *Towards a Principle for the Human Supervisory Control of Robot Weapons*, „Politica & Società”, no. 2, 2014, s. 11.

⁴⁵ Stanowisko MKCK przedstawione podczas MoE 11 kwietnia 2016 roku, *op. cit.*, s. 5–6.

⁴⁶ V. Boulanin, *Implementing Article 36 Weapon Reviews in the Light of Increasing Autonomy in Weapon Systems*, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2015/1, 2015, s. 10.

⁴⁷ Zgodnie z doktryną NATO w modelowym procesie targetingu można wyróżnić sześć faz: 1) analizę poświadanych celów misji bojowej, 2) wybór, ocenę znaczenia i funkcji oraz ustalenie priorytetowych celów, 3) analizę własnych zdolności, 4) przydzielenie właściwych zasobów,

sposobu przeprowadzenia ataku, która to aktywność w przypadku rozwijania przez państwa LAWS pozbawionych MHC podlegałaby algorytmom wojennym (model amerykański), a w przypadku zachowania MHC – ludzkiemu osądowi (model Article 36). Model amerykański przyjmuje, że kontrola ludzka powinna materializować się w momencie tworzenia odpowiedniego oprogramowania, które będzie później zarządzało targetowaniem, podczas gdy Article 36 opowiada się za koniecznością sprawowania znaczącej kontroli ludzkiej nad indywidualnymi atakami. Powyższe ujęcie problemu szczegółowo zakreśla sedno dyskusji o przyszłości LAWS i niejako nadaje kierunek debacie, koncentrując ją wokół odpowiedzi na pytanie o to, jaki jest cel kontroli, w jaki sposób będzie ona stosowana i co będzie rozumiane przez określenie „znacząca”. Pewne jest, że koncepcja MHC stanowi próbiez społecznego, etycznego i prawnego zainteresowania rozwojem LAWS.

Na marginesie należy zauważyć, że nie ma badań na temat tego, czy i w jakim zakresie aktualnie używane systemy znajdują się pod „znaczącą kontrolą ludzką”. Nie podlega jednak dyskusji, że jeśli koncepcja MHC zostanie przyjęta, to jej zakres będzie musiał uwzględniać dotychczasowe przypadki używania środków walki i zakres wykonywanej nad nimi kontroli. W przeciwnym razie zaproponowanie idealistycznej wizji MHC nie mającej wiele wspólnego z rzeczywistością prowadzenia współczesnych działań bojowych mogłoby prowadzić do zakazania używania pocisków balistycznych i innych stosowanych dotychczas technologii. Dlatego dyskusja o MHC powinna skupiać się na odmienności systemów obdarzonych autonomią i mieć na względzie ich odrębność, nowość i oryginalność w porównaniu z obecnie dostępnymi środkami walki.

Wreszcie, należy stwierdzić, że koncepcja MHC łączy się z dyskusją o uzupełnieniu (przy założeniu, że podstawowe zasady MPHKKZ nie wymagają czynnika ludzkiego) lub o potwierdzeniu rozumienia fundamentalnych podstaw normatywnych MPHKKZ w obliczu zmiany jakościowej idącej za rozwojem autonomicznych systemów.

4.3. Człowiek jako adresat norm MPHKKZ

Debata o robotyzacji wielu dziedzin życia dotknęła także kwestii samej natury norm prawnych, a dokładniej ich adresatów oraz podmiotów, które mogą je stosować i być pociągani do odpowiedzialności za naruszenia. W praktyce pojawiły się już pomysły nie tylko zastąpienia prawników korporacyjnych odpowiedzialnych za proste, techniczne i powtarzalne sprawy przez agentów

5) planowanie taktyczne i wykonanie oraz 6) ocenę skutku. Zob. M. Roorda, *Nato's Targeting Process: Ensuring Human Control Over And Lawful Use of 'Autonomous' Weapons*, „Amsterdam Law School Legal Studies”, Research Paper no. 13, 2015, s. 156–161.

programowych⁴⁸, ale również wspierania sędziów i ich działalności orzeczniczej⁴⁹. Bez wgłębiania się w dyskusje powyższych przypadków⁵⁰ w tej części przedstawiono rozważania, czy LAWS mogą być adresatami norm prawnych, a także podjęto próbę oceny charakteru prawnego kontroli ludzkiej nad procesem targetingu.

4.3.1. Podmiotowość sztucznej inteligencji

W przeważającej części doktryna odnosi się nadal bardzo krytycznie do propozycji „upodmiotowiających” agentów programowych, podkreślając, że niezależnie od poziomu autonomii za działanie danego agenta programowego odpowiedzialność należy przypisać człowiekowi (np. w przypadku samojeżdżących samochodów na podstawie odpowiedzialności deliktowej lub jak za produkt niebezpieczny)⁵¹. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w 2014 roku Ministerstwo Obrony Francji, rozstrzygając konkurs na analizę SALA w kontekście prawa krajowego, odrzuciło analizę, według której możliwe jest przypisanie tego typu systemom osobowości prawnej⁵². Wskazuje to na istniejące rozbieżności, a zarazem nie wyklucza definitywnie zmiany charakteru norm prawnych w kierunku uznania systemów autonomicznych za podmioty prawa⁵³.

⁴⁸ *World's first robot lawyer ROSS hired by US law firm*, „LiveMint”, 16.05.2016, dostępne na: www.livemint.com/Politics/bQNLHR96A5G4Kvg81JwWFM/Worlds-first-robot-lawyer-ROSS-hired-by-US-law-firm.html (dostęp 19.08.2020); *World's First Robot Lawyer Helps 160,000 People Void Their Parking Tickets*, „IFLSCIENCE”, 29.06.2016, dostępne na: www.livemint.com/Politics/bQNLHR96A5G4Kvg81JwWFM/Worlds-first-robot-lawyer-ROSS-hired-by-US-law-firm.html (dostęp 19.08.2020).

⁴⁹ K.D. Ashley, *Reasoning with Cases and Hypotheticals in HYPO*, „International Journal of Man-Machine Studies”, vol. 24, 1991, s. 753–796; wystąpienie D. Bourcier, *Artificial Intelligence & Autonomous Decisions: From Judgelike Robot to Soldier Robot*, podczas MoE w dniach 11–15 kwietnia 2016 roku.

⁵⁰ Więcej: G. Sartor, *Cognitive Automata and the Law: Electronic Contracting and the Intentionality of Software Agents*, „Artificial Intelligence and Law”, vol. 17, 2009, s. 253–290; E. Schweighofer, D. Liebwald, *Advanced Lexical Ontologies and Hybrid Knowledge Based Systems: First Steps to a Dynamic Legal Electronic Commentary*, „Artificial Intelligence and Law”, vol. 15, 2007, s. 103–115.

⁵¹ Ł. Czarnecki, *Wykorzystanie bezzalogowych systemów autonomicznych – analiza z perspektywy cywilnoprawnej*, analiza Fundacji ICLHR na zlecenie Centrum Doktryn i Szkolenia Sił Zbrojnych RP w Bydgoszczy, materiał własny autorki, s. 28–44.

⁵² Informacje przedstawione podczas seminarium pt. „Robots and lethality” zorganizowanego przez Écoles de Saint-Cyr Coëtquidan w Paryżu przy wsparciu Ministerstwa Obrony Narodowej, Paryż, 8.04.2014, materiał własny autorki, zapis video dostępne na: www.st-cyr.terre.defense.gouv.fr/index.php/crec/Centre-de-recherche-des-ecoles-de-Saint-Cyr-Coetquidan/Actus-du-CREC/8-avril-2014-Colloque-international-Robots-et-lethalite (dostęp 19.08.2020).

⁵³ Zob. propozycje stworzenia w prawie Unii Europejskiej nowej kategorii „osób elektronicznych” obejmującej „najbardziej skomplikowane roboty autonomiczne obdarzone pewnymi precyzyjnymi prawami i zobowiązaniami, w tym zobowiązaniem do naprawienia szkody wyrządzonej osobom trzecim; za osobę elektroniczną uważa się każdego robota, który podejmuje decyzje autonomiczne w sposób inteligentny lub który podejmuje interakcje z osobami trzecimi w sposób niezależny” (Direction générale des politiques internes, département thématique C:

Obserwując debaty o LAWS, można dostrzec, że eksperci i przedstawiciele państw bardziej lub mniej świadomie przypisują tym systemom ludzkie cechy i umiejętności, chociażby takie, jak „decydowanie” i „stosowanie norm” MPHKG⁵⁴. Jednak do chwili obecnej tylko ludzie są rzeczywistymi (choć nie bezpośrednimi) adresatami norm MPHKG jako reżimu prawnego regulującego postępowanie osób w konfliktach zbrojnych, a więc mającego charakter antropocentryczny⁵⁵. Nawet w przypadku, gdy normy prawne odnoszą się do zobowiązań i uprawnień podmiotów abstrakcyjnych⁵⁶, do których można zaliczyć państwa, grupy zbrojne czy spółki prawa handlowego, piastunami ich organów są nadal osoby fizyczne, a nie agenci programowi. Wynika stąd, że tylko ludzie mogą przestrzegać i stosować prawo w swym imieniu lub w imieniu takiego podmiotu, a sama odpowiedzialność prawna jest uzależniona od czynu człowieka⁵⁷. Agenci programowi mogą natomiast pełnić funkcje zaprogramowane na działanie zgodnie z prawem, np. dokonywanie ataku wobec ustalonych wzorów ciepła (ang. *heat pattern*), co nie jest jednoznaczne ze „stosowaniem prawa”, gdyż *de facto* polega na wdrażaniu procesu uprzednio ustanowionego przez ludzkiego dowódcę i uwzględniającego legalność planowanego ataku. Dlatego podczas tworzenia wytycznych politycznych i norm prawnych nie należy antropomorfizować robotycznych technologii⁵⁸. Jednak jeśli wraz z rozwojem sztucznej inteligencji zaistnieje potrzeba uregulowania podmiotowości prawnej agentów programowych, to nie można *a priori* wykluczyć takiej ewentualności⁵⁹. W takim przypadku istotne będzie ustalenie celu takiej podmiotowości i wynikających z niej praw i obowiązków, a także ustalenie związku funkcjonowania tego podmiotu (np. za pośrednictwem odpowiedniego reżimu odpowiedzialności) z człowiekiem, np. z producentem, użytkownikiem czy twórcą algorytmu.

4.3.2. Czynniki ludzkie a zasady targetingu

W dyskusji o legalności używania LAWS (a nie legalności *per se*) najczęściej przywoływaną wątpliwością jest zdolność do działania zgodnie z zasadami

Droits des citoyens et des affaires constitutionnelles; affaires juridiques, *Règles européennes de droit civil en robotique*, 2016, s. 16–18).

⁵⁴ Article 36, *Key elements...*, *op. cit.*, s. 2.

⁵⁵ P. Asaro, *On Banning...*, *op. cit.*, s. 700. Zob. Departament Obrony Stanów Zjednoczonych, *Department of Defense Law of War Manual*, *op. cit.*, s. 330, § 6.5.9.3.

⁵⁶ Fikcji prawnych, którym przyznano podmiotowość w związku z realizacją pewnego celu w interesie publicznym lub prywatnym, np. porządkowania relacji międzyludzkich (małżeństwo) lub organizowania i prowadzenia przedsięwzięć (państwo, spółki prawa handlowego).

⁵⁷ W. Filipkowski, *Prawo karne wobec sztucznej inteligencji*, [w:] L. Lai, M. Świerczyński (red.), *Prawo sztucznej inteligencji*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 115.

⁵⁸ Raport ze spotkań GGE z 2018 roku, *op. cit.*, pkt 21.

⁵⁹ G. Bar, *Explainability...*, *op. cit.*

targetingu określonymi w PD I, a zatem z zasadą rozróżniania, zasadą proporcjonalności i środkami ostrożności. Według modelu Article 36 to właśnie sposób uregulowania planowania ataku (które to planowanie stanowi część procesu targetingu w MPHKZ) jest warunkiem konieczności udziału czynnika ludzkiego⁶⁰. Mimo zwięzłej i ogólnej definicji legalnej samego ataku z norm MPHKZ można odczytać zasady, zgodnie z którymi atak powinien być przeprowadzony, przy czym przyjmuje się, że ocena prawna ataku powinna dotyczyć raczej poziomu taktycznego niż całej operacji, która swoją złożonością utrudnia rzetelną ocenę prawną. Choć brakuje wyraźnego wskazania, że chodzi o osoby fizyczne, to nie ma wątpliwości, że z wykładni literalnej wynika, iż to właśnie ludzie są pośrednimi adresatami norm MPHKZ, na co wskazują chociażby omówione poniżej postanowienia art. 57 PD I. Warto jednak przyjrzeć się sposobom określenia zobowiązań stron konfliktu od strony funkcjonalnej, w szczególności temu, czy są one nastawione na osiągnięcie celu działania, czy na określenie osób, które te działania powinny przeprowadzić. Poniższa analiza może pozwolić na zajęcie stanowiska co do tego, czy czynnik ludzki stanowi rzeczywiście nieodłączny wymóg zasad targetingu.

Zarówno zasada rozróżniania, wyrażona w art. 48 oraz art. 51 ust. 4 i ust. 5 lit. a PD I, jak i zasada proporcjonalności, wyrażona w art. 51 ust. 5 lit. b i art. 57 ust. 2 lit. b PD I, są wyraźnie nastawione na rezultat. Sposób ujęcia ich stroną bierną nie rozstrzyga, kto powinien je przeprowadzić. Z treści tych przepisów wynika jedynie, że istotne jest, aby dany atak nie powodował opisanych skutków (np. zgodnie z art. 51 ust. 5 lit. b PD I „ataki, co do których można przypuszczać, że wywołają również straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienia osób cywilnych, szkody w dobrach o charakterze cywilnym lub połączenie tych strat i szkód, jeśli byłyby one nadmierne w porównaniu z oczekiwaną konkretną i bezpośrednią korzyścią wojskową”) lub aby nie przybrał opisanej formy (np. zgodnie z art. 51 ust. 5 lit. a PD I „ataki w postaci bombardowania, niezależnie od zastosowanych metod i środków, które jako jeden cel wojskowy traktują pewną liczbę celów wojskowych wyraźnie zarysowanych i odróżniających się, położonych w mieście, na wsi lub w innej strefie obejmującej podobne skupienie osób cywilnych lub dóbr o charakterze cywilnym”). Warto jednak zauważyć, że w art. 8 ust. 2 lit. b (i)–(iii) oraz art. 8 ust. 2 lit. e (i)–(iii) Statutu Rzymskiego, poświęconym definicjom zbrodni wojennych, przyjęto, że zobowiązanie to nie musi wywierać niepożądanego skutku, aby stanowić czyn karalny – wystarczy samo zamierzone kierowanie ataku na osoby i obiekty chronione, bez konieczności wykazania efektów czy szkodliwego wpływu na osoby lub obiekty będące celem ataku⁶¹.

⁶⁰ Article 36, *Key elements...*, *op. cit.*, s. 2–3.

⁶¹ Standard ten idzie dalej niż zasady odpowiedzialności wynikające z art. 85 PD I. Zob. M. Klamberg (red.), *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, FICHL Publication Series no. 29, 2017, s. 75–76.

Nieco bardziej skomplikowana jest sprawa art. 57 PD I określającego środki ostrożności w ataku. To właśnie ten artykuł przywołuje się w dyskusji o MHC na dowód wymogu istnienia czynnika ludzkiego w procesie targetingu.

Artykuł 57 ust. 2 lit. a PD I ustanawia obowiązek podejmowania środków ostrożności w ataku przez „planujących lub decydujących o podjęciu ataku”, co należy rozumieć jako obowiązek ciążyący na ludziach odpowiedzialnych za ustalanie celu, wybór środków i metod walki oraz odpowiedzialnych za odstąpienie lub przerwanie ataku w niektórych okolicznościach. Angielska wersja PD I zawiera zaimek względny „those who plan or decide upon an attack”, który zgodnie z angielską gramatyką odnosi się do osób, w przeciwieństwie do zaimka względnego „which”, który ma zastosowanie do rzeczy, roślin i zwierząt. W komentarzu do PD I wskazano, że art. 57 ust. 2 lit. a skierowany jest do dowódców decydujących o ataku oraz oficerów sztabowych, którzy planują ataki⁶², a zatem zasadniczo do oficerów na wyższych szczeblach dowodzenia (co wykorzystuje model amerykański). Przy tym zaznaczono, że w przypadku wojny partyzanckiej, gdzie małe oddziały działają z większą niezależnością, obowiązek ten musiałby być realizowany na każdym etapie (co z kolei przemawia na rzecz modelu Article 36)⁶³. Każdy atak musi być skierowany przeciwko określonemu celowi wojskowemu, gdyż w przeciwnym przypadku zostanie uznany za atak bez rozróżnienia (art. 51 ust. 4 lit. a PD I). Cel wojskowy musi przez swą naturę, rozmieszczenie, wykorzystanie lub przeznaczenie dawać określoną korzyść w danej sytuacji (art. 52 ust. 2 PD I), a z kolei oczekiwana konkretna i bezpośrednia korzyść wojskowa musi być oceniona przez ludzi planujących lub decydujących o podjęciu ataku (art. 57 ust. 2 lit. a, art. 57 ust. 2 lit. a (iii) oraz art. 51 ust. 5 lit. b PD I). Z powyższego wynika, że zgodnie z normami MPHKZ to człowiek musi dokonać prawnej oceny ataku na określony cel wojskowy na podstawie wiedzy o danych okolicznościach i w danym czasie oraz że wybór celów wojskowych nie może zostać pozostawiony jedynie agentowi programowemu, gdyż wymaga właśnie ludzkiego osądu⁶⁴. Co więcej, ów osąd zależałby od ogólnego zespołu cech osoby podejmującej decyzję, czyli od jej wykształcenia (prawniczego lub wojskowego), przeszkolenia, doświadczenia, poczucia moralności oraz krajowej doktryny wojskowej. Zatem model amerykański, zakładający możliwość

⁶² M. Bothe, K.J. Partsch, W.A. Solf, *New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*, Martinus Nijhoff, Geneva 1982, s. 362.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Zob. J. Dill, *Applying the Principle of Proportionality in Combat Operations*, Policy Briefing December 2010, Oxford Institute for Ethics, Law, and Armed Conflict, dostępne na: www.elac.ox.ac.uk/downloads/proportionality_policybrief_%20dec_2010.pdf s. 4 (dostęp 19.08.2020); MTKJ, *Final report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia*, 13.06.2000, § 71–79, dostępne na: www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal (dostęp 19.08.2020).

zaprogramowania działania LAWS zgodnie z przywołanymi normami, wydaje się mieć dość ograniczone zastosowanie ze względu na dynamiczną naturę środowiska operacyjnego wymagającą ciągłej aktualizacji danych, która być może jest lub będzie w przyszłości możliwa w czasie rzeczywistym.

Jednakże istnieje również interpretacja odmienna, która przemawia za dopuszczeniem używania LAWS, mimo że agentem decydującym o ataku jest algorytm wojenny, a nie człowiek. Taka interpretacja opiera się na ogólnym ujęciu zasad targetingu w stronie biernej, a zatem nastawionej na rezultat działania. W przypadku art. 57 ust. 2 PD I, jedynie w literze a drugiego ustępu stosuje się stronę czynną w określeniu „planujący lub decydujący o podjęciu ataku powinni”, podczas gdy pozostałe ustępy w wersji oryginalnej mają stronę bierną („należy stale troszczyć się”, w angielskiej wersji „constant care shall be taken”; „należy odstąpić od ataku lub go przerwać”, w angielskiej wersji „an attack shall be cancelled or suspended”; „należy wydać w odpowiednim czasie skuteczne ostrzeżenie”, w angielskiej wersji „effective advance warning shall be given”)⁶⁵. Powyższa językowa niespójność najprawdopodobniej może wynikać ze specyfiki języka, w którym nie zawsze można przyjąć stronę bierną, co dobrze obrazuje przekład na język polski. Przyjmując taką wykładnię, należałoby uznać, że czynnik ludzki nie jest wymagany, gdyż postanowienia te są zobowiązaniami rezultatu, wobec których bez znaczenia pozostaje podmiot działania. Z drugiej strony, powyższy argument można podważyć, wskazując na to, że przyjęta konstrukcja może wynikać z oficjalnego charakteru całego tekstu, gdyż w języku angielskim oficjalne teksty są często redagowane w stronie biernej⁶⁶, a art. 57 ust. 2 lit. a PD I można interpretować jako rzeczywiste podkreślenie roli czynnika ludzkiego i odpowiedzialności dowódców i planujących. W komentarzach do PD I nie ma wzmianek dotyczących omawianego zagadnienia.

Oczywiście w czasach, gdy trwały prace nad tekstem PD I, brak było alternatywy dla ludzkiego dowódcy. W rezultacie przyjęte sformułowanie nie wydaje się rozstrzygające w kwestii konieczności udziału czynnika ludzkiego w procesie decyzyjnym – brak jest argumentów, które w wystarczającym stopniu przemawiają za zajęciem określonego stanowiska w tym zakresie. W latach 70. XX wieku społeczność międzynarodowa nie mogła antycypować rozwoju technologii do tego stopnia, by w sposób świadomy ustalić, że tylko ludzie mogą decydować o atakach. Dlatego w obliczu tego faktu oraz wobec skutkowego charakteru zasad odnoszących się do targetingu zasadne będzie przyjęcie wyraźnego stanowiska państw w zakresie dopuszczalności przekazywania tej funkcji algorytmom wojennym. Oczywiście zgodnie z art. 57 PD I to ludzie pozostaną odpowiedzialni za planowanie i decydowanie o atakach, jed-

⁶⁵ Taki sam wniosek płynie z analizy PD I w języku francuskim.

⁶⁶ Oparcie się na zasadach gramatyki języka angielskiego nie przynosi rozstrzygnięcia, gdyż wskazują one na to, że strony biernej używa się zarówno wtedy, gdy podmiot jest nieważny, jak i wówczas, gdy jest oczywisty.

nakże nie będzie to wykluczało, że o ostatecznym wykonaniu ataku zdecyduje algorytm.

Przedstawiona rozbieżność w interpretacji postanowień dotyczących środków ostrożności w ataku stanowi przyczynę sporu między dwoma podejściami do miejsca ludzkiego czynnika w procesie targetingu. Z jednej strony, model amerykański wymaga podjęcia decyzji o użyciu (rozmieszczeniu) systemu przez dowódcę odpowiedzialnego za dany atak, ze świadomością odpowiedzialności i obowiązków na nim ciążyących na podstawie art. 57 PD I, skoro od momentu aktywacji systemy te będą samodzielnie wybierać i zwalczać cele⁶⁷. Z drugiej strony, Article 36 podnosi, że podejście zakładające dopuszczalność wcześniejszego zaprogramowania planowania i decydowania o ataku w wyżej przedstawiony sposób z prawnego punktu widzenia jest równoznaczne ze zniesieniem wymogu dokonania oceny prawnej ataku i poniesienia za ten czyn odpowiedzialności (ang. *human legal agency*) oraz z naruszeniem obowiązku kazuistycznej oceny sytuacji wynikającego z przywołanych norm targetingu⁶⁸. Model Article 36 zachowuje aktualność bez względu na technologiczne możliwości LAWS działania zgodnie z pojedynczymi zasadami (jak np. zasada proporcjonalności czy rozróżniania) i wspiera stanowisko tych podmiotów, które uważają, że *lege lata* przewiduje konieczność ludzkiej oceny prawnej indywidualnych ataków, z której wywiedzona jest koncepcja MHC⁶⁹. Według modelu Article 36 zapewnienie MHC nad systemami uzbrojenia jest konieczne do dalszego stosowania prawa i ochrony samej struktury prawa przed dalszą erozją⁷⁰.

4.3.3. Niepewny charakter prawny MHC

Koncepcja MHC w ujęciu szerokim wydaje się mieć potencjał do bycia uznaną przez państwa za dodatkowy wymóg zasad targetingu⁷¹. Pozostawienie człowieka w procesie decyzyjnym stanowiłoby formę możliwości odwołania się od końcowej decyzji, która w tym wypadku zaważyłaby na życiu i śmierci ludzi. Przywołując ponownie perspektywę zasad prawa administracyjnego oraz konieczności zapewnienia stałej troski (rozumianej bardzo wąsko) w trakcie prowadzenia działań zbrojnych⁷², należałoby uznać, że MHC stanowiłoby gwarancję praworządnego i sprawiedliwego procesu zabijania oraz umożliwiłoby przypisanie odpowiedzialności w przypadku naruszeń dokonanych przez LAWS. Podobnie uważa Peter Asaro: skoro system sprawiedliwości ma zastosowanie

⁶⁷ Zgodnie z tym modelem jedynie systemy semiautonomiczne będą mogły wybierać i zwalczać cele lub grupy celów wcześniej określone przez człowieka.

⁶⁸ Article 36, *Key elements...*, *op. cit.*, s. 3.

⁶⁹ Argumentacja ta opiera się na obowiązku oceny prawnej wykonywanych działań zbrojnych w celu oceny względów konieczności wojskowej.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 5.

⁷¹ K. Anderson, M.C. Waxman, *Debating...*, *op. cit.*, s. 1104.

⁷² Art. 57 ust. 1 PD I; E. Lieblich, E. Benvenisti, *The Obligation...*, *op. cit.*, s. 259–283.

do ludzi, także w trakcie konfliktów zbrojnych, to nie może zostać pozbawiony ludzkiego osądu, który stanowi jego konstytutywny element⁷³. Dlatego uwzględnienie innego podejścia, dopuszczającego delegację całych procesów decyzyjnych czy oceny prawnej z ludzi do agentów programowych, wymagałoby zmiany w postrzeganiu elementarnych norm prawa krajowego i międzynarodowego.

Horowitz i Scharre wyróżniają dwie zasadnicze szkoły myślenia o istotności koncepcji MHC, wyeksponowanej przy okazji powstania technologicznej możliwości przeprowadzenia ataku bez kontroli ludzkiej za pomocą LAWS⁷⁴.

- (1) Według pierwszej szkoły MHC stanowi wymóg, który wcześniej funkcjonował jako „dorozumiana” zasada MPHKKZ odnoszącego się do projektowania i używania broni w sposób, który zapewni, że użycie tej broni będzie zgodne z MPHKKZ. W tym ujęciu MHC stanowi integralną część podstawowych zasad MPHKKZ, a także wywodzi się ze względów humanitaryzmu i godności ludzkiej⁷⁵.
- (2) Według drugiej, maksymalistycznej szkoły MHC stanowi nową, dodatkową podstawową zasadę MPHKKZ, wyodrębnioną ze względu na luki prawne, które mogłyby powstać w przypadku rozwoju LAWS. Opiera się ona na założeniu o niewystarczającym charakterze podstawowych zasad MPHKKZ oraz na uprzednim braku możliwości przeprowadzenia ataków bez bezpośredniej kontroli ludzkiej. Peter Asaro uznaje wręcz, że mamy do czynienia z powstającą normą prawa zwyczajowego⁷⁶. Jednak ze względu na brak szerszej praktyki i *opinio iuris* trudno w tym momencie uznać to stanowisko za przekonujące.

Zwolennicy szkoły maksymalistycznej odnoszą się do trzech obszarów, które pozostają istotne dla projektu normatywnego MPHKKZ, a które wobec rozwoju LAWS narażone są na powstanie luk prawnych, o ile koncepcja MHC nie zostanie wyraźnie wyartykułowana.

- (1) Pierwszym zagadnieniem jest konieczność uszczelnienia reżimu odpowiedzialności na wypadek, gdy systemy obdarzone idealną autonomicznością, działając poprawnie i zgodnie z MPHKKZ, w wyniku błędu lub usterki doprowadzą do naruszenia normy. W tym scenariuszu ludzie rozwijają, projektują, testują, wytwarzają i decydują o rozmieszczeniu LAWS, jednak to system dokonuje selekcji i ataku na cel. Wobec powyższego MHC pozwala na uniknięcie *accountability gap* jak w przypadku incydentów z bratobójczym ogniem systemów Patriot⁷⁷.

⁷³ P. Asaro, *On Banning...*, *op. cit.*, s. 701.

⁷⁴ M. Horowitz, P. Scharre, *Meaningful...*, *op. cit.*, s. 7.

⁷⁵ P. Asaro, *On Banning...*, *op. cit.*, s. 694–709.

⁷⁶ P. Asaro, *Jus Nascendi, Robotic Weapons and the Martens Clause*, [w:] R. Calo, A.M. Froomkin, I. Ker (red.), *Robot Law*, Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham 2016, s. 368.

⁷⁷ Więcej: J.K. Hawley, *The Human Side of Automation: Lessons for Air Defense Command and Control*, „Army Research Laboratory”, 2005, s. 25.

- (2) Drugim zagadnieniem jest kwestia odpowiedzialności moralnej za podejmowane decyzje o ataku. Nawet jeśli autonomiczne systemy śmiertelności broni spełnią techniczne i prawne wymagania, to w dalszym ciągu nie będą agentami moralnymi (nie są świadome), a zatem nie będą mogły dokonywać moralnych osądów wymaganych przepisami prawa, np. w przypadku zasady proporcjonalności.
- (3) Wreszcie, trzecim zagadnieniem jest kwestia przewidywalności, zasadniczo kluczowa z wojskowego punktu widzenia. W przypadku LAWS, odmiennie niż w przypadku pozostałych broni, możliwość usterek lub niepoprawnego działania może mieć poważniejsze skutki w postaci licznych szkód i śmierci osób wybranych przez nieprawidłowo działający algorytm wojenny.

Aktualnie nie można postawić prostego znaku równości między wymogiem ludzkiej oceny prawnej indywidualnego ataku a koncepcją MHC, tak jak by tego chciała organizacja Article 36, co najmniej ze względu na brak jednolitego podejścia do MHC. Potraktowanie obydwu koncepcji jako jednoznacznych mogłoby doprowadzić do sytuacji, w których kontrola ludzka nad indywidualnym atakiem byłaby priorytetyzowana kosztem istniejących norm kierujących procesem targetingu (zasady rozróżniania, proporcjonalności i ostrożności)⁷⁸. Ludzie używali broni mimo braku perfekcyjnej, osiągniętej w czasie rzeczywistym operacyjnej świadomości celu, co najmniej od czasu wynalezienia katapult, a w dodatku istotą broni balistycznej od czasu, kiedy człowiek po raz pierwszy cisnął w złości kamień, jest brak możliwości zawieszenia lub przerwania ataku po jego rozpoczęciu⁷⁹. W rezultacie włączenie MHC do procesu targetingu powinno być brane pod uwagę w takim zakresie, w jakim dopuszczają to obowiązujące normy MPHKG, oraz w przypadku, gdy ma to służyć podwyższeniu standardów ochrony, a nie ryzykowaniu ich kosztem wzmacniania kontroli – dobrym przykładem są istniejące systemy defensywne, które nie są nielegalne, a ich istota opiera się na braku udziału czynnika ludzkiego w odpowiedzi na atak⁸⁰. Zatem istotnym elementem regulacji MHC będzie pogłębiona analiza jej zgodności z podstawowymi zasadami MPHKG, w wyniku której państwa będą musiały zająć stanowisko co do tego, czy MHC jest uzupełnieniem zasad, czy raczej implikuje modyfikację ich rozumienia i idące za tym podwyższenie standardów targetingu.

4.3.4. Wnioski

MPHKG dotyczące używania środków i metod walki w konfliktach zbrojnych w sposób dorozumiany wymaga pewnego poziomu ludzkiej oceny prawnej indywidualnych ataków, a w sposób wyraźny przypisuje odpowiedzialność

⁷⁸ R. Crootof, *A Meaningful Floor...*, *op. cit.*, s. 62.

⁷⁹ M. Horowitz, P. Scharre, *Meaningful...*, *op. cit.*, s. 9.

⁸⁰ R. Crootof, *A Meaningful Floor...*, *op. cit.*, s. 55.

za podjęte decyzje, co dotychczas było interpretowane na korzyść wprowadzania zautomatyzowanych procesów wspierających dowódców. Jednak wymogu oceny prawnej w procesie targetingu nie można na dzień dzisiejszy utożsamiać z wymogiem zachowania MHC nad każdym indywidualnym atakiem w szerokim ujęciu, gdyż mogłoby to oznaczać zawyżanie standardów *contra legem*. Zatem obowiązujące normy MPHKZ powinny być tłem interpretacyjnym dla kształtującej się koncepcji MHC, która może w przyszłości stanowić element regulacyjny używania LAWS oraz jedną z norm do uwzględnienia w ramach przeglądu prawnego nowych broni.

Natomiast brak samej oceny prawnej ataków w ogóle mógłby prowadzić do przeprowadzenia analiz prawnych całych operacji na poziomie strategicznym, a w rezultacie do rozmycia czy wręcz rozmontowania podstaw obowiązującego prawa odnoszącego się do targetingu. Biorąc pod uwagę, że według niektórych takie ryzyko istnieje w związku z wprowadzaniem LAWS do arsenałów sił zbrojnych, koncepcja MHC jest przedstawiana jako element uzupełniający porządek MPHKZ o obligatoryjność pierwastka ludzkiego w procesie decyzyjnym⁸¹. Zakładając, że MPHKZ nakłada na dowódców wojskowych konkretne obowiązki związane z zasadą proporcjonalności oraz podejmowaniem środków ostrożności, a obowiązki te nie mogą zostać oddelegowane do algorytmu wojennego, używanie LAWS pozostaje również ograniczone w czasie i w przestrzeni ze względu na zmieniające się warunki operacyjne.

4.4. Odpowiedzialność

O ile w kwestii zabójczych robotów obawą Kampanii o fundamentalnym znaczeniu, wyrażoną w pierwszym raporcie na temat LAWS⁸², jest utrata człowieczeństwa przez oddanie algorytmom wojennym uznania w procesach decydowania o ludzkim życiu, o tyle problematyka odpowiedzialności, ujęta w drugim raporcie⁸³, stanowi jej naturalną i logiczną konsekwencję. To właśnie czynnik ludzki zapewnia powiązanie funkcjonowania autonomicznych systemów śmiertelnej broni z reżimem odpowiedzialności. CSKR zajmuje stanowisko, zgodnie z którym prawo międzynarodowe nie zapewnia odpowiedzialności osób bezpośrednio lub pośrednio zaangażowanych w używanie autonomicznych systemów⁸⁴. Teza ta budzi jednak kontrowersje w świetle tego, że MPHKZ nakłada obowiązki właśnie na państwa, strony konfliktów zbrojnych i na osoby fizyczne (a nie algorytmy). Podmioty te pozostają odpowiedzialne za wypełnianie swoich zobowiązań wynikających

⁸¹ Stanowisko MKCK z 11.04.2016, *op. cit.*, s. 5.

⁸² Raport *Losing Humanity*, *op. cit.*, s. 1–4.

⁸³ Raport *Mind the Gap*, *op. cit.*, s. 1–4.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 1.

z prawa międzynarodowego zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie konfliktu zbrojnego⁸⁵.

4.4.1. Odpowiedzialność międzynarodowa państwa

Na poziomie międzynarodowym to właśnie państwo, działając jako „zbiorowy podmiot reprezentacyjny wspólnoty narodowej”, jest odpowiedzialne za wszelkie działania, jakie można przypisać jego organom⁸⁶. Odpowiedzialność państwa stanowiła odwieczną zasadę prawa międzynarodowego rozwiniętą w celu ochrony praw cudzoziemców⁸⁷, natomiast STSM w sprawie fabryki chorzowskiej określił ją nie tylko jako zasadę prawa międzynarodowego, ale również jako ogólną zasadę prawa, zgodnie z którą każde naruszenie zobowiązania pociąga za sobą obowiązek naprawienia szkody⁸⁸.

Podczas gdy podstawowe aspekty odpowiedzialności państw opierają się na prawie zwyczajowym⁸⁹, ujęcie ich w ściślejszą formę stanowiło przedmiot prac KPM, których efektem było przyjęcie rezolucji ZO ONZ w sprawie Artykułów KPM o odpowiedzialności państw za akty międzynarodowo bezprawne (dalej: Artykuły KPM)⁹⁰. Współczesne prawo odpowiedzialności państwa⁹¹, dotyczy

⁸⁵ Szczegółowe rozważania dotyczące odpowiedzialności za użycie LAWS Dominika Iwan przedstawiła w rozprawie doktorskiej *Odpowiedzialność za użycie autonomicznych systemów uzbrojenia w międzynarodowym prawie humanitarnym* obronionej na Uniwersytecie Śląskim 23 czerwca 2020 roku, Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

⁸⁶ S. Zappalà, *La justice pénale internationale*, Montchrestien, Paris 2007, s. 13–16.

⁸⁷ Więcej o historycznym rozwoju przesłanek reżimu w: W. Czapliński, *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 75–83.

⁸⁸ Wyrok STSM w sprawie fabryki chorzowskiej (*Niemcy v. Polska*), 13.09.1928, Series A – no. 9; *Collection of Judgments*, A.W. Sijthoff's Publishing Company, Leyden, 1928, s. 29. Mimo tak jednoznacznego stanowiska co do miejsca zasady odpowiedzialności państwa w prawie międzynarodowym należy dodać, że w praktyce jej egzekwowanie nie jest już tak oczywiste. Brak sformalizowanych metod np. obowiązkowego sądownictwa i skomplikowane relacje polityczne między państwami nie sprzyjają wzmocnieniu tego reżimu. Por. A. Cannone, *The Use of Prohibited Weapons and War Crimes*, [w:] F. Pocar, M. Pedrazzi, M. Frulli (red.), *War Crimes and the Conduct of Hostilities: Challenges to Adjudication and Investigation*, Edgar Elgar, Cheltenham-Northampton 2013, s. 173–193.

⁸⁹ Zasada 149. J.M. Henckaerts, *Studium...*, *op. cit.*

⁹⁰ KPM, *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, listopad 2001, Supplement no. 10 (A/56/10), chp.IV.E.1, dostępne na: <http://legal.un.org/avl/ha/rsiwa/rsiwa.html> (dostęp 19.08.2020). Mimo braku wiążącej konwencji międzynarodowej dotyczącej odpowiedzialności, Artykuły KPM cieszą się dużym uznaniem wśród państw i stanowią w tym zakresie podstawowy punkt odniesienia. Więcej o pracach KPM w odniesieniu do odpowiedzialności państw na stronie KPM: <http://legal.un.org/avl/ha/rsiwa/rsiwa.html>. Zwyczajowy charakter norm zawartych w Artykułach KPM został potwierdzony przez MTS sprawie stosowania konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, (*Bośnia i Hercegowina v. Serbia i Czarnogóra*), 26.02.2007, ICJ Reports 2007, § 385.

⁹¹ Więcej o ewolucji doktrynalnej dotyczącej odpowiedzialności państwa w: M. Balcerzak, *Odpowiedzialność międzynarodowa państwa za działania zabronione a systemowy charakter*

norm drugiego rzędu, czyli przesłanek, zasad i konsekwencji odpowiedzialności. Natomiast normy materialne prawa międzynarodowego⁹² zawierające treść zobowiązań stanowią normy pierwszego rzędu. W przypadku odpowiedzialności za rozwój i używanie autonomicznych systemów śmiertelności broni, za normy pierwszego rzędu należy uznać konwencje haskie, KG, PD I, PD II, poszczególne traktaty zawierające normy szczegółowo regulujące zakaz lub ograniczenie użycia danych broni, normy MPPCz oraz prawo zwyczajowe⁹³.

Warto dodać, że powyższe zobowiązania państw mają zastosowanie w trakcie konfliktów zbrojnych i w czasie pokoju, czego dobrym przykładem jest zobowiązanie z art. 36 PD I, które jak najbardziej odnosi się do czasu pokoju, a za którego nieprzestrzeganie państwo może ponieść odpowiedzialność. Jednak mimo powszechnej wiedzy o niemal powszechnym ignorowaniu tego nakazu przez państwa-strony PD I (wobec trudności dowodowych wynikających z niskiej transparentności w tej kwestii) nie było dotychczas przypadków wyegzekwowania odpowiedzialności państwa za to naruszenie. Jest to tym bardziej ciekawe, że obiektywny reżim odpowiedzialności państwa nie wymaga zaistnienia szkody materialnej albo moralnej, lecz opiera się na teorii ryzyka i staranności (łac. *diligentia quam in suis rebus*)⁹⁴. Trudno również wyobrazić sobie zaistnienie przesłanek znoszących bezprawność takiego zaniechania⁹⁵. Państwo ponosi odpowiedzialność za działania wszystkich podmiotów, które łączy z nim odpowiednio silna więź, w tym również faktyczna i nieformalna⁹⁶. Nie ma wątpliwości, że państwo odpowiada za wszystkie swoje organy, niezależnie od ich struktury, klasyfikacji lub nazwy w systemie krajowym, także gdy przekroczyły one swoje kompetencje lub działały wbrew instrukcjom⁹⁷. Bezdiskusyjna jest również odpowiedzialność bezpośrednia państwa za działalność jego sił zbroj-

prawa międzynarodowego, [w:] R. Kwiecień (red.), *Państwo a prawo międzynarodowe jako system prawa*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015, s. 323–337.

⁹² Mogą one wywodzić się zatem z norm traktatowych, zwyczajowych, zasad ogólnych prawa i aktów jednostronnych państwa (*ibidem*, s. 339).

⁹³ Zob. Rozdział 2.

⁹⁴ Państwo powinno wiedzieć co się dzieje na jego terytorium i ponosi za tę wiedzę lub jej brak odpowiedzialność. Wyrok MTS w sprawie Cieśniny Korfu, *op. cit.*, s. 15–20.

⁹⁵ Rozdział V Artykułów KPM określa przesłanki znoszące bezprawność (wyłączające deliktowy charakter danego czynu), do których zaliczono zgodę państwa (art. 20), samoobronę (art. 21), działanie w związku ze stosowaniem zgodnych z prawem środków odwetowych (art. 22), siłę wyższą (art. 23), działanie podjęte w obronie ludzkiego życia (art. 24) i konieczność (art. 25).

⁹⁶ W. Czapliński, A. Wyrozumka, *Prawo międzynarodowe...*, *op. cit.*, s. 733, 744.

⁹⁷ Odpowiedzialność państwa może dotyczyć działania jego organów, czyli władzy wykonawczej, ustawodawczej i sędowniczej (odpowiedzialność pierwotna) oraz działań osób przebywających na jego terytorium (odpowiedzialność pochodna). W każdym przypadku jest to jednak odpowiedzialność państwa za zaniedbanie własnych obowiązków wynikających z charakteru jedynej wykonawcy władzy publicznej na swoim terytorium. Zob. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne. Podręcznik akademicki*, wyd. 8, LexisNexis, Warszawa 2005, s. 153–154; W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, wyd. 17, Seria Akademicka, WoltersKluwer, Warszawa 2017, s. 188–189.

nych w kraju i za granicą⁹⁸. W rezultacie nie ma znaczenia, czy przegląd prawny nowych broni miałby być prowadzony w strukturach wojskowych, przez władzę wykonawczą czy nawet zlecony podmiotowi prywatnemu, gdyż w każdym z tych przypadków należy działania te zakwalifikować do aktów publicznych państwa w rozumieniu art. 6-10 Artykułów KPM⁹⁹. Zatem niewykonywanie przeglądu prawnego nowych broni zgodnie z dyspozycją art. 36 PD I powinno być kwalifikowane jako naruszenie zobowiązania prawnomiędzynarodowego.

Jednocześnie nie ma podstaw do uznania współodpowiedzialności państwa producenta LAWS za naruszenia państwa użytkownika, gdyż zgodnie z art. 36 PD I każde państwo z osobna odpowiada za przeprowadzenie badania legalności broni, również nabywanej. W tym przypadku za niewystarczające należy uznać oparcie się w całości na badaniu przeprowadzonym przez państwo producenta, od którego nabywana jest broń. Co więcej, aktualnie brak jest powszechnego systemu kontrolującego zbrojenia, który mógłby funkcjonować na zasadzie instytucji nadzorującej rozwój nowych środków i metod walki (z wyjątkiem Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej przeciwdziałającej rozpowszechnianiu broni jądrowej), a jedynym mechanizmem kontrolnym przewidzianym przez państwa jest przegląd prawny nowych broni z art. 36 PD I. W rezultacie każde z państw osobno odpowiada za rozwój i przetestowanie nowego środka walki, a międzynarodowy system zapewniania zgodności można uznać w tym zakresie za niewystarczający.

Oczywiście nie oznacza to, że brakuje pobudek do zachowywania zgodności postępowania państw z normami MPHKG. Zwyczajowo najbardziej skuteczny mechanizm egzekwowania odpowiedzialności państwa za naruszenia MPHKG opiera się na zasadzie wzajemności, czyli na zastosowaniu pewnych ograniczeń wobec własnych sił zbrojnych i środków walki w nadziei, że przeciwnik uczyni tak samo. Zasada ta może przyczynić się do wdrożenia przez obydwie strony MKZ, które posiadają w swoich arsenałach LAWS, pewnych ograniczeń i skutecznej kontroli ryzyka płynącego z ich używania¹⁰⁰. Należy jednak zauważyć, że aktualnie tak zaawansowaną technologię ma zaledwie kilka mocarstw militarnych, wobec których zasada wzajemności może mieć mniejszą skuteczność, szczególnie w przypadku używania tej broni w NKZ lub przeciwko mniej rozwiniętym technologicznie państwom. Część doktryny słusznie zauważa, że we współczesnych asymetrycznych konfliktach zbrojnych to osoby cywilne (najczęściej należące do

⁹⁸ W. Czapliński, *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 164–165; Wyrok MTS w sprawie działań zbrojnych na terytorium Konga, *op. cit.*, § 242.

⁹⁹ Za akty przypisywalne państwu uznaje się akty prawnie umocowanych organów państwa, osób lub podmiotów wykonujących elementy władzy państwowej oraz organów oddanych do dyspozycji państwa przez inne państwo, akty osób pozostających pod kierownictwem, kontrolą lub postępujące według instrukcji organów państwa, akty osób lub podmiotów działających w przypadku nieobecności lub braku oficjalnych organów państwa oraz akty ruchów powstańczych.

¹⁰⁰ Jak w przypadku doktryny odstraszania nuklearnego.

słabszej technologicznie strony przeciwnej) są coraz bardziej zagrożone ewentualnością działań bojowych o niskim ryzyku dla własnych sił zbrojnych dzięki najnowszym technologiom jak LAWS czy drony bojowe¹⁰¹.

Państwa rozwijające i używające LAWS mogą też uwzględniać zasadność swych działań w kontekście ewentualnego nieproporcjonalnego ryzyka szkód wśród ludności cywilnej i dyktatów publicznego sumienia przejawiających się w tym przypadku w politycznej praktyce publicznego zawstydzania (ang. *naming and shaming*), która może stanowić istotną pobudkę do działania zgodnie z normami MPHKZ. Jednak utrzymywanie w tajemnicy programów rozwojowych LAWS czy brak transparentności w komunikowaniu postępów technologicznych, w znacznym stopniu utrudnia taki społeczny czy polityczny nadzór.

Podstawowe zasady MPHKZ są kolejnymi zobowiązaniami prawnomiędzynarodowymi, których naruszenie może implikować odpowiedzialność państw w odniesieniu do stosowania autonomicznych systemów śmiertelności broni. Przy tym ze względu na brak jasnej normy zakazującej używania LAWS jako takich postępowanie państwa będzie oceniane przez pryzmat naruszenia poszczególnych zasad odnoszących się do sposobu prowadzenia działań zbrojnych. Zatem samo prowadzenie badań rozwojowych, wprowadzenie na wyposażenie wojska, a w dalszej kolejności na pola walki tego typu broni nie może w świetle aktualnie obowiązujących norm zostać uznane za nielegalne. Jednak jeśli w wyniku funkcjonowania tych broni w działaniach zbrojnych dojdzie do ostrzału osób cywilnych, postępowanie strony walczącej będzie oceniane pod kątem naruszenia zasady rozróżniania, proporcjonalności czy zachowania wymaganych środków ostrożności.

Chociaż powyższe ustalenia nie budzą wątpliwości, sądy i trybunały międzynarodowe nie miały dotychczas okazji rozstrzygać sprawy dotyczącej odpowiedzialności państwa za użycie nielegalnego środka walki lub nielegalne użycie środka walki. Mimo istnienia kilku takich spraw, które nie doczekały się rozpatrzenia ze względu na przeszkody natury formalnej (np. brak jurysdykcji), państwa decydowały się na ugody i wypłatę odszkodowań bez uznawania swojej winy czy karania bezpośrednich naruszcycieli. Jednym z bardziej znanych przypadków jest sprawa okrętu wojennego *USS Vincennes*, który, wyposażony w semiautonomiczny system Aegis, zestrzelił pasażerski odrzutowiec, błędnie uznany przez algorytm za pojazd wojskowy¹⁰². W drodze ugody Stany Zjednoczone wypłaciły rodzinom 290 ofiar 160 mln USD odszkodowania¹⁰³. Pewną

¹⁰¹ F. Mégret, *The Humanitarian...*, op. cit.; P. Kahn, *The Paradox of Riskless Warfare*, „Philosophy and Public Policy Quarterly”, vol. 22, 2002, s. 2.

¹⁰² Postępowanie przed MTS w sprawie wypadku lotniczego z 3 lipca 1988 roku (*Iran v. Stany Zjednoczone*), dostępne na: www.icj-cij.org/en/case/79 (dostęp 19.08.2020).

¹⁰³ Rebecca Crootof zauważa, że takie postępowanie państw wynika bardziej z niechęci do uznania swojej moralnej winy za naruszenie niż z samego poniesienia odpowiedzialności (o czym może świadczyć wypłata odszkodowań). Więcej: R. Crootof, *War Torts...*, op. cit., s. 1391–1393.

próbą oceny legalności środka walki i jego użycia była opinia doradcza MTS w sprawie broni jądrowej, która jednak nie przyniosła rozstrzygających wniosków, co zasadnie stało się przedmiotem szerokiej krytyki w doktrynie¹⁰⁴.

Wreszcie, państwa są również zobowiązane do zapewnienia indywidualnej odpowiedzialności za naruszenia związane ze stosowaniem środków i metod walki¹⁰⁵. Art. 146 IV KG i art. 85–86 PD I są w tym zakresie kluczowymi instrumentami MPHKGZ, które nakazują państwom poszukiwać osób podejrzanych o popełnienie lub o wydanie rozkazu popełnienia któregoś z ciężkich naruszeń, ścigać je przed własnymi sądami oraz karać za naruszenia i ciężkie naruszenia postanowień¹⁰⁶, a także czynić niezbędne kroki w celu zwalczania wszelkich innych naruszeń KG lub PD I. Szczególną rolę odgrywają w tym zakresie normy MPPCZ, które zobowiązują państwa do zapewnienia ofiarom naruszeń dostępu do wymiaru sprawiedliwości, informacji i stosownych reparacji¹⁰⁷, które mogą przyjąć formę restytucji, odszkodowania, satysfakcji czy też skutecznego ścigania i osądzenia sprawców naruszeń. W rezultacie brak działań mających na celu pociągnięcie winowajców do odpowiedzialności stanowi akt międzynarodowo bezprawny. Z powyższych rozważań można zatem wywnioskować, że problemem, który pozostaje w odniesieniu do odpowiedzialności państw za naruszenia MPHKGZ dotyczące rozwoju i użycia LAWS czy jakichkolwiek innych broni, nie jest nieodpowiednia koncepcja, lecz jej skuteczna egzekucja.

¹⁰⁴ G. Nystuen, S. Casey-Maslen, A. Golden Bersagel, *Nuclear Weapons under International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2014; L. Maresca, E. Mitchell, *The Human Costs and Legal Consequences of Nuclear Weapons under International Humanitarian Law*, IRRC, vol. 7, issue 899, s. 621–645; H.M. Kristensen, M.G. Mckinzie, *Nuclear Arsenals: Current Developments, Trends and Capabilities*, IRRC, vol. 7, issue 899, s. 563–599; M. Madej, *Zwalczanie proliferacji BMR jako współczesny problem bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] R. Kuźniar et al., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 259–279; T. McCormack, *A Non-liquet...*, *op. cit.*, s. 79–80; J. Hippler Bello, P.H.F. Bekker, *Legitimacy of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, „American Journal of International Law”, vol. 91, issue 1, 1997, s. 129; B. Weston, *Nuclear Weapons Versus International Law: A Contextual Reassessment*, „McGill Law Journal”, vol. 28, 1983, s. 542–590.

¹⁰⁵ M. Cherif Bassiouni, *Accountability for Violations of International Humanitarian Law and Other Serious Violations of Human Rights*, dostępne na: www.sos-attentats.org/publications/bassiouni.violations.pdf s. 422 (dostęp 19.08.2020); CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 26.05.2004, § 15; A/Res/60/147, 21.03.2006.

¹⁰⁶ Są to również normy bezwzględnie obowiązujące. Więcej: K. Wierczyńska, *Status norm peremptoryjnych w statucie i praktyce Międzynarodowego Trybunału Karnego*, [w:] B. Kuźniak, M. Ingelevič-Citak (red.), *Ius cogens. Soft Law. Dwa bieguny prawa międzynarodowego publicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, s. 111–118.

¹⁰⁷ Art. 2 ust. 3 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 19 grudnia 1966 roku (dalej: MPPOiP), art. 6 EKPCZ, art. 25 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 22 listopada 1969 roku, art. 6 Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 7 marca 1966 roku, art. 14 Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania z 10 grudnia 1984 roku (dalej: CAT).

4.4.2. Odpowiedzialność międzynarodowa osób fizycznych i prawnych

Od czasu procesu norymberskiego¹⁰⁸ mamy do czynienia z załamaniem się monopolu państwa na odpowiedzialność międzynarodową oraz z możliwością bezpośredniego ścigania osób fizycznych za czyny niezgodne z prawem międzynarodowym. W rezultacie członkowie rządów, dowódcy i inni funkcjonariusze publiczni, jak też zwykli żołnierze oraz osoby cywilne mogą zostać pociągnięci do odpowiedzialności za czyny stanowiące zbrodnie międzynarodowe. Reżimy te uzupełniają się wzajemnie, gdyż nierzadko wyegzekwowanie odpowiedzialności osoby fizycznej jest łatwiejsze niż odpowiedzialności państwa, a jednocześnie uznanie odpowiedzialności jednostki za działania popełnione w związku z relacją z państwem nie wyłącza odpowiedzialności samego państwa¹⁰⁹. Cechą wspólną dochodzenia odpowiedzialności zarówno państw, jak i osób fizycznych przez ofiary konfliktów zbrojnych, w tym ewentualnych przyszłych naruszeń z użyciem LAWS, jest asymetryczność pozycji stron. Ofiary konfliktów zbrojnych są w gorszej pozycji procesowej ze względu na konieczność obejścia takich barier, jak czas, środki finansowe, ekspertyza oraz tajemnica państwowa, które wzmacniają pozycję państwa, osób publicznych i producentów broni¹¹⁰. Jednym z pozytywnych aspektów nowych technologii wojskowych, który powinien być zatem rozważony w powyższym kontekście, jest możliwość prowadzenia i udostępniania rejestracji przebiegu działań zbrojnych z udziałem autonomicznych systemów śmiertelności broni (np. w postaci dziennika zdarzeń – logów)¹¹¹.

W dyskusji o LAWS i powiązanim systemie odpowiedzialności osób fizycznych (cywilnej i karnej) pojawiają się przeróżne koncepcje będące skutkiem podejścia uwzględniającego złożony proces powstawania nowych technologii. Lista potencjalnych odpowiedzialnych jest długa i zmienna, jednak charakterystyczne pozostaje poszerzenie kręgu odpowiedzialnych przez sięganie do podmiotów, które w klasycznych konfliktach zbrojnych pozostają poza zakresem zastosowania reżimu MPHKG i międzynarodowego prawa karnego. Wynika to z samej natury autonomicznych systemów śmiertelności broni, które

¹⁰⁸ Tzw. zasady norymberskie, które wynikają z Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze oraz jego wyroku, a które zostały potwierdzone w rezolucjach ZO ONZ A/RES/3(I) i A/RES/95(I) z 1946 roku. Zob. K. Wierczyńska, *Pojęcie zbrodni ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 27–29.

¹⁰⁹ J. Crawford, *The System of International Responsibility*, [w:] J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson (red.), *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 17; R. Crootof, *War Torts...*, *op. cit.*, s. 1364–1402. Komentarz KPM do Projektu Artykułów o Odpowiedzialności Państw za Akty Międzynarodowo Bezprawne, *op. cit.*, § 3.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 27.

¹¹¹ Stanowisko Stanów Zjednoczonych przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 28 marca 2019 roku, *op. cit.*, s. 6. Więcej o przydatności dowodowej nowych technologii: R. Prabucki, „Inteligentne” rzeczy jako „świadkowie” w postępowaniu dowodowym, [w:] L. Lai, M. Świerczyński (red.), *Prawo sztucznej inteligencji*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 291–304.

trafią w ręce dowódcy po testach zastępujących przeszkolenie żołnierza wraz z obietnicą prawidłowego funkcjonowania i wykonywania rozkazów zgodnie z MPMKZ. Z tej perspektywy osoby, które tworzą algorytm wojenny, testują go i nabywają oraz tworzą swoiste instrukcje obsługi, stają się w pewnym stopniu współodpowiedzialne za końcowy rezultat¹¹².

4.4.2.1. Odpowiedzialność bezpośrednia LAWS

Podstawą odpowiedzialności karnej jest ludzka autonomia i świadomość – żołnierza, mimo ograniczonej autonomii formowanej przez szkolenie¹¹³ oraz rozkazy¹¹⁴, cechuje elementarny pierwiastek ludzki i wykonuje on kognitywne rozumowanie, które pozwala mu na odmowę wykonania rozkazu polecającego popełnienie przestępstwa¹¹⁵. Jak wcześniej wskazano, agenci programowi wyposażeni w najbardziej rozbudowane algorytmy wojenne i zdolni do uczenia się nie stają się dzięki tym umiejętnościom bardziej ludzcy, nie zyskują świadomości. Ich działanie stanowi wciąż odwzorowanie zachowania ludzkiego mózgu, a zatem nie prowadzi do wykształcenia się osobnego podmiotu moralnego¹¹⁶. Z tego powodu autonomia agentów programowych różni się jakościowo od autonomii ludzi¹¹⁷.

Mimo istnienia pewnych form odpowiedzialności, które dotyczą bytów bardziej abstrakcyjnych, jak państwo czy osoby prawne prawa handlowego, naruszenia i zbrodnie międzynarodowe są dokonywane przez osoby fizyczne, które w rezultacie ponoszą odpowiedzialność pośrednią lub bezpośrednią wraz z owymi bytami abstrakcyjnymi¹¹⁸. Czy jednak w przypadku popełnienia ciężkiego

¹¹² W. Wallach, *From Robots to Techno Sapiens: Ethics, Law and Public Policy in the Development of Robotics and Neurotechnologies*, „Law Innovation and Technology” vol. 3, 2011, s. 194–195.

¹¹³ M. Longobardo, *Training and Education of Armed Forces in the Age of High-Tech Hostilities*, [w:] E. Carpanelli, N. Lazzerini (red.), *Use and Misuse of New Technologies: Contemporary Challenges in International and European Law*, Springer 2019, s. 73–91.

¹¹⁴ D. Bugajski (red.), *Selektywna eliminacja i rozkaz wojskowy*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne”, t. IV, Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni, Gdynia 2013, s. 12–167.

¹¹⁵ Art. 344 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – kodeks karny; E. Karska, K. Karski, *Odpowiedzialność za wykonanie bezprawnego rozkazu w świetle międzynarodowego prawa karnego*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne”, t. IV, 2013, s. 168–201.

¹¹⁶ K.J. Fischer, *Moral Accountability and International Criminal Law Holding Agents of Atrocity Accountable to the World*, Routledge, London 2013.

¹¹⁷ Por. rozważania o zakazie rekrutowania dzieci-żołnierzy dające ciekawy argument w dyskusji o wymogu posiadania rozwiniętej świadomości (obejmującej konsekwencje moralne swoich czynów) jako przesłance uczestnictwa w działaniach zbrojnych. Zob. R. Sparrow, *Killer Robots*, „Journal of Applied Philosophy”, vol. 24, issue 1, 2007, s. 73–74.

¹¹⁸ Argumenty za uznaniem podmiotowości agentów programowych są przedstawione w: T. McFarland, T. McCormack, *Mind the Gap: Can Developers of Autonomous Weapons Systems be Liable for War Crimes?*, „International Law Studies”, vol. 90, 2014, s. 367; krytycznie:

naruszenia MPMKZ przez byt abstrakcyjny bez udziału jednostki ludzkiej możliwe jest przyjęcie odpowiedzialności tego bytu? Podmiotowość LAWS byłaby uzasadniona i użyteczna, gdyby wynikała z niej odpowiedzialność spełniająca cele sprawiedliwości dla ofiar naruszeń za poniesione szkody i krzywdę¹¹⁹. Tymczasem zastosowanie sankcji np. w postaci przymusowego złomowania takich środków walki, mogłoby najwyżej oddziaływać zniechęcająco na państwa odczuwające ekonomiczne skutki takiego działania, ale w żaden sposób nie spełniałoby funkcji sprawiedliwościowej.

Innym rozwiązaniem, rozważanym w sektorze cywilnym w kontekście samojedźdzących samochodów, byłoby wyposażenie LAWS w pewien wkład majątkowy, który posiadają inne abstrakcyjne podmioty prawa jak np. spółki kapitałowe czy Skarb Państwa. Mógłby on przyjąć postać polisy opłacanej przez państwo (np. resort obrony) lub ubezpieczyciela producenta, z której środków realizowana byłaby kompensacja dla ofiar i ich rodzin. Do rozważenia pozostaje natomiast kwestia adekwatności takiej formy odpowiedzialności do charakteru naruszeń. Obecnie trudno wyobrazić sobie spełnienie funkcji sprawiedliwościowej w sytuacji, gdy odpowiedzialność za śmierć człowieka zostaje delegowana do przedmiotów. Takie działanie należałoby zakwalifikować jako bezkarność za zbrodnie międzynarodowe, która stanowiłaby „zdradę naszej ludzkiej solidarności z ofiarami konfliktów, którym należy się sprawiedliwość, pamięć i odszkodowanie”¹²⁰.

Międzynarodowe prawo karne wymaga spełnienia dwóch przesłanek przypisania odpowiedzialności bezpośredniej: popełnienia czynu zabronionego (łac. *actus reus*) oraz intencji przestępczej, czyli inaczej złego zamiaru mimo świadomości szkodliwości działania (łac. *mens rea*). Autonomiczne systemy śmiercionośnej broni mogą spełnić najwyżej jedną z tych przesłanek, gdyż ich działanie może stanowić czyn zabroniony przez MPMKZ, na przykład w przypadku kierowania ataków przeciwko osobom cywilnym niebiorącym bezpośredniego udziału w działaniach wojennych¹²¹ albo zabijania lub ranienia nieprzyjaciela, który złożywszy broń lub nie mając już środków obrony, zdał się na łaskę maszyny¹²². Jednocześnie, zgodnie z art. 25 Statutu Rzymskiego, przesłanka dotycząca stanu umysłowego złej (niezależnej) intencji nie może być spełniona ze względu na brak agencji moralnej opartej na istnieniu woli czy samoświadomości sztucznej inteligencji.

M. Klamberg, *International Law in the Age of Asymmetrical Warfare: Virtual Cockpits and Autonomous Robots*, [w:] J. Ebbesson (red.), *International Law and Changing Perspectives of Security*, Koninklijke Brill, Leiden 2014, s. 168.

¹¹⁹ M. Burke, L. Persi-Vicentic, *Remedies and Reparations*, [w:] S. Casey-Maslen (red.), *Weapons under International Human Rights Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 542–589; L. Moffett, *Justice for Victims before the International Criminal Court*, Routledge, New York 2014, s. 24.

¹²⁰ M. Cherif Bassiouni, *Accountability...*, *op. cit.*, s. 422.

¹²¹ Art. 8 ust. 2 lit. b (i) Statutu Rzymskiego.

¹²² Art. 8 ust. 2 lit. b (vi) Statutu Rzymskiego.

W konsekwencji do czasu przyjęcia modelu podmiotowości agentów programowych, a także zmian technologicznych i społecznych pozwalających na uznanie sztucznej inteligencji za podmiot moralny (mający świadomość), powyższe rozważania pozostają tylko koncepcjami teoretycznymi, które pozwalają pokazać istniejące, choć niezadowalające alternatywy dla klasycznej koncepcji odpowiedzialności za najcięższe naruszenia MPHKG¹²³.

4.4.2.2. Odpowiedzialność dowódcy za działania LAWS

Odpowiedzialność pośrednia w relacji dowódca-podwładny

Drugi rodzaj odpowiedzialności znany międzynarodowemu prawu karnemu stanowi odpowiedzialność pośrednia lub inaczej odpowiedzialność zwierzchnika (ang. *command* albo *superior responsibility*)¹²⁴ za zbrodnie popełnione przez siły zbrojne pozostające pod jego rzeczywistym dowództwem i kontrolą, bądź rzeczywistą władzą i kontrolą, na skutek niewykonania ich w sposób należyty¹²⁵.

Zatem odpowiedzialność zwierzchnika obejmuje przestępstwo z zaniedbania i ściśle wiąże się z relacją zwierzchnik–podwładny budowaną przez szkolenie i trening żołnierzy¹²⁶. Działania te mają na celu wypracowanie w żołnierzu dyscypliny, której przestrzeganie zapewni wyższy poziom zaufania wobec wymogów środowiska wojskowego¹²⁷. Podstawową zasadą jest podporządkowanie się rozkazom dowódcy, zarówno nakazującym użyć śmiertelnej siły jak i kładącym powstrzymać się od jej użycia. Dlatego można spotkać się z niedyplomatycznymi stwierdzeniami porównującymi żołnierzy do LAWS w odniesieniu do ich poziomu autonomii, gdyż zarówno ludzie, jak i agenci programowi mają za zadanie realizowanie misji zgodnie z rozkazami swoich przełożonych oraz MPHKG, a nie w sposób dowolny (autonomiczny).

Nierozzerwalna relacja między odpowiedzialnym dowództwem, przestrzeganiem MPHKG (a więc prawem odmowy wykonania rozkazu naruszającego te

¹²³ Więcej o podważeniu paradygmatu podmiotowości prawnej ze względu na rozwój innych dziedzin nauki, takich jak biotechnologia i sztuczna inteligencja: T. Pietrzykowski, *Ludzkie, nie-zbyt ludzkie. Esej o podmiotowości prawnej i wyzwaniach XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, s. 12–15.

¹²⁴ Art. 28 Statutu Rzymskiego.

¹²⁵ Podobnie odpowiedzialność pośrednia została ujęta w art. 86–87 PD I, art. 7 ust. 3 Statutu MTKJ, art. 6 ust. 3 Statutu MTKR. Ujęcie odpowiedzialności pośredniej w prawie zwyczajowym ilustruje wyrok MTKJ w sprawie *Prokurator przeciwko Delalić*, IT-96-21-T, 16.11.1998, § 346.

¹²⁶ MTKJ w sprawie *Prokurator przeciwko Halilović*, IT-01-48-T, 16.11.2005, § 54. Autorzy raportu Mind the Gap podkreślają, że dowodzenie odpowiedzialności zwierzchnika może okazać się trudne ze względu na dostępność materiałów dowodowych, których może dostarczyć państwo, o ile w ogóle współpracuje i jest gotowe do udostępnienia wewnętrznych dowodów na istnienie wiedzy i skutecznej kontroli w danym zakresie. Jednak ten argument ma charakter ogólny i znajduje zastosowanie nie tylko w przypadkach użycia LAWS (Raport Mind the Gap, *op. cit.*, s. 21).

¹²⁷ Y. Beer, *Humanity...*, *op. cit.*, s. 805–809.

normy) i udziałem w akcjach zbrojnych ilustruje logikę prawa¹²⁸. W rezultacie tylko te jednostki zdolne do autonomicznego rozumowania, włączone do organizacji wojskowej, jaką są siły zbrojne lub zorganizowana grupa zbrojna, które z kolei są w stanie zarządzać tym rozumowaniem, powinny uzyskać uprawnienia i ochronę w razie udziału w akcjach zbrojnych. To właśnie dzięki relacji zwierzchnik–podwładny grupy zbrojne mogą skutecznie stosować MPMKZ, a w konsekwencji zapewnić, że autonomiczne jednostki nie użyją w sposób dowolny powierzonej im śmiertelności siły ani władzy. Wręcz przeciwnie, ta autonomia zostanie wykorzystana w zakresie ograniczonym rozkazami przełożonych nastawionych na wykonanie misji w zgodzie z MPMKZ. Poprzez relację zwierzchnik–podwładny realizowana jest również na poziomie praktycznym równowaga między względami humanitaryzmu i konieczności wojskowej płynącymi z MPMKZ: z jednej strony, dowódca musi określić konieczność taktycznej agresywności, a z drugiej, humanitarnych ograniczeń.

W przypadku użycia LAWS istnienie tego typu relacji dowódcy z agentem programowym jest mocno wątpliwe i w najlepszym wypadku umożliwiłoby kształtowanie zachowania i rozumowania „podwładnego” np. przez dostosowany interfejs. Taki przypadek można porównać do sytuacji obciążonej pewnym ryzykiem, gdy dowódca musi wysłać na pole walki nowego żołnierza, który przeszedł jedynie podstawowe szkolenie, bez odpowiedniego treningu pod rozkazami dowódcy i w danej jednostce. Przy tym w przypadku autonomicznych systemów śmiertelności siły dowódca będzie pozbawiony możliwości aktywnego oddziaływania na takiego „podwładnego” w ramach struktur dowodzenia i będzie musiał opierać swoje rozkazy na zaufaniu do poprawności i odpowiedniego wytrenowania algorytmu wojennego¹²⁹.

W celu ustalenia odpowiedzialności zwierzchnika za działania LAWS należy rozważyć zastosowanie analogii z ludzkim zwierzchnikiem i ludzkim podwładnym, w której sztuczna inteligencja zajmuje miejsce ludzkiego podwładnego. W takim przypadku zwierzchnik byłby pośrednio odpowiedzialny, gdyby wiedział (standard wiedzy rzeczywistej) lub powinien był wiedzieć (standard wiedzy domniemanej), że LAWS naruszył lub mógłby naruszyć przepisy, a sam temu nie zapobiegł ani nie „ukarał” LAWS (np. przez jego dezaktywację), mając skuteczną kontrolę nad tym systemem. Możliwość spełnienia każdej z powyższych przesłanek jest dyskusyjna. Nawet gdyby uznać przesłankę popełnienia czynu zabronionego w przypadku działań sztucznej inteligencji, należy uwzględnić fakt, że zwierzchnicy mogą mieć praktyczne trudności z uzyskaniem rzeczywistej lub domniemanej wiedzy o naruszeniu.

Zwierzchnik mógłby uzyskać tę wiedzę w przypadku, gdyby systemy komunikowały sposób przeprowadzenia ataku przed rozpoczęciem ataku. Jednak przy

¹²⁸ G.S. Corn, *Autonomous...*, op. cit., s. 221–222.

¹²⁹ Zaufanie ustanawiają procedury weryfikacji, walidacji, testowania i ewaluacji broni (DSB, op. cit., s. 21).

założeniu, że LAWS komunikowałby swoje decyzje do ludzkiego operatora, który wykonywałby formę nadzoru, taki agent programowy nie spełniałaby kryterium autonomiczności, gdyż miałby formę MHC. Zatem nie jest jasne, jak często zwierzchnicy mieliby okazję uzyskać rzeczywistą wiedzę o działaniach broni. Zapewne jeszcze rzadziej mogliby te działania powstrzymać¹³⁰.

Dlatego przesłanka domniemanej wiedzy wydaje się prostszą do spełnienia w wypadku LAWS, ponieważ opiera się na standardzie, w którym zwierzchnik ma informację mówiącą o ryzyku popełnienia przez „podwładnego” naruszenia w stopniu wystarczająco alarmującym, by podjąć dalsze kroki w celu zbadania tej sytuacji¹³¹. Brak podjęcia odpowiednich działań przy założeniu posiadania tej domniemanej wiedzy pociąga za sobą odpowiedzialność pośrednią dowódcy¹³². Przesłanka ta opiera się na konieczności zapewnienia przez zwierzchników działań podwładnych w zgodzie z MPHKZ i wykonywania swoich obowiązków, do których należy przeszkolenie podwładnych w zakresie ich zobowiązań prawnych, angażowanie doradców prawnych w proces decyzyjny na poziomie operacyjnym oraz tworzenie odpowiednich warunków w ramach odpowiedzialnego dowództwa, które przekłada się na wykonywanie zobowiązań płynących z MPHKZ w dobrej wierze oraz podejmowanie szybkich kroków dyscyplinarnych w odpowiedzi na każde naruszenie norm¹³³. Mimo że test domniemanej wiedzy wydaje się prostszy do spełnienia, w kontekście bezprecedensowego charakteru autonomicznych systemów śmiertelności broni należałoby ustalić, w jaki sposób kształtowałby się ten standard, gdyby dowódca był pozbawiony bezpośredniego wpływu na sposób działania swojego podwładnego.

W tym kontekście istotne jest zapewnienie wytłumaczalności procesów zachodzących w LAWS, tak by z *black boxów* stały się *white boxami*¹³⁴. Autorzy Raportu Mind the Gap stawiają szereg pytań o to, czy zwierzchnik powinien budować swoją domniemaną wiedzę na podstawie przeszłych naruszeń dokonanych przez danego agenta programowego lub takich agentów programowych, lub z takim oprogramowaniem¹³⁵, czy z kolei wcześniejsze naruszenie zasady rozróżniania mogłoby stanowić alarmujący fakt, na podstawie którego można by

¹³⁰ A. Matthias, *The Responsibility Gap: Ascribing Responsibility for the Actions of Learning Automata*, „Ethics and Information Technology”, vol. 6, 2004, s. 175–183.

¹³¹ MTKJ w sprawie Prokurator przeciwko Strugar, IT-01-42-A, 17.07.2008, § 297–298.

¹³² MTKJ w sprawie Prokurator przeciwko Blaškić, IT-19-14-A, 29.07.2004, § 62, 406.

¹³³ Zasada 153: J.M. Henckaerts, *Studium...*, op. cit.; L. Green, *The Contemporary Law of Armed Conflict*, Melland Schill Studies in International Law, wyd. 2, Manchester University Press, Manchester 2000, s. 277–283.

¹³⁴ W. Filipkowski, *Prawo karne...*, op. cit., s. 125.

¹³⁵ Należy pamiętać, że specjaliści w zakresie sztucznej inteligencji podkreślają, iż możliwe jest, że w wyniku uczenia maszynowego agenci programowi będą rozwijać różne algorytmy skutkujące rozbieżnymi outputami przy tych samych inputach: Raport War-Algorithm, op. cit., s. 18–20.

domniemywać naruszenie innej podstawowej zasady MPHKKZ¹³⁶? Te pytania są jak najbardziej zasadne ze względu na to, że nie można uznać za sprawiedliwą odpowiedzialności pośredniej zwierzchnika w przypadku, gdy nie miał lub nie mógłby mieć wiedzy o naruszeniu, a zatem nie mógł również mu zapobiec ani ukarać podwładnego¹³⁷.

„Kamieniem probierczym” odpowiedzialności zwierzchnika jest materialna zdolność do kontrolowania działań podopiecznych, a w szczególności materialna zdolność do zapobiegania zachowaniom przestępczym lub karania za nie¹³⁸. W przypadku LAWS możliwość zapobiegania jest utrudniona, a karania wręcz niemożliwa. Co więcej, cechy charakterystyczne LAWS oraz sposób działania nie umożliwiają zwierzchnikom sprawowania kontroli *de facto*, a sprawowanie kontroli *de jure* może nie wystarczać do przyjęcia, że była ona skuteczna, a zatem brakłoby podstaw do uznania go za odpowiedzialnego pośrednio¹³⁹.

W rezultacie w przypadku naruszeń spowodowanych przez człowieka nawet w przypadku braku domniemanej wiedzy zwierzchnika możliwe jest pociągnięcie do odpowiedzialności bezpośredniej właściwego naruszydciela. Zaś w przypadku agenta programowego możliwe jest działanie naruszające normy MPHKKZ, za które nie będzie można pociągnąć do odpowiedzialności ani tego agenta, ani pośrednio jego ludzkiego zwierzchnika. W takiej sytuacji, określanej jako *accountability gap*, agent programowy mógłby popełnić naruszenia, zanim ludzkiego zwierzchnika obciążyłby obowiązek, nie mówiąc o zdolności do powstrzymania go¹⁴⁰. Powyższe rozważania potwierdzają, że koncepcja odpowiedzialności pośredniej zwierzchnika nie znajduje zastosowania do relacji człowiek–agent programowy¹⁴¹.

Odpowiedzialność bezpośrednia w relacji dowódca–środek walki

Zdaniem Kampanii na rzecz powstrzymania zabójczych robotów i Specjalnego Sprawozdawcy Heynsa wyżej opisane luki w reżimie odpowiedzialności podważają słuszność rozwoju i używania LAWS¹⁴², gdyż konieczność zachowania ludzkiej kontroli nad funkcjonowaniem autonomicznych systemów śmier-

¹³⁶ Raport Mind the Gap, *op. cit.*, s. 23. Należy dodać, że wyróżnikiem sieci neuronowych jako budulca sztucznej inteligencji jest brak zapewnienia idealnie identycznych postaw będących rezultatem tego samego treningu; zob. J. Farrant, Ch.M. Ford, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 406–407.

¹³⁷ R. Sparrow, *Killer Robots*, *op. cit.*, s. 62; P. Asaro, *On Banning...*, *op. cit.*, s. 707; M.E. O’Connell, *Banning Autonomous Killing*, [w:] M. Evangelista, H. Shue (red.), *The American Way of Bombing*, Cornell University Press, Ithaca 2014, s. 232.

¹³⁸ Zasada 153: J.M. Henckaerts, *Studium...*, *op. cit.*; MTKJ w sprawie przeciwko Delalić, IT-96-21-T, *op. cit.*, § 256.

¹³⁹ *Ibidem*, § 197.

¹⁴⁰ Raport Mind the Gap, *op. cit.*, s. 25.

¹⁴¹ T. Chengeta, *Accountability Gap: Autonomous Weapon Systems and Modes of Responsibility in International Law*, „Denver Journal of International Law and Policy”, vol. 45, issue 1, 2016, s. 31–34.

¹⁴² *Ibidem*.

cionośnej broni stanowi konieczny łącznik między bronią a odpowiedzialnym dowództwem, które musi mieć co najmniej możliwość jej dezaktywacji w czasie rzeczywistym¹⁴³.

Powyższe stanowisko, choć zasadnie wskazuje na pewne braki koncepcji odpowiedzialności karnej jednostki w obliczu wprowadzenia LAWS na pole walki, pomija co najmniej dwie kwestie, które wymagają uzupełnienia. Po pierwsze, koncepcja międzynarodowej odpowiedzialności jednostki oparta jest na zasadach prawa międzynarodowego¹⁴⁴, a po drugie, zbudowana jest na orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych, które rozstrzygały konkretne sprawy¹⁴⁵. Oczywiście ze względu na nowatorski, wręcz przyszłościowy charakter LAWS brakło rzeczywistej okazji do skonfrontowania międzynarodowych (i krajowych) trybunałów z zagadnieniem odpowiedzialności jednostki za naruszenia dokonane przez sztuczną inteligencję, która miała wykonywać rozkazy. Wydaje się, że w powyższym kontekście należałoby odmiennie interpretować koncepcję odpowiedzialności zwierzchnika, tak aby nie dopuścić do sytuacji braku osób odpowiedzialnych za, bądź co bądź, działania żołnierzy przy użyciu konkretnych środków walki – właśnie przez uwzględnienie zasad prawa międzynarodowego i jego systemowego charakteru.

Nieco zaskakuje fakt, że koalicja organizacji pozarządowych, której celem jest ochrona praw człowieka i przestrzegania MPHKZ, a zatem przede wszystkim ochrony osób cywilnych, w swoim dążeniu do przeforsowania międzynarodowego zakazu używania LAWS opiera się na argumentie o braku odpowiedzialności za ich działania, zamiast postulować odpowiedzialność zwierzchników i innych funkcjonariuszy publicznych odpowiedzialnych za ich rozwój i nabywanie. Wydaje się, że bardziej praktycznym i wydajnym działaniem byłoby zaproponowanie odpowiedniej interpretacji obowiązujących norm prawnych w duchu celów oraz natury MPHKZ, interpretacji dopasowującej je do nowej rzeczywistości kreowanej przez rozwój i używanie sztucznej inteligencji. W ten sposób można by umożliwić korzystanie z zalet LAWS przy jednoczesnym zachowaniu zgodności z MPHKZ i MPPCz, czyli, inaczej mówiąc, umożliwić realizację misji wojskowej dzięki łagodzeniu ludzkiego cierpienia związanego z konfliktem zbrojnym. Dlatego należy przyjąć, że wprowadzenie LAWS do arsenałów sił zbrojnych nie wyłącza odpowiedzialności osób fizycznych, lecz raczej prowokuje trudne pytania o to, kto powinien być odpowiedzialny i na jakich zasadach.

¹⁴³ C. Heyns, *Increasingly Autonomous Weapon Systems: Accountability and Responsibility*, Expert Meeting, Autonomous Weapon Systems, Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects, MKCK, Geneva 2014, s. 47–48.

¹⁴⁴ *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, „Yearbook of the International Law Commission”, vol. II, 1950, § 97; Zob. też sprawę Eichmanna w: P. Daranowski, J. Połatyńska (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór orzeczeń*, C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 103–107.

¹⁴⁵ Art. 1 Statutu MTKJ, art. 1 Statutu Rzymskiego.

I tak, odpowiedzialność wojskowego dowódcy lub cywilnego zwierzchnika można postrzegać w świetle koncepcji odpowiedzialności za pełnioną funkcję, z którą wiąże się szczegółowy obowiązek zapewnienia dobrobytu innym oraz wspierania celów organizacji społeczeństwa¹⁴⁶. Dlatego dowódcy wojskowi lub cywilni zwierzchnicy przy okazji podejmowania decyzji o użyciu LAWS do danych działań (podobnie jak w przypadku każdej innej broni) powinni ustalić, czy podjęto wystarczające kroki w celu ograniczenia ryzyka i wdrożono środki zaradcze. W tym kontekście jako szczególnie istotny czynnik jawi się zanagazowanie dowódców w proces tworzenia i trenowania agenta programowego na jak najwcześniejszym etapie, by mieli oni szansę zapoznać się z ryzykiem i problemami, jakie mogą pojawić się w trakcie funkcjonowania LAWS. Jest to działanie, które w praktyce pozwoli dowódcy na podjęcie bardziej poinformowanej decyzji o użyciu tego systemu w danej misji. Uwzględniając brak pełnej przewidywalności działań LAWS, można uznać, że dowódca, który świadomie decyduje się na jego użycie, może odpowiadać karnie za ciężkie naruszenia MPMKZ w wyniku działań tych systemów, gdyż zgodnie z art. 51 ust. 4 lit.c PD I strony walczące powinny stosować jedynie takie środki, których skutki mogą kontrolować¹⁴⁷. Dlatego bardziej niż do relacji zwierzchnik–podwładny należy odnosić się do modelu dowódca–środek walki¹⁴⁸.

Zakładając, że LAWS mogą okazać się najbardziej przydatne w wykonywaniu misji na poziomie taktycznym, ograniczonych w czasie i przestrzeni, realizowanych w środowisku o wąsko określonych parametrach (ze względu na potencjalne ryzyko dla osób cywilnych wynikające z niskiego poziomu przewidywalności działań LAWS), dowódca, który decyduje się użyć danego środka do realizacji takiej misji, czy będzie to mina przeciwpiechotna, czy autonomiczny system śmiertelności broni, ponosi odpowiedzialność za swoją decyzję. Argumenty podnoszące mały wpływ dowódcy na sposób działania LAWS o tyle nie są przekonujące, że to dowódca planuje misję i dokonuje wyboru metod i środków walki, biorąc na siebie odpowiedzialność za podejmowane ryzyko. Jeśli dany środek walki wydaje mu się zbyt niebezpieczny, to powinien powstrzymać się od jego użycia w świetle zasady proporcjonalności i środków ostrożności. Standard należytej staranności płynący z tych zasad dotyczy momentu wyboru celów, a właśnie ze względu na inherentne cechy LAWS powinien zostać rozszerzony do momentu podejmowania decyzji o użyciu i rozmieszczeniu samej broni¹⁴⁹.

¹⁴⁶ H.L.A. Hart, J. Gardner, *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*, wyd. 2, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 212.

¹⁴⁷ Stanowisko MKCK przedstawione podczas MoE w dniu 11 kwietnia 2016 roku, *op. cit.*, s. 5.

¹⁴⁸ Taka perspektywa pozwala na pominięcie przesłanek wyłączających odpowiedzialność z braku elementu *mens rea* podwładnego (P. Kalmanovitz, *Judgment...*, *op. cit.*, s. 157).

¹⁴⁹ *Ibidem*.

4.4.2.3. Nowe reżimy odpowiedzialności

W dyskusji o LAWS i o powiązonym systemie odpowiedzialności osób fizycznych i prawnych pojawiają się pewne nowatorskie koncepcje będące skutkiem podejścia uwzględniającego złożony proces powstawania nowych technologii.

Odpowiedzialność urzędników

Pierwszą z perspektyw prezentowanych w dyskusji o *accountability gap* jest współodpowiedzialność osób odpowiedzialnych za nabywanie uzbrojenia (ang. *procurement officials*) oraz nadzorowanie projektowania i testowania LAWS za późniejsze ewentualne naruszenia MPHKZ. Pogląd ten opiera się na przesunięciu punktu ciężkości odpowiedzialności za działania autonomicznych systemów śmiertelności broni na etap wcześniejszy od wydania rozkazu, a mianowicie do momentu zamawiania i tworzenia środka walki. Geoffrey S. Corn uznaje taką koncepcję za logiczną i słuszną ze względu na jej nastawienie na zapewnienie odpowiednich środków walki oraz na zapewnienie nadzoru nad nimi w celu zminimalizowania ryzyka naruszeń MPHKZ¹⁵⁰. Zastosowanie odpowiedzialności osób decyzyjnych w zakresie nabywania środków walki, a nie techników lub doradców prawnych, pozwoli na podkreślenie, że to od ich decyzji zależy, czy w przetargu zostaną wybrane, a następnie wprowadzone na pole walki maszyny, które mogą zwiększyć ryzyko naruszeń MPHKZ. Celem takiej konstrukcji nie jest wyłącznie uszczelnienie odpowiedzialności za negatywne skutki funkcjonowania LAWS, ale również zwiększenie poziomu zaufania dowódców do ich zdolności do działania zgodnie z MPHKZ.

W rezultacie systemowe nadużycia w rozwijaniu i wdrażaniu LAWS, a szczególnie w nieuwzględnianiu ryzyka wynikającego z użycia tak skomplikowanych i nieprzewidywalnych środków walki, mogłyby uzasadniać odpowiedzialność nie tylko samego dowódcy, ale również producentów i wysokich urzędników państwowych odpowiedzialnych za proces nabywania rozwoju LAWS (na zasadzie określonej w art. 25 ust. 3 lit. c Statutu Rzymskiego¹⁵¹). Jednocześnie należy podkreślić, że w praktyce powiązanie wykonywania obowiązków przez funkcjonariuszy publicznych z naruszeniami MPHKZ opiera się na wątpliwej podstawie prawnej i powinno znaleźć odwzorowanie w normach krajowych lub międzynarodowych. Zamiast rozszerzać odpowiedzialność urzędników w kierunku karnistycznym należałoby raczej zagwarantować sprawny proces odpowiedzialności majątkowej za rażące naruszenia prawa na poziomie krajowym.

¹⁵⁰ G.S. Corn, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 232–238.

¹⁵¹ T. Chengeta, *Accountability Gap...*, *op. cit.*, s. 21.

Odpowiedzialność producentów i programistów

Innym proponowanym rozwiązaniem jest objęcie reżimem odpowiedzialności twórców systemu, zarówno osób prawnych (producentów), jak i osób fizycznych (programistów, testerów). Jednak taka perspektywa wydaje się jeszcze trudniejsza do zrealizowania. Po pierwsze, krajowe modele odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych (np. spółek zbrojeniowych) są ograniczone i zróżnicowane, a nierzadko po prostu nieskuteczne¹⁵². Po drugie, poza sytuacjami, w których producent czy programista wytworzyłby LAWS z intencją naruszania norm MPHKG i np. umyślnego zabijania osób cywilnych wbrew zasadzie różnicowania i proporcjonalności¹⁵³, przypisanie mu odpowiedzialności karnej na gruncie prawa międzynarodowego będzie problematyczne ze względu na niespełnienie przesłanki *mens rea* w odniesieniu do pomocnictwa¹⁵⁴ czy istnienia odpowiedniego łącznika z sytuacją konfliktu zbrojnego¹⁵⁵.

Ponadto przepisy krajowe i międzynarodowe dotyczące bezpieczeństwa produktów lub ich wadliwości wpisujące się w reżim odpowiedzialności cywilnej opartej na zasadzie ryzyka, stawiają szereg przesłanek, których spełnienie wydaje się mało prawdopodobne w przypadku roszczeń ofiar LAWS¹⁵⁶. Jedną z przeszkód jest to, że w przypadku rozwoju autonomicznych systemów śmiertelnej broni bardzo prawdopodobne jest, iż sam proces rozwojowy będą ściśle nadzorować siły zbrojne, które będą grały w nich rolę nie tyle kontrolera, ile aktywnego twórcy. Przejawia się to nie tylko bardzo szczegółowymi warunkami zamówień uzbrojenia, ale również samą współpracą na poziomie laboratorium, w którym programiści będą musieli współpracować z dowódcami w celu przygotowania odpowiedniego oprogramowania. Jeśli producenci i programiści dostarczają produkt zgodny z wymogami procedur przetargowych lub innych procedur nabywczych uzbrojenia, w którym nie można wykazać „twórczego” elementu ze strony producenta, to nie ma podstaw do pociągania go do odpowiedzialności za wytworzenie produktu w całości spełniającego wymagania sił zbrojnych¹⁵⁷.

Wreszcie należy podkreślić, że podobnie jak w przypadku incydentów związanych z oprogramowaniem za końcowy efekt funkcjonowania systemu walki opartego na sztucznej inteligencji odpowiada pewna grupa osób, która wspólnie pracowała nad daną technologią, jednak w przypadku błędu trudno

¹⁵² *Ibidem*, s. 38–39. Do najważniejszych wyzwań można zaliczyć koszty procesu i przeszkody jurysdykcyjne: Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, *Autonomous Weapon Systems under International Law*, The Academy Briefing, no. 8, 2014, s. 22.

¹⁵³ Por. Brytyjski Trybunał Wojskowy w Hamburgu w sprawie cyklonu B (*Wielka Brytania v. Tesh et al.*), case no. 9, 1-8.03.1946.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 21.

¹⁵⁵ *Ibidem*, s. 36; T. McFarland, T. McCormack, *Mind the Gap...*, *op. cit.*, s. 361–385.

¹⁵⁶ M. Jagielska, *Odpowiedzialność za sztuczną inteligencję*, [w:] L. Lai, M. Świerczyński (red.), *Prawo sztucznej inteligencji*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 69–80.

¹⁵⁷ W. Boothby, *Weapons...*, *op. cit.*, s. 68.

zidentyfikować i pociągnąć do odpowiedzialności konkretną osobę, którą można by z nim powiązać¹⁵⁸. Co więcej, ze względu na charakterystykę rozwoju i działania sztucznej inteligencji, a zatem działanie powiązane z uczeniem maszynowym i głębokim uczeniem się oraz rozkazami wydanymi przez dowódcę, należałoby wykazać, który z tych elementów był decydujący w dokonaniu naruszeń MPMKZ.

Dlatego powyższe podejścia stanowią propozycje *de lege ferenda*, które być może zostaną w przyszłości rozbudowane, jednak do czasu ich uregulowania w normie prawa międzynarodowego stosowanie reżimu międzynarodowej odpowiedzialności karnej do urzędników nabywających LAWS oraz do ich producentów i programistów należy uznać za wątpliwe, a w przypadku odpowiedzialności cywilnej za funkcjonalnie niewystarczające.

4.4.3. Wnioski

Podsumowując, nie ma wątpliwości, że reżim odpowiedzialności państwa oparty na prawie zwyczajowym, w tym na Artykułach KPM obowiązuje i ma zastosowanie do przypadku odpowiedzialności państw za bezprawne używanie nowych broni. Siły zbrojne mają niepodważalny charakter organów państwa, które dzięki odpowiedzialnemu dowództwu i sprawowanemu nadzorowi podlegają ścisłej kontroli państwa. Brak jest zatem podstaw do wprowadzania nowych przepisów w tym zakresie. Co więcej, ze względu na możliwość uzyskania rekompensaty przez ofiary i na rolę państwa w tworzeniu polityk zbrojeniowych oraz wyznaczaniu celów i strategii politycznych w odniesieniu do konfliktów zbrojnych, to właśnie reżim odpowiedzialności państw jest podstawowym punktem odniesienia w dyskusji o odpowiedzialności za używanie środków walki niezgodnych z MPMKZ.

Natomiast w odniesieniu do reżimu odpowiedzialności osób fizycznych i prawnych przedstawiane są dwa zasadnicze stanowiska¹⁵⁹. Z jednej strony, część doktryny uznaje, że stworzą one *accountability gap*, czyli sytuację, w której nikt nie będzie odpowiedzialny za naruszenia MPMKZ w wyniku działań algorytmów wojennych, z drugiej, podkreśla się, że tej luki nie ma, gdyż za użyciem takich broni będzie zawsze stała osoba fizyczna, której będzie można przypisać odpowiedzialność (np. dowódca). Bardziej przekonuje stanowisko, zgodnie z którym najskuteczniejszym działaniem jest dopasowanie obowiązujących prawnych koncepcji odpowiedzialności do nowych wyzwań związanych z charakterystyką działania LAWS, a nie tworzenie nowych instytucji prawnych na ten przypadek¹⁶⁰. Co więcej, odpowiedzialność osób fizycznych za negatywne skutki funkcjonowania

¹⁵⁸ Krytycznie o podejściu „split-responsibility” T. Chengeta w *Accountability Gap...*, *op. cit.*, s. 16, 34–36.

¹⁵⁹ Raport War-Algorithm, *op. cit.*, s. 77–78.

¹⁶⁰ Stanowisko MKCK przedstawione podczas MoE 11 kwietnia 2016 roku, *op. cit.*, s. 5.

LAWS można realizować na różne sposoby w całym cyklu wdrażania tych systemów, w tym przez nadzorowanie interakcji człowiek–maszyna¹⁶¹.

Dlatego ustalenie przez państwa zakresu MHC oraz tego, kto w takim przypadku powinien odpowiadać z racji pełnionej funkcji i zakresu obowiązków, trzeba uznać za konieczny krok w kierunku transparentności i jasności prawa w zakresie odpowiedzialności karnej osób fizycznych i prawnych. Sytuacja braku odpowiedzialności ludzkich operatorów lub zwierzchników miałaby konsekwencje dwojakiego rodzaju, obydwie stanowiące przeciwieństwo funkcji reżimu odpowiedzialności. Z jednej strony, nie zostałaby spełniona funkcja odstraszająca, a z drugiej, ofiary naruszeń dokonanych przez LAWS nie mogłyby szukać sprawiedliwości na drodze skazania lub ukarania naruszcycieli.

4.5. Konkluzje

Prawo międzynarodowe wymaga uzupełnienia w zakresie takich zagadnień, jak wymagany zakres kontroli ludzkiej nad procesem targetingu oraz odpowiedzialność osób fizycznych i prawnych za działania sztucznej inteligencji. Wyzwania związane z określeniem MHC nie były wcześniej uwzględniane w normach prawnych odnoszących się do środków walki i stanowią najistotniejsze zagadnienie związane z LAWS.

Podobnie mimo istnienia ugruntowanego reżimu odpowiedzialności państw za czyny bezprawne i międzynarodowej odpowiedzialności karnej osób fizycznych, kwestia przeniesienia decyzyjności do agentów programowych charakteryzuje się nowością i odrębnością, która wymaga osobnego uregulowania. Dotychczasowe rozwiązania w zakresie międzynarodowej odpowiedzialności karnej mogą nie odpowiadać celom tego reżimu ze względu na całkowitą zmianę roli czynnika ludzkiego w działaniach prowadzonych za pomocą algorytmów wojennych.

¹⁶¹ Raport ze spotkań GGE w 2019 roku, *op. cit.*, pkt 21–22.

Rozdział 5

Końcowe wnioski

5.1. Rozwiązania regulacyjne

Obowiązujące normy prawa międzynarodowego odnoszące się do broni i do sposobów jej użycia, a w szczególności podstawowe zasady MPHKZ mają zastosowanie do autonomicznych systemów śmiertelnej broni mimo ich nowatorskiego i oryginalnego charakteru. Jednak w celu zabezpieczenia względów humanitaryzmu i konieczności wojskowej oraz odpowiedniego zniwelowania ryzyka wynikającego z pewnych cech tych systemów kwestia kontroli ludzkiej nad procesami decyzyjnymi o użyciu siły wobec ludzi, jak i wynikająca z niej odpowiedzialność powinny stanowić przedmiot dyskusji prowadzącej do przyjęcia uzupełniającej w tym zakresie regulacji międzynarodowej.

W tym miejscu warto poczynić uwagę natury ogólnej o zasadności tworzenia nowych norm prawnomiędzynarodowych. Sędzia Theodor Meron twierdził, że tworzenie nowych instrumentów prawa międzynarodowego w bardzo rzadkich przypadkach można porównywać do wykonywania fotografii, czyli ujmowania aktualnego stanu praktyki¹. Jest to raczej próba wyartykułowania i podkreślenia znaczenia norm i wartości, które według niektórych państw zasługują na wypromowanie i akceptację przez wszystkie państwa. Za jeden z głównych celów nowych regulacji można uznać ochronę fundamentalnych wartości, takich jak godność ludzka przez poprawę postępowania państw. Ponadto, aby norma prawa międzynarodowego była skuteczna, musi ją zaakceptować społeczność międzynarodową. Oznacza to, że musi być wyważona między pragnieniami społeczności (czyli sformułowaniami wyznaczającymi kierunki w stronę idealnej sytuacji, której osiągnięcie jest wątpliwe) a racjonalistycznym i oportunistycznym podejściem państw. Innym słowy, musi uwzględniać fundamentalny paradygmat MPHKZ. W przeciwnym razie dana regulacja może mieć marginalne znaczenie jako nieprzyjęta przez podmioty prawa międzynarodowego. Ma to szczególne zastosowanie do MPHKZ, czyli do norm ukierunkowanych na humanitaryzację działań państwa, które w warunkach konfliktu zbrojnego charakteryzują

¹ T. Meron, *Human Rights and Humanitarian Norms as Customary Law*, Clarendon Press, Oxford 1989, s. 43.

się przemocą, gwałtownością oraz szczególnym zagrożeniem dla życia i zdrowia ludzi.

W świetle powyższego regulacja LAWS stanowi dla państw okazję do opowiedzenia się za ustaleniem równowagi między względami humanitaryzmu i konieczności wojskowej w obliczu postępującej robotyzacji konfliktów zbrojnych. W tym kontekście przydatnym źródłem wiedzy dla państw są rozważania z zakresu filozofii prawa o tym, czy ostatecznym celem prawa jest skuteczne zarządzanie systemem, czy ochrona godności człowieka², oraz teorii prawa o tym, czy w rozważanych modelach podmiotowość agentów programowych i koncepcja znaczącej kontroli ludzkiej ma sens, a jeśli nie, to jaki model należy przyjąć, aby wypełnić cele sprawiedliwościowe tego reżimu³.

5.1.1. Wnioski z analizy historycznej *weapons law*

W XX wieku nastąpił znaczny rozwój norm traktatowych odnoszących się do metod i środków walki, co było skutkiem ówczesnej sytuacji politycznej skoncentrowanej na zimnowojennej doktrynie odstraszania oraz rosnącego znaczenia organizacji pozarządowych, które po uzyskaniu wsparcia sympatyzujących państw, skutecznie przeprowadziły kampanie lobbingowe na rzecz związania się państw umowami międzynarodowymi, które ograniczają rozwój, używanie lub transfer niektórych broni⁴.

Analiza historyczna pozwala na prześledzenie nie tylko sposobu tworzenia norm traktatowych, ale również ewentualnego wykształcenia się praktyki państw w zakresie wyboru metody regulacji środków walki. Szczególnie interesującym aspektem jest sposób regulacji wybranych środków walki, czyli zbadanie, z jakich powodów i w odniesieniu do jakich środków walki państwa decydowały się na wprowadzenie całkowitego (w tym prewencyjnego) zakazu użycia, na ogłoszenie moratorium lub wypracowanie szczegółowej regulacji dopuszczającej ograniczone użycie środka walki. Taka perspektywa pozwala na weryfikację systemowego charakteru regulacji i przeanalizowanie, czy istnieje w ogóle me-

² Więcej: J. Zajadło, *Koncepcja odpowiedzialności za ochronę (Responsibility to Protect) – nowa filozofia prawa międzynarodowego?*, [w:] J. Kranz (red.), *Świat współczesny wobec użycia siły zbrojnej*, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2009, s. 249.

³ Więcej: T. Pietrzykowski, *Ludzkie...*, *op. cit.*, s. 17–54.

⁴ Szczególną aktywność w tym zakresie wykazywały organizacje pozarządowe, które za swoje wysiłki otrzymały Pokojowe Nagrody Nobla będące potwierdzeniem istotności ich działań dla pokoju na całym świecie. Pokojowa Nagroda Nobla jest przyznawana kandydatom, którzy wykonali największą lub najlepszą pracę na rzecz braterstwa między narodami, likwidacji bądź ograniczenia stałych armii oraz na rzecz promowania kongresów pokojowych. W 1985 roku otrzymali ją Lekarze Przeciw Wojnie Nuklearnej, w 1995 Konferencja Pugwash w Sprawie Nauki i Problemów Światowych, w 1997 Międzynarodowa Kampania na rzecz Zakazu Min Przeciwpiechotnych, a w 2017 Międzynarodowa Kampania na rzecz Zniesienia Broni Nuklearnej.

toda prawnego ograniczania środków walki, czy jest to raczej praktyka losowa i niespójna, zależna od rzeczywistych charakterystyk danego środka walki.

Analiza przyczyn regulacji użycia konkretnych środków walki wskazuje na to, że państwa niejednokrotnie podejmowały negocjacje dotyczące kontroli zbrojeń ze względów humanitarnych, np. powodowania niepotrzebnego cierpienia i nadmiernego okrucieństwa przez oślepiające bronie laserowe⁵, brak zgodności z zasadą rozróżniania przez miny przeciwpiechotne znajdujące się poza terenem kontrolowanym przez siły zbrojne⁶ czy brak możliwości kontroli nad skutkami broni chemicznych⁷ i bakteriologicznych⁸. Jednocześnie kierowały się pobudkami pozaprawnymi, takimi jak konieczność ochrony bezpieczeństwa publicznego, strategiczne interesy państw producentów i użytkowników danych broni

⁵ Protokół IV do Konwencji CCW wprowadza zakaz stosowania broni laserowej, której wyłączną funkcją bojową lub jedną z funkcji bojowych jest spowodowanie trwałej ślepoty nieuzbrojonego oka lub oka z urządzeniem korygującym wzrok. Ze względu na brak przydatności i konieczności wojskowej powodowania trwałej ślepoty takie bronie zostały uznane za powodujące zbędne cierpienia i nadmierne okrucieństwo *per se* (Y. Dinstein, *The Conduct of...*, *op. cit.*, s. 90). Więcej: B.M. Carnahan, M. Robertson, *The Protocol...*, *op. cit.*, s. 484–490.

⁶ Protokół II z 10 października 1980 roku i poprawiony protokół II z 3 maja 1996 roku oraz Konwencja Ottawska. W związku z zastosowaniem mechanizmu naciskowego miny nie są „inteligentne” i nie mogą odróżnić kombatanta od osoby cywilnej, gdyż do ich aktywacji wystarczy kontakt z człowiekiem, a dokładniej z masą, na którą są zaprogramowane (mniejsza w przypadku min przeciwpiechotnych, większa w przypadku min przeciwpancernych). Po umieszczeniu na danej powierzchni w sposób bezpośredni (ręcznie) lub zdalny (np. z pojazdów latających) stanowią broń, której efekty nie spełniają wymogów zasady rozróżniania i zakazu dokonywania ataków nierozróżniających, a same skutki ich rozmieszczenia są długotrwałe. Nierozbrojone pola minowe mają również wpływ na sytuację społeczną i gospodarczą, szczególnie w państwach, które próbują odbudować swoje struktury po długotrwałym konflikcie zbrojnym oraz przechodzą przez proces pokojowy. Zob. L. Szafaryn, *Humanitarny charakter prawnych ograniczeń środków prowadzenia walki – rola MKCK w procesie tworzenia i rozwoju Konwencji o pewnych broniach konwencjonalnych (CCW)*, „Zeszyt Problemowy – Towarzystwo Wiedzy Obronnej”, nr 3 (63), 2010, s. 67–72. Więcej: Studium MKCK, *Anti-personnel Landmines: Friend or Foe? A Study of the Military Use and Effectiveness of Anti-personnel Mines*, sierpień 1997, dostępne na: www.icrc.org/en/publication/0654-anti-personnel-landmines-friend-or-foe-study-military-use-and-effectiveness-anti (dostęp 31.08.2020); W. Boothby, *Weapons...*, *op. cit.*, s. 176–178; A/RES/51/45 S, 10.12.1996.

⁷ Konwencja CWC uznawana jest za przełomowy dokument dotyczący rozbrojenia i nieprolifracji, prowadzący do całkowitego wyeliminowania całej kategorii broni masowego rażenia ze względu na jej niezgodność z zasadą rozróżniania. Zob. R. Pfrter, *Foreword*, [w:] R. Thakur, E. Haru (red.), *The Chemical Weapons Convention, Implementation, Challenges and Opportunities*, United Nations University Press, Tokyo 2006, s. VII; F. Kalshoven, L. Zegveld, *Constraints...*, *op. cit.*, s. 192.

⁸ Konwencja BWC jako pierwszy wielostronny traktat międzynarodowy ustanawia powszechny, dotyczący czasu pokoju i wojny, zakaz prowadzenia badań, produkowania, gromadzenia, nabywania i używania całej kategorii broni. Zob. R. Trapp, *The Chemical Weapons Convention: Multilateral Instrument with Future*, [w:] R. Thakur, E. Haru (red.), *The Chemical...*, *op. cit.*, s. 17; G.D. Koblenz, *Living Weapons: Biological Warfare and International Security*, Cornell University Press, Ithaca 2009, s. 5.

oraz ciągły wyścig zbrojeń mocarstw militarnych, czego dobrym przykładem jest dwutorowa regulacja min przeciwpiechotnych⁹ i broni kasetowej¹⁰.

Negocjacje rozbrojeniowe stanowiły pole ścierania się zwolenników względów wojskowych, którzy dążyli do jak najmniejszego ograniczania możliwości sięgania po dostępne środki walki, oraz zwolenników jak najszerzego aprobowania względów humanitaryzmu¹¹. Wyniki prac były satysfakcjonujące w różnym stopniu, jednak z prawnego punktu widzenia należy stwierdzić, że mimo wolnego tempa całego procesu prawotwórczego, w XX wieku nastąpiła konkretyzacja zobowiązań wynikających z podstawowych zasad MPHKG oraz podniesienie standardów postępowania państw w odniesieniu do konkretnych środków walki, co finalnie służy wzmocnieniu ochrony życia ludzkiego.

Historia regulacji potwierdza, że choć niektóre środki i metody walki są w sposób oczywisty niezgodnie z co najmniej jedną z podstawowych zasad MPHKG, to w celu zwiększenia ochrony i skuteczności reżimu prawnego konfliktów zbrojnych przyjmowanie zobowiązania prawnego w drodze umowy międzynarodowej jest zasadne i praktykowane. Dopiero wyraźny konsens lub zgoda państw prowadzą do uznania broni lub jej zastosowań za nielegalne na poziomie międzynarodowym. Nie bez znaczenia pozostaje praktyczna dogodność istnienia skonkretyzowanych norm traktatowych odnoszących się do danego środka walki, która pozytywnie wpływa na skuteczne stosowanie norm MPHKG¹². Mimo możliwości kazuistycznej oceny *ad hoc* legalności danego środka lub metody walki przez dane państwo (w ramach przeglądu z art. 36 PD I lub w konkretnej operacji bojowej) dopiero wielostronny proces negocjacyjny pozwala na wypracowanie rozwiązań wzmacniających realną i powszechną humanitaryzację

⁹ Protokół II z 10 października 1980 roku i poprawiony protokół II z 3 maja 1996 roku nie wprowadzają całkowitego zakazu używania min lądowych jako takich (zakazane jest używanie, poza oznakowanymi, ogrodzonymi i monitorowanymi obszarami, min przeciwpiechotnych nie-emożliwych do wykrycia oraz min, które nie są wyposażone w mechanizm samozniszczenia lub dezaktywacji). Państwa oraz organizacje pozarządowe, które dążyły do dalej idących zakazów, rozpoczęły nowy proces, poza forum Konwencji CCW, który doprowadził do przyjęcia Konwencji Ottawskiej.

¹⁰ Konwencja CCM zakazuje używania broni kasetowej i została wypracowana w ramach procesu z Oslo, równoległe do którego trwały prace nad propozycją protokołu VI do Konwencji CCW dopuszczającego używanie niektórych rodzajów bomb kasetowych wyprodukowanych po 1980 roku, jednak z braku konsensu projekt ten odrzucono na konferencji przeglądowej w 2011 roku. Zob. S. Oeter, *Means of Combat*, [w:] D. Fleck (red.), *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 136.

¹¹ Mimo, co do zasady, pozytywnej oceny roli organizacji pozarządowych w procesach wzmacniających humanitaryzację konfliktów zbrojnych należy mieć na uwadze występujący w ich przypadku deficyt demokracji oraz pojawiające się skrajnie jednostronne poglądy, które nie uwzględniają prawnie usankcjonowanej równowagi między zasadą humanitaryzmu a koniecznością wojskową.

¹² Przy tym należy zauważyć, że normy o charakterze zakazującym odznaczają się większą przejrzystością stosowania w praktyce niż normy o charakterze ograniczającym używanie danego środka walki.

konfliktów zbrojnych. Wynika to stąd, że jak podkreśla Frits Kalshoven, podstawowe zasady MPHKGZ mają duży potencjał i są używane jako środki retoryczne, mierniki lub wytyczne zasilające argumentację prawną¹³, ale nie jako ostateczne i rozstrzygające reguły. W rezultacie istniejącą lukę między podstawowymi zasadami MPHKGZ a ich zastosowaniem do określonych rodzajów broni państwa uzupełniają przyjmowaniem stosownych instrumentów prawnych, które dopiero mogą zapoczątkować powstanie normy prawa zwyczajowego odnoszącej się do danego środka walki¹⁴.

Z kolei *trudny przypadek* broni jądrowej w sposób dobitny dowodzi, że nawet groźba ekspresowej zagłady ludzkości¹⁵ nie wydaje się wystarczającym argumentem dla potęg nuklearnych i ich sojuszników w dyskusji o zasadności wprowadzenia ograniczeń prawnych w drodze umowy międzynarodowej¹⁶. Zatem w celu wzmocnienia humanitaryzacji konfliktów zbrojnych, a także zaangażowania państw w proces pokojowy, wskazane jest, aby przyjęty środek miał charakter prawny, a nie tylko czysto polityczny (np. doktryna odstraszenia nuklearnego)¹⁷. Innym możliwym, aczkolwiek mniej popularnym rozwiązaniem w przypadku braku konsensu mocarstw militarnych jest przyjęcie dokumentu o charakterze mieszanym, w którym część przepisów będzie miała charakter rekomendacji czy dobrych praktyk, a część zobowiązań prawnych, np. na wzór Konwencji CCW¹⁸.

¹³ F. Kalshoven, *The Conventional Weapons Convention: Functions of Underlying Legal Principles*, [w:] F. Kalshoven (red.), *Reflections on the Law of War: Collected Essays*, Martinus Nijhoff, Leiden Boston 2007, s. 394–395.

¹⁴ Pod warunkiem szerokiej ratyfikacji danego instrumentu prawnego a w rezultacie przestrzegania norm konwencyjnych, które będzie mogło być uznane za praktykę państw oraz wykształceniem się *opinio iuris* oderwanego od praktyki traktatowej, ze szczególnym uwzględnieniem stanowisk najważniejszych państw użytkowników.

¹⁵ „Użycie broni jądrowej i termojądrowej jest sprzeczne z duchem, literą i celami ONZ, a w związku z tym stanowi pogwałcenie Karty NZ” oraz „wykracza ono poza cele wojny i powoduje niepotrzebne cierpienia i zniszczenia dla ludzkości i cywilizacji, a wobec tego jest sprzeczne z przepisami prawa międzynarodowego i prawami ludzkości” A/RES/1653(XVI), 24.11.1961.

¹⁶ Niejako w odpowiedzi na wątpliwości podnoszone w dyskusji o legalności broni jądrowej, a także jako rezultat wieloletnich kampanii lobbingowych dążących do tzw. *global zero*, czyli do wyeliminowania broni jądrowej z użycia, a także do pozbycia się jej zapasów, 7 lipca 2017 roku na konferencji ZO ONZ został przyjęty tekst TPNW. Na dzień 31 sierpnia 2020 roku, liczba państw-stron wynosi 44, podczas gdy do wejścia w życie wymagane jest 50 ratyfikacji. Więcej: www.icanw.org/signature_and_ratification_status.

¹⁷ Traktaty dotyczące broni jądrowej, ze względu na jej kluczowe znaczenie dla współczesnego systemu globalnego bezpieczeństwa opartego na doktrynie odstraszenia (ang. *deterrence*), mają głównie charakter politycznych traktatów kontroli zbrojeń, a nie traktatów MPHKGZ. Zob. S. Oeter, *Means of Combat...*, *op. cit.*, s. 154; Opinia doradcza MTS w sprawie legalności groźby i użycia..., *op. cit.*, § 67 i 96. Odmiennie: T. McCormack, *A Non-liquet...*, *op. cit.*, s. 79–80.

¹⁸ Twórcy Konwencji CCW obrali oryginalne podejście, gdyż z racji specyficznej budowy sama konwencja nie zawiera zakazu używania środków walki, które z powodu konstrukcji lub metody działania umożliwiają jedynie częściową kontrolę nad skutkami jej zastosowania lub powodują cierpienia większe niż niezbędne do uzyskania określonych celów militarnych.

Zasadniczo państwa decydują się na szczegółowe regulacje ograniczające w sposób kazuistyczny używanie pewnych środków walki, podczas gdy prewencyjny zakaz lub bezwzględny zakaz używania środków walki należą do wyjątków. Co więcej, wydaje się, że najmniej atrakcyjnym rozwiązaniem ze względów humanitarnych i wojskowych jest wprowadzanie moratoriów na rozwój i używanie danych środków walki na poziomie międzynarodowym.

Jeśli natomiast chodzi o samą logikę czy pewną priorytetyzację regulacji danych broni, to co do zasady brak jest spójnego podejścia do rozbrojenia ze względu na to, że przede wszystkim użycie broni tak śmiertelnej jak broń jądrowa jest wciąż możliwe, podczas gdy inne bronie masowego rażenia zostały kategorycznie zakazane. W odniesieniu do broni konwencjonalnych można przywołać chociażby przykład min przeciwpiechotnych, wobec których przynajmniej część społeczności międzynarodowej stosuje podwójne standardy. Dlatego należy podzielić pesymistyczny pogląd Seana Wattsa o ogromnych trudnościach w prowadzeniu kampanii rozbrojeniowych i nieprzewidywalności państw mimo powoływania się lobbystów na najbardziej logiczne i humanitarne pobudki¹⁹. W rezultacie systemowy charakter prawa międzynarodowego oparty na podstawowych zasadach MPHKKZ zawodzi w zakresie regulacji najbardziej niebezpiecznych środków walki. Przydatne natomiast jest uwzględnienie czynników pozaprawnych, związanych z układem sił na arenie międzynarodowej oraz charakterystyką i możliwym oddziaływaniem danego środka walki na ten układ²⁰. Dlatego można spodziewać się, że LAWS, ze względu na swój wyjątkowy charakter, razem z bronią jądrową, łodziami podwodnymi, kuszami oraz bronią palną i amunicją dołączą do grupy *regulation resistant weapons*.

Do elementów wzmacniających skuteczność i doniosłość danej regulacji bezsprzecznie należy wprowadzenie odpowiedniego mechanizmu kontrolnego (ang. *compliance mechanism*)²¹, który może polegać na cyklicznym zwoływaniu kon-

Natomiast każde z państw, które chce stać się stroną konwencji, musi ratyfikować co najmniej dwa protokoły (spośród pięciu), wybrane według własnego uznania i ratyfikowane oddzielnie (art. 4). Konwencja zawiera również techniczne załączniki, których stosowanie jest dobrowolne (np. załącznik dotyczący rejestracji, przechowywania i udostępniania informacji dotyczących niewybuchów i porzuconej amunicji wybuchowej).

¹⁹ W tym kontekście wywoływanie „moralnej paniki” przez CSKR może jawić się jako „chwytanie się ostatniej deski ratunku”.

²⁰ Zgodnie z modelem zaproponowanym przez Seana Wattsa państwa decydują się na regulowanie lub zakazywanie użycia danego środka walki, biorąc pod uwagę właściwości techniczne i inne względy. Do właściwości technicznych broni zalicza on: skuteczność, nowość, aktualne rozmieszczenie na polach walki, aspekty medyczne, wpływ na dominację technologiczną nad wrogiem, a za inne względy brane pod uwagę przez państwa uznaje: opinię publiczną, interesy polityczne i wojskowe, aspekt kulturowy, historyczny i religijny. Więcej: S. Watts, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 608–621.

²¹ Pierwsze traktaty MPHKKZ, tj. Deklaracja Petersburska z 1868 roku, Deklaracje haskie z 1899 roku i Protokół genewski z 1925 roku, nie miały żadnych postanowień dotyczących zgodności (ang. *compliance*). Pierwszym instrumentem prawnym, który przewidywał skutki na wy-

ferencji przeglądowych²², składaniu raportów z implementacji²³, utworzeniu nadzorczego organu lub organizacji międzynarodowej²⁴, a także na wyposażeniu stron w prawo złożenia skargi do Rady Bezpieczeństwa w przypadku naruszeń²⁵. Kolejnym korzystnym postanowieniem jest wprowadzenie zakazu zgłaszania zastrzeżeń czy obowiązku promowania idei umowy wśród państw, które jej nie ratyfikowały²⁶, a także zobowiązanie do wprowadzenia przepisów krajowych w celu wzmocnienia danego zobowiązania prawnomiędzynarodowego²⁷.

Oczywiście powyższe dobre praktyki nie odniosą skutku bez woli politycznej i przychylności największych mocarstw militarnych. Przynajmniej w części przypadków zabiegi mające na celu wzmocnienie skuteczności danej regulacji będą stały w sprzeczności ze strategicznymi interesami niektórych państw, co w rezultacie może prowadzić do niskiego czynnika ratyfikacji, a finalnie do marginalizacji danej regulacji²⁸. Niewykluczone, że im bardziej negocjowane rozwiązanie będzie stanowiło tzw. pakiet „wszystko albo nic”, tym bardziej państwa będą niechętnie do jego przyjęcia.

Reasumując, wnioski z analizy historycznej pozwalają na potwierdzenie zasadności przyjmowania nowego instrumentu prawnego regulującego LAWS

padek nienaruszania zobowiązań w nim zawartych była IV KH z 1907 roku. Ponadto PD I z 1977 roku wprowadził szczegółowe przepisy dotyczące odpowiedzialności dowódcy oraz zasadę upowszechniania wiedzy o MPHKG, w szczególności przez włączanie jej do szkolenia wojskowego oraz programów edukacyjnych dla osób cywilnych. Więcej: W. Boothby, *Weapons...*, *op. cit.*, s. 334–341, oraz E.C. Gillard, *Promoting Compliance with International Humanitarian Law*, Chatham House Briefing, 5.10.2016, dostępne na: www.chathamhouse.org/publication/promoting-compliance-international-humanitarian-law (dostęp 31.08.2020).

²² Zgodnie z art. 8 państwa-strony Konwencji CCW mogą zwoływać konferencje przeglądowe co 10 lat.

²³ Sprawozdania państw-stron Konwencji CCM na podstawie art. 7 są składane corocznie sekretarzowi generalnemu ONZ.

²⁴ Konwencja CWC (art. VII) powołuje do życia cały organ nadzorczy, Organizację ds. Zakazu Broni Chemicznej z siedzibą w Hadze, którego celem jest wprowadzenie w życie postanowień Konwencji, w tym postanowień dotyczących międzynarodowej weryfikacji zgodności, oraz zapewnienie forum dla konsultacji i współpracy między państwami-stronami.

²⁵ Artykuł VI Konwencji BWC przewiduje mechanizm skargowy do Rady Bezpieczeństwa.

²⁶ Art. XXII Konwencji CWC, art. 19 Konwencji Ottawskiej lub art. 16 TPNW. Więcej: K. Drzewicki, *Międzynarodowe...*, *op. cit.*, s. 264.

²⁷ Zobowiązanie państw-stron Konwencji CCM (art. 9) do ustanowienia krajowych procedur mających na celu wsparcie dla ofiar ataków przy użyciu broni kasetowej.

²⁸ Jak w przypadku TPNW, gdzie za przyjęciem traktatu głosowały 122 państwa, przy czym takie mocarstwa nuklearne, jak Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Francja zaznaczyły we wspólnym stanowisku, że nie brały udziału w negocjacjach nad tekstem ani nie zamierzają podpisać, ratyfikować czy stać się stroną TPNW. Co więcej, oświadczyły również, że nie postrzegają przyjęcia TPNW jako elementu odzwierciedlającego nową normę prawa zwyczajowego lub przyczyniającego się do jej powstania, co można jednoznacznie odczytać jako zajęcie pozycji *persistent objectors*: *Joint Press Statement from the Permanent Representatives to the United Nations of the United States, United Kingdom and France following the Adoption of a Treaty Banning Nuclear Weapons*, 7.07.2017, dostępne na: <https://pl.scribd.com/document/353174842/Joint-Press-Statement-by-UK-France-US-on-nuclear-ban-treaty> (dostęp 31.08.2020).

w świetle istniejących rozwiązań traktatowych uzupełnianych przez podstawowe zasady MPHKKZ i dostarczają niezbędnej wiedzy pozwalającej na sformułowanie propozycji regulacji *de lege ferenda* w sposób uwzględniający dotychczasową praktykę państw i czynniki pozaprawne.

5.1.2. Wyzwania regulacji przełomowych technologii

Porządek normatywny, jakim jest prawo międzynarodowe, opiera się na założeniu o zdatności do regulowania nowych technologii w kontekście zapewniania porządku i jasności praw oraz obowiązków ustanawiających stosunki między jego różnymi podmiotami. Wynika to z faktu, że prawo od dawna konfrontowane jest z nowymi technologiami, do których musi się dostosować lub nie, a równocześnie pewien deficyt regulacyjny, z jakim się w tym zakresie spotykamy, nie jest sytuacją nową. Niemniej jednak ze względu na przyspieszenie technologiczne niezaprzeczalne nienadążanie prawa za technologią jest bardziej widoczne. Regulowanie niejasnych i nie do końca poznanych zagadnień (np. MHC) wymaga elastyczności, przejrzystości, odpowiedzialności oraz zaangażowania ze strony szerokiego spektrum aktorów, w tym innych niż państwa. Co więcej, jednym z wyzwań jest możliwość uzyskania, zrozumienia i ujęcia w normach prawnych dowodów naukowych z równoczesnym zachowaniem charakteru prawa jako zapewniającego stabilność i przewidywalność²⁹. Dogmatyczna analiza podstawowych zasad MPHKKZ, połączona z historyczną analizą praktyki normotwórczej państw, wskazuje na pewną dozę wymaganej elastyczności norm prawa międzynarodowego wobec przełomowych technologii, połączoną ze zróżnicowaną skutecznością konkretnych przepisów do nich się odnoszących. W tym zakresie prawo zwyczajowe wraz z zasadami ogólnymi prawa stanowią wciąż podstawową i ramową płaszczyznę odniesienia, która jednak wymaga uszczegółowienia w drodze prawa traktatowego.

Kolejnym wyzwaniem, jakiemu należy stawić czoło w odniesieniu do regulacji nowych technologii, jest odnalezienie lub ustanowienie odpowiedniej równowagi między pragnieniem kontroli i zahamowania rozpowszechniania lub możliwego niewłaściwego użycia danej technologii (np. w przypadku przemysłu chemicznego o charakterze środka podwójnego zastosowania) a istotnymi interesami państw oraz ich obywateli (np. gospodarczymi, technologicznymi, naukowymi). Wobec powyższego wydaje się, że w obliczu rosnącej liczby technologii o podwójnym zastosowaniu, w tym LAWS, pożądanym kierunkiem regulacji nie jest wprowadzanie całkowitego zakazu posiadania i używania, lecz raczej podejmowanie działań na rzecz zapewnienia odpowiednich narzędzi do oceny i chronienia przez ryzykiem ich nieodpowiedniego zastosowania w sposób

²⁹ R. Rayfuse, *Public International Law and the Regulation of Emerging Technologies*, [w:] R. Brownsword, E. Scotford, K. Yeung (red.), *The Oxford Handbook of Law, Regulation, and Technology*, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 500–521.

przypadkowy lub zamierzony (np. w postaci systemu certyfikacji nastawionego na zobowiązania producentów). Przy wypracowywaniu rozwiązań regulacyjnych mocno wpływających na wolność prowadzenia badań naukowych i działalność przemysłową należy pamiętać o korzyściach z silnego wsparcia podmiotów prywatnych opartego na oczekiwaniu, że nowa regulacja będzie przychylna w zakresie, w jakim będzie szanowała interesy nauki i biznesu. Przy odpowiednim zrównoważeniu interesów państw i podmiotów prywatnych, które chcą w spokoju rozwijać technologie do zastosowania cywilnego i pokojowego, można liczyć na przychylność tych podmiotów w odniesieniu do znoszenia ciężarów dodatkowych kontroli oraz podwyższonych standardów postępowania.

5.2. Forma regulacji LAWS

Dyskusję o legalności LAWS zapoczątkowała kampania organizacji rządowych, która wezwała do wprowadzenia całkowitego zakazu używania autonomicznych systemów śmiertelności broni³⁰. Dołączył do nich Specjalny Sprawozdawca, który zaproponował wprowadzenie moratorium na rozwój i używanie LAWS oraz opracowanie wspólnej polityki ich rozwoju. Analiza stanowisk przedstawianych przez państwa na forum Konwencji CCW od 2014 roku³¹ wskazuje na brak jednomyślności i prezentowanie zróżnicowanego podejścia do tego tematu³². Dlatego należy rozważyć główne propozycje formy regulacji oraz przemawiającą za nimi argumentację.

5.2.1. Prewencyjny zakaz używania LAWS

Zdaniem Kampanii na rzecz powstrzymania zabójczych robotów w celu przeciwdziałania *accountability gap* należy wprowadzić całkowity zakaz używania tych środków walki. Propozycja CSKR opiera się na kazusie Protokołu IV do Konwencji CCW, który wprowadził całkowity zakaz używania oślepiających broni laserowych, a więc środka walki, który nie został zastosowany na polu walki przed przyjęciem regulacji. W czasie negocjowania protokołu bronie te były rozwijane i wprowadzone do sprzedaży w kilku państwach, jednak nie były rozmieszczone na polach walki. Państwa zdecydowały się na przyjęcie całkowitego zakazu ze względu na zakaz powodowania niepotrzebnego cierpienia. Według CSKR podobna sytuacja występuje aktualnie w przypadku LAWS. Dlatego jej propozycja ma charakter regulacji prewencyjnej, która ma zapobiec

³⁰ Raport *Losing Humanity*, *op. cit.*, s. 5.

³¹ Zob. Rozdział 1.

³² Zob. podsumowanie głównych propozycji regulacji przedstawionych w 2018 roku, <https://undocs.org/en/CCW/GGE.1/2018/3> s. 6; V. Boulanin, *Mapping...*, *op. cit.*, s. 1–14; Raport War-Algorithm, *op. cit.*, s. 60–62.

ewentualnym przyszłym naruszeniom. Podobnie wspierająca Kampanię Klinika Międzynarodowego Prawa Ochrony Praw Człowieka na Uniwersytecie Harvarda zarekomendowała podjęcie działań dwutorowych³³. Z jednej strony, państwa powinny zabronić rozwoju, produkcji i wykorzystania LAWS poprzez wiążący instrument prawa międzynarodowego, a z drugiej strony, powinny przyjąć w krajowych systemach prawnych przepisy oraz polityki zakazujące rozwoju, produkcji i używania LAWS.

W prawie międzynarodowym funkcjonują, choć nieliczne, całkowite zakazy używania niektórych środków walki³⁴. Logika przyjmowania takich rozwiązań opiera się na założeniu, że ich użycia nie można uzasadnić na podstawie żadnej racjonalnej analizy korzyści i strat, a zatem całkowity i kategoryczny zakaz stanowi jedyne skuteczne rozwiązanie. W tych przypadkach uznaje się za niestosowne bilansowanie kosztów ludzkiego życia z celami i korzyściami politycznymi oraz wojskowymi, a każdy taki instrument prawny przyczynia się do umocnienia międzynarodowego pokoju. CSKR przyznaje, że łatwiej wprowadzić całkowity zakaz zamiast szczegółowej regulacji ograniczającej użycie LAWS ze względu na jasność całkowitego zakazu w porównaniu z kazuistycznie i szczegółowo wypracowanym ograniczeniem, które mogłoby stwarzać przestrzeń do nadużyć.

Jednak ze względu na rygorystyczny charakter bezwzględного zakazu przy rozważaniu jego wprowadzenia należy odpowiedzieć pozytywnie na dwa następujące pytania: czy analiza korzyści i strat nie jest dopuszczalna w odniesieniu do autonomicznych systemów śmiertelności broni (czy ich charakter jest tak ewidentnie nielegalny i niemoralny, że analizę tę należy uznać za niestosowną) oraz czy bezwzględny zakaz ich używania w sposób istotny zniweluje to ryzyko?

W niniejszej monografii przedstawiono potencjalne zalety i korzyści płynące z używania LAWS, których znaczenie jest nie do przecenienia pod warunkiem osiągnięcia odpowiedniego zaawansowania algorytmów wojennych. Mając to na względzie, należy przyjąć, że całkowity zakaz rozwoju i używania LAWS byłby nie tylko nieskuteczny oraz przedwczesny, ale i w pewnym sensie mógłby niweczyć starania o ograniczenie ludzkiego cierpienia związanego z konfliktami zbrojnymi. Bez dogłębnego zrozumienia technologii oraz odpowiedniego podejścia do jej potencjalnych zastosowań skazywanie LAWS na potępienie świadczyłoby o zaprzepaszczeniu podejścia zdroworozsądkowego na rzecz moralnej paniki. W sytuacji powszechnego porozumienia państw co do całkowitego zakazu, jak to się działo w przypadku broni biologicznych i chemicznych, całkowity zakaz ma szansę na rzeczywiste oddziaływanie na sposób prowadzenia konfliktów zbrojnych. Natomiast w pozostałych przypadkach próby wprowadzenia bezwzględного zakazu mogą okazać się nieskuteczne właśnie ze względu na brak zaangażowania największych mocarstw militarnych jak np. w przypadku

³³ Raport Mind the Gap, *op. cit.*, s. 5.

³⁴ Konwencja BWC i CWC oraz Konwencja Ottawska.

TPNW. W przypadku LAWS świadczy o tym również to, że propozycję wprowadzenia bezwzględnego zakazu używania tych systemów popiera 30 państw, spośród których większość to państwa niezaawansowane technologicznie, a także państwa, na których terytoriach toczą się konflikty zbrojne: Algieria, Argentyna, Austria, Boliwia, Brazylia, Chile, Chiny, Dżibuti, Egipt, Ekwador, Ghana, Gwatemala, Irak, Jordania, Kolumbia, Kostaryka, Kuba, Maroko, Meksyk, Namibia, Nikaragua, Pakistan, Panama, Peru, Palestyna, Salwador, Stolica Apostolska, Uganda, Wenezuela i Zimbabwe³⁵. Na zasadzie ciekawostki można dodać, że Chiny prezentują dość nieszablonowe, aczkolwiek wcale nie zaskakujące stanowisko, że należy zakazać używania, ale nie rozwijania i produkcji tego typu systemów broni³⁶.

Również dotychczasowa praktyka państw przemawia przeciwko prewencyjnemu tworzeniu norm, gdyż wynika z niej, że państwa zazwyczaj reagują na rozwój technologiczny, który odbywa się w przyspieszonym tempie w porównaniu z tempem porozumień politycznych, przez przyjmowanie ograniczonych w zakresie instrumentów o charakterze reaktywnym. Wynika to stąd, że umowy międzynarodowe tak jak inne globalne działania polityczne są inspirowane przez dowody, dane i kampanie i na nich się opierają³⁷. Ma to szczególne zastosowanie w przypadku tak słabo zbadanych i zrozumianych technologii jak LAWS. Regulacja reaktywna pozwala na większą elastyczność – podczas gdy regulacje prewencyjne niosą za sobą ryzyko ustanawiania standardów, które szybko okażą się przestarzałe³⁸ – oraz na unikanie niezamierzonego ograniczenia korzyści innowacji przez nadmierną regulację. W rezultacie państwa preferują reakcyjne regulacje ze względu na mniejsze koszty oraz krótszy czas niezbędny do osiągnięcia wystarczającego porozumienia na poziomie międzynarodowym. Zdaniem eksperta Peace Research Institute w Oslo, aby kampania na rzecz wprowadzenia całkowitego zakazu używania danej broni zakończyła się sukcesem, lobbyści muszą przekonać państwa co do dwóch kwestii: po pierwsze, że ta broń powoduje nadmierne szkody i ofiary wśród ludności cywilnej, a po drugie, że dane państwo nie potrzebuje tej broni z wojskowego punktu widzenia³⁹. Niestety,

³⁵ Szczegółowe stanowiska państw przedstawiono w raporcie CSKR *Country Positions on Banning Fully Autonomous Weapons and Retaining Human Control* opublikowanym 10 sierpnia 2020 roku: www.hrw.org/report/2020/08/10/stopping-killer-robots/country-positions-banning-fully-autonomous-weapons-and

³⁶ Stanowisko Chin przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 11 kwietnia 2018 roku, *op. cit.*

³⁷ Rebecca Crootof słusznie punktuje zalety reakcyjnych regulacji, które na pierwszy rzut oka mogą wydać się spóźnione, lecz w rzeczywistości mogą przynieść wiele korzyści i pozwolić na pominięcie błędów prewencyjnych regulacji. Zob. R. Crootof, *War Torts...*, *op. cit.*, s. 1399.

³⁸ Jak w przypadku Deklaracji Petersburskiej z 1899 roku o zakazie zrzucania z balonów pocisków i materiałów wybuchowych.

³⁹ N. Marsh, *Defining the Scope of Autonomy Issues for the Campaign to Stop Killer Robots*, PRIO Policy Brief no. 2, 2014, dostępne na: http://file.prio.no/Publication_files/Prio/Marsh%20

wobec powyższego CSKR pozbawiona jest podstawowych argumentów w postaci dowodów na szkodliwość dla osób cywilnych i militarną nieskuteczność LAWS, które przecież są bronią przyszlými.

Jednocześnie, jak trafnie zauważa Krzysztof Drzewicki, „jeśli prawo humanitarne nie zdoła się adekwatnie i bez zbędnej zwłoki dostosować do tych zmieniających się uwarunkowań i nowych potrzeb, grozi mu zignorowanie, obojętność, izolacja, a nawet obstrukcja, bardziej masowe pogwałcenia i zanikanie jako walidacyjnego systemu norm i wartości”⁴⁰. Kwestią otwartą pozostaje zatem ustalenie momentu, w którym dane zagadnienie będzie już wystarczająco dojrzałe, by stać się przedmiotem regulacji. W przypadku autonomicznych systemów śmiertelności broni wydaje się, że mimo braku konkretnych danych o ich ewentualnej szkodliwości, np. weryfikowalnych wyników testów w skomplikowanych środowiskach operacyjnych, dyskusje na forum Konwencji CCW doprowadziły do krystalizacji pewnych zagadnień, których zabezpieczenie w bliskiej przyszłości jest nieodzowne (np. MHC).

Na podstawie obserwacji dyskusji o LAWS na arenie międzynarodowej należy uznać, że ze względu na powody natury politycznej, wojskowej i gospodarczej⁴¹ jest bardzo mało prawdopodobne, iż państwa zgodzą się na przyjęcie prewencyjnego zakazu używania tych broni, a zatem korzystniejszym podejściem wydaje się skupienie zasobów CSKR oraz społeczności międzynarodowej na dążeniu do przyjęcia szczegółowej regulacji w formie protokołu do Konwencji CCW lub niezależnej umowy międzynarodowej oraz na monitorowaniu używania tej technologii.

5.2.2. Moratorium

W 2013 roku Specjalny Sprawozdawca wezwał wszystkie państwa to wprowadzenia krajowych moratoriów, które obejmowałyby co najmniej badania, produkcję, montaż, transfer, nabywanie, rozmieszczenie i używanie LARs do czasu osiągnięcia międzynarodowego konsensu w sprawie ich regulacji⁴². Jego zdaniem w przeciwnym wypadku może być za późno na przygotowanie odpowiedzi na rozwój technologii, która ma potencjał do zrewolucjonizowania użycia

(2014)%20-%20Defining%20the%20Scope%20of%20Autonomy,%20PRIO%20Policy%20Brief%20202-2014.pdf (dostęp 31.08.2020).

⁴⁰ K. Drzewicki, *Międzynarodowe...*, *op. cit.*, s. 257.

⁴¹ Eksperti wymieniają przede wszystkim synergii trzech czynników wpływających na duże prawdopodobieństwo rozwoju, nabywania i używania LAWS: 1) siły rynkowe (ogromny potencjał zysku związany z rozwojem i wprowadzaniem do obrotu wysoko zaawansowanych systemów broni), 2) zmniejszenie sumy ofiar (pragnienie strategicznych liderów, aby zminimalizować ryzyko dla własnych sił podczas prowadzenia działań wojskowych przeciwko siłom wroga) oraz 3) szybkie zarządzanie kryzysami (zainteresowanie rozwiązywaniem pojawiających się zagrożeń na wczesnym etapie).

⁴² Raport Specjalnego Sprawozdawcy, *op. cit.*, § 113.

śmiercionośnej siły, a zbyt szybki i niekontrolowany rozwój może uniemożliwić wysiłki na rzecz zapewnienia odpowiedniego poziomu kontroli i postawić państwa przed faktem dokonanym. Jednak dotychczas brak jest informacji na temat państw, które zdecydowałyby się na wdrożenie takiego rozwiązania, a tylko nieznaczna liczba poparła je na forum Konwencji CCW. Z kolei niektóre z nich, jak Holandia, otwarcie odrzuciły możliwość wprowadzenia moratorium, uznając je za nieefektywne i niewykonalne⁴³. Takie moratorium byłoby niepraktyczne przede wszystkim ze względu na to, że część z tych technologii ma zarówno cywilne, jak i wojskowe zastosowanie (ang. *dual-use technology*), zatem trudno byłoby wyznaczyć linię między dozwolonymi technologiami a technologiami objętymi moratorium⁴⁴.

Bardziej rozbudowane stanowisko w sprawie wprowadzenia moratorium przedstawiła w 2019 roku grupa naukowców, którzy mimo rozbieżnych indywidualnych poglądów na kwestię regulacji LAWS byli w stanie dojść do porozumienia i zaproponować plan działań politycznych (ang. *policy roadmap*) będący ich wypadkową⁴⁵. Pierwszym i podstawowym składnikiem tego planu jest ustanowienie pięcioletniego, odnawialnego moratorium na rozwój, rozmieszczenie, przekazywanie i użytkowanie autonomicznych systemów śmiercionośnej broni przy wyłączeniu jego zastosowania do m.in. badań nad sposobami ulepszenia technologii w celu ograniczenia szkód wśród osób i dóbr cywilnych w przyszłych operacjach przeciwpiechotnych z użyciem LAWS, a także broni, która śledzi i zwalcza konkretne osobowe cele wojskowe wymagające zgodnie z decyzją człowieka zlikwidowania w ograniczonym czasie i regionie geograficznym⁴⁶.

Uzasadnieniem zatrzymania rozwoju i używania autonomicznych systemów śmiercionośnej broni, podobnie jak w przypadku stanowiska Specjalnego Sprawozdawcy, jest umożliwienie państwom lepszego zrozumienia ryzyka systemowego związanego z ich stosowaniem i prowadzenia badań, które poprawią bezpieczeństwo, zrozumiałość i skuteczność tych broni. Założeniem autorów jest konieczność zapewnienia, że LAWS będą używane w sposób równorzędny lub przewyższający ludzi pod względem zgodności z MPHKZ. Co więcej, uważają oni, że moratorium nie tylko umożliwi negocjacje dyplomatyczne nad wiążącą regulacją, ale pozwoli też zmniejszyć naciski geopolityczne na państwa, które pod ich wpływem byłyby skłonne rozmieścić technologię na polach walki, zanim stanie się ona niezawodna i dobrze zrozumiana⁴⁷. Rzeczywiście, trudno

⁴³ Holandia, Government response..., *op. cit.*

⁴⁴ Por. Ch. Jenks, *False Rubicons...*, *op. cit.*, s. 44–45.

⁴⁵ R. Arkin et al., *Autonomous Weapon Systems: A Roadmapping Exercise*, strona internetowa Georgia Tech's Mobile Robot Lab, 9.09.2019, dostępne na: www.cc.gatech.edu/ai/robot-lab/online-publications/AWS.pdf (dostęp 31.08.2020).

⁴⁶ Propozycja zawiera również inne wyłączenia, które jednak wynikają logicznie z samej definicji LAWS (np. wyłączenie broni nieśmiercionośnej) i z tego powodu nie zostały przywołane.

⁴⁷ R. Arkin et al., *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 5.

odmówić racji tym ostatnim argumentom, nawiązaniu do powoli nabierającego tempa wyścigu zbrojeń, w którym tylko część państw ma szansę wziąć skuteczny udział, a wszystkie inne mogą stać się jego ofiarami.

Wreszcie, autorzy podkreślają, że w ramach moratorium państwa powinny zastosować różne podejścia do sprawdzania zgodności rozwoju i używania LAWS⁴⁸. Po pierwsze, należy rozważyć opracowanie systemu współpracy z biznesem w sposób analogiczny do tego, jaki został przyjęty w ramach Konwencji CWC, zgodnie z którym producenci muszą znać swoich klientów i zgłaszać podejrzane zakupy znacznych ilości produktów, takich jak stałopłatne pojazdy bezzałogowe, czterokołowce i inne roboty przystosowane do broni. Po drugie, państwa powinny być zachęcane do deklarowania wykazów systemów autonomicznych, co przyczyniłoby się do przejrzystości i budowania zaufania. Po trzecie, systemy kontroli nad LAWS powinny wymagać uwierzytelniania tożsamości operatora i niezmiennego zapisu operacji i umożliwiać kontrolę zgodności *post-factum* w przypadku wiarygodnych dowodów na przeprowadzenie ataku w sposób niezgodny z MPHKZ (np. w postaci logów). Po czwarte, projektowanie systemów broni powinno obejmować tworzenie oficjalnych certyfikatów w zakresie posiadanych cech, takich jak brak zdolności do rozpoczęcia ataku bez ludzkiej autoryzacji, które to certyfikaty mogłyby być okazywane stronom trzecim (np. międzynarodowym kontrolerom) bez ujawniania oprogramowania, na którym opiera się dana broń. Wreszcie, państwa powinny unikać rozwijania broni, które umożliwiają zmianę z kategorii zgodnych z wymogami misji na kategorie niezgodnych wyłącznie przez aktualizację oprogramowania.

5.2.3. Regulacja szczegółowa a podstawowe zasady MPHKZ

Podstawowe zasady MPHKZ służą nie tylko za normatywne wyznaczniki postępowania, ale pełnią również funkcję uzupełniającą reżim MPHKZ. Wynika to z orzecznictwa trybunałów międzynarodowych, stanowisk państw, a także praktyki legislacyjnej. Jednocześnie, jak wcześniej wykazano, podstawowe zasady MPHKZ są z jednej strony pojemnymi pojęciami prawa, które wskazują ideał normatywny, a z drugiej mogą w tym zakresie pozwalać na niejasność i dwuznaczne interpretacje. W przypadku nowych środków walki, jakimi są LAWS, wykazano, że nawet odwołanie się do podstawowych zasad MPHKZ nie daje rozstrzygającej odpowiedzi na pytanie o wymagany zakres kontroli ludzkiej czy dopuszczalność delegacji procesów decydowania o życiu ludzkim do algorytmów wojennych⁴⁹.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 5–6.

⁴⁹ Obawy związane z delegacją tych procesów do algorytmów wojennych dotyczą przede wszystkim ewentualnej luki w odpowiedzialności za naruszenia oraz obdarzenia agentów programowych nadmiernym zaufaniem przy założeniu, że zasadniczo nie powinno się im ufać.

Niewątpliwie podstawowe zasady MPHKG, ze względu na swój zwyczajowy charakter, znajdują zastosowanie do wszystkich środków walki, jakimi dysponują państwa, bez względu na szczegółową regulację w drodze umowy międzynarodowej. Jednak przy uwzględnieniu historycznego rozwoju instrumentów prawnych odnoszących się do środków walki oraz aktualnego stanu dyskusji o LAWS liczba rozbieżności w postrzeganiu sposobu oceniania legalności samych LAWS oraz legalności ich użycia w konfliktach zbrojnych pozwala wątpić w wystarczający charakter podstawowych zasad MPHKG oraz dorobku traktatowego MPHKG w zakresie środków walki. Ponadto warto przywołać tu wniosek Michała Żeligowskiego, który podnosi, iż „w praktyce międzynarodowej przyjęło się, że ograniczenia i zakazy w zakresie dopuszczalnych środków prowadzenia działań zbrojnych wprowadzane są w drodze konwencji międzynarodowych. Podyktowane jest to w szczególności potrzebą określenia parametrów technicznych takiej broni lub amunicji, a także podjęcia decyzji w przedmiocie dalszych losów już wyprodukowanych egzemplarzy, co najczęściej sprowadza się do opracowania warunków ich zniszczenia, wraz ze stosownymi procedurami kontrolnymi. Z tych właśnie przyczyn podstawowe zasady MPHKG, w ramach problematyki dotyczącej środków walki, stanowić będą przede wszystkim aksjologiczną podstawę podjęcia przez społeczność międzynarodową prac nad określonym zakazem czy ograniczeniem, a w mniejszym stopniu stosowane będą jako wyznacznik sposobu, w jaki należy interpretować już istniejące normy MPHKG oraz jako samodzielna podstawa zakazu bądź ograniczenia użycia określonego środka walki”⁵⁰.

5.2.4. Instrumenty prawa międzynarodowego

Ze względu na postępujący rozwój naukowy i technologiczny umożliwiający dotychczas niespotykany wpływ na ludzkość oraz środowisko faktem stała się konieczność rozwoju nowych form międzynarodowych regulacji i sposobów zarządzania, które umożliwią przewidywanie, ocenianie, minimalizowanie i niwelowanie ryzyk związanych z nowymi technologiami, w tym ryzyka ich nieodpowiedniego wykorzystywania przez niektóre państwa. Takie działanie przełamałoby praktykę państw reaktywnego regulowania nowych technologii i zmotywowało je do zajęcia aktywnej i prewencyjnej postawy. Wśród przesłanek regulacyjnych, które mogą stać za propozycjami nowych instrumentów prawa międzynarodowego, wymienia się m.in. nowe zachowania państw lub *non-state actors*, niejednoznaczności lub niezgodności w istniejących normach prawnych oraz nowe technologie, które przekształcają zdolności, zachowania

⁵⁰ M. Żeligowski, *Zakazy i ograniczenia użycia środków prowadzenia działań zbrojnych w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014, s. 232.

lub skutki działań podejmowanych przez państwa tak dramatycznie, że podważają podstawowe założenia prawa zwyczajowego lub traktatowego⁵¹. Przypadek autonomicznych systemów śmiertelności broni bez większych wątpliwości można uznać za tego typu przesłankę.

Podczas spotkania na forum Konwencji CCW w 2018 roku Australia, Brazylia i Chile wniosły o modyfikację mandatu GGE, tak by obejmował on wynegocjowanie prawnie wiążącego instrumentu zapewniającego sensowną kontrolę człowieka nad krytycznymi funkcjami autonomicznych systemów śmiertelności broni⁵². Jednak biorąc pod uwagę, że decyzje na forum Konwencji CCW zapadają w drodze konsensu, głos chociażby jednego państwa może zniweczyć dane zamierzenie, a w tym przypadku Korea Południowa, Rosja i Stany Zjednoczone uznały przyjmowanie wiążącego instrumentu regulującego LAWS za przedwczesne⁵³. Z kolei Francja, Japonia i Niemcy opowiedziały się za sformułowaniem politycznej deklaracji, która przedstawiałaby w zarysie ważne zasady dotyczące kontroli człowieka nad użyciem siły, znaczenie odpowiedzialności, a także uwzględniałaby elementy wymiany informacji i elementy budowy zaufania⁵⁴.

Pewne jest, że wypracowywanie instrumentu regulacyjnego (o charakterze prawnym lub politycznym) na poziomie międzynarodowym powinno być nierozłącznie związane z procesem społecznym i politycznym, a nie odbywać się jedynie w środowisku techników i prawników. Fakt, że społeczność międzynarodowa wyraziła chęć zaangażowania się w dyskusję o LAWS i że pojawiły się w związku z tym różne propozycje podejścia do tematu, wskazuje na istnienie podstawowej płaszczyzny porozumienia, na której, przy odpowiednim poparciu politycznym, można budować proces regulacyjny. Niestety to właśnie brak szczegółowej wiedzy ze strony państw i niektórych komentatorów, brak woli mocarstw militarnych do dzielenia się informacjami o politykach rozwijania strategicznych technologii wojskowych, a także brak porozumienia co do ram definicyjnych były dotychczas największymi przeszkodami w procesie regulacyjnym LAWS. Ich przezwyciężenie stanowi jedno z podstawowych wyzwań, z którymi musi się zmierzyć społeczność międzynarodowa.

W dyskusjach o zasadności regulacji autonomicznych systemów śmiertelności broni pojawiają się dwa główne stanowiska: z jednej strony, komentatorzy uznają, że aktualnie obowiązujące normy prawne odnoszące się do środków

⁵¹ P. Asaro, *Jus Nascendi...*, *op. cit.*, s. 371.

⁵² Propozycja zmiany mandatu przedstawiona przez Austrię, Brazylię i Chile podczas spotkania GGE w dniu 30 sierpnia 2018 roku, CCW/GGE.2/2018/WP.7, dostępna na: <https://undocs.org/CCW/GGE.2/2018/WP.7>

⁵³ Raporty CSKR Country Positions, *op. cit.*

⁵⁴ Stanowisko Japonii przedstawione podczas spotkania GGE w dniu 22 marca 2019 roku, CCW/GGE.1/2019/WP.3, dostępne na: <https://perma.cc/JJ48-FSDN> (dostęp 31.08.2020).

walki mają zastosowanie do tych broni i nie wymagają uzupełnienia, a z drugiej, podnoszona jest potrzeba uzupełnienia powyższych norm biorąc pod uwagę ich cechy charakterystyczne i praktykę tworzenia norm odnoszących się do środków walki. Ze względu na szereg kwestii, które budzą wątpliwości, co do ich adekwatnego zabezpieczenia w przypadku rozwoju LAWS, jak np. ryzyko dla osób cywilnych, zagrożenie dla godności ludzkiej oraz obawy związane ze zmianą podejścia do sposobu używania śmiertelnej siły na polu walki i ponoszenia odpowiedzialności za zamierzone, a także i niezamierzone konsekwencje takiego użycia, to właśnie szczegółowa regulacja uzupełniająca jest bardziej korzystna dla wzmocnienia reżimu MPMKZ.

Biorąc pod uwagę, że autonomiczne systemy śmiertelnej broni mogą podzielić los broni jądrowej, z perspektywy pewności prawa należy ocenić to jako sytuację niepożądaną. Mimo możliwości przypisania LAWS charakteru *regulation resistant weapons*⁵⁵ nie należy porzucać prób ich prawnej regulacji. W wyniku podejmowanych w XX wieku intensywnych wysiłków regulacyjnych mających na celu uzupełnienie regulacji prawnych o kwestie nowe lub wymagające zmian doszło do sytuacji, którą można określić jako „nasylenie normatywne”, czyli stan adekwatnego do potrzeb uregulowania zagadnień prawnych w obszarze MPMKZ⁵⁶. Zdaniem niektórych przedstawicieli doktryny to zjawisko nasylenia normatywnego może mieć również negatywnie skutki ze względu na fragmentację prawa międzynarodowego, która może prowadzić do konfliktów między różnymi normami, a także do rozbieżności między agendami państw, co z kolei może przełożyć się na różny poziom wprowadzania tych umów międzynarodowych do porządków krajowych⁵⁷. Jednak w przypadku MPMKZ wydaje się, że im bardziej obowiązki stron walczących będą szczegółowe oraz nie będą się opierały na zobowiązaniu politycznym, lecz na prawnomiędzynarodowym (np. w postaci protokołu VI do Konwencji CCW), nierzadko wypracowywanym przez dekady przy wsparciu MKCK, tym mocniejsza będzie ochrona ludności cywilnej i tym skuteczniej będzie realizowany projekt MPMKZ ograniczania okrucieństwa konfliktów zbrojnych.

5.2.5. Prawo zwyczajowe

W związku z przywołaną obfitością norm traktatowych może się wydawać, że to właśnie umowy międzynarodowe, w przeciwieństwie do zwyczaju

⁵⁵ S. Watts identyfikuje następujące czynniki jako istotne dla klasyfikacji danego środka walki jako *regulation tolerant* albo *regulation resistant*: skuteczność, nowość, wdrażanie, medyczną zgodność, przełomowość oraz rozgłos (S. Watts, *Autonomous...*, *op. cit.*, s. 608).

⁵⁶ K. Drzewicki, *Międzynarodowe...*, *op. cit.*, s. 260.

⁵⁷ Raport KPM, *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*, M. Koskenniemi (red.), A/CN.4/L.682, 13.04.2006, § 481–483.

międzynarodowego, są najbardziej skutecznym i odpowiednim instrumentem regulującym rozwijanie i używanie broni⁵⁸. Wynika to stąd, że prawo zwyczajowe to stosunkowo proste normy powstające w efekcie długotrwałego procesu wymagającego szerszej i jednolitej praktyki państw⁵⁹. Nie bez znaczenia są również trudności związane z tworzeniem i identyfikacją norm zwyczajowych⁶⁰, co przekłada się na ich niską funkcjonalność w obliczu konieczności pełnej regulacji tak skomplikowanych zagadnień jak LAWS. Jednak do założenia o całkowitej nieadekwatności norm zwyczajowych w kontekście regulowania nowych technologii należy podchodzić z pewną dozą ostrożności.

W sferze regulacji konfliktów prawo zwyczajowe pozostaje niekwestionowanym źródłem prawa i układem odniesienia dla państw niezwiązanych poszczególnymi umowami międzynarodowymi⁶¹. Analiza historyczna norm zwyczajowych dotyczących środków walki wykazuje jednak, że normy te są mniej liczne, a ich zakres jest ograniczony w porównaniu do norm traktatowych dotyczących tych środków walki. Co więcej, nie ma jak dotąd przykładu środka walki, który zostałby uregulowany w drodze normy zwyczajowej bez osobnej regulacji w prawie pisanym.

Elementami konstytutywnymi normy zwyczajowej są praktyka (*usus*)⁶² oraz opinia państwa o prawnie wiążącym charakterze danej normy (*opinio iuris*)⁶³.

⁵⁸ „Prawo wojenne zawarte jest nie tylko w traktatach, ale także w zwyczajach i obyczajach, które stopniowo zdobyły ogólne uznanie, jak również w ogólnych zasadach sprawiedliwości stosowanych przez prawników i sądy wojskowe. Prawo to nie jest niezmiennie, lecz przez ustawiczne uzupełnienia dostosowuje się do potrzeb zmieniającego się świata. Zaiste, w wielu przypadkach traktaty tylko wyrażają i określają w sposób bardziej dokładny zasady prawne już istniejące” (T. Cyprian, J. Sawicki, *Materiały norymberskie*, Warszawa 1948, s. 197).

⁵⁹ Mimo krytyki Studium MKCK traktowane jest przez znaczną część doktryny jako praktyczny kodeks norm prawa zwyczajowego.

⁶⁰ Zob. prace KPM dotyczące identyfikacji zwyczajowych norm prawa międzynarodowego dostępne na: https://legal.un.org/ilc/guide/1_13.shtml (dostęp 19.08.2020).

⁶¹ K. Wolfke, *Kilka wstępnych refleksji w związku z artykułem M. Henckaerts*, [w:] *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczącego konfliktu zbrojnego*, przeł. M. Sajkowski, Ośrodek Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego przy Zarządzie Głównym Polskiego Czerwonego Krzyża, s. 3–4; K. Wolfke, *Custom in Present International Law*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, Seria A, Nr 101, Wrocław 1964, s. 79; W.H. Parks, *Part IX...*, *op. cit.*, s. 769–830.

⁶² Konkluzja nr 6.2: „Formy praktyki państwowej obejmują między innymi: akty dyplomatyczne i korespondencje; postępowanie w związku z rezolucjami przyjętymi przez organizację międzynarodową lub na konferencji międzyrządowej; postępowanie w związku z traktatami; postępowanie wykonawcze, w tym postępowanie operacyjne ‘w terenie’; akty ustawodawcze i administracyjne oraz decyzje sądów krajowych” A/RES/73/203, 11.01.2019.

⁶³ Konkluzja nr 10.2: „Formy dowodów uznania za prawo (*opinio iuris*) obejmują między innymi: publiczne oświadczenia składane w imieniu państw; publikacje urzędowe; rządowe opinie prawne; korespondencję dyplomatyczną; orzeczenia sądów krajowych; postanowienia traktatów oraz postępowanie w związku z uchwałami podejmowanymi przez organizację międzynarodową lub na konferencji międzyrządowej” (*ibidem*).

Niektórzy komentatorzy doszukują się *opinio iuris* w stanowiskach państw przedstawianych na forum Konwencji CCW, jednakże to podejście wydaje się nieuzasadnione⁶⁴. Profil spotkań i liczne zastrzeżenia państw o nieoficjalnym charakterze przedstawianych stanowisk, a także zmiany w podejściu do różnych kwestii, które można zaobserwować po uważnej analizie porównawczej stanowisk państw, skłaniają do konkluzji o braku wystarczających podstaw do uznania ich za elementy kształtujące prawo zwyczajowe⁶⁵. Za przejawy *opinio iuris* można natomiast uznać takie krajowe przepisy przyjmowane z myślą o rozwoju LAWS jak np. Dyrektywa 3000.9 w Stanach Zjednoczonych czy JDN 2/11 w Wielkiej Brytanii. Jednak tylko nieliczne państwa przyjęły te regulacje, co ponownie nie pozwala na uznanie istnienia tego elementu w wystarczającym zakresie. Jeśli natomiast chodzi o praktykę, to ze względu na przyszłościowy charakter omawianych broni jak i obejmowanie tajemnicą państwową badań rozwojowych w tej dziedzinie niemożliwe jest stwierdzenie istnienia powszechnej i jednolitej praktyki w tym obszarze.

Jednym z aspektów, które należy rozważyć, jest uwzględnienie przyjętej przez MTS koncepcji „państw szczególnie zainteresowanych”⁶⁶. Zgodnie z orzeczeniem w sprawie szelfu kontynentalnego „wymogiem koniecznym pozostaje, by w ocenianym czasie, choćby najkrótszym, praktyka państw – w tym praktyka państw szczególnie zainteresowanych daną dziedziną obrotu – była jednocześnie intensywna i faktycznie jednolita, a ponadto powinna być realizowana w sposób wskazujący na powszechne uznanie jej za obowiązującą normę prawną”⁶⁷. Wobec powyższego pojawia się jednak pytanie, czy można wyodrębnić państwa szczególnie zainteresowane materią, jaką są konflikty zbrojne i środki walki. W przeciwieństwie do prawa morza, kiedy to państwa zasadniczo permanentnie mają linię brzegową i żywotne interesy związane z jego rozwojem, w przypadku MPHKKZ brakuje przymiotu stałości, gdyż, z jednej strony, wszystkie państwa są zasadniczo narażone na użycie siły i zaistnienie konfliktu zbrojnego, a z drugiej, „belligerenci dnia dzisiejszego, miejmy nadzieję, jutro będą posłańcami pokoju”⁶⁸.

Mimo to w odniesieniu do norm prawnych regulujących środki walki w doktrynie większościowe stanowisko przemawia za możliwością powstania nowej normy zwyczajowej odnoszącej się do zaawansowanej broni przy uznaniu za wystarczającą praktyki tylko kilku państw mających techniczne możliwości ich produkcji⁶⁹. Choć w przypadku szczególnie kontrowersyjnych i wątpliwych

⁶⁴ Więcej o metodologii identyfikacji norm prawa zwyczajowego w: O. Corten, *The Controversies over the Customary Prohibition on the Use of Force: A Methodological Debate*, „European Journal of International Law”, vol. 16, issue 5, 2005, s. 803–822.

⁶⁵ Wyrok MTS w sprawie działalności militarnej..., *op. cit.*, § 186.

⁶⁶ Raport War-Algorithm, *op. cit.*, s. 58–59.

⁶⁷ P. Daranowski, J. Połatyńska, *Prawo międzynarodowe...*, *op. cit.*, s. 122.

⁶⁸ Raport War-Algorithm, *op. cit.*, s. 58.

⁶⁹ Y. Dinstein, *The Interaction between Customary International Law and Treaties*, Collected Courses of the Hague Academy of International Law, vol. 322, The Hague Academy of

środków walki można mieć wątpliwości, czy przypisanie takiego statusu umożliwiającego znaczny wpływ na rozwój prawa międzynarodowego nie jest problematyczne⁷⁰. W przypadku autonomicznych systemów śmiertelnej broni do szczególnie zainteresowanych państw można zaliczyć Chiny, Izrael, Koreę Południową, Rosję, Stany Zjednoczone i Wielką Brytanię; większość z nich na forum Konwencji CCW raczej powstrzymuje się od zajmowania stanowiska w kwestii legalności LAWS, uznając jednocześnie wprowadzenie całkowitego zakazu lub szczegółowej regulacji za niepożądane.

Wreszcie, w doktrynie istnieje również postulat *de lege ferenda* o uznawaniu za szczególnie zainteresowane nie tylko państwa użytkowników, ale również państwa, na terytorium którego systemy mogą zostać rozmieszczone w przyszłości, przy założeniu możliwości określenia tych państw *a priori*. Gdyby to podejście uznać za zasadne, jednym z takich państw byłby z dużym prawdopodobieństwem Pakistan, który na forum Konwencji CCW utrzymuje, że należy uznać LAWS za nielegalne⁷¹.

Jeśli natomiast chodzi o tempo procesu prawotwórczego polegającego na przechodzeniu praktyki w prawo zwyczajowe, to przypadkami, które mogą służyć za przykłady „ekspresowego” procesu, jest choćby kasus Sputnika czy kształtowanie się norm zwyczajowych odnoszących się do NKZ⁷². Za potencjałem zwyczaju międzynarodowego jako instrumentu regulującego nowe technologie może przemawiać również jego pozycja ustrojowa. Nierzadko identyfikacja zwyczaju międzynarodowego opiera się na stanowisku lub działaniach władzy wykonawczej danego państwa, podczas gdy proces przyjmowania umów międzynarodowych wymaga zazwyczaj dodatkowej zgody władzy ustawodawczej, co w konsekwencji może go wydłużyć lub skomplikować.

W przypadku trudności w osiągnięciu porozumienia co do kształtu instrumentu prawnego regulującego rozwój i używanie LAWS, trudności bardzo prawdopodobnych ze względu na brak woli politycznej najważniejszych mocarstw militarnych, nie należy wykluczać możliwości krystalizacji normy prawa zwyczajowego w tym zakresie. Należy zaznaczyć, że obranie takiego kierunku

International Law, Brill Nijhoff, Leiden–Boston 2007, s. 293; zob. analogiczną argumentację w odniesieniu do prawa kosmicznego: H.W.A. Thirlway, *International Customary Law and Codification: An Examination of the Continuing Role of Custom in the Present Period of Codification of International Law*, Martinus Nijhoff, Leiden 1972, s. 71–72.

⁷⁰ Zdaniem autorów Raportu War-Algorithm taką sytuację można by porównać do uznania uprzywilejowanej pozycji Afryki Południowej w dyskusji o apartheidzie (Raport War-Algorithm, *op. cit.*, s. 58).

⁷¹ Stanowisko Pakistanu przedstawione podczas MoE w dniach 11–15 kwietnia 2016 roku, dostępne na: <https://perma.cc/MPG8-3Q62> (dostęp 19.08.2020).

⁷² Więcej: M. Lachs, *The Law of Outer Space: An Experience in Contemporary Law-Making*, Brill Nijhoff, Leiden 1972; L. Łukaszczyk, *Współpraca i rywalizacja w przestrzeni kosmicznej: prawo, polityka, gospodarka*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2012; R. Kolb, *Advanced Introduction...*, *op. cit.*, s. 64–70.

byłoby sprzeczne z tendencjami do ujmowania norm MPHKGZ w prawie pisanim, a ze względu na charakterystykę procesu krystalizacji norm prawa zwyczajowego byłby to proces bardziej czasochłonny i skomplikowany, co mogłoby negatywnie wpłynąć na proces humanitaryzacji konfliktów zbrojnych⁷³. Zarazem możliwa krystalizacja szczegółowej normy zwyczajowej w odniesieniu do LAWS jest bardziej pożądana niż całkowita inercja normotwórcza w tej kwestii.

5.2.6. Pozostałe mechanizmy regulacyjne

Umowy międzynarodowe i zwyczaj międzynarodowy to niekwestionowane źródła prawa międzynarodowego w ujęciu formalnym, lecz w ujęciu materialnym można wyróżnić szereg innych źródeł norm postępowania państw. Jest to szczególnie istotne z racji małego prawdopodobieństwa wykształcenia się odpowiednio szybko normy zwyczajowej lub powszechnego przyjęcia międzynarodowej umowy regulującej rozwój i używanie LAWS. Do takich źródeł można zaliczyć niezależny monitoring, mechanizmy rozwijania norm, w tym norm prawa międzynarodowego, niewiążące rezolucje, dobre praktyki, wytyczne, kodeksy postępowania i inne formy własnych regulacji grup szczególnie zainteresowanych tą tematyką. Mimo braku równorzędnej pozycji z prawnie wiążącymi normami regulacje te funkcjonują w systemie prawa międzynarodowego i w porządkach krajowych, a także w zwyczajach branżowych, uszczelniając przestrzeń regulacyjną i jednocześnie wzmacniając pobudki do stosowania tych norm.

Co więcej, normy, które przyjęło się określać terminem prawa miękkiego (ang. *soft law*), mają potencjał do uzyskania statusu norm zwyczajowych oraz mogą stanowić element pomocniczy przy stosowaniu norm prawnych⁷⁴. Ich znaczenia nie można bagatelizować co najmniej ze względu na zwyczajową precyzję oraz sposób przyjęcia, który może wskazywać na szanse uzyskania szerszego i rzeczywistego poparcia⁷⁵. Wreszcie, zaletą tych norm, w porównaniu z prawodawczym procesem wprowadzania norm prawa międzynarodowego, jest stosunkowa łatwość tworzenia ich i modyfikowania, co w przypadku nowych technologii sprzyja przyjmowaniu ich ze względu na szybko zmieniające się standardy techniczne⁷⁶. Z powyższych powodów należy przynajmniej nadmienić

⁷³ Nawiązując do koncepcji G. Blum dotyczącej humanitarnej konieczności i przy założeniu, że MPHKGZ stanowi fuzję zasad wynikających z różnych moralnych intuicji, politycznych kompromisów i historycznych przypadków, zmiana MPHKGZ w kierunku dalszej humanitaryzacji rozumianej jako konsekwentne ograniczanie cierpienia i zniszczenia nie powinna być postrzegana jako niemożliwa lub zakazana.

⁷⁴ W. Czapliński, A. Wyrozumka, *Prawo międzynarodowe...*, op. cit., s. 15.

⁷⁵ M.N. Shaw, *International Law*, wyd. 5, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 77; I. Detter, *The Effect of Resolutions of International Organizations*, [w:] J. Makarczyk (red.), *Theory of International Law at the Threshold of the Twenty-first Century: Essays in Honour of Krzysztof Skubiszewski*, Kluwer Law International, The Hague 1996, s. 381–392.

⁷⁶ W. Czapliński, A. Wyrozumka, *Prawo międzynarodowe...*, op. cit., s. 16.

o możliwości funkcjonowania innych niż prawo międzynarodowe sposobów regulacji LAWS⁷⁷.

W płaszczyźnie międzynarodowej funkcjonują liczne instytucje, których zadaniem jest monitorowanie przestrzegania prawa międzynarodowego przez jego podmioty. Ich ogólna kompetencja dotyczy co najmniej niektórych aspektów związanych z rozwojem i używaniem LAWS. Do tych instytucji można zaliczyć:

- (1) główne organy ONZ: Radę Bezpieczeństwa działającą na podstawie art. 25 i art. 39–42 KNZ, ZO ONZ – art. 10–11 KNZ, Sekretariat – art. 99 KNZ;
- (2) Radę Praw Człowieka i specjalnych sprawozdawców;
- (3) organy działające na podstawie umów międzynarodowych z zakresu MPPCz i rozbrojenia, Komitet Praw Człowieka – art. 28 MPPOiP, Komitet Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych – E/RES/1985/17, Komitet Przeciwko Torturom – art. 17 CAT, OPCW – art. VIII CWC oraz
- (4) organizacje pozarządowe: np. organizacje wchodzące w skład CSKR⁷⁸.

Do najbardziej cenionych mechanizmów rozwoju norm prawnych należy KPM, której zadaniem jest realizacja jednej z kompetencji ZO ONZ, czyli popierania postępowego rozwoju prawa międzynarodowego i jego kodyfikacji. Od KPM oczekuje się podejmowania wyłącznie tematów, które są „konieczne lub pożądane”⁷⁹. Zagadnienie można uznać za dojrzałe, jeśli odnosi się do podstawowych potrzeb państw czy współczesnych realiów społeczności międzynarodowej lub ma kluczowe znaczenie dla obowiązywania prawa międzynarodowego, bez względu na istniejące rozbieżności między państwami w tej mierze⁸⁰. To kryterium pozwala KPM na rozważenie różnych zagadnień jako potencjalnych tematów jej prac, a kwestię sztucznej inteligencji wpływającej m.in. na koncepcję podmiotowości prawnej można ze sporym prawdopodobieństwem uznać za taki dojrzały temat.

⁷⁷ Więcej o miękkim prawie międzynarodowym: K. Skubiszewski, *Rola niewiążących uchwał normatywnych w prawotwórstwie międzynarodowym*, „Państwo i Prawo”, nr 1, 1986, s. 34–45; R. Bierzanek, „Miękkie” prawo międzynarodowe, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 1, 1987, s. 91–106; P. Grzebyk, *Autorytet organizacji...*, *op. cit.*; F. Francioni, *International ‘Soft Law’: A Contemporary Assessment*, [w:] V. Lowe, M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice: Essays in Honour of Sir Robert Jennings*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 167–78; D. Shelton et al., *Multilateral Arms Control*, [w:] D. Shelton (red.), *Commitment and Compliance: The Role of Non-Binding Norms in the International Legal System*, Oxford University Press, Oxford 2000; R. Williamson, *Hard Law, Soft Law, and Non-Law in Multilateral Arms Control: Some Compliance Hypothesis*, „Chicago Journal of International Law”, vol. 4, 2003, s. 59–82.

⁷⁸ M.in. Article 36, Association for Aid and Relief Japan, International Committee for Robot Arms Control, Mines Action Canada, Nobel Women’s Initiative, PAX, Pugwash Conferences on Science & World Affairs, Seguridad Humana en América Latina y el Caribe (SEHLAC), Women’s International League for Peace and Freedom.

⁷⁹ Art. 18 ust. 2 Statutu KPM, A/RES/174(II), 17.11.1947.

⁸⁰ P.S. Rao, *International Law Commission*, [w:] MPEPIL, 2013, § 6.

Wytyczne oraz standardy postępowania mogą być również rozwijane przez państwa (przez prawo krajowe). Dobrym przykładem jest tutaj Dyrektywa 3000.09, która jako instrument prawa wewnętrznego wskazuje na istotność zapewnienia, że w procesie rozwoju LAWS należy uwzględnić cele wojskowe, możliwości technologiczne oraz zgodność z prawem.

Ponadto w kształtowaniu norm prawa międzynarodowego odnoszących się do używania LAWS mogą być przydatne niewiążące rezolucje organów organizacji międzynarodowych, podręczniki wojskowe oraz różnego rodzaju wytyczne, dobre praktyki i kodeksy postępowania. W kontekście autonomicznych systemów Parlament Europejski przyjął niewiążącą rezolucję wzywającą do „zakazania opracowywania, produkcji i stosowania w pełni autonomicznej broni, która umożliwia przeprowadzanie ataków bez interwencji człowieka”⁸¹. Z kolei Zgromadzenie Parlamentarne OBWE wezwało państwa do wspierania międzynarodowych negocjacji w sprawie zakazu stosowania LAWS i w celu ustanowienia międzynarodowych, prawnie wiążących zasad⁸².

Jeśli chodzi o podręczniki prawa międzynarodowego, to do najbardziej znanych należy zaliczyć Podręcznik z San Remo dotyczący prawa wojny morskiej⁸³, Podręcznik harwardzki prawa międzynarodowego stosowanego w wojnie powietrznej i raketowej⁸⁴ czy Tallińskie podręczniki działań wojennych w cyberprzestrzeni⁸⁵. Choć nie stanowią one źródła wiążących norm prawnych, mogą być pomocne w opracowywaniu krajowych podręczników wojskowych, a także ROE. Niewykluczone, że takie opracowanie może powstać w związku z rozwojem LAWS.

Podobną rolę grają tzw. wytyczne interpretacyjne (ang. *interpretive guidance*) sporządzone w odniesieniu do niektórych zagadnień MPHKG⁸⁶. Z kolei Holandia zaproponowała opracowanie takich wytycznych w odniesieniu do prawa obowiązującego przy użyciu LAWS⁸⁷. Podczas spotkania GGE w 2018 roku

⁸¹ Parlament Europejski, 2014/2567(RSP), 27.02.2014.

⁸² Zgromadzenie Parlamentarne OBWE, AS(19)DE, 4-8.07.2019, dostępne na: www.osce-pa.org/documents/annual-sessions/2019-luxembourg/3882-luxembourg-declaration-eng/file, s. 4, pkt 29.

⁸³ L. Doswald-Beck (red.), *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea* (podręcznik z San Remo), Cambridge University Press, Cambridge 2005.

⁸⁴ *HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare*, Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, Bern 2009.

⁸⁵ *Tallinn Manual...*, *op. cit.* oraz *Tallinn Manual 2.0...*, *op. cit.*

⁸⁶ N. Melzer, *Interpretive Guidance...*, *op. cit.*

⁸⁷ „AIV/CAVV zaleca rządowi, aby na arenie międzynarodowej (zwłaszcza na forum CCW) dążył do opracowania procesu, który doprowadzi do sformułowania wytycznych interpretacyjnych wyjaśniających obecny stan prawny w odniesieniu do rozmieszczenia broni autonomicznej. Taki dokument, który miałby charakter informacyjny i edukacyjny, mógłby zawierać listę najlepszych praktyk dotyczących takich kwestii, jak rola znaczącej kontroli ludzkiej w procedurze z art. 36 PD I i w odniesieniu do rozmieszczenia broni autonomicznej” (Holandia, Government response ..., *op. cit.*).

przyjęto zasady przewodnie dyskusji o autonomicznych systemach śmiertelnej broni⁸⁸, a w 2019 roku uzupełnione je o wytyczną o relacji człowiek–maszyna⁸⁹. Należy podkreślić jednak, że takie wytyczne na temat ram dyskusyjnych nie mogą zastąpić w skuteczny sposób wytycznych co do sposobu rozwijania i używania tych systemów broni.

Wreszcie nie bez znaczenia są również samoregulacje zainteresowanych środowisk branżowych. Podczas dyskusji o LAWS na forum Konwencji CCW pojawiły się m.in. propozycje włączenia norm MPMKZ do oprogramowania, na którym opiera się sztuczna inteligencja, oraz głosy wzywające do moralnie odpowiedzialnej inżynierii⁹⁰. O dużym zaangażowaniu środowiska świadczą dwa listy otwarte światowej czołówki specjalistów wzywające do zapewnienia solidności i używania sztucznej inteligencji z korzyścią dla społeczeństwa oraz do wprowadzenia całkowitego zakazu rozwijania LAWS⁹¹. W ich ślad poszło Google, które w swoim kodeksie zasad etycznych zobowiązało się do nierozwijania sztucznej inteligencji która miałaby być wykorzystana w broniach, a także ostatecznie wycofało się z udziału w projekcie Maven optymalizacji ataków z dronów bojowych⁹². Również środowisko naukowców i praktyków postanowiło zająć jasne stanowisko, tworząc nieformalne grono pod nazwą Canberra Group, które w kwietniu 2019 roku, na wzór Dokumentu z Montreux⁹³, sformułowało wytyczne dotyczące korzystania z LAWS, jednak bez zajmowania stanowiska w szerszych kwestiach dotyczących zasadności i celowości ich stosowania⁹⁴.

Podsumowując, poza wiążącymi normami prawnymi i wynikającą z nich odpowiedzialnością, przy jednoczesnej inercji państw, społeczność międzynarodowa i specjalistyczne środowiska mogą samodzielnie podnosić standardy, usta-

⁸⁸ Raport ze spotkań GGE w 2018 roku, *op. cit.*, pkt 21.

⁸⁹ Raport ze spotkań GGE w 2019 roku, *op. cit.*, załącznik IV.

⁹⁰ Wystąpienie D. Bourcier, *op. cit.*

⁹¹ List otwarty *Research Priorities for Robust and Beneficial Artificial Intelligence*, dostępne na: <https://futureoflife.org/ai-open-letter/> (dostęp 22.08.2020) oraz list otwarty *The International Joint Conference on Artificial Intelligence*, dostępne na: <https://futureoflife.org/2017/08/20/killer-robots-worlds-top-ai-robotics-companies-urge-united-nations-ban-lethal-autonomous-weapons> (dostęp 22.08.2020).

⁹² Google, *AI at Google: Our principles*, 7.06.2018, dostępne na: <https://blog.google/technology/ai/ai-principles/> (dostęp 22.08.2020); L. Fang, *Google Hedges on Promise to End Controversial Involvement in Military Drone Contract*, „The Intercept”, 1.03.2019, dostępne na: <https://theintercept.com/2019/03/01/google-project-maven-contract/> (dostęp 22.08.2020).

⁹³ Dokument z Montreux dotyczy stosowania międzynarodowych zobowiązań prawnych i dobrych praktyk dla państw związanych z działalnością prywatnych firm wojskowych i ochrony w czasie konfliktu zbrojnego. Zob. MKCK, *The Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States Related to Operations of Private Military and Security Companies Curing Armed Conflict*, 17.09.2008.

⁹⁴ The Canberra Working Group, *Guiding Principles for the Development and Use of LAWS. Version 1.0*, 2019, dostępne na: www.academia.edu/40189834/Guiding_Principles_for_the_Development_and_Use_of_LAWS_Version_1_0 (dostęp 22.08.2020).

nawiając dla siebie „czerwone linie”, których przekroczenie oznaczałoby przekroczenie moralnego Rubikonu.

5.3. Meritum regulacji LAWS

Bez względu na to, którą metodę regulacji wybiorą państwa, zasadne jest, aby rozstrzygała ona wątpliwości, jakie pojawiły się przy okazji analizowania takich zagadnień, jak ramy definicyjne, zakres ludzkiej kontroli legalności i przeprowadzania ataku oraz sposób przypisywania odpowiedzialności za naruszenia MPHKG powodowane przez nieprawidłowe funkcjonowanie LAWS. Kwestią o charakterze wstępnym jest również rozważenie przez państwa, w świetle paradygmatu MPHKG, klauzuli Martensa i MPPCz, zasadności rozwijania i używania tego typu środków walki w ogóle. Powyższe zagadnienia mają charakter pierwszorzędny ze względu na ich bezpośredni związek z funkcjonującymi koncepcjami prawnymi, takimi jak podstawowe zasady MPHKG, legalność środków i metod walki oraz odpowiedzialność, i z podstawowymi kwestiami etycznymi. Wydaje się, że właśnie te normy może zakwestionować lub naruszyć używanie autonomicznych systemów śmiertelnej broni, a zadaniem społeczności międzynarodowej, w tym przedstawicieli doktryny prawniczej, jest dążenie do jak najskuteczniejszego zabezpieczenia tych norm przed podważeniem i pomniejszeniem ich znaczenia w świetle rozwijającej się praktyki. Z kolei owa praktyka z czasem może wykreować rzeczywistą potrzebę przyjęcia nowych norm, które na dzień dzisiejszy nie są jeszcze rozważone ani wyrażone. W tym duchu państwa nie miały dotychczas okazji odnieść się do tego, w jakim zakresie kontrola ludzka nad wybieraniem celu ataku jest konieczna, ani określić pożądanych postaw moralnych wobec sposobu zabijania, szczególnie w świetle postępującej robotyzacji konfliktów zbrojnych. Niewykluczone, że samo rozwinięcie i użycie LAWS na rzeczywistym polu walki stworzy potrzebę regulacyjną w dotąd niezbadanym zakresie.

Należy pamiętać, że LAWS to *trudny przypadek* również dlatego, że jego regulacja powoduje zderzenie prawa z innym porządkiem normatywnym, a mianowicie z moralnością⁹⁵. Pojawienie się LAWS na polach walki w miejsce ludzi, przyspieszy proces dehumanizacji konfliktów zbrojnych i usunie z działań bojowych elementy charakterystyczne dla ludzkiej natury, takie jak strach, odpowiedzialność czy etos. W rezultacie może to przyczynić się do instrumentalizacji konfliktów zbrojnych, które przestaną mieć ludzki, a zatem i etyczny wymiar.

Kwestiami o charakterze drugorzędym, które jednak powinno się uwzględnić w regulacji, są mechanizmy wzmacniające zgodność z MPHKG, transpa-

⁹⁵ Jerzy Zajadło zauważa, że konflikt między prawem, polityką i etyką (aczkolwiek w odniesieniu do zagadnień z zakresu *ius ad bellum*) można rozwiązać dzięki odwołaniu się do moralności zdroworozsądkowej (ang. *commonsense morality*): J. Zajadło, *Koncepcja...*, op. cit., s. 252–253.

rentność oraz wzajemne zaufanie państw (ang. *confidence building measures*, CBMs)⁹⁶. Mechanizmy te mogłyby uzupełniać kontrolę wynikającą z art. 36 PD I, która, jak wykazano w powyższych rozważaniach, odznacza się niską skutecznością wynikającą z niskiego poziomu implementacji do porządków krajowych. Jedną z metod zwiększenia zgodności z MPHKKZ jest przyjmowanie norm samowykonalnych, co występuje w większości sformułowań norm MPHKKZ. Mianem tym określa się normy sformułowane w sposób wystarczająco wyraźny i precyzyjny dla ich bezpośredniego stosowania przez organy państwa, bez konieczności uchwalenia odpowiednich regulacji w prawie krajowym. Warto zatem rozważyć przyjęcie klarownych norm samowykonalnych dotyczących mechanizmu kontrolnego (np. możliwość składania skarg, dokonywanie przeglądów, zwoływanie konferencji Stron czy konferencji rewizyjnych) lub instytucji nadzorczej (jak OPCW w przypadku broni chemicznej i MAEA w przypadku broni jądrowej). Jasne jest, że w przypadku LAWS większą uwagę powinno się zwrócić na mechanizmy pozwalające skutecznie kontrolować rozwój i testowanie, a dopiero potem używanie LAWS. Taką kontrolę może uzupełniać określenie zasad odpowiedzialności osób pracujących przy fazie projektowania i rozwijania LAWS.

Warto również zwrócić uwagę na tendencję w postępującej regulacji środków walki, która przejawia się w przyjmowaniu umów międzynarodowych prezentujących zintegrowane podejście do niektórych problemów prawnych i regulujących w jednym instrumencie normy prawa rozbrojeniowego, reguły walki i reguły ochrony⁹⁷. Nie bez znaczenia są także postanowienia zabraniające zgłaszania zastrzeżeń oraz obowiązku promowania idei leżącej u podstaw danej regulacji wśród pozostałych państw. Takie rozwiązania sprzyjają większej klarowności normatywnej reguł MPHKKZ oraz mogą przyczynić się do akceptacji i wypracowania całkowitych zakazów posiadania (a nie tylko używania) broni mogących negatywnie wpływać na humanitarny wysiłek MPHKKZ⁹⁸. Przy tym twórcy regulacji powinni uznać za priorytet osiągnięcie uniwersalności takiego instrumentu, zarówno ilościowej przekładającej się na liczbę państw przystępujących do danego reżimu, jak i jakościowej oznaczającej satysfakcjonujący poziom implementacji tych zobowiązań międzynarodowych do porządków krajowych. Należy pamiętać, że również opinia publiczna oraz publiczna kontrola rozwijania i używania LAWS (ang. *monitoring democracy*) grają pomocniczą rolę we wzmacnianiu skuteczności i zgodności postępowania państw z normami MPHKKZ⁹⁹.

⁹⁶ Raport ze spotkań GGE w 2018 roku, *op. cit.*, pkt 43.

⁹⁷ Konwencja Ottawska, Konwencja CCM i TPNW.

⁹⁸ K. Drzewicki, *Międzynarodowe...*, *op. cit.*, s. 264.

⁹⁹ PREMT, Raport „Future Wars And Public Conscience”, 29–30.05.2017, dostępne na: www.researchgate.net/publication/320741192_Future_Wars_and_Public_Conscience_Report_of_the_Symposium_on_Ethical_Legal_and_Social_Implications_of_Emerging_Military_Technologies s. 2–3 (dostęp 22.08.2020).

Na koniec, w odniesieniu do merytorycznego zakresu regulacji, należy przywołać względy humanitaryzmu i konieczności wojskowej, które będą w niej równoważone. W interesie ludzkości jest, by kolejne regulacje dotyczące nowych technologii, w tym LAWS, były ukierunkowane na osiąganie celów wojskowych bez ignorowania wymagań humanitarnych¹⁰⁰. Jak wcześniej przedstawiono, do państw należy ustanowienie tej równowagi w bardzo konkretnym przypadku autonomicznych systemów śmiertelności broni, których korzyści właściwie równoważą zagrożenia. Pewne jest, że jeśli państwa nie osiągną choćby podstawowego porozumienia w kwestii MHC oraz reżimu odpowiedzialności, względy humanitaryzmu znajdą się w cieniu konieczności wojskowych.

5.4. Wnioski

Prawo międzynarodowe w dziedzinie regulacji broni jest niekończącym się spletem „akcji” i „reakcji”. Powodują to wynalazki i ciągły rozwój technologii wojskowych. Z przeprowadzonej analizy wynika, że względy efektywności, praktyczności i bezpieczeństwa wymagają, aby dany zakaz lub ograniczenie niektórych zastosowań wyrazić w normie o charakterze traktatowym. Wprowadzanie całkowitego zakazu używania środka walki lub ustanawianie moratorium na jego rozwój stanowią rzadkie wyjątki. Ponadto autonomiczne systemy śmiertelności broni, mimo licznych kontrowersji, mogą nieść rozwiązania, które można będzie zastosować z korzyścią dla wysiłków humanitaryzacji konfliktów zbrojnych. Dlatego wypracowanie i przyjęcie umowy międzynarodowej ograniczającej użycie tych systemów wydaje się zasadne, a co najmniej wpisuje się w praktykę prawnych ograniczeń środków walki.

Co więcej, umowa ta powinna zawierać odpowiednie postanowienia przewidujące mechanizmy kontroli zgodności monitorujące stosowanie przepisów w praktyce; bez tych gwarancji może stać się jedynie iluzorycznym środkiem ochrony. Skorelowanym mechanizmem wynikającym z ogólnych przepisów MPHKKZ jest przegląd prawny z art. 36 PD I, który ze względu na jego kluczową rolę w zapewnieniu zgodności i skuteczności MPHKKZ pozostaje dla wszystkich państw koniecznością, a dla państw-stron PD I prawnym obowiązkiem.

Zatem przyjęcie szczegółowego instrumentu regulującego LAWS na poziomie międzynarodowym, powszechne zastosowanie przeglądu prawnego nowych broni oraz rozwinięcie współpracy między państwami, organizacjami pozarządowymi oraz przedstawicielami biznesu i nauki stanowią gwarancję odpowiedniego i realistycznego ukształtowania reżimu przełomowych technologii przy jednoczesnym poprawieniu przestrzegania podstawowych zasad MPHKKZ. Wymaga to jednak podjęcia działań oraz zajęcia stanowiska przez państwa, w tym mocarstwa

¹⁰⁰ K. Drzewicki, *Międzynarodowe...*, *op. cit.*, s. 274.

militarne, które jak wskazuje praktyka ostatnich dekad, nie są chętne do przyjmowania kolejnych zobowiązań w zakresie nowych środków walki.

Historia rozwoju norm dotyczących środków walki i samych konfliktów zbrojnych pokazała, że nie można osiągnąć korzyści wojskowej bez równoczesnego zapewnienia zgodności środków walki z MPMKZ. Podobnie w przypadku LAWS, bez względu na atrakcyjność korzyści operacyjnych wynikających z charakterystyki tego środka walki, jego wartość jest pozorna, jeśli nie umożliwia on prowadzenia działań zbrojnych zgodnie z MPMKZ. Dlatego państwa powinny zająć stanowisko w dwóch kluczowych kwestiach cechujących się doniosłością prawną i etyczną, a mianowicie w kwestii charakteru prawnego i rodzaju kontroli ludzkiej nad procesami decydowania o pozbawianiu życia oraz w kwestii reżimu odpowiedzialności za używanie LAWS. W świetle dyskusji na forum międzynarodowym, a szczególnie w świetle stanowisk mocarstw militarnych wydaje się, że ewentualne wypracowanie wiążącej normy umownej o powszechnym zasięgu jest oddalone w czasie¹⁰¹. Niemniej społeczność międzynarodowa dysponuje innymi instrumentami o niewiążącym charakterze prawnym, które mogą stanowić rozwiązania tymczasowe i uszczelniające ramy regulacyjne rozwoju i używania LAWS. Ponadto najbliższe lata będą dawały okazję do ustanowienia równowagi między względami humanitaryzmu, a więc dążeniami niektórych podmiotów do wprowadzenia całkowitego zakazu używania LAWS, a koniecznością wojskową opartą na „uwodzicielskiej obietnicy” przełomowych technologii.

Podsumowując, można by w tym miejscu przywołać słowa Jeana Picteta: „nawet najmniejsze rezultaty, które zostaną powszechnie zaakceptowane, są o wiele lepsze niż projekty, które wyglądają olśniewająco na papierze, ale są bezwartościowe w praktyce i koniec końców służą do podważenia międzynarodowego prawa humanitarnego w całości”¹⁰².

¹⁰¹ Podczas spotkania GGE w 2019 roku państwa uzgodniły, że sesje w latach 2020 i 2021 powinny być poświęcone dyskusjom nad rozwojem ram normatywnych i operacyjnych dla LAWS, tak by przedstawić rezultaty prac GGE podczas Szóstej Konferencji Przeglądowej Konwencji CCW zaplanowanej na grudzień 2021 roku. W związku z pandemią COVID-19 państwa zostały wezwane do przedstawienia pisemnych stanowisk, choć można przypuszczać, że korzystając z zaistniałej sytuacji, będzie to nadal przeciągane w czasie (Raport ze spotkań GGE w 2019 roku, *op. cit.*, pkt 26).

¹⁰² Raport MKCK, *Conference of Government Experts on the Use of Certain Conventional Weapons (Second Session, Lugano, 28.1-26.2.1976)*, Geneva 1976, s. 78.

Wykaz źródeł

Książki i artykuły

- Abi-Saab Georges, *The Specificities of Humanitarian Law*, [w:] Ch. Swinarski (red.), *Studies and Essayes on International Humanitarian Law and Red Cross Principles*, Martinus Nijhoff, The Hague 1984, s. 265–280.
- Ago Roberto, *Positive Law and International Law*, „American Journal of International Law”, vol. 51, 1957, s. 691–733.
- Allenby Braden, *Governance and Technology Systems: The Challenge of Emerging Technologies*, [w:] G.E. Marchant, B.R. Allenby, J.R. Herkert (red.), *The Growing Gap Between Emerging Technologies and Legal-Ethical Oversight*, Springer, New York 2011, s. 3–14.
- Altman Jürgen, Gubrud Mark A., *Anticipating Military Nanotechnology*, „IEEE Technology and Society Magazine”, vol. 23, issue 4, 2004, s. 33–40.
- Amisha et al., *Overview of Artificial intelligence in medicine*, „Journal of Family Medicine and Primary Care”, vol. 8, issue 7, 2019, s. 2328–2331.
- Anderson Kenneth, Waxman Mathew C., *Debating Autonomous Weapon Systems, Their Ethics and Their Regulation Under International Law*, [w:] R. Brownsword, E. Scotford, K. Yeung (red.), *The Oxford Handbook of Law, Regulation, and Technology*, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 1097–1119.
- Antonowicz Lech, *Zagadnienie podmiotowości prawa międzynarodowego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G. Ius”, vol. 45, 1998, s. 7–29.
- Anzilotti Dionis, *Cours de Droit International*, Recueil Sirey, Paris 1929.
- Arkin Ronald, *Governing Lethal Behavior in Autonomous Robots*, CRC Press, New York 2009.
- Asaro Peter, *Jus Nascendi, Robotic Weapons and the Martens Clause*, [w:] R. Calo, A.M. Froomkin, I. Ker (red.), *Robot Law*, Edward Elgar, Cheltenham 2016, s. 368–371.
- Asaro Peter, *On Banning Autonomous Weapon Systems: Human Rights, Automation, and the Dehumanization of Lethal Decision-Making*, „International Review of the Red Cross”, vol. 94, issue 886, 2012, s. 687–709.
- Ashley Kevin D., *Reasoning with Cases and Hypotheticals in HYPO*, „International Journal of Man-Machine Studies”, vol. 24, 1991, s. 751–887.
- Baarda Thomas A. van, *Moral Aambiguities Underlying the Laws of Armed Conflict*, „Yearbook of International Humanitarian Law”, vol. 11, 2008, s. 3–49.
- Backstorm Alan, Henderson Ian, *New Capabilities in Warfare: an Overview of Contemporary Technological Developments and the Associated Legal and Engineering*

- Issues in Article 36 Weapons Reviews*, „International Review of the Red Cross”, vol. 94, issue 886, 2012, s. 483–514.
- Balcerzak Michał, *Odpowiedzialność międzynarodowa państwa za działania zabronione a systemowy charakter prawa międzynarodowego*, [w:] R. Kwiecień (red.), *Państwo a prawo międzynarodowe jako system prawa*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015, s. 322–341.
- Bar Gabriela, *Robot personhood, czyli po co nam antropocentryczna sztuczna inteligencja?*, [w:] L. Lai, M. Świerczyński (red.), *Prawo sztucznej inteligencji*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 29–43.
- Barth Thomas J., Arnold Eddy, *Artificial Intelligence And Administrative Discretion: Implications For Public Administration*, „American Review Of Public Administration”, vol. 29, issue 4, 1999, s. 307–331.
- Beard Jack M., *Autonomous Weapons and Human Responsibilities*, „Georgetown Journal of International Law”, vol. 45, issue 3, 2014, s. 617–681.
- Beer Yishai, *Humanity Considerations: Cannot Reduce War's Hazards Alone: Revitalizing the Concept of Military Necessity*, „European Journal of International law”, vol. 26, issue 4, 2016, s. 801–828.
- Bekey George A., *Autonomous Robots: From Biological Inspiration to Implementation and Control*, MIT Press, Cambridge, MA 2005.
- Bekey George A., *Current Trends in Robotics: Technology and Ethics*, [w:] P. Lin, K. Abney, G.A. Bekey (red.), *Robot Ethics*, MIT Press, Cambridge 2011, s. 17–34.
- Benvenisti Eyal, *Human Dignity in Combat: The Duty to Spare Enemy Civilians*, „Israel Law Review”, vol. 39, 2006, s. 81–109.
- Benvenisti Eyal, *Sovereigns as trustees of humanity: on the accountability of states to foreign stakeholders*, „American Journal of International Law”, vol. 107, 2013, s. 295–333.
- Bernard Vincent, *Editorial: Tactics, Techniques, Tragedies: A Humanitarian Perspective on the Changing Face of War*, „International Review of the Red Cross”, vol. 97, issue 900, 2015, s. 959–968.
- Bettati Mario, *Le droit humanitaire*, Éditions du Seuil, Paris 2000.
- Betts Christopher, *The Social Contract*, Oxford University Press Worlds Classics, Oxford 1994.
- Bieńkowski Wojciech, *Roboty wojskowe w zastosowaniach militarnych. Zastrzeżenia natury prawnej i etycznej*, [w:] M. Szuniewicz (red.), *Automatyzacja i robotyzacja współczesnego pola walki*, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2015, s. 29–51.
- Bierzanek Remigiusz, „Miękkie” prawo międzynarodowe, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 1, 1987, s. 91–106.
- Bierzanek Remigiusz, Symonides Janusz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 7, LexisNexis, Warszawa 2005.
- Bierzanek Remigiusz, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1982.
- Bílková Veronika, *Ensuring Human Security in Armed Conflicts: The Role of Non-State Actors and its Reflection in Current International Humanitarian Law*, [w:] C. Ryngaert, M. Noortmann (red.), *Human Security and International Law: The Challenge of Non-State Actors*, Intersentia Publishing, Cambridge–Antwerp–Portland 2014, s. 29–52.

- Binet Alfred, Thomas Simon, *Méthodes nouvelles pour le diagnostic du niveau intellectuel des anormaux*, „L'Année Psychologique”, vol. 11, 1904, s. 191–244.
- Birnbacher Dieter, *Are Autonomous Weapons Systems a Threat to Human Dignity?*, [w:] N. Bhuta, S. Beck, R. Geiß, H.Y. Liu, C. Kreß (red.), *Autonomous Weapons Systems: Law, Ethics, Policy*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 105–120.
- Blum Gabriella, *The Dispensable Lives of Soldiers*, „Journal of Legal Analysis”, vol. 2, 2010, s. 69–124.
- Blum Gabriella, *The Laws of War and the „Lesser Evil”*, „Yale Journal of International Law”, vol. 35, issue 1, 2010, s. 1–69.
- Bober Wojciech, *Czy korzystanie z bojowych bezzałogowych pojazdów latających jest moralnie problematyczne*, [w:] K. Kowalczevska, J. Kowalewski (red.), *Systemy dronów bojowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, s. 32–47.
- Boothby William, *Methods and Means of Cyber Warfare*, „International Law Studies”, vol. 89, 2013, s. 365–405.
- Boothby William, *The Law of Targeting*, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Boothby William, *Weapons and the Law of Armed Conflict*, wyd. 2, Oxford University Press, Oxford 2016.
- Borelli Silvia, *The (Mis)-Use of General Principles of Law: Lex Specialis and the Relationship between International Human Rights Law and the Laws of Armed Conflict*, [w:] L. Pineshi (red.), *General Principles of Law: The Role of the Judiciary*, Springer, New York 2015, s. 265–294.
- Bothe Michael, Partsch Karl Joseph, Solf Waldemar A., *New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*, Martinus Nijhoff, Geneva 1982, s. 209–307.
- Bradshaw Jeffrey M., Hoffman Robert R., Johnson Matthew, Woods David D., *The Seven Deadly Myths of Autonomous Systems*, „IEEE Intelligent Systems”, vol. 28, issue 3, 2013, s. 54–61.
- Broekens Joost, *Assistive Social Robots in Elderly Care*, „Gerontechnology”, vol. 8, 2009, s. 94–103.
- Brooks Rosa, *Drones and the International Rule of Law*, „Ethics and International Affairs”, vol. 28, 2014, s. 83–103.
- Brownlie Ian, *Principles of Public International Law*, wyd. 4, Clarendon Press, Oxford 1990.
- Bubnicki Zdzisław, *Modern Control Theory*, Springer, Berlin – New York 2005.
- Bugajski Dariusz (red.), *Selektywna eliminacja i rozkaz wojskowy*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne”, t. IV, Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni, Gdynia 2013, s. 12–167.
- Burke Megan, Persi-Vicentic Loren, *Remedies and Reparations*, [w:] S. Casey-Maslen (red.), *Weapons under International Human Rights Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 542–589.
- Byron Christine, *War Crimes and Crimes against Humanity in the Rome Statute of the International Criminal Court*, Manchester University Press, Manchester 2009.
- Calo Ryan, *Robotics and the Lessons of Cyberlaw*, „California Law Review”, vol. 103, 2015, s. 513–563.

- Cançado Trindade Antônio Augusto, *International Law for Humankind: Towards a New Jus Gentium*, The Hague Academy of International Law Monographs, vol. 8, Martinus Nijhoff, The Hague 2010.
- Cannone Andrea, *The use of prohibited weapons and war crimes*, [w:] F. Pocar, M. Pedrazzi, M. Frulli (red.), *War Crimes and the Conduct of Hostilities. Challenges to Adjudication and Investigation*, Edgar Elgar, Cheltenham 2013, s. 173–193.
- Čapek Karel, *R.U.R. Rossum's Universal Robots*, Prague 1921.
- Carnahan Burrus M., Robertson Marjorie, *The Protocol on „Blinding Laser Weapons”: A New Direction for International Humanitarian Law*, „American Journal of International Law”, vol. 90, issue 3, 1996, s. 484–490.
- Carozza Paolo, *Human Dignity*, [w:] D. Shelton (red.), *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 345–359.
- Casey-Maslen Stuart (red.), *Weapons under International Human Rights Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Cassese Antonio, *The Martens Clause: Half a Loaf or Simply Pie in the Sky?*, „European Journal of International Law”, vol. 11, issue 1, 2000, s. 187–216.
- Castrén Erik, *The Present Law of War and Neutrality*, Soumalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon, Helsinki 1954.
- Chengeta Thompson, *Accountability Gap: Autonomous Weapon Systems and Modes of Responsibility in International Law*, „Denver Journal of International Law and Policy”, vol. 45, issue 1, 2016, s. 1–50.
- Chojnacki Jacek, *Nowe technologie wyzwaniem dla międzynarodowego prawa humanitarnego*, [w:] M. Szuniewicz (red.), *Automatyzacja i robotyzacja współczesnego pola walki*, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2015, s. 9–28.
- Chojnicka Krystyna, Olszewski Henryk, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Podręcznik akademicki, Przedsiębiorstwo Wydawnicze – Ars boni et aequi – Władysław Rozwadowski, Poznań 2004.
- Coeckelbergh Mark, *Responsibility and the Moral Phenomenology of Using Self-Driving Cars*, „Applied Artificial Intelligence”, vol. 30, 2016, s. 748–757.
- Cohen Amichai, *Rules and Standards in the Application of International Humanitarian Law*, „Israel Law Review”, vol. 41, 2008, s. 41–67.
- Coker Christopher, *Warrior Geeks*, Hurst and Company, London 2013.
- Corn Geoffrey S., *Autonomous Weapons Systems: Managing the Inevitability of 'Taking the Man Out of the Loop'*, [w:] N. Bhuta, S. Beck, R. Geiß, H.Y. Liu, C. Kreß (red.), *Autonomous Weapons Systems: Law, Ethics, Policy*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 209–240.
- Corn Geoffrey S., Blank Laurie R., Jenks Christopher, Jensen Eric T., *Belligerent Targeting and the Invalidity of a Least Harmful Means Rule*, „International Law Studies”, vol. 89, 2013, s. 536–626.
- Corn Geoffrey S., Hansen Victor, Jackson Richard, Jenks Christopher M., Jensen Eric T., Schoettler James A., *The Law of Armed Conflict: An Operational Approach*, Wolters Kluwer, New York 2012.
- Corten Olivier, *The Controversies Over the Customary Prohibition on the Use of Force: A Methodological Debate*, „European Journal of International Law”, vol. 16, issue 5, 2005, s. 803–822.

- Coupland Robin, *Humanity: What Is It and How Does It Influence International Law?*, „International Review of the Red Cross”, vol. 83, issue 844, 2001, s. 969–989.
- Cox Michael T., *Metacognition in Computation: a Selected Research Review*, „Artificial Intelligence”, vol. 169, 2005, s. 105–141.
- Crawford Emily, *The Treatment of Combatants under the Law of Armed Conflict*, Oxford University Press, Oxford 2010.
- Crawford James, *Brownlie's Principles of Public International Law*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- Crawford James, *The System of International Responsibility*, [w:] J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson (red.), *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 17–26.
- Crootof Rebecca, *A Meaningful Floor for 'Meaningful Human Control'*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, 2016, s. 53–62.
- Crootof Rebecca, *War Torts: Accountability for Autonomous Weapons*, „University of Pennsylvania Law review”, vol. 164, issue 6, 2016, s. 1346–1402.
- Cummings Edward R., Solf Waldemar A., Almond Harry, Fenrick William J., *The Conventional Weapons Convention: A Modest but Useful Treaty*, „International Review of the Red Cross”, vol. 30, issue 279, 1990, s. 498–509.
- Cyprian Tadeusz, Sawicki Jerzy, *Materiały norymberskie*, Warszawa 1948.
- Cyprian Tadeusz, Sawicki Jerzy, *Prawo norymberskie. Bilans i perspektywy*, Wydawnictwo E. Kuthana, Warszawa–Kraków 1948.
- Cyprian Tadeusz, Sawicki Jerzy, *Walka o zasady norymberskie 1945–1953*, PWN, Warszawa 1956.
- Czapliński Władysław, *Concepts of Ius Cogens and Obligations Erga Omnes in International Law in the Light of Recent Developments*, „Polish Yearbook of International Law”, vol. 23, 1997–1998, s. 87–93.
- Czapliński Władysław, *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Czapliński Władysław, Wyrozumska Anna, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2014.
- Daoust Isabelle, Coupland Robin, Ishoey Rikke, *New Wars, New Weapons? The Obligation of States to Assess the Legality of Means and Methods of Warfare*, „International Review of the Red Cross”, vol. 84, issue 846, 2002, s. 345–363.
- Daranowski Piotr, Połatyńska Joanna (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór orzeczeń*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2011.
- Detter Ingrid, *The Effect of Resolutions of International Organizations*, [w:] J. Makarczyk (red.), *Theory of International Law at the Threshold of the Twenty-first Century: Essays in Honour of Krzysztof Skubiszewski*, Kluwer Law International, The Hague 1996, s. 381–392.
- Dinniss Harrison A. H., Kleffner Jan K., *Soldier 2.0: Military Human. Enhancement and International Law*, „International Law Studies”, vol. 92, 2016, s. 432–482.
- Dinstein Yoram, *Collateral Damage and the Principle of Proportionality*, [w:] D. Wippman, M. Evangelista (red.), *New Wars, New Laws?: Applying the Laws of War in 21st Century Conflicts*, Ardsley, New York 2005, s. 211–224.

- Dinstein Yoram, *The Conduct of Hostilities under Law of Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Dinstein Yoram, *The Interaction between Customary International Law and Treaties*, Collected Courses of the Hague Academy of International Law, vol. 322, The Hague Academy of International Law, Brill Nijhoff, Leiden – Boston 2007.
- Dinstein Yoram, *The Principle of Proportionality*, [w:] K. Mujezinović Larsen, C. Guldahl Cooper, G. Nystuen (red.), *Searching for a 'Principle of Humanity' in International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, s. 72–85.
- Dower Nigel, *Human Rights and International Relations*, „The International Journal of Human Rights”, vol. 1, 1997, s. 86–111.
- Droege Cordula, *The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict*, „Israel Law Review”, vol. 40, issue 2, 2007, s. 310–355.
- Drzewicki Krzysztof, *Międzynarodowe Prawo Humanitarne. Wyzwania u progu XXI stulecia*, [w:] M. Borkowski, A. Friedberg (red.), *X lat Polski w Unii Europejskiej: doświadczenia i perspektywy*, Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk 2014, s. 257–266.
- Dunlap Charles J., *The Hyper-Personalization of War Cyber, Big Data, and the Changing Face of Conflict*, „Georgetown Journal of International Affairs”, vol. 15, 2014, s. 108–118.
- Ehrlich Ludwik, *Interpretacja Traktatów*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1957.
- Escorihuela Alejandro Lorite, *Humanitarian Law And Human Rights Law: The Politics Of Distinction*, „Michigan State Journal of International Law”, vol. 19, issue 2, 2011, s. 299–407.
- Evans Tyler D., *At War with the Robots: Autonomous Weapon Systems and the Martens Clause*, „Hofstra Law Review”, vol. 41, issue 8, 2013, s. 697–733.
- Farrant James, Ford Christopher M., *Autonomous Weapons and Weapon Reviews: The UK Second. International Weapon Review Forum*, „International Law Studies”, vol. 93, 2017, s. 389–422.
- Feltovich Paul J., *Keeping It Too Simple: How the Reductive Tendency Affects Cognitive Engineering*, „IEEE Intelligent Systems”, vol. 19, issue 3, 2004, s. 90–94.
- Fenrick William, *The Rule of Proportionality and Protocol I in Conventional Warfare*, „Military Law Review”, vol. 98, s. 541–595.
- Filipkowski Wojciech, *Prawo karne wobec sztucznej inteligencji*, [w:] L. Lai, M. Świerczyński (red.), *Prawo sztucznej inteligencji*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 113–128.
- Fischer Kirsten J., *Moral Accountability and International Criminal Law Holding Agents of Atrocity Accountable to the World*, Routledge, London 2013.
- Francioni Francesco, *International “Soft law”: A Contemporary Assessment*, [w:] V. Lowe, M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice, Essays in Honour of Sir Robert Jennings*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 167–178.
- Gaggioli Gloria, *L'influence mutuelle entre les droits de l'homme et le droit international humanitaire à la lumière du droit à la vie*, Éditions A. Pedone, Paris 2013.
- Gardam Judith, *Necessity, Proportionality and the Use of Force by States*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Gat Azar, *War in Human Civilization*, Oxford University Press, Oxford 2006.

- Gębski Radosław, *Podmiotowość osoby fizycznej w prawie międzynarodowym*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, Nr 1, 2005, s. 21–35.
- Gizbert-Studnicki Tomasz, *Zasady i reguły prawne*, „Państwo i Prawo”, Zeszyt 3 (505), 1988, s. 16–26.
- Goodman Ryan, *The Power to Kill or Capture Enemy Combatants*, „European Journal of International Law”, vol. 24, issue 3, 2003, s. 819–853.
- Góralczyk Wojciech, Sawicki Stefan, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, wyd. 17, Wolters Kluwer, Seria Akademicka, Warszawa 2017.
- Górbieł Andrzej (red.), *Prawo międzynarodowe. Źródła i materiały*, t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1970.
- Górbieł Andrzej, *Konieczność wojskowa w prawie międzynarodowym*, „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Prawnicze, CCXXIV, 1970, z. 44, s. 1–80.
- Green Leslie C., *The Contemporary Law of Armed Conflict*, Melland Schill Studies in International Law, wyd. 2, Manchester University Press, Manchester 2000.
- Greenwood Christopher, *Historical Development and Legal Basis*, [w:] D. Fleck (red.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, Oxford/New York 1995, s. 1–38.
- Grzebyk Patrycja, *Autorytet organizacji i jego wpływ na charakter tworzonych regulacji – przypadek Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża i jego roli w rozwoju międzynarodowego prawa humanitarnego*, [w:] B. Kuźniak, M. Ingelevič-Citak (red.), *Ius cogens. Soft Law. Dwa bieguny prawa międzynarodowego publicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, s. 249–256.
- Grzebyk Patrycja, *Cele osobowe i rzeczowe w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018.
- Guggenheim Paul, *L'organisation de l'opinion publique dans la communauté internationale*, Annales d'Études Internationales, IUHE, Genève 1970.
- Haines Steven, *The Developing Law of Weapons*, [w:] A. Clapham, P. Gaeta (red.), *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 273–295.
- Harris Shane, *Killer Robots are Here. Get Used to It*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, 2016, s. 77–82.
- Hart Herbert Lionel Adolphus, Gardner John, *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*, wyd. 2, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Hayashi Nobuo, *Basic Principles*, [w:] R. Liivoja, T. McCormack (red.), *Routledge Handbook of the Law of Armed Conflict*, Oxon, New York, 2016, s. 89–105.
- Hayashi Nobuo, *Military Necessity as Normative Indifference*, „Georgetown Journal of International Law”, vol. 44, 2003, s. 675–782.
- Hayashi Nobuo, *Requirements of Military Necessity in International Humanitarian Law and International Criminal Law*, „Boston University International Law Journal”, vol. 28, issue 39, 2010, s. 39–140.
- Heintze Hans-Joachim, *On the Relationship between Human Rights Law Protection and International Humanitarian Law*, „International Review of the Red Cross”, vol. 86, issue 856, 2004, s. 789–814.
- Heller Kevin J., *‘One Hell of a Killing Machine’: Signature Strikes and International Law*, „Journal of International Criminal Justice”, vol. 11, issue 1, 2013, s. 89–119.

- Henckaerts Jean-Marie, *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Henderson Ian, *The Contemporary Law of Targeting*, Brill Nijhoff, Leiden 2009.
- Herkert Joseph R., *Ethical Challenges of Emerging Technologies*, [w:] G.E. Marchant, B.R. Allenby, J. R. Herkert (red.), *The Growing Gap Between Emerging Technologies and Legal-Ethical Oversight*, Springer, New York 2011, s. 35–43.
- Heyns Christopher, *Autonomous Weapons Systems: Living a Dignified Life and Dying a Dignified Death*, [w:] N. Bhuta, S. Beck, R. Geiß, H.Y. Liu, C. Kreß (red.), *Autonomous Weapons Systems: Law, Ethics, Policy*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 3–19.
- Higgins Rosalyn, *Conceptual Thinking about the Individual in International Law*, [w:] R. Higgins (red.), *Themes and Theories*, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 73–92.
- Higgins Rosalyn, *Problems and Process: International Law and How We Use It*, Clarendon Press, Oxford 1993.
- Hippler Bello Judith, Bekker Peter H.F., *Legitimacy of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, „American Journal of International Law”, vol. 91, issue 1, 1997, s. 126–133.
- Hollis Duncan B., *Setting the Stage: Autonomous Legal Reasoning in International Humanitarian Law*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, issue 1, 2016, s. 1–15.
- Horowitz Jonathan T., *Ending the Global War: The Power of Human Rights in a Time of Unrestricted Armed Conflict*, [w:] J.D. Ohlin (red.), *Theoretical Boundaries of Armed Conflict and Human Rights*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 157–191.
- Horowitz Michael C., *The Real World Consequences of Defining Autonomous Weapons Systems*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, issue 1, 2016, s. 85–98.
- Hulme Karen, *Radiation Warfare: A Review of the Legality of Depleted Uranium Weaponry*, „Canadian Yearbook of International Law”, vol. 43, 2006, s. 197–296.
- Jagielska Monika, *Odpowiedzialność za sztuczną inteligencję*, [w:] L. Lai, M. Świerczyński (red.), *Prawo sztucznej inteligencji*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 69–80.
- Jenks Christopher, *False Rubicons, Moral Panic & Conceptual Cul-De-Sacs: Critiquing & Reframing the Call to Ban Lethal Automatic Weapons*, „Pepperdine Law Review”, vol. 44, issue 1, 2016, s. 1–70.
- Jensen Eric T., *Emerging Technologies and LOAC Signaling*, „International Law Studies”, vol. 91, 2015, s. 621–640.
- Jevgleskaja Natalia, *Weapons Review Obligation under Customary International Law*, „International Law Studies”, vol. 94, 2018, s. 186–221.
- Kahn Paul, *Imagining Warfare*, „European Journal of International Law”, vol. 24, issue 1, 2013, s. 199–226.
- Kahn Paul, *The Paradox of Riskless Warfare*, „Philosophy and Public Policy Quarterly”, vol. 22, 2002, s. 2–7.
- Kałduński Marcin, *On the Martens Clause in International Law Today*, [w:] T. Jasudowicz, M. Balcerzak, J. Kapelańska-Pręgowska (red.), *Współczesne Problemy Praw*

- Człowieka i Międzynarodowego Prawa Humanitarnego*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2009, s. 295–313.
- Kałuński Marcin, *Zasada dobrej wiary w prawie międzynarodowym*, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Kalmanovitz Pablo, *Judgment, liability and the risks of riskless warfare*, [w:] N. Bhuta, S. Beck, R. Geiß, H.Y. Liu, C. Kreß (red.), *Autonomous Weapons Systems: Law, Ethics, Policy*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 145–163.
- Kalshoven Frits, *Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts*, the Conference of government experts (second session), 3 maja – 2 czerwca 1972, „Netherlands Yearbook of International Law”, vol. 3, 1972, s. 18–61.
- Kalshoven Frits, *The Conventional Weapons Convention: Functions of Underlying Legal Principles*, [w:] F. Kalshoven (red.), *Reflections on the Law of War Collected Essays*, Martinus Nijhoff, Leiden Boston 2007, s. 393–398.
- Kalshoven Frits, *The Conventional Weapons Convention: Underlying Legal Principles*, „International Review of the Red Cross”, vol. 30, issue 279, 1990, s. 510–520.
- Kalshoven Frits, *The Respective Role of Custom and Principle in the International Law of Armed Conflict*, „Acta Societatis Martensis”, Tallinn 2006, s. 48–68.
- Kalshoven Frits, *The Soldier and his Golf Clubs*, [w:] F. Kalshoven (red.), *Reflections on The Law of War: Collected Essays*, Martinus Nijhoff, Leiden Boston 2007, s. 359–376.
- Kalshoven Frits, Zegveld Liesbeth, *Constraints on the waging of war: An introduction to International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Kanda Takayuki, *A Communication Robot in a Shopping Mall*, „IEEE Transactions on Robotics”, vol. 26, 2010, s. 897–913.
- Kant Immanuel, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, przeł. M. Wartenberg, PWN, Warszawa 1953.
- Karska Elżbieta, Karski Karol, *Odpowiedzialność za wykonanie bezprawnego rozkazu w świetle międzynarodowego prawa karnego*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne”, t. IV, 2013, s. 168–201.
- Karski Karol, *Osoba prawna prawa wewnętrznego jako podmiot prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
- Keats Citron Danielle, *Technological Due Process*, „Washington University Law Review”, vol. 85, 2008, s. 1249–1313.
- Kelsen Hans, *Principles of International Law*, Oxford University Press, Oxford 1966.
- Kilovaty Ido, *ICRC, NATO and the U.S. – Direct Participation in Hacktivities – Targeting Private Contractors and Civilians in Cyberspace under International Humanitarian Law*, „Duke Law and Technology Review”, vol. 15, 2016, s. 1–38.
- Kisielewicz Andrzej, *Sztuczna inteligencja i logika. Podsumowanie przedsięwzięcia naukowego*, wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.
- Klamberg Mark, *International Law in the Age of Asymmetrical Warfare. Virtual Cockpits and Autonomous Robots*, [w:] J. Ebbesson (red.), *International Law and Changing Perspectives of Security*, Koninklijke Brill, Leiden 2014, s. 152–170.
- Kleffner Jan, *Section IX Of The ICRC Interpretive Guidance on Direct Participation in Hostilities: The End of Jus in Bello Proportionality As We Know It?*, „Israel Law Review”, vol. 45, issue 1, 2012, s. 35–52.

- Kleffner Jan, *Sources of the Law of Armed Conflict*, [w:] R. Liivoja, T. McCormack (red.), *Routledge Handbook of the Law of Armed Conflict*, Oxon, New York, 2016, s. 71–88.
- Koblentz Gregory, *Living Weapons: Biological Warfare and International Security*, Cornell University Press, Ithaca 2009.
- Kolb Robert, *Advanced Introduction to International Humanitarian Law*, Edward Elgar, Northampton 2014.
- Kolb Robert, *Peremptory International Law – Jus Cogens: A General Inventory*, Hart Publishing, Oxford 2015.
- Komentarz KPM do projektu Artykułów o odpowiedzialności państw za akty międzynarodowo bezprawne, „Yearbook of the International Law Commission”, vol. II, 2001, s. 113.
- Komisja Prawa Międzynarodowego, „Yearbook of the International Law Commission”, 1966, vol. II, s. 247–249.
- Korycka-Zirk Milena, *Reguły prawne jako istota pojęcia prawa w ujęciu H.L.A. Harta*, „Studia Iuridica Toruniensia”, vol. 6, 2010, s. 81–100.
- Koskeniemi Martti, *The Politics of International Law – 20 Years Later*, „The European Journal of International Law”, vol. 20, issue 1, 2009, s. 7–19.
- Kowalczevska Kaja, *Bardziej niż maszyn potrzebujemy człowieczeństwa. Kilka refleksji nad zasadą humanitaryzmu w świetle propagandy wojennej*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, vol. 18, 2015, s. 86–101.
- Kowalczevska Kaja, Casenove Matteo, *APT—the New Cyberforce?*, „Polish Quarterly of International Affairs”, vol. 3, 2015, s. 7–20.
- Kowalski Michał, *Prawo do samoobrony jako środek zwalczania terroryzmu międzynarodowego*, Difin, Warszawa 2013.
- Kristensen Hans M., Mckinzie Matthew G., *Nuclear Arsenals: Current Developments, Trends and Capabilities*, „International Review of The Red Cross”, vol. 7, issue 899, s. 563–599.
- Kritsiotis Dino, *The Principle of Equal Application*, [w:] R. Liivoja, T. McCormack (red.), *Routledge Handbook of the Law of Armed Conflict*, Oxon, New York 2016, s. 5–31.
- Kupiecki Robert, *Sztuczna inteligencja a bezpieczeństwo międzynarodowe w przyszłości*, [w:] R. Kuźniar et al., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 472–497.
- Kwakwa Edward, *The International Law of Armed Conflict: Personal and Material Fields of Application*, Kluwer Academic, Dordrecht 1992.
- Kwiecień Roman, *Epilog: prawo państw czy prawo ludzi? Konceptualizacja problemu*, [w:] J. Kranz (red.), *Świat współczesny wobec użycia siły zbrojnej*, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2009, s. 75–80.
- Kwiecień Roman, *Interesy indywidualne państw a interesy wspólnotowe w prawie społeczności międzynarodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie, Lublin 2015.
- Kwiecień Roman, *Teoria i filozofia prawa międzynarodowego. Problemy wybrane*, Difin, Warszawa 2011.
- Kwiecień Roman, *W sprawie filozofii prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo”, nr 5, 2007, s. 89–95.

- Laitinen Arto, Niemelä Marketta, Pirhonen Jari, *Social Robotics, Elderly Care, and Human Dignity: A Recognition-Theoretical Approach*, [w:] J. Seibt (red.), *What Social Robots Can and Should Do*, IOS Press, Amsterdam 2016, s. 155–163.
- Landaïs Camille, Bass Lea, *Reconciling the Rules of International Humanitarian Law with the Rules of European Human Rights Law*, „International Review of the Red Cross”, vol. 97, issue 900, 2015, s. 1295–1311.
- Lauterpacht Hersch, *The Problem of the Revision of the Law of War*, „British Yearbook of International Law”, vol. 29, 1952, s. 360–382.
- LeCun Yann, Bengio Yoshua, Hinton Geoffrey, *Deep Learning*, „Nature”, vol. 521, 2015, s. 436–444.
- Leenes Ronald, Palmerini Erica, Koops Bert-Jaap, Bertolini Andrea, Salvini Pericle, Lucivero Federica, *Regulatory Challenges of Robotics: Some Guidelines for Addressing Legal and Ethical Issues*, „Law, Innovation and Technology”, vol. 9, 2017, s. 1–44.
- Leins Kobi, *Shining A Regulatory Spotlight on New Lasers: Regulation of the Use of Nanolaser Technologies in Armed Conflict*, „Jurimetrics”, vol. 56, 2016, s. 261–278.
- Lenczewski Martins Carlos Jorge, *Istota optymalizacji wykonywania zleceń oraz zastosowanie wskaźników wpływu na rynek w handlu o wysokiej częstotliwości*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia”, nr 5 (89), 2017, s. 57–67.
- Lepsius Oliver, *Human Dignity and the Downing of Aircraft: The German Federal Constitutional Court Strikes Down a Prominent Anti-terrorism Provision in the New Air-transport Security Act*, „German Law Journal”, vol. 7, 2006, s. 761–776.
- Liebllich Eliav, Benvenisti Eyal, *The Obligation to Exercise Discretion in Warfare: Why Autonomous Weapons Systems Are Unlawful*, [w:] N. Bhuta, S. Beck, R. Geiß, H.Y. Liu, C. Kreß (red.), *Autonomous Weapons Systems: Law, Ethics, Policy*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 245–260.
- Liivoja Rain, *Technological Change and the Evolution of the Law of War*, „International Review of the Red Cross”, vol. 97, issue 900, 2016, s. 1157–1177.
- Lippman Matthew, *Aerial Attacks on Civilians and the Humanitarian Law of War: Technology and Terror from World War I to Afghanistan*, „California Western International Law Journal”, vol. 33, 2002, s. 1–67.
- Liu Hin-Yan, *Categorization and Legality of Autonomous and Remote Weapons Systems*, „International Review of the Red Cross”, vol. 94, issue 886, 2012, s. 627–652.
- Livingstone Smith David, *Najbardziej niebezpieczne ze zwierząt*, przeł. A.E. Eichler, Wydawnictwo CiS, Warszawa – Stare Groszki 2011.
- Locke John, Hume David, Rousseau Jean-Jacques, *Social Contract*, London – New York 1967.
- Longobardo Marco, *Training and Education of Armed Forces in the Age of High-Tech Hostilities*, [w:] E. Carpanelli, N. Lazzarini (red.), *Use and Misuse of New Technologies: Contemporary Challenges in International and European Law*, Springer 2019, s. 73–91.
- Lopes Cátia, Quénivet Noëlle, *Individuals as Subjects of International Humanitarian Law and Human Rights Law*, [w:] R. Arnold, N. Quénivet (red.), *International Humanitarian Law and Human Rights Law. Towards a New Merger in International Law*, Brill Nijhoff, Leiden 2008, s. 207–244.

- Luban David, *A Theory of Crimes Against Humanity*, „The Yale Journal of International Law”, vol. 29, 2004, s. 85–167.
- Luban David, *Human Rights Thinking and the Laws of War*, [w:] J.D. Ohlin (red.), *Theoretical Boundaries of Armed Conflict and Human Rights*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 45–77.
- Luban David, *Military Necessity and the Cultures of Military Law*, „Leiden Journal of International Law”, vol. 26, 2013, s. 315–349.
- Lubell Noam, *Parallel Application of International Humanitarian Law and International Human Rights Law: An Examination of the Debate*, „Israel Law Review”, vol. 40, 2007, s. 648–660.
- Luger George F., Stubblefield William A., *Artificial Intelligence: Structures and Strategies for Complex Problem Solving*, The Benjamin/Cummings Publishing, Palo Alto 1993.
- Łaski Piotr, Łaski Mateusz, *Uwagi na temat konieczności wojskowej w prawie konfliktów zbrojnych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej”, nr 3 (186), 2011, s. 215–228.
- Łubiński Piotr, *Ku zwiększonej autonomiczności. Postępująca autonomiczność kluczowych procesów decyzyjnych w systemach bojowych*, [w:] K. Kowalczevska, J. Kowalewski (red.), *Systemy dronów bojowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, s. 177–198.
- Łukaszczyk Leonard, *Współpraca i rywalizacja w przestrzeni kosmicznej: prawo, polityka, gospodarka*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2012.
- Madej Marek, *Zwalczanie proliferacji BMR jako współczesny problem bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] R. Kuźniar (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 259–279.
- Mamak Kamil, *Prawo karne przyszłości*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Marchant Gary E., Allenby Braden, Arkin Ronald et al., *International Governance of Autonomous Military Robots*, „Columbia Science and Technology Review”, vol. XII, 2011, s. 272–315.
- Marcinko Marcin, *Broń nieśmiertelności – przykład humanitaryzacji czy złagodzenia ograniczeń w zakresie środków prowadzenia działań zbrojnych?*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne”, t. VI, 2015, s. 59–106.
- Marcinko Marcin, *Między humanitaryzmem a koniecznością wojskową – znaczenie zasady proporcjonalności w planowaniu i prowadzeniu operacji militarnych*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne”, t. 6, 2015, s. 185–205.
- Marcinko Marcin, *Podstawowe zasady międzynarodowego prawa humanitarne konfliktów zbrojnych*, [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014, s. 59–94.
- Marcinko Marcin, *Projekt SIrUS i zakaz stosowania broni powodującej nadmierne obrażenia lub zbędne cierpienia*, „Zeszyt Problemowy – Towarzystwo Wiedzy Obronnej”, nr 3 (63), 2010, s. 83–101.
- Maresca Louis, Mitchell Eleanor, *The Human Costs and Legal Consequences of Nuclear Weapons under International Humanitarian Law*, „International Review of The Red Cross”, vol. 7, issue 899, s. 621–645.

- Mathews Robert J., McCormack Timothy, *The Influence of Humanitarian Principles in the Negotiation of Arms Control Treaties*, „International Review of the Red Cross”, vol. 81, issue 834, 1999, s. 331-352.
- Mathews Robert J., McCormack Timothy, *The Relationship between International Humanitarian Law and Arms Control*, [w:] H. Durham, T. McCormack (red.), *The Changing Face of Conflict and the Efficacy of International Humanitarian Law*, Martinus Nijhoff, The Hague 1999, s. 65-98.
- Mathews Robert J., *The 1980 Convention on Certain Conventional Weapons: A useful framework despite earlier disappointments*, „International Review of the Red Cross”, vol. 83, issue 844, 2001, s. 331-352.
- Matthias Andreas, *The Responsibility Gap: Ascribing Responsibility for the Actions of Learning Automata*, „Ethics and Information Technology”, vol. 6, 2004, s. 175-183.
- Maurer Markus, Gerdes J. Christian, Lenz Barbara, Winner Hermann (red.), *Autonomous Driving. Technical, Legal and Social Aspects*, Springer 2015.
- McClelland Justin, *The Review of Weapons in Accordance with Article 36 of Additional Protocol I*, „International Review of the Red Cross”, vol. 85, issue 850, 2003, s. 397-415.
- McCormack Timothy, *A Non-liquet on Nuclear Weapons – the ICJ Avoids the Application of General Principles of International Humanitarian Law*, „International Review of the Red Cross”, vol. 76, issue 316, 1997, s. 76-91.
- McFarland Tim, McCormack Timothy, *Mind the Gap: Can Developers of Autonomous Weapons Systems be Liable for War Crimes?*, „International Law Studies”, vol. 90, 2014, s. 361-385.
- McFarland Timothy, *Factors Shaping the Legal Implications of Increasingly Autonomous Military Systems*, „International Review of the Red Cross”, vol. 97, issue 900, 2016, s. 1313-1339.
- Mégret Frédéric, *The Humanitarian Problem with Drones*, „Utah Law Review”, vol. 5, 2013, s. 1283-1319.
- Melzer Nils, *Targeted Killing in International Law*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Meron Theodor, *Human Rights and Humanitarian Norms as Customary Law*, Clarendon Press, Oxford 1989.
- Meron Theodor, *The Humanization of International Law*, The Hague Academy of International Law, Martinus Nijhoff, Leiden-Boston 2006.
- Meron Theodor, *The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience*, „American Journal of International Law”, vol. 94, issue, 2000, s. 78-89.
- Meyer Jeanne, *Tearing Down the Facade: a Critical Look at the Current Law on Targeting, the Will of the Enemy and Air Force Doctrine*, „The Air Force Law Review”, vol. 51, 2002, s. 143-182.
- Meyrowitz Henri, *The Principle of Superfluous Injury or Unnecessary Suffering: From the Declaration of St. Petersburg of 1868 to Additional Protocol I of 1977*, „International Review of the Red Cross”, vol. 34, issue 299, 1994, s. 98-122.
- Mik Cezary, *Ius cogens we współczesnym prawie międzynarodowym*, [w:] A. Wnukiewicz-Kozłowska (red.), *Aksjologia prawa międzynarodowego*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2011, s. 177-276.

- Mik Cezary, *Jus Cogens in Contemporary International Law*, „Polish Yearbook of International Law”, 2013, s. 27–93.
- Milanović Marko, *Norm Conflicts, International Humanitarian Law, and Human Rights*, [w:] O. Ben-Naftali (red.), *International Humanitarian Law and International Human Rights Law*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 95–128.
- Moffett Luke, *Justice for Victims before the International Criminal Court*, Routledge, New York 2014.
- Mrozek Jacek Janusz, *Godność osoby ludzkiej jako źródło praw człowieka i obywatela*, „Civitas et Lex”, nr 1, 2014, s. 41–47.
- Mujezinović Larsen Kjetil, Guldahl Cooper Camilla, *Conclusions: Is There a ‘Principle of Humanity’ in International Humanitarian Law?*, [w:] K. Mujezinović Larsen, C. Guldahl Cooper, G. Nystuen (red.), *Searching for a ‘Principle of Humanity’ in International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, s. 349–357.
- Nahlik Stanisław E., *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*, PWN, Warszawa 1967.
- Nasu Hitoshi, *Nanotechnology and Challenges to International Humanitarian Law: a Preliminary Legal Assessment*, „International Review of the Red Cross”, vol. 94, issue 886, 2012, s. 653–672.
- Nystuen Gro, Casey-Maslen Stuart, Golden Bersagel Annie, *Nuclear Weapons under International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- O’Connell Mary Ellen, *Banning Autonomous Killing*, [w:] M. Evangelista, H. Shue (red.), *The American Way of Bombing*, Cornell University Press, Ithaca 2014, s. 221–299.
- O’Keefe Roger, *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Oberleitner Gerd, *Humanitarian Law as a Source of Human Rights Law*, [w:] D. Shelton (red.), *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 275–294.
- Oeter Stefan, *Means of Combat*, [w:] D. Fleck (red.), *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 115–230.
- Ohlin Jens David, *Necessity in International Law*, Oxford University Press, Oxford 2016.
- Ohlin Jens David, *The Duty to Capture*, „Minnesota Law Review”, vol. 97, issue 4, 2013, s. 1268–1342.
- Ossowska Maria, *Ethos rycerski i jego odmiany*, PWN, Warszawa 1973.
- Parks W. Hays, *Conventional Weapons and Weapons Reviews*, „Yearbook of International Humanitarian Law”, vol. 8, 2005, s. 55–142.
- Parks W. Hays, *Part IX of the ICRC “Direct Participation in Hostilities” Study: No Mandate, No Expertise, And Legally Incorrect*, „NYU Journal of International Law and Politics”, vol. 42, 2010, s. 769–830.
- Pfirter Rogelio, *Foreword*, [w:] R. Thakur i E. Haru (red.), *The Chemical Weapons Convention, Implementation, Challenges and opportunities*, United Nations University Press, Tokio 2006, s. VII–IX.
- Piątkowski Mateusz, *Postulat zakazu rozpowszechniania autonomicznych systemów bojowych w konfliktach zbrojnych – perspektywa międzynarodowego prawa humanitarnego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy”, vol. 1 (281), 2017, s. 51–75.

- Pictet Jean, *Le développement et principes du droit international humanitaire*, Institut Henry-Dunant, Genève, Paris 1983.
- Pictet Jean, *Le droit humanitaire et la protection des victimes de la guerre*, Institut Henry-Dunant, Genève 1973.
- Pictet Jean, *Red Cross Principles*, International Committee of the Red Cross, Geneva 1956.
- Piechowiak Marek, *Filozofia praw człowieka*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1999.
- Pietrzykowski Tomasz, *Ludzkie, niezbyt ludzkie. Esej o podmiotowości prawnej i wyzwaniach XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016.
- Prabucki Rafał, „Inteligentne” rzeczy jako „świadkowie” w postępowaniu dowodowym, [w:] L. Lai, M. Świerczyński (red.), *Prawo sztucznej inteligencji*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 291-304.
- Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, „Yearbook of the International Law Commission”, vol. II, 1950, s. 300–314.
- Przegalińska Aleksandra, *Sztuczna inteligencja. Nieludzka, arcyludzka*, Wydawnictwo Znak, Warszawa 2020.
- Pustogarov Vladimir, *Fyodor Fyodorovich Martens (1845–1909)—A Humanist of Modern Times*, „International Review of the Red Cross”, vol. 36, issue 312, 1996, s. 310–314.
- Rak Joanna, *Dyskursywna autolegitymizacja Kampanii przeciwko Zabójczym Robotom*, [w:] R. Kamprowski, M. Skarżyński (red.), *Wykorzystanie dronów i robotów w systemach bezpieczeństwa. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Politycznych i Dziennikarstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2019, s. 155–167.
- Rayfuse Rosemary, *Public International Law and the Regulation of Emerging Technologies*, [w:] R. Brownsword, E. Scotford, K. Yeung (red.), *The Oxford Handbook of Law, Regulation, and Technology*, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 500–521.
- Reisman Michael, *Holding the Center of the Law of Armed Conflict*, „American Journal of International Law”, vol. 100, 2006, s. 852–860.
- Richards Neil M., Smart Wiliam D., *How Should the Law Think about Robots?*, [w:] R. Calo, A.M. Froomkin, I. Ker (red.), *Robot Law*, Edward Elgar Publishing Limited, Northampton 2016, s. 3–24.
- Richards Peter J., Schmitt Michael N., *Mars Meets Mother Nature: Protecting the Environment during Armed Conflict*, „Stetson Law Review”, vol. 28, 1998, s. 1047–1092.
- Roberts Adam, *The Equal Application of the Laws of War: a Principle Under Pressure*, „International Review of the Red Cross”, vol. 90, issue 872, 2008, s. 931–962.
- Rogers A. P. V., *Law on the Battlefield*, wyd. 3, Manchester University Press, Manchester 2012.
- Roguski Przemysław, *Verantwortlichkeit des Staaten für von ihrem Territorium ausgehende Cyberangriffe*, [w:] B. Kuźniak, M. Ingelevič-Citak (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne wobec wyzwań XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016, s. 191–201.
- Roorda Mark, *Nato's Targeting Process: Ensuring Human Control Over And Lawful Use of 'Autonomous' Weapons*, „Amsterdam Law School Legal Studies”, Research Paper no. 13, 2015, s. 152-168.

- Rosen Michael, *Dignity: The Case Against*, [w:] C. McCrudden (red.), *Understanding Human Dignity*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 143–153.
- Sadowski Mirosław, *Godność człowieka – aksjologiczna podstawa państwa i prawa*, „Wrocławskie Studia Erazmianskie”, t. I, 2007, s. 8–28.
- Sajduk Błażej, *Problem walki na odległość w perspektywie historycznej, społecznej i etycznej*, [w:] K. Kowalczevska i J. Kowalewski (red.), *Systemy dronów bojowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, s. 16–31.
- Sandoz Yves, Swinarski Christophe, Zimmermann Bruno, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Martinus Nijhoff, Geneva 1987.
- Sartor Giovanni, *Cognitive Automata and the Law: Electronic Contracting and the Intentionality of Software Agents*, „Artificial Intelligence and Law”, vol. 17, 2009, s. 253–290.
- Sassòli Marco, *Targeting: The Scope and Utility of the Concept of „Military Objectives” for the Protection of Civilians in Contemporary Armed Conflicts*, [w:] D. Wippman, M. Evangelista (red.), *New Wars, New Laws? Applying the Laws of War in 21st Century Conflicts*, Ardsley, New York, 2005, s. 181–211.
- Schabas William A., *The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Scharre Paul, *Centaur Warfighting: The False choice of humans vs. Automation*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, issue 1, 2016, s. 151–165.
- Scheipers Sibylle, *Introduction: Prisoners of War*, [w:] S. Scheipers (red.), *Prisoners of War*, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 1–20.
- Schmitt Michael N. (red.), *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.
- Schmitt Michael N. (red.), *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.
- Schmitt Michael N., *Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance*, „Virginia Journal of International Law”, vol. 50, 2010, s. 795–839.
- Schmitt Michael N., *The Impact of High and Low-Tech Warfare on the Principles of Distinction*, [w:] R. Arnold, P. A. Hildbrand (red.), *International Humanitarian Law and the 21st Century's Conflicts: Changes and Challenges*, Editions Interuniversitaires Suisses, Lausanne 2005, s. 169–189.
- Schmitt Michael N., Thurner Jeffrey S., „Out of the Loop”: *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict*, „Harvard National Security Journal”, vol. 4, 2013, s. 231–281.
- Schmitt Michael N., Watts Sean, *Beyond State-Centrism: International Law and Non-State Actors in Cyberspace*, „Journal of Conflict and Security Law”, vol. 21, issue 3, 2016, s. 595–611.
- Schmitt Michael N., *Wound, Capture, or Kill: A Reply to Ryan Goodman's 'The Power to Kill or Capture Enemy Combatants'*, „European Journal of International Law”, vol. 24, issue 3, 2013, s. 855–861.
- Schweighofer Erich, Liebwald Doris, *Advanced Lexical Ontologies and Hybrid Knowledge Based Systems: First Steps to a Dynamic Legal Electronic Commentary*, „Artificial Intelligence and Law”, vol. 15, 2007, s. 103–115.

- Sharkey Noel, *Automating Warfare: Lessons Learned from the Drones*, „Journal of Law, Information and Science”, vol. 21, issue 2, 2012, s. 140–154.
- Sharkey Noel, *Towards a Principle for the Human Supervisory Control of Robot Weapons*, „Politica & Società”, no. 2, 2014, s. 1–16.
- Shaw Geoffrey C., *H.L.A. Hart's Lost Essay: Discretion and the Legal Process School*, „Harvard Law Review”, vol. 127, issue 2, 2013, s. 666–727.
- Shaw Malcolm N., *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Singer Peter, *Robots at War The New Battlefield*, [w:] H. Strachan, S. Scheipers (red.), *The Changing Character of War*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 333–356.
- Singh Nagendra, McWhinney Edward, *Nuclear Weapons and Contemporary International Law*, wyd. 2, Martinus Nijhoff, Dordrecht 1989.
- Skubiszewski Krzysztof, *Rola niewiążących uchwał normatywnych w prawotwórstwie międzynarodowym*, „Państwo i Prawo”, nr 1, 1986, s. 34–45.
- Skubiszewski Krzysztof, *Zarys prawa międzynarodowego publicznego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956.
- Slim Hugo, *Sharing a Universal Ethic: The Principle of Humanity in War*, „The International Journal of Human Rights”, vol. 2, 1998, s. 28–48.
- Smith Bryant, *Controlling Humans and Machines*, „Temple International and Comparative Law Journal”, vol. 30, 2016, s. 167–176.
- Sohn Louis B., *The New International Law: Protection of the Rights of Individuals Rather than States*, „American University Law Review”, vol. 32, 1982, s. 1–64.
- Sparrow Robert, *Killer Robots*, „Journal of Applied Philosophy”, vol. 24, issue 1, 2007, s. 62–77.
- Suchman Lucy, Weber Jutta, *Human-machine autonomies*, [w:] N. Bhuta, S. Beck, R. Geiß, H.Y. Liu, C. Kreß (red.), *Autonomous Weapons Systems: Law, Ethics, Policy*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 75–103.
- Szafaryn Lidia, *Humanitarny charakter prawnych ograniczeń środków prowadzenia walki – rola MKCK w procesie tworzenia i rozwoju Konwencji o pewnych broniach konwencjonalnych (CCW)*, „Zeszyt Problemowy – Towarzystwo Wiedzy Obronnej”, nr 3 (63), 2010, s. 58–73.
- Szuniewicz Marta, *Ochrona bezpieczeństwa państwa jako przesłanka ograniczenia praw i wolności jednostki w świetle Europejskiej Konwencji praw Człowieka*, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Szuniewicz Marta, *Prawo międzynarodowe praw człowieka wobec zjawisko automatyzacji i robotyzacji współczesnego pola walki*, [w:] M. Szuniewicz (red.), *Automatyzacja i robotyzacja współczesnego pola walki*, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2015, s. 154–159.
- Szwedo Piotr, *O pojęciu globalnego prawa administracyjnego*, „Forum Prawnicze”, vol. 8, 2011, s. 60–77.
- Talbot Eric, *Emerging Technologies and LOAC Signaling*, „International Law Studies”, vol. 91, 2015, s. 621–640.
- Teitel Ruti, *Humanity's Law*, Oxford University Press, Oxford 2011.
- Thirlway Hugh W.A., *International Customary Law and Codification: An Examination of the Continuing Role of Custom in the Present Period of Codification of International Law*, Martinus Nijhoff, Leiden 1972.

- Thürer Daniel, *International Humanitarian Law: Theory, Practice, Context*, Pocket-books of the Hague Academy of International Law, The Hague 2011.
- Tigerstrom Barbara von, *Human Security and International Law: Prospects and Problems*, Hart Publishing, Oxford–Portland 2007.
- Trapp Ralf, *The Chemical Weapons Convention – multilateral instrument with future*, [w:] R. Thakur i E. Haru (red.), *The Chemical Weapons Convention, Implementation, Challenges and opportunities*, United Nations University Press, Tokyo 2006, s. 15–43.
- Veuthey Michel, *Public Conscience in International Humanitarian Law Today*, [w:] H. Fischer, U. Froissart, W. Heintschel Von Heinegg, Ch. Raap (red.), *Crisis Management And Humanitarian Protection: In Honour Of Dieter Fleck*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin 2004, s. 611–642.
- Wagner Markus, *The Dehumanization of International Humanitarian Law: Legal, Ethical, and Political Implications of Autonomous Weapon Systems*, „Vanderbilt Journal of Transnational Law”, vol. 47, 2014, s. 1–52.
- Wallach Wenell, *From Robots to Techno Sapiens: Ethics, Law and Public Policy in the Development of Robotics and Neurotechnologies*, „Law Innovation and Technology” vol. 3, 2011, s. 194–195.
- Walzer Michael, *Wojny sprawiedliwe i niesprawiedliwe*, przeł. M. Szczubiałka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Watts Sean, *Autonomous Weapons: Regulation Tolerant or Regulation Resistant?*, „International Law Studies”, vol. 91, 2015, s. 540–621.
- Watts Sean, *The Notion of Combatancy in Cyber Warfare*, [w:] C. Czosseck, R. Ottis, K. Ziolkowski (red.), *4th International Conference on Cyber Conflict*, NATO CCD COE Publications, Tallinn 2012, s. 235–250.
- Weil Prosper, *Towards Relative Normativity in International Law?*, „The American Journal of International Law”, vol. 77, issue 3, 1983, s. 413–422.
- Werner Wouter, *Drones, Targeted Killings and the Politics of Law*, „Netherlands Journal of Legal Philosophy”, vol. 2, 2015, s. 95–99.
- Weston Burns, *Nuclear Weapons Versus International Law: A Contextual Reassessment*, „McGill Law Journal”, vol. 28, 1983, s. 542–590.
- Widłak Tomasz, *Zarys historii myśli o społeczności międzynarodowej*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, t. XX, 2008, s. 349–369.
- Wierczyńska Karolina, *Pojęcie zbrodni ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- Wierczyńska Karolina, *Responsibility of State and Responsibility of Individual – Old Problems and New Challenges for International Law*, „Czech Yearbook of Public and Private International Law”, vol. 8 (201), 2017, s. 23–36.
- Wierczyńska Karolina, *Status norm peremptoryjnych w statucie i praktyce Międzynarodowego Trybunału Karnego*, [w:] B. Kuźniak, M. Ingelevič-Citak (red.), *Ius cogens. Soft Law. Dwa bieguny prawa międzynarodowego publicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, s. 111–118.
- Williamson Richard, *Hard Law, Soft Law, and Non-Law in Multilateral Arms Control: Some Compliance Hypothesis*, „Chicago Journal of International Law”, vol. 4, 2003, s. 59–82.

- Wolfke Karol, *Custom in Present International Law*, Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Seria A, Nr 101, Wrocław 1964.
- Wolfke Karol, *Kilka wstępnych refleksji w związku z artykułem M. Henckaerts*, [w:] *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarne: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczącego konfliktu zbrojnego*, przeł. M. Sajkowski, Ośrodek Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego przy Zarządzie Głównym Polskiego Czerwonego Krzyża, s. 3-4.
- Wronkowska Sławomira, Zieliński Maciej, Ziemiński Zygmunt, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974.
- Zajadło Jerzy, *Filozofia prawa międzynarodowego?*, „Państwo i Prawo”, nr 2, 2007, s. 16–29.
- Zajadło Jerzy, *Godność jednostki w aktach międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, z. 2, 1989, s. 103–117.
- Zajadło Jerzy, *Koncepcja odpowiedzialności za ochronę (Responsibility to Protect) – nowa filozofia prawa międzynarodowego?*, [w:] J. Kranz (red.), *Świat współczesny wobec użycia siły zbrojnej*, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2009, s. 243–296.
- Zajadło Jerzy, *Spółeczność międzynarodowa czy wspólnota międzynarodowa?*, „Państwo i Prawo”, nr 9, 2005, s. 34–50.
- Zappalà Salvatore, *La justice pénale internationale*, Montchrestien, Paris 2007.
- Żeligowski Michał, *Nadmierne cierpienie jako granica dopuszczalności środków walki zbrojnej*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations”, nr 3–4, 2008, s. 163–174.
- Żeligowski Michał, *Zakazy i ograniczenia użycia środków prowadzenia działań zbrojnych w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014, s. 299–265.

Wybrane źródła internetowe

- Anderson Kenneth, *Comparing The Strategic and Legal Features of Cyberwar, Drone Warfare and Autonomous Weapon Systems*, Hoover Institution, 2015. www.hoover.org/research/comparing-strategic-and-legal-features-cyberwar-drone-warfare-and-autonomous-weapon-systems.
- Anderson Kenneth, Waxman Matthew, *Law and Ethics for Autonomous Weapon Systems: Why a Ban Won't Work and How the Laws of War Can*, A National Security and Law Essay, Hoover Institution, 9.04.2013. www.hoover.org/sites/default/files/uploads/documents/Anderson-Waxman_LawAndEthics_r2_FINAL.pdf.
- Arkin Ronald C., *An Ethical Adaptor: Behavioral Modification Derived from Moral Emotions* [w:] 2009 IEEE International Symposium on Computational Intelligence in Robotics and Automation, IEEE 2009. <https://ieeexplore.ieee.org/document/5423177>.
- Arkin Ronald, Kaelbling Leslie, Russell Stuart, Sadigh Dorsa, Scharre Paul, Selman Bart, Walsh Toby, *Autonomous Weapon Systems: A Roadmapping Exercise*, strona

- internetowa Georgia Tech's Mobile Robot Lab, 9.09.2019. www.cc.gatech.edu/ai/robot-lab/online-publications/AWS.pdf.
- Article 36, *Nanoweapons*, „Discussion Paper”, 2017. <https://article36.org/wp-content/uploads/2019/06/nanoweapons.pdf>.
- Bar Gabriela, *Explainability as a legal requirement for Artificial Intelligence*, „Medium”, 27.11.2020. <https://medium.com/womeninai/explainability-as-a-legal-requirement-for-artificial-intelligence-systems-66da5a0aa693>.
- Boulanin Vincent, *Implementing Article 36 Weapon Reviews in The Light of Increasing Autonomy in Weapon Systems*, „SIPRI Insights on Peace and Security”, nr 1, 2015. <https://www.sipri.org/publications/2015/sipri-insights-peace-and-security/implementing-article-36-weapon-reviews-light-increasing-autonomy-weapon-systems>.
- Boulanin Vincent, *Mapping The Debate On Laws At The CCW: Taking Stock And Moving Forward*, „Non-Proliferation Papers”, nr 49, 2016. <https://www.sipri.org/publications/2016/eu-non-proliferation-papers/mapping-debate-laws-ccw-taking-stock-and-moving-forward>.
- Chengeta Thompson, *Can Robocop 'Serve and Protect' within the Confines of Law Enforcement Rules*, 1.03.2014. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2755188.
- Crawford Emily, *The Temporal and Geographic Reach of International Humanitarian Law*, „Sydney Law Research Paper”, nr 16/42, 2016. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2785420.
- Dill John, *Applying The Principle Of Proportionality In Combat Operation*, Policy Briefing Oxford Institute For Ethics, Law and Armed Conflict, grudzień 2010. <http://eprints.lse.ac.uk/69696/>.
- Edwards Rob, *US fired depleted uranium at civilian areas in 2003 Iraq war; report finds*, „The Guardian”, 19.01.2014. www.theguardian.com/world/2014/jun/19/us-depleted-uranium-weapons-civilian-areas-iraq.
- Ekelhof Merel, „Are you smarter than Professor Hawking?” *Higher Forces and Gut-Feelings in the Debate on Lethal Autonomous Weapons Systems*, Blog of European Journal of Law, 27.04.2016. www.ejiltalk.org/are-you-smarter-than-professor-hawking-higher-forces-and-gut-feelings-in-the-debate-on-lethal-autonomous-weapons-systems/.
- Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, *Autonomous Weapon Systems Under International Law*, Academy Briefing, nr 8, 2014. www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Publications/Academy%20Briefings/Autonomous%20Weapon%20Systems%20under%20International%20Law_Academy%20Briefing%20No%208.pdf.
- Gillard Emanuela-Chiara, *Promoting Compliance with International Humanitarian Law*, Chatham House Briefing, 5.10.2016. www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-10-05-promoting-compliance-ihl-gillard.pdf.
- Google, *AI at Google: our principles*, 7.06.2018. www.blog.google/technology/ai/ai-principles/.
- Hawley John K., *The Human Side of Automation: Lessons for Air Defense Command and Control*, „Army Research Laboratory”, 2005. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.107.9273&rep=rep1&type=pdf>.

- Hessel Andrew, Goodman Marc, Ktoller Steven, *Hacking the President's DNA*, „The Atlantic”, 2012. www.theatlantic.com/magazine/archive/2012/11/hacking-the-presidents-dna/309147/.
- Horowitz Michael, Scharre Paul, *Meaningful Human Control in Weapon Systems: A Primer*, Center for a New American Security, Working Paper, 2015. www.cnas.org/publications/reports/meaningful-human-control-in-weapon-systems-a-primer.
- Human Rights Council Holds Panel On Remotely Piloted Aircraft Or Armed Drones In Counterterrorism And Military Operations, ONZ, 22.09.2014. www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15080.
- Human Rights Watch, Raport *Losing Humanity, The Case Against Killer Robots*, 19.11.2012. <https://www.hrw.org/report/2012/11/19/losing-humanity/case-against-killer-robots>.
- IPSOS, *Three in Ten Americans Support Using Autonomous Weapons*, 7.02.2017. <https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/three-ten-americans-support-using-autonomous-weapons>.
- Joosse Michiel, *Short-duration Robot Interaction at an Airport: Challenges from a Social-Psychological Point-of-View*, Proceedings of the International Conference on Social Robotics (ICSR) workshop on Robotics in Public Spaces, Bristol 2013. www.spencer.eu/papers/joosseICSR13.pdf.
- Judson Jen, *Army Details Draft Robotics and Autonomous Systems Strategy at AUSA*, „Defense News”, 4.10.2016. www.defensenews.com/digital-show-dailies/ausa/2016/10/04/army-details-draft-robotics-and-autonomous-systems-strategy-at-ausa/.
- Kim Min Su, *Dona: Urban Donation Motivating Robot*, Proceedings of the International Conference on Human-Robot Interaction, Osaka 2010. <https://ieeexplore.ieee.org/document/5453217>.
- Klamberg Mark, *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, FICHL Publication Series, nr 29, 2017. www.toaep.org/ps-pdf/29-klamberg.
- Legg Shane, Hutter Marcus, *A Collection of Definitions of Ontelligence*, Technical report, IDSIA 2007. <https://repository.supsi.ch/5179/>.
- Lewis Dustin, Blum Gabriella, Modirzadeh Naz, Raport *War-Algorithm Accountability*, Harvard Law School Program on International Law And Armed Conflict, Research Briefing, sierpień 2016. <https://pilac.law.harvard.edu/aws>.
- Lewis Dustin, Modirzadeh Naz, Blum Gabriella, *The Pentagon's New Algorithmic-Warfare Team*, „Lawfare”, 26.06.2017. www.lawfareblog.com/pentagons-new-algorithmic-warfare-team.
- Lewis Larry, *Redefining Human Control. Lessons From the Battlefield for Autonomous Weapons*, Center for Autonomy and AI, marzec 2018. www.cna.org/cna_files/pdf/DOP-2018-U-017258-Final.pdf.
- Lin Patrick, *Could Human Enhancement Turn Soldiers Into Weapons That Violate International Law? Yes*, „The Atlantic”, 4.01.2013. www.theatlantic.com/technology/archive/2013/01/could-human-enhancement-turn-soldiers-into-weapons-that-violate-international-law-yes/266732/.
- List otwarty „Research Priorities For Robust And Beneficial Artificial Intelligence”. <https://futureoflife.org/ai-open-letter/>.

- List otwarty the International Joint Conference on Artificial Intelligence. <https://futureoflife.org/2017/08/20/killer-robots-worlds-top-ai-robotics-companies-urge-united-nations-ban-lethal-autonomous-weapons/>.
- Luban David, *Risk Taking and Force Protection*, „Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper, nr 11–72, 2011. <https://scholarship.law.georgetown.edu/fac-pub/654/>.
- Margalit Avishai, Walzer Michael, *Israel: Civilians and Combatants*, „New York Review of Books”, vol. 56, issue 8, 14.05.2009. www.nybooks.com/articles/2009/05/14/israel-civilians-combatants/.
- Melzer Nils, *Interpretive guidance on the notion of Direct participation in hostilities under international humanitarian law*, MKCK, 2009. www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc-002-0990.pdf.
- Muñoz-Rojas Daniel, Frésard Jean-Jacques, *The Roots Of Behaviour In War Understanding And Preventing IHL Violations*, Studium MKCK ref. 0853-ebook, 31.10.2004. www.icrc.org/en/publication/0853-roots-behaviour-war-understanding-and-preventing-ihl-violations.
- Raport Human Rights Watch, the International Human Rights Clinic at Harvard Law School, Raport *Mind the Gap The Lack of Accountability for Killer Robots*, 1.04.2015. www.hrw.org/report/2015/04/09/mind-gap/lack-accountability-killer-robots.
- Raport Women’s International League for Peace and Freedom, International Disarmament Institute, Pace University oraz Article 36, *The Humanitarian Impact of Drones*, październik 2017. www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Publications/humanitarian-impact-of-drones-2nd-edition.pdf.
- Roff Heather M., *What Do People Around the World Think About Killer Robots?*, „Slate”, 8.02.2017. <https://slate.com/technology/2017/02/what-do-people-around-the-world-think-about-killer-robots.html>.
- Salmanowitz Natalie, *Explainable AI and the Legality of Autonomous Weapon Systems*, Lawfare blog, 21.11.2018. www.lawfareblog.com/explainable-ai-and-legality-autonomous-weapon-systems.
- Scharre Paul, *Autonomous Weapons and Operational Risk*, Centre for a New America Security, 2016. www.cnas.org/publications/reports/autonomous-weapons-and-operational-risk.
- Scharre Paul, *Between a Roomba and a Terminator: What is Autonomy*, War on the rocks, 18.02.2015. <https://warontherocks.com/2015/02/between-a-roomba-and-a-terminator-what-is-autonomy/>.
- Scholtz Jean, *Theory and Evaluation of Human Robot Interactions*, Proceedings of the 36th Annual Hawaii International Conference on System Sciences, Big Island Hawaii 2003. <https://ieeexplore.ieee.org/document/1174284>.
- The Canberra Working Group, *Guiding Principles for the Development and Use of LAWS. Version 1.0*, 2019. www.e-ir.info/2020/04/15/guiding-principles-for-the-development-and-use-of-laws-version-1-0/.
- Ulgen Ozlem, *Human Dignity in an Age of Autonomous Weapons: Are We in Danger of Losing an „Elementary Consideration of Humanity”?* „ESIL Conference Paper Series” vol. 8, No 9, European Society of International Law, Conference Paper no. 15/2016, Riga 2016, s. 1–19. www.researchgate.net/publication/331012788_Hu

man_Dignity_in_an_Age_of_Autonomous_Weapons_Are_We_in_Danger_of_Losing_an_'Elementary_Consideration_of_Humanity'_Updated_version_2019.

Hasła encyklopedyczne

Wolfrum Rüdiger (red.), *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press, Oxford:

Acquaviva Guido, Pocar Fausto, *Crimes Against Humanity*, 2008.

Corn Goeffrey, *Principle of Humanity*, 2013.

Crawford Emily, *Proportionality*, 2011.

Gaja Giorgio, *General Principles of Law*, 2013.

Petersen Niels, *Human Dignity, International Protection*, 2012.

Rao Pemmaraju Sreenivasa, *International Law Commission*, 2013.

Strydom Heinre, *Weapons of Mass Destruction*, 2015.

Wolfrum Rüdiger, *General International Law: Principles, Rules and Standards*, 2010.

Wykaz aktów prawnych

Deklaracja petersburska z 29 listopada (11 grudnia) 1868 roku zabraniająca używania pocisków wagi mniejszej niż 400 g.

Deklaracja Petersburska z 1899 roku o zakazie zrzucania z balonów pocisków i materiałów wybuchowych.

Konwencja dotycząca praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej podpisana w Hadze dnia 18 października 1907 roku, Dz.U. 1927 nr 21 poz. 163.

Konwencja o przerabianiu statków handlowych na okręty wojenne podpisana w Hadze dnia 18 października 1907 roku, Dz.U. 1935 nr 28 poz. 212.

Konwencja o przystosowaniu do wojny morskiej zasad Konwencji Genewskiej podpisana w Hadze dnia 18 października 1907 roku, Dz.U. 1935 nr 28 poz. 212.

Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej podpisana wraz z odnośnym Regulaminem w Hadze dnia 18 października 1907 roku, Dz.U. 1927 nr 21 poz. 161.

Konwencja o bombardowaniu przez morskie siły zbrojne w czasie wojny podpisana w Hadze dnia 18 października 1907 roku, Dz.U. 1935 nr 28 poz. 212.

Konwencja o postępowaniu ze statkami handlowymi nieprzyjaciela na początku działań wojennych podpisana w Hadze dnia 18 października 1907 roku, Dz.U. 1935 nr 28 poz. 212.

Konwencja o pewnych ograniczeniach w wykonywaniu prawa zdobyczy podczas wojny morskiej podpisana w Hadze dnia 18 października 1907 roku, Dz.U. 1935 nr 28 poz. 212.

Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych sporządzone dnia 26 czerwca 1945 roku w San Francisco, Dz.U. 1947 nr 23 poz. 90.

- Protokół dotyczący zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych przyjęty w Genewie dnia 17 czerwca 1925 roku, Dz.U. 1929 nr 28 poz. 278.
- Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej przyjęte w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 roku, Dz.U. 1947 nr 63 poz. 367.
- Konwencja Genewska (I) o ochronie osób cywilnych podczas wojny podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku, Dz.U. 1956 nr 38 poz. 171.
- Konwencja Genewska (II) o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku, Dz.U. 1956 nr 38 poz. 171.
- Konwencja Genewska (III) o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku, Dz.U. 1956 nr 38 poz. 171.
- Konwencja Genewska (IV) o traktowaniu jeńców wojennych podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku, Dz.U. 1956 nr 38 poz. 171.
- Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 roku wraz z Protokołami, Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284.
- Statut Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej sporządzony w Nowym Jorku dnia 26 października 1956 roku, Dz. U. 1958 nr 41 poz. 187.
- Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 roku, Dz.U. 1969 nr 25 poz. 187.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 roku, Dz.U. 1977 nr 38 poz. 167.
- Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 26 listopada 1968 roku, Dz.U. 1970 nr 26 poz. 208.
- Konwencja wiedeńska o prawie traktatów sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 roku, Dz.U. 1990 nr 74 poz. 439.
- Amerykańska Konwencja Praw Człowieka przyjęta w San José dnia 22 listopada 1969 roku, 1144 UNTS 17955.
- Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu sporządzona w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie 10 kwietnia 1972 roku, Dz.U. 1976 nr 1 poz. 1.
- Konwencja o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich sporządzona w Genewie dnia 18 maja 1977 roku, Dz.U. 1978, nr 31, poz. 132.
- Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 roku, dotyczący ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 roku, Dz.U. 1992 nr 41 poz. 175.
- Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 roku, dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 roku, Dz.U. 1992 nr 41 poz. 175

Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki zawarta w Genewie dnia 10 października 1980 roku, 1342 UNTS 137.

Protokół I w sprawie niewykrywalnych odłamków

Protokół II z 10 października 1980 roku i poprawiony protokół II z 3 maja 1996 roku w sprawie zakazów lub ograniczeń użycia min, min-pułapek i innych urządzeń

Protokół III w sprawie zakazów lub ograniczeń użycia broni zapalających

Protokół IV z 13 października 1995 roku w sprawie laserowych broni oślepiających

Protokół V z 28 listopada 2003 roku w sprawie wybuchowych pozostałości wojennych

Konwencja o zakazie broni chemicznej podpisana w Paryżu dnia 13 stycznia 1993 roku, Dz.U. 1999 nr 63 poz. 703.

Statut Międzynarodowego Trybunału do Sądzenia Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium byłej Jugosławii od 1991 roku, New York, 25 maja 1993 roku, Dokument ONZ S/RES/827 z 25 maja 1993 roku z poprawkami wprowadzonymi w S/RES/1166 z 13 maja 1998 roku, S/RES/1329 z 30 listopada 2000 roku i S/RES/1411 z 17 maja 2002 roku.

Statut Międzynarodowego Trybunału do spraw Rwandy, New York, 8 listopada 1994 roku, Dokument ONZ S/RES/955 z 8 listopada 1994 roku z poprawkami wprowadzonymi w S/RES/1165 z 30 kwietnia 1998 roku, S/RES/1166 z 13 maja 1998 roku, S/RES/1329 z 30 listopada 2000 roku, S/RES/1411 z 17 maja 2002 roku i S/RES/1431 z 14 sierpnia 2002 r.

Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 roku, Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708

Konwencja o zakazie użycia, składowania, produkcji i transferu min przeciwpiechotnych oraz o ich zniszczeniu przyjęta w Oslo dnia 18 września 1997 roku, 2056 UNTC 211.

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie 17 lipca 1998 roku, Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708.

Konwencja o zakazie produkcji, składowania i używania bomb i pocisków kasetowych podpisana w Oslo dnia 23 grudnia 2008 roku, 2688 UNTC 39.

Traktat zakazujący broni jądrowej sporządzony w Nowym Jorku dnia 7 lipca 2017 roku.

Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, sporządzony w Moskwie, Waszyngtonie i Londynie dnia 1 lipca 1968 roku, Dz.U. 1970 nr 8 poz. 60.

Traktat o całkowitym zakazie prób z bronią jądrową sporządzony w Nowym Jorku dnia 24 września 1996 roku.

Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 roku, 1465 UNTS 85.

Prawo Unii Europejskiej

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 roku w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych).

Prawo krajowe

Kodeks Liebera, Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field, przygotowana przez Francisca Liebera, General Orders no. 100, Adjutant General's Office, 1863, Washington 1898.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec z dnia 23 maja 1949 roku w przekładzie A-M. Sadowskiego, Deutscher Bundestag, Berlin 2010.

Rezolucje organów Organizacji Narodów Zjednoczonych

A/RES/3(I), 13.02.1946, *Extradition and Punishment of War Criminals*.

217/IIIA, 10.12.1946, *Universal Declaration of Human Rights*.

A/RES/95(I), 11.12.1946, *Affirmation of the Principles of International Law Recognized by the Charter of the Nurnberg Tribunal*.

A/RES/174(II), 17.11.1947, *Establishment the International Law Commission*.

A/RES/1653(XVI), 24.11.1961, *Declaration on the Prohibition of the Use of Nuclear and Thermo-nuclear Weapons*.

A/RES/244(XIII), 19.12.1968, *Respect for and Implementation of Human Rights in Occupied Territories*.

E/RES/1985/17, 28.05.1985, *Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*.

A/RES/51/45 S, 10.12.1996, *An International Agreement to Ban Anti-personnel Landmines*.

A/RES/55/2, 18.09.2000, *United Nations Millennium Declaration*.

A/Res/60/147, 21.03.2006, *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*.

A/HRC/23/47, 9.04.2013, *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*.

A/68/663–S/2013/735, 13.12.2013, *United Nations Mission to Investigate Allegations of the Use of Chemical Weapons in the Syrian Arab Republic. Final report*.

A/RES/73/203, 11.01.2019, *Identification of Customary Law*.

Rezolucje innych organów organizacji międzynarodowych

Parlament Europejski, 2014/2567(RSP), 27.02.2014, w sprawie stosowania uzbrojonych dronów, Dz.U. UE C 285, s. 110-111, 29.08.2017.

Zgromadzenie Parlamentarne OBWE, AS(19)DE, 4–8.07.2019, *Deklaracja Luksemburska*.

Wykaz powoływanych orzeczeń

Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej

STSM w sprawie Statku Lotus (*Francja v. Turcja*), 7.09.1927, *Series A - no. 17; Collection of Judgments*, A.W. Sijthoff's Publishing Company, Leyden, 1927.

STSM w sprawie fabryki chorzowskiej (*Niemcy v. Polska*), 13.09.1928, Series A – no. 9; *Collection of Judgments*, A.W. Sijthoff's Publishing Company, Leyden 1928.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości

MTS w sprawie Cieśniny Korfu (*Wielka Brytania v. Albania*), 9.04.1949, ICJ Reports 1949, s. 244.

MTS w sprawie delimitacji Zatoki Maine (*Kanada v. Stany Zjednoczone*), 12.10.1984, ICJ Reports 1984, s. 246.

MTS w sprawie działalności militarnej i paramilitarnej w i przeciwko Nikaragui (*Nikaragua v. Stany Zjednoczone*), 27.06.1986, ICJ Reports 1986, s. 14.

MTS w sprawie legalności groźby i użycia broni jądrowej (opinia doradcza), 8.07.1996, ICJ Reports 1996, s. 226.

MTS w sprawie konsekwencji prawnych budowy muru na okupowanych terytoriach palestyńskich (opinia doradcza), 9.07.2004, ICJ Reports 2004, s. 136.

MTS w sprawie działań zbrojnych na terytorium Konga (*Demokratyczna Republika Konga v. Uganda*), 19.12.2005, ICJ Reports 2005, s. 168.

MTS sprawie stosowania konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (*Bośnia i Hercegowina v. Serbia i Czarnogóra*), 26.02.2007, ICJ Reports 2007, s. 43.

Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii – orzeczenia są publikowane w bazie MTKJ dostępnej na: <https://www.icty.org/en/cases>

MTKJ, w sprawie Prokurator przeciwko Tadić, IT-94-1, 2.10.1995.

MTKJ, w sprawie Prokurator przeciwko Delalić, IT-96-21-T, 16.11.1998.

MTKJ, w sprawie Prokurator przeciwko Furundžija, IT-95-17/1-T, 10.12.1998.

MTKJ, w sprawie Prokurator przeciwko Kupreškić, IT-95-16-T, 14.01.2000.

MTKJ, w sprawie Prokurator przeciwko Delalić, IT-96-21-A, 20.02.2001.

MTKJ, w sprawie Prokurator przeciwko Galić, IT-98-29-T, 5.12.2003.

MTKJ, w sprawie Prokurator przeciwko Blaškić, IT-95-14-A, 29.07.2004.

MTKJ, w sprawie Prokurator przeciwko Halilović, IT-01-48-T, 16.11.2005.

MTKJ, w sprawie Prokurator przeciwko Strugar, IT-01-42-A, 17.07.2008.

Europejski Trybunał Praw Człowieka – orzeczenia są publikowane w bazie HUDOC dostępnej na: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

ETPCz, w sprawie Selçuk i Asker przeciwko Turcji, 12/1997/796/998-999, 24.04.1998.

ETPCz, w sprawie Ergi przeciwko Turcji, 66/1997/850/1057, 28.07.1998.

ETPCz, w sprawie M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji, 30696/09, 21.01.2001.

ETPCz, w sprawie Al-Adsani przeciwko Wielkiej Brytanii, 35763/97, 21.11.2001.

ETPCz, w sprawie Isayeva przeciwko Rosji, 57950/00, 24.02.2005.

ETPCz, w sprawie Bubbins przeciwko Wielkiej Brytanii, 50196/99 17.06.2005.

ETPCz, w sprawie Perk i inni przeciwko Turcji, 50739/99, 28.06.2006.

ETPCz, w sprawie Giuliani i Gaggio przeciwko Włochom, 23458/02, 24.03.2011.

ETPCz, w sprawie Al-Skeini i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, 55721/07, 7.07.2011.

ETPCz, w sprawie Janowiec i inni przeciwko Rosji, 55508/07, 29520/09, 21.10.2013.

ETPCz, w sprawie Hassan przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, 29750/09, 19.09.2014.

Pozostałe orzeczenia

Brytyjski Trybunał Wojskowy w Hamburgu w sprawie cyklonu B (*Wielka Brytania v. Tesh et al.*), case no. 9, 1–8.03.1946.

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14.11.1945–1.10.1946, Norymberga 1947.

Amerykański Trybunał Wojskowy w Norymberdze w sprawie zakładników (*Stany Zjednoczone v. Wilhelm List*), case no. 7, 19.02.1948, *Law Reports of Trials of War Criminals*, vol. VIII, 1949.

Amerykański Trybunał Wojskowy w Norymberdze w sprawie Kruppa (*Stany Zjednoczone v. Krupp et al.*), case no. 10, 31.07.1948, *Law Reports of Trials of War Criminals*, vol. X, 1949.

MTKR w sprawie *Prokurator przeciwko Akayesu*, ICTR-96-4-T, 2.09.1998.

Federalny Trybunał Konstytucyjny, 1 BvR 357/05, 15.02.2006.

Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, *Cabrera García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Series C no. 220, 26.11.2010.

Sąd Najwyższy Wielkiej Brytanii, *Smith przeciwko Ministerstwu Obrony*, UKSC 41 (2013).

Indeks osób

A

Abi-Saab G. 133, 135
Abney K. 151
Acheson R. 168
Ago R. 132
Allenby B.R. 24, 150–152
Almond H. 92
Altman J. 20
Anderson K. 19, 23, 92, 162, 179
Annan K. 139
Antonowicz L. 115
Anzilotti D. 116
Arkin R. 14, 22, 213
Arnold E. 171
Arnold R. 96, 143
Asaro P. 14, 102, 169, 175, 179–180, 194, 216
Ashley K.D. 174
Azulai Y. 21

B

Baarda T.A. van 100
Backstorm A. 84
Balcerzak M. 132, 183
Bar G. 4, 13, 16, 22, 175
Barth T. 171
Bass L. 143, 187, 190
Beard J.M. 21
Beer Y. 118, 191
Bekey G.A. 34, 151
Bengio Y. 30
Ben-Naftali O. 142
Benvenisti E. 117, 119, 126, 156–158, 168, 171, 179
Bernard V. 107
Bettati M. 160
Bhuta N. 35, 87, 111, 153–154, 156

Bieńkowski W. 23, 163
Bierzanek R. 10, 75, 123–124, 132, 184, 222
Bílková V. 116
Binet A. 30
Birnbacher D. 111
Blum G. 23, 29, 116, 118–119, 125, 147–149, 221
Bober W. 155
Boothby W. 10, 12, 14, 32, 76, 85–86, 89, 94, 128, 142, 162, 198, 203, 207
Borelli S. 82
Borkowski M. 79
Bothe M. 177
Boulanin V. 26, 172, 209
Bourcier D. 174, 224
Bradshaw J.M. 44
Brehm M. 171
Broekens J. 38
Brownlie I. 116, 133
Brownsword R. 23, 208
Bubnicki Z. 28
Bugajski D. 189
Burke M. 190
Byron Ch. 110

C

Calo R. 22, 151, 180
Cançado Trindade A.A. 116, 133, 147
Čapek K. 29
Carnahan B.M. 91, 203
Carozza P. 144–146
Carpanelli E. 189
Casey-Maslen S. 12, 187, 190
Cassese A. 135
Castrén E. 123
Chengeta T. 147, 194, 197, 199
Cherif Bassiouni M. 187, 19

Chojnacki J. 17, 2
Chojnicka K. 34
Clapham A. 75
Coeckelbergh M. 152
Cohen A. 83, 102
Coker Ch. 113, 152
Corn G.S. 87, 89, 113, 149, 192, 197
Corten O. 219
Coupland R. 76, 84, 108, 111
Cox M.T. 34
Crawford E. 24, 81, 118
Crawford J. 116, 188
Crootof R. 14, 27, 166, 181, 186–188, 211
Cummings E.R. 30, 92
Cyprian T. 110, 132, 218
Czapliński W. 133–134, 183–185, 221
Czarnecki Ł. 174

D

Danaylov N. 43
Daoust I. 84
Daranowski P. 195, 219
Davidson N. 65
Dill J. 177
Dinniss H.A.H. 20
Dinstein Y. 12, 96, 99, 106, 133, 203, 219
Doswald-Beck L. 203, 223
Dower N. 110
Droege C. 143
Drzewicki K. 79, 207, 212, 217, 226–227
Dunlap Ch.J. 97
Durham H. 111
Dyer G. 25

E

Ebbesson J. 190
Edwards R. 94
Ehrlich L. 131
Eichler A.E. 143
Ekelhof M. 39
Escorihuela A.L. 143
Evangelista M. 95, 99, 194
Evans T.D. 83

F

Falkowski Z. 101, 106, 215
Fang L. 224
Farrant J. 18, 84, 86–87, 194
Feltovich P.J. 43
Fenrick W.J. 92, 1
Filipkowski W. 175, 193

Fischer H. 137
Fischer K.J. 189
Fitzmaurice M. 222
Fleck D. 132, 137, 204
Ford Ch.M. 18, 45, 84, 86–87, 194
Francioni F. 222
Frésard J.J. 118
Friedberg A. 79
Froissart U. 137
Froomkin A.M. 22, 18
Frulli M. 183

G

Gaeta P. 75
Gaggioli G. 149
Gaja G. 81
Gantza B. 21
Gardam J. 98
Gardner J. 196
Gat A. 108
Gillard E.C. 207
Gillespie A. 98
Gizbert-Studnicki T. 83
Golden Bersagel A. 187
Goodman M. 20
Goodman R. 148, 150
Góralczyk W. 184
Górbieł A. 121
Green L. 132, 193
Grzebyk P. 10, 13, 95–96, 112, 149, 222
Gubrud M.A. 20
Guggenheim P. 137
Guldahl Cooper C. 106, 143
Guterres A. 169

H

Haines S. 75, 77, 117
Harris S. 21, 27
Hart H.L.A. 83, 116, 134, 158, 196
Haru E. 203
Hawking S. 39
Hawley J.K. 180
Hayashi N. 106, 114, 122, 124, 126–127
Heintschel W. von 137
Heintze H.J. 139
Heller K.J. 77
Henckaerts J.M. 82, 183, 193–194, 203, 218
Henderson I. 10, 84, 142, 149
Herkert J.R. 24, 15
Hessel A. 20
Heyns C. 26, 154, 194–195

Higgins R. 88–89, 114–115

Hildbrand P.A. 96

Hinton G. 30

Hippler Bello J. 187

Hobbes T. 125

Hoffman R.R. 44

Hollis D.B. 22

Horowitz J.T. 148

Horowitz M.C. 21, 170, 180–181

Huang H.-M. 35

Hulme K. 94

Hutter M. 30

I

Ingelevič-Citak M. 19, 112, 187

Ishoey R. 84

Iwan D. 183

J

Jagielska M. 198

Jasudowicz T. 132

Jenks Ch. 26–27, 33, 40–43, 45, 213

Jensen E.T. 14

Jevglevskaja N. 10, 84–85

Johnson M. 44

Joosse M. 38

Judson J. 21

K

Kahn P. 157, 186

Kalmanovitz P. 153, 164, 196

Kalshoven F. 81, 96–97, 101, 107, 149, 203, 205

Kałduński M. 81–83, 131–133, 135–136, 140–141

Kamprowski R. 40

Kanda T. 38

Kant I. 34, 119, 145, 154

Kapelańska-Pręgowska J. 132

Karska E. 115, 189

Karski K. 115, 189

Ker I. 22, 18

Kilovaty I. 19

Kim M. 38

Kingsbury B. 156

Kisielewicz A. 29

Klamberg M. 176, 19

Kleffner J.K. 20, 79, 81, 106, 126, 142

Koblentz G.D. 203

Kolb R. 13, 79, 106, 113, 125, 130, 134, 220

Korycka-Zirk M. 83

Koskenniemi M. 115

Kowalczywska K. 18, 24, 77, 98, 118, 155

Kowalewski J. 24, 77, 98, 155

Kowalski M. 10, 19

Kranz J. 115, 202

Krisch N. 156

Kristensen H.M. 187

Ktoller S. 20

Kupiecki R. 20

Kuptel A. 10

Kuźniak B. 19, 112, 187

Kuźniar R. 20, 187

Kwakwa E. 135

Kwiecień R. 110, 113, 115, 138, 184

L

Lachs M. 220

Lai L. 13, 152, 175, 188, 198

Laitinen A. 152

Landaïs A.L. 143

Lauterpacht H. 78

Lazzerini N. 189

LeCun Y. 30

Leenes R. 151

Legg S. 30

Leins K. 20

Lenczewski Martins C.J. 18

Lepsius O. 154

Lewis D.A. 23, 29

Lewis L. 163

Liebllich E. 156–158, 168, 171, 179

Liebwald D. 174

Liivoja R. 10, 80–81, 106, 149

Lin P. 20, 142, 151, 154

Lippman M. 96

Liu H.-Y. 14

Livingstone Smith D. 143

Lohn A. 20

Longobardo M. 189

Lopes C. 143

Lowe V. 222

Luban D. 78, 110, 116, 118, 125, 132, 143–144, 147, 150

Lubell N. 146

Luger G.F. 30

Ł

Łaski M. 123

Łaski P. 123

Łubiński P. 10, 98

Łukaszczuk L. 220

M

Madej M. 187
Makarczyk J. 221
Mamak K. 151
Marchant G.E. 14, 23–24, 150
Marcinko M. 10, 37, 90–91, 100–101, 106, 122, 215
Maresca L. 187
Margalit A. 117
Marsh N. 211
Martens F.F. 131
Mathews R.J. 11
Matthias A. 193
McClelland J. 84, 91
McCormack T. 11, 81, 106, 111, 125, 149, 187, 189, 198, 205
McCrudden C. 144
McFarland T. 31, 35–36, 72, 189, 198
Mckinzie M.G. 187
McWhinney E. 135
Mégret F. 107, 186
Melzer N. 13, 18, 77, 149, 223
Meron T. 110, 116, 131, 139, 147, 201
Meyer M. 95
Meyrowitz H. 89, 149
Mik C. 133–134
Milanović M. 142, 16
Mitchell E. 187
Modirzadeh N.K. 23, 29
Moffett L. 190
Moyes R. 66, 169
Mrozek J.J. 144
Mujezinović Larsen K. 106, 143
Muñoz-Rojas D. 118

N

Nahlik S.E. 81
Nasu H. 19
Niemelä M. 152
Noortman M. 116
Nystuen G. 106, 143, 187

O

Oberleitner G. 143
O'Connell M.E. 194
Oeter S. 204–205
Ohlin J.D. 116, 121, 123–124, 148–150
O'Keefe R. 123
Olleson S. 188
Olszewski H. 34

P

Parasiliti A. 20
Parks W.H. 84, 126, 218
Partsch K.J. 177
Pedrazzi M. 183
Pellet A. 188
Peretiatkowicz A. 94
Persi-Vicentic L. 190
Petersen N. 146
Pfirter R. 203
Piątkowski M. 10, 43
Pictet J. 89, 112–114, 228
Piechowiak M. 144–145
Pietrzykowski T. 191, 202
Pineshi L. 82
Pirhonen J. 152
Pocar F. 110, 183
Połatyńska J. 195, 219
Prabucki R. 188
Prajnsar P. 25
Przegalińska A. 12, 18, 21, 30
Pustogarov V. 131

Q

Quénivet N. 143

R

Raap Ch. 137
Rak J. 40
Rao P.S. 222
Rayfuse R. 208
Reisman W.M. 79–80
Richards N.M. 22, 38, 95
Richards P.J.
Roberts A. 149
Robertson M. 91, 203
Roff H. 35, 66
Rogers A.P.V. 100, 147
Roguski P. 19
Roorda M. 173
Rosen M. 144
Rousseau J.-J. 94
Rozwadowski W. 34
Rüdiger W. 81
Ryngaert C. 116

S

Sadowski M. 145
Sajkowski M. 218
Sandoz Y. 90
Sartor G. 174

- Sauer F. 172
Sawicki J. 110, 132, 218
Sawicki S. 184
Schabas W.A. 110
Schambeck H. 145
Scharre P. 21, 25, 33–34, 41, 43, 169–170, 180–181
Scheipers S. 122, 162
Schmitt M.N. 14, 19, 21, 23, 72, 95–96, 106, 116, 123, 150, 158, 165
Scholtz J. 34
Schweighofer E. 174
Scotford E. 23, 208
Seibt J. 152
Shahabuddeen M. 135, 147
Sharkey N. 64, 172
Shaw G.C. 158
Shaw M.N. 221
Shelton D. 143–144, 222
Shue H. 194
Singer P. 162
Singh N. 135
Skarżyński M. 40
Skubiszewski K. 106, 132–133, 221–222
Slim H. 109–110
Smith B. 143, 149, 170
Sohn L.B. 114
Solf W.A. 92, 177
Sparrow R. 189, 194
Stewart R.B. 156
Strachan H. 162
Suchman L. 34–35, 65
Swinarski Ch. 90, 133
Symonides J. 184
Szafaryn L. 203
Szczubińska M. 107
Szuniewicz M. 17, 23, 148
Szwedo P. 156–157
- Ś
Świerczyński M. 13, 175, 188, 198
- T
Tadeusiewicz R. 22
Teitel R. 116
Thakur R. 203
Thirlway H.W.A. 220
- Thürer D. 79, 1
Thurner J.S. 14, 21, 23, 72, 158, 165
Tigerstrom B. von 116
Trapp R. 203
- U
Ulgen O. 147, 154, 160
- V
Veuthey M. 137–140
- W
Wagner M. 14
Wallach W. 189
Walzer M. 107, 113, 117–118
Wartenberg M. 145
Watts S. 14, 82, 90, 96, 116, 142, 206, 217
Waxman M.C. 23, 92, 162, 179
Weber J. 35
Weeramantry C. 139, 154
Weil P. 116
Welser W. 20
Werner G. 77
Wierczyńska K. 10, 116, 187–188
Wilson W. 137
Wippman D. 95, 99
Wnukiewicz-Kozłowska A. 134
Wolfke K. 218
Wolfrum R. 80
Woods D.D. 44
Wronkowska S. 82
Wyrozumska A. 133, 184, 221
- Y
Yeung K. 23, 208
- Z
Zajadło J. 110, 144, 202, 225
Zappalà S. 183
Zegveld L. 96–97, 107, 203
Zieliński M. 82
Ziemiński Z. 82
Zimmermann B. 90
- Ż
Żeligowski K.M. 90, 106, 215

Książka dotyczy kwestii, która budzi ogromne kontrowersje i wątpliwości natury prawnej. (...) Problematyka wykorzystywania sztucznej inteligencji w działaniach wojennych podejmowana jest też w licznych czasopismach poświęconych obronności, wojsku, bezpieczeństwu itp. *Sztuczna inteligencja na wojnie* to monografia z zakresu prawa, ale autorka wiele miejsca poświęca także kwestiom technicznym i dostarcza odpowiedniej wiedzy na ten temat (...).

Za niezwykle cenne uważam zawarte w pracy rozważania definicyjne. Pokazują one, że autorka przemyślała omawiane zagadnienia, że terminy, których używa nie są przypadkowe. Monografia winna zainteresować nie tylko prawników, ale i etyków, politologów, socjologów, dziennikarzy.

Z recenzji wydawniczej
dr hab. prof. UW Patrycji Grzebyk

foto. Maria Specjał-Skupieńska

Kaja Kowalczevska, adiunkt w Instytucie Prawa i Ekonomii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, doktor nauk prawnych, absolwentka prawa (UJ) i prawa międzynarodowego (studia na Université d'Orléans, Université Panthéon-Assas i w College of Europe). Członkini Komisji ds. Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego, działającej przy PCK, ekspertka w programie MCDC NATO-ACT „Counter Unmanned Autonomous Systems: Priorities. Policy. Future Capabilities” (2015-2016), członkini polskiej Grupy Roboczej ds. Sztucznej Inteligencji (GRAI). Jej zainteresowania naukowe skupiają się na prawie międzynarodowym, ze szczególnym uwzględnieniem etycznych i prawnych aspektów nowych technologii wojskowych.

www.scholar.com.pl

ISBN 978-83-66470-42-2

9 788366 470422